

Διεθνής
Ηλεκτρονική Περιοδική Έκδοση

Πολιτικές και Κοινωνικές Επιστήμες

Πάτρα, Φεβρουάριος 2016 / Τεύχος 2
Εκδότης: Παντελής Γεωργογιάννης
ISSN: 2459-2862

Διεθνής
Ηλεκτρονική Περιοδική Έκδοση
με κριτές

**Πολιτικές
και
Κοινωνικές Επιστήμες**

Τεύχος 2

Πάτρα, Φεβρουάριος 2016

Όλα τα αντίγραφα υπογράφονται από τον κάτοχο του copyright.

Copyright ©: Παντελής Γεωργογιάννης

Ταχυδρομική διεύθυνση: Αντ. Οικονόμου 8, 26504 - Αγ. Βασίλειος, Πάτρα Αχαΐας
Τηλ/Fax: 2613019948
website: <http://www.elppo.gr>
email: elppo@inpatra.gr

Τίτλος : Θεωρία και έρευνα στις Κοινωνικές και Πολιτικές Επιστήμες

Επιμέλεια μορφοποίησης κειμένων:

Σπανού Αικατερίνη, Εκπαιδευτικός ΠΕ70, Πτυχιούχος ΠΤΔΕ Πανεπιστημίου Πατρών
Κοτοφώλη Κωνσταντίνα, Επί πτυχίου φοιτήτρια Κλασικής Φιλολογίας, Τμήμα Φιλολογίας
Πανεπιστημίου Πατρών
Μελιτζάνη Ειρήνη, Πτυχιούχος Τουριστικών Επιχειρήσεων ΤΕΙ Πάτρας, ΜΔΕ στις
Επιστήμες της Αγωγής, Υπ. Διδάκτωρ ΠΤΔΕ Πανεπιστημίου Πατρών, Συνεργάτης
Ελεύθερου Πανεπιστημίου Πολιτών

Γραμματεία:

Κοτοφώλη Κωνσταντίνα, Επί πτυχίου φοιτήτρια Κλασικής Φιλολογίας, Τμήμα Φιλολογίας
Πανεπιστημίου Πατρών
Σπανού Αικατερίνη, Εκπαιδευτικός ΠΕ70, Πτυχιούχος ΠΤΔΕ Πανεπιστημίου Πατρών
Μελιτζάνη Ειρήνη, Πτυχιούχος Τουριστικών Επιχειρήσεων ΤΕΙ Πάτρας, ΜΔΕ στις
Επιστήμες της Αγωγής, Υπ. Διδάκτωρ ΠΤΔΕ Πανεπιστημίου Πατρών, Συνεργάτης
Ελεύθερου Πανεπιστημίου Πολιτών

Ηλεκτρονική στοιχειοθεσία - σελιδοποίηση:

Σπανού Αικατερίνη, Εκπαιδευτικός ΠΕ70, Πτυχιούχος ΠΤΔΕ Πανεπιστημίου Πατρών
Κοτοφώλη Κωνσταντίνα, Επί πτυχίου φοιτήτρια Κλασικής Φιλολογίας, Τμήμα Φιλολογίας
Πανεπιστημίου Πατρών
Μελιτζάνη Ειρήνη, Πτυχιούχος Τουριστικών Επιχειρήσεων ΤΕΙ Πάτρας, ΜΔΕ στις
Επιστήμες της Αγωγής, Υπ. Διδάκτωρ ΠΤΔΕ Πανεπιστημίου Πατρών, Συνεργάτης
Ελεύθερου Πανεπιστημίου Πολιτών

ISSN: 2459-2862

σ.σ. 188, σχήμα 17,5 X 25 εκ.

Απαγορεύεται η μερική ή ολική αναδημοσίευση του έργου αυτού, καθώς και η αναπαραγωγή του με οποιοδήποτε άλλο μέσο, χωρίς σχετική άδεια του κατόχου του Copyright.

Πολιτικές και Κοινωνικές Επιστήμες

Περιοδική έκδοση

Για την επιλογή της ύλης εφαρμόζεται το σύστημα των κριτών

Διευθνής σύνταξης

Γεωργιάννης Παντελής, Καθηγητής Πανεπιστημίου Πατρών

Αναπληρωτές διευθνήτες σύνταξης

Παναγιωτόπουλος Δημήτριος, Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών, Πρόεδρος της
Διεθνούς Ενώσεως Αθλητικού Δικαίου (ΔΕΑΔ)

Φυριπής Εμμανουήλ, Καθηγητής Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών
Βενετσανοπούλου Μαρία, Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου Αθηνών

Επιστημονική Επιτροπή

Ασημάκη-Δημακοπούλου Άννο, Λέκτορας Πανεπιστημίου Πατρών

Βεργίδης Δημήτριος, Καθηγητής Πανεπιστημίου Πατρών

Δαμανάκης Μιχάλης, Καθηγητής Πανεπιστημίου Κρήτης

Villar Lecumberri Alicia, Profesora honoraria Universidad Autónoma de Madrid

Θάνος Θεόδωρος, Επίκουρος Καθηγητής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Καλεράντε Ευαγγελία, Επίκουρη Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας

Καμαριανός Ιωάννης, Επίκουρος Καθηγητής Πανεπιστημίου Πατρών

Καψάλης Γεώργιος, Καθηγητής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Κουτσογιάννης Αλέξανδρος, Επιστημονικός Συνεργάτης του Επιστημονικού Συμβουλίου
της Βουλής των Ελλήνων, Λέκτορας Πανεπιστημίου Κρήτης

Μαλαφάντης Κωνσταντίνος, Καθηγητής Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου
Αθηνών

Μήτσης Ναπολέον, Καθηγητής Πανεπιστημίου Θεσσαλίας
Μουζακίτης Άγγελος, Λέκτορας Πανεπιστημίου Κρήτης
Μπάκας Θωμάς, Επίκουρος Καθηγητής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
Μπάρος Βασίλειος, Professur für Pädagogik mit Schwerpunkt Vergleichende Bildungsforschung, Universität Augsburg
Μπρίνια Βασιλική, Επιστημονική Υπεύθυνη και Διδάσκουσα Προγράμματος Σπουδών στις Επιστήμες της Αγωγής και της Εκπαίδευσης Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών
Ντίνας Κωνσταντίνος, Καθηγητής Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας
Ρεράκης Ηρακλής, Καθηγητής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης
Σαραφίδου Γιασεμή-Όλγα, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Θεσσαλίας
Σταυρόπουλος Αναστάσιος Αθ., Δρ. Τμήματος Μέσων Επικοινωνίας και Πολιτισμού της Σχολής Διεθνών Σπουδών Επικοινωνίας και Πολιτισμού Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών
Φυριπτής Εμμανουήλ, Καθηγητής Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών
Χατζηπαναγιώτου Παρασκευή, Επίκουρη Καθηγήτρια Ευρωπαϊκού Πανεπιστημίου Κύπρου

Η Συντακτική Επιτροπή δεν φέρει ευθύνη για το περιεχόμενο και τη γλωσσική μορφή των άρθρων που δημοσιεύονται. Η ευθύνη αυτή ανήκει αποκλειστικά στους συγγραφείς των άρθρων.

Περιεχόμενα

Ζητήματα Οντολογίας και Επιστημονικότητας του Πεδίου των Διεθνών Σχέσεων: Υπενθύμιση των Καταβολών	7
<i>Τρούλης Μάρκος</i>	
Η ιστοριογραφία ως διακύβευμα και ως κοινωνικό πρόταγμα	23
<i>Μπέλσης Κωνσταντίνος</i>	
Η ιστορική νεο-θεσμική προσέγγιση στην «υπηρεσία» της ευρωπαϊκής εκπαιδευτικής πολιτικής: η περίπτωση της Ελλάδας	39
<i>Σταμούλης Σπυρίδων</i>	
Μόρφωση και εκπαιδευτικοί μετασχηματισμοί την περίοδο της Πολιτιστικής Επανάστασης στην Κίνα: η συμβολή του Μάο τσε Τουνγκ	59
<i>Παπαϊκονόμου Αντώνης Δ.</i>	
Πολιτική Επικοινωνία και Image Making στην Ελλάδα της Κρίσης	81
<i>Σταυρόπουλος Αναστάσιος Αθ.</i>	
Η οικονομική κρίση στην Ελλάδα και οι επιπτώσεις στο Σύστημα Κοινωνικής Ασφάλισης	105
<i>Μέμος Κωνσταντίνος</i>	

Εκπαίδευση – Επιμόρφωση Ενηλίκων: Η θεωρία της Ανδραγωγικής 125

Παρασκευάς Παρασκευάς

**Ο ρόλος της εκπαίδευσης στη χρήση των ψηφιακών μέσων –
Επιδράσεις στην ενασχόληση του ατόμου με την κοινωνική
και την πολιτική ζωή** 135

Μενελάου Νίκη

**Παγκοσμιοποίηση και εκπαίδευση: από τους πολίτες των εθνών-
κρατών στους κοσμοπολίτες** 151

Τσαμήτρου Ιφιγένεια

**Άδικες καταδικαστικές αποφάσεις. Η στάση της αστυνομίας
και των δικαστικών λειτουργών** 165

Παπαδοπούλου Μαρία

Τρούλης Μάρκος

**Ζητήματα Οντολογίας και
Επιστημονικότητας του Πεδίου των Διεθνών
Σχέσεων:
Υπενθύμιση των Καταβολών**

Περίληψη

Οι διεθνείς σχέσεις συνιστούν αναμφίλεκτα ένα ευρύτατο πεδίο ενδιαφέροντος, έρευνας και ανάλυσης. Το συγκεκριμένο χαρακτηριστικό της πολυσημίας οδηγεί συχνά στη στρεβλή αποκωδικοποίηση των εννοιών και των ελεγχόμενων υποθέσεων εργασίας. Τα αίτια δύνανται να εντοπισθούν κυρίως στην ιδεολογική φόρτιση των συζητήσεων, η οποία προκύπτει από τη συχνή απομάκρυνση των αναλυτών από το καλούμενο ως «παράδειγμα» ή «υπόδειγμα» των διεθνών σχέσεων. Κατ' ουσία, το παράδειγμα δεν αποτελεί παρά το απαύγασμα των κεντρικών αδιαμφισβήτητων αρχών, οι οποίες στηρίζουν αναλυτικά την οιαδήποτε απόπειρα θέασης του πολιτικού γεγονότος εντός του διακρατικού φάσματος. Υπό το εν λόγω πρίσμα, η παρούσα ανάλυση παρακάμπτει τις αρίφνητες ιδεολογικά φορτισμένες στρεβλώσεις και στέκεται στις Θουκυδίδειες καταβολές της σύγχρονης συζήτησης.

Ontological and epistemological issues on the international relations field of study: A reminder of the roots

Abstract

International relations represent undoubtedly a very broad field of interest, research and analysis. This characteristic of polysemy often leads to warped decode of terms as well as testable hypotheses. The causes could be found mainly in the ideological tension behind many parts of the relevant debates, which comes of the analysts' frequent tendency to be distant from the so-called 'paradigm' ('example' or 'exemplar') of international relations. Essentially, the paradigm represents the basis of the main undisputable principles constituting the basis of any analytical efforts in the political realm in the inter-state system. Therefore, the current analysis slides over innumerable ideological distortions and is kept in accordance with the Thucydidean roots of the modern debate.

1. Εισαγωγικά

Η επιστημονικότητα του πεδίου των διεθνών σχέσεων έχει τεθεί εν αμφιβόλω σε πλείστες δημοσιεύσεων ήδη από την απαρχή των λεγομένων Μεγάλων Συζητήσεων.¹ Εξ αφορμής της δημοσίευσης του βιβλίου του καθηγητή Ιωάννη Μάζη «Μεταθεωρητική Κριτική Διεθνών Σχέσεων και Γεωπολιτικής»,² η εν λόγω διαλεκτική έχει καταστεί περισσότερο επίκαιρη από ποτέ εντός του ελληνικού ακαδημαϊκού γίνεσθαι. Προς τούτο, το παρόν άρθρο δομείται περί την ασκούμενη κριτική δίχως, ωστόσο, να εισέρχεται αναλυτικά στις αδυναμίες, οι οποίες παρατίθενται – και από τον Μάζη – καθώς μία τέτοια απόπειρα δε δύναται να περιοριστεί στα στενά όρια ενός άρθρου. Συνεπώς, ο σκοπός είναι η παρουσίαση του οντολογικού υποβάθρου της μελέτης των διεθνών σχέσεων με αναφορά στις Θουκυδίδειες καταβολές. Υπό το εν λόγω πρίσμα, περιγράφεται η προβληματική περί του θετικιστικού πλαισίου μελέτης ενώ, μετέπειτα, σημειώνεται και αξιολογείται η επιστημονική εμβρίθεια του πολιτικού ρεαλισμού, ο οποίος συνιστά το θεωρητικό και στοχαστικό «κληρονόμο» του Θουκυδίδη. Στην κατακλείδα του κειμένου, συνοψίζονται τα βασικά επιχειρήματα και υπογραμμίζεται η διαχρονική αξία των παραδειγματικών παραδοχών.

2. Οντολογία διεθνών σχέσεων και θετικιστική αποκρυπτογράφηση

Κεντρική πτυχή του κειμένου είναι η παραμονή και επιμονή στο οντολογικό

1 Επί παραδείγματι, βλ.: Ferguson, Y. and Mansbach, R. (1988), *The elusive quest: Theory and international politics*. Columbia: University of South Carolina press.

2 Μάζης, Ι. (2012), *Μεταθεωρητική κριτική διεθνών σχέσεων και γεωπολιτικής: Το νεοθετικιστικό πλαίσιο*. Αθήνα: Παπαζήσης.

υπόβαθρο του αντικειμένου μελέτης των διεθνών σχέσεων ή του «διεθνούς γίνεσθαι». Ο όρος «διεθνές γίνεσθαι» αντί εκείνου των «διεθνών σχέσεων» προτείνεται εντός του βιβλίου του Μάζη³ προς την κατεύθυνση διαχείρισης της ευρύτατης πολυσημίας του δεύτερου όρου ή, κατά το σύνηθες λεγόμενο στον συγκαρινό ελληνικό δημόσιο διάλογο, της δημιουργικής ασάφειας η οποία, ωστόσο, οφείλει να απουσιάζει από επιστημονικές διατυπώσεις. Κατ' ουσία, τίθεται ο προβληματισμός εκ μέρους του συγγραφέα περί τίνος πρόκειται, δηλαδή οι «διεθνείς σχέσεις» αφορούν τον πολιτικό, τον οικονομικό, τον πολιτισμικό, τον αμυντικό τομέα και ποιες είναι οι ελεγχόμενες μεταβλητές; Τα κράτη; Οι άνθρωποι; Οι ανώνυμες πολυεθνικές εταιρίες; Πως αυτές διαβαθμίζονται σημασιολογικά; Το σκεπτικό περί του όρου είναι εύστοχο, αλλά αξίζει να παρατηρηθεί ότι ο όρος οφείλει ή πρέπει να σκοπεύει να είναι πολύσημος, καθότι οι σχέσεις ανά τιθέμενο τομέα (πολιτική, οικονομία, άμυνα, πολιτισμός κλπ.) συνδέονται άρρηκτα με τους συντελεστές ισχύος των συλλογικοτήτων. Συνεπώς, η μονοσήμαντη μελέτη δεν επιτρέπει την πλήρη αποκρυπτογράφηση των σχέσεων των δρώντων, οι οποίες είναι σχέσεις ισχύος. Με άλλα λόγια, ο όρος οφείλει να καλύπτει το μέγιστο δυνατό φάσμα πεδίων ελέω της αλληλουχίας και της συμπληρωματικότητάς τους κατά την αποκρυπτογράφηση του επιπέδου ισχύος των δρώντων.

Αναφορικά με το οντολογικό υπόβαθρο, ο Robert Gilpin συνοψίζει εναργέστατα – και ίσως οιαδήποτε συζήτηση πέραν τούτου είναι περιττή – ότι «σε έναν κόσμο πεπερασμένων πόρων και ανταγωνισμών σχετιζόμενων με τη διανομή των συγκεκριμένων πόρων, τα ανθρώπινα όντα συγκρούονται μεταξύ τους πρωτίστως ως μέλη συλλογικοτήτων-ομάδων και όχι κατά μόνας. Ο homo sapiens είναι ένα συλλογικό ον [σ.σ. είδος το οποίο ζει σε φυλές] και η πίστη προς τη συλλογικότητα [σ.σ. φυλή] για τους περισσότερους εξ ημών ορίζεται πάνω από το σύνολο των συλλογικοτήτων πέραν της οικογένειας. Στο μοντέρνο κόσμο, έχουμε προσδώσει το όνομα «εθνοκράτος» προς όλες τις αντιμαχόμενες φυλές και το όνομα «εθνικισμός» προς την εν λόγω μορφή πίστης».⁴ Επί του ιδίου μήκους κύματος, ο Κονδύλης παρατηρεί ότι «από την αρχή της συμβίωσής τους μέσα σε μεγαλύτερες ή μικρότερες κοινότητες, και στο φως των συναφών εμπειριών τους, οι άνθρωποι διαπίστωσαν εξ ανάγκης ότι δεν μπορούν να καθορίζουν τη συμπεριφορά τους κατ' αρέσκεια, δίχως δηλαδή να λαμβάνουν υπ' όψη τους τις πράξεις και τις αντιδράσεις των άλλων».⁵ Συνεπώς, καθ' υπέρβαση οιασδήποτε επιστημολογικής ή μεθοδολογικής συζήτησης, καθώς και οιασδήποτε προκειμένης επιστημονικής ή επιστημονικοφανούς διαφωνίας, η κατάληξη είναι κοινή και αφορά το υπαρκτό, ήτοι την αφεγάδιαστη και διαχρονική πραγματικότητα της ανθρώπινης ανάγκης να δημιουργεί και να εντάσσεται σε

3 Μάζης, Ι. (2012), *Μεταθεωρητική κριτική διεθνών σχέσεων και γεωπολιτικής: Το νεοθετικιστικό πλαίσιο*. Αθήνα: Παπαζήσης, σ.25.

4 Gilpin, R. (1986), The richness of the tradition of political realism. Στο: Robert Keohane (επιμ.), *Neorealism and its critics*. New York: Columbia university press, σ.σ.301-321, σ.305.

5 Κονδύλης, Π. (2000), *Η ηδονή, η ισχύς, η ουτοπία*. Αθήνα: Στιγμή, σ.11.

συλλογικότητες προκειμένου να δύναται να επιβιώσει και να διεκδικήσει το μέγιστο δυνατό μερίδιο επί του πεπερασμένου πλανητικού πλούτου.

Η περιγραφή των αλληλεπιδράσεων μεταξύ των συλλογικοτήτων, εφόσον πραγματοποιείται επί της εν λόγω αντιληπτικής βάσης και παραμένει συνεπής ως προς αυτή, τοποθετείται εγγύτερα στην αλήθεια και άρα, καθίσταται επιστημονικά επαληθεύσιμη. Άλλωστε, η εκτίμηση και αξιολόγηση με όρους επιστήμης προσδιορίζεται από το βαθμό «μεγιστοποίησης της αληθείας και ελαχιστοποίησης του ψεύδους επί ενός μεγάλου πλέγματος πεποιθήσεων».⁶ Η έννοια της «πεποίθησης» και συνεπώς, του «αντιληπτού» ή της υποκειμενικά εκλαμβανόμενης και όχι αντικειμενικής πραγματικότητας ευρίσκεται επί του πυρήνα του θετικισμού όπως αυτός χαρακτηρίζει την έρευνα με εργαλείο τη θεωρία διεθνών σχέσεων και εφάληριο τον εμπειρισμό. Συνεκδοχικά, ο θετικισμός αναλύεται από τον Leszek Kolakowski στο φαινομενισμό (phenomenalism), στο νομιναλισμό (nominalism), στη γνωσιοκρατία (cognitivism) και στο νατουραλισμό (naturalism). Κατά τον συγγραφέα, ο θετικισμός χαρακτηρίζεται μέσω των ανωτέρω όρων, κοινή αφετηρία των οποίων είναι η ανάδειξη του στοιχείου της σχετικότητας-υποκειμενικότητας της αντίληψης και κατ' επέκταση της επιρροής που ασκεί αυτή στην ανάπτυξη της γνώσης. Ο φαινομενισμός αναφέρεται στο πλαίσιο της προσλαμβανόμενης γνώσης υπό όρους απεικονίσεων-φαινομένων. Ο νομιναλισμός αναφέρεται στην ονοματολογία και ορολογική οριοθέτηση του πεδίου καταδεικνύοντας το συμβολισμό, ο οποίος διέπει τη χρήση των όρων και κατά συνέπεια, την υποκειμενικότητά τους. Η γνωσιοκρατία αποκρυπτογραφεί την αξιολογία και τις κανονιστικές διακηρύξεις ως ανεπαρκείς προς την κατεύθυνση παραγωγής και κωδικοποίησης της γνώσης. Τέλος, ο νατουραλισμός αφορά την τάση της υιοθέτησης των μεθόδων των φυσικών επιστημών (natural sciences) από τις κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες.⁷

Εντούτοις, η κριτική στο θετικισμό ως μία μεροληπτική θέαση μίας σχετικής πραγματικότητας, σε τι βαθμό δύναται να επαληθευθεί διαμέσου της αναφοράς επί ορισμένων θεσφάτων όπως αυτά θίγονται στα λόγια του Gilpin; Τούτο καθίσταται ένα εξαιρετικά δυσχερές εγχείρημα εφόσον αναλογιστεί κανείς το οντολογικό περιεχόμενο του διεθνούς γίνεσθαι με ιστορικούς και πραγματολογικούς όρους. Ακριβώς αυτή η αντίληψη υπό το πρίσμα πραγματολογικών όρων συνυφαίνεται με την τυπολογική οριοθέτηση του θετικισμού από τον Steve Smith. Πέραν των ανωτέρω κριτικά διακείμενων οριοθετήσεων του Kolakowski, ο θετικισμός νοηματοδοτείται μέσω τεσσάρων παραδοχών, οι οποίες είναι αμφισβητήσιμο κατά πόσο πρέπει να απαντώνται εν όλω ή εν μέρει. Πρώτον, πρεσβεύει την ενότητα της επιστήμης και κατ'

6 Alston, W.P. (2005), *Beyond 'justification': Dimensions of epistemic evaluation*. Ithaca: Cornell University Press, σ.29.

7 Παράτιθεται στο: Wight, C. (2006), *Agents, structures and international relations: Politics as ontology*. New York: Cambridge University Press, σ.21.

επέκταση καταρρίπτει οιοσδήποτε περαιτέρω τυπολογικές και μεθοδολογικές διακρίσεις. Δεύτερον, προχωρά στην ρητή διάκριση της περιγραφής και της αξιολογίας προσδίδοντας την ανάλογη σημασιολογική βαθμίδα σε γεγονότα και σε ιδέες ή απόψεις. Τρίτον, χαρακτηρίζεται από την εστίαση σε κανονικότητες και κατ' επέκταση σε πρότυπα – υποδείγματα – περί τα οποία πραγματοποιείται αναφορά κατωτέρω. Τέταρτον, ταυτίζεται με την προσήλωση στην εμπειρική επιστημολογία και άρα, στον πραγματολογικό έλεγχο υποθέσεων εργασίας ή, με άλλα λόγια, εναλλακτικών ισχυρισμών.⁸

Εν πλήρη συναρτήσει, ο Μάζης επισημαίνει ότι «η επιστήμη στο θετικιστικό πλαίσιο αποτελεί σύστημα έρευνας και παραγωγής γνώσεως το οποίο θεωρείται έγκυρο όταν θεμελιούται επί εμπειρικών, παρατηρουμένων και μετρησίμων δεδομένων ώστε να δύναται να διατυπώνει υποθέσεις, να δημιουργεί εξηγησιακούς μηχανισμούς και δι' αυτών να συγκροτεί θεωρία, η οποία να αποτελεί γενικευμένη προέκταση επιστημονικών αληθειών και δεδομένων και η οποία να έχει ως βασικό χαρακτηριστικό την ικανότητα προβλέψεως».⁹ Προς την ίδια – τρόπον τινά – νατουραλιστική κατεύθυνση, παρατίθενται τα λεγόμενα του Hans Morgenthau αναφορικά με την αδυναμία των κοινωνικών επιστημών να ταυτισθούν με τις φυσικές επιστήμες, καθώς «[οι μεν] ασχολούνται με ατέρμονες αλυσίδες αιτίων και αιτιατών, [ενώ οι δε] αφορούν μεμονωμένα αίτια που επιδρούν σε ακίνητα αντικείμενα».¹⁰

Περαιτέρω, σε γενικές γραμμές, η ειδοποιός διαφορά μεταξύ θετικισμού και νεοθετικισμού αφορά την εγκόλπωση από το δεύτερο «της Καρτεσιανής διάκρισης μεταξύ του γνωρίζοντος υποκειμένου και του αντικειμένου της γνώσης – μία διάκριση η οποία κατέστησε αναγκαία την εύρεση ευφών τρόπων γεφύρωσης του κενού μεταξύ του πνεύματος και του κόσμου, καθώς και την αποφυγή λαθών κατά την προκείμενη διαδικασία».¹¹ Υπό το εν λόγω πρίσμα, ο νεοθετικισμός θέτει στο επίκεντρο την εκτίμηση-μέτρηση ισχυρισμών, διαδικασία συντελούμενη εντός συγκεκριμένου και διακριτά οριοθετημένου πλαισίου.

3. Θεωρία, πολιτικός ρεαλισμός και προσανατολιστική ερμηνεία

Συνακολούθως, ο όρος «θεωρία» ταυτίζεται με εκείνον του «εξηγησιακού μηχανισμού», ο οποίος «είναι σε θέση να εκπροσωπήσει ένα σύνολο αιτιωδών σχέσεων και βάσει αυτών να δημιουργήσει ένα παραγωγικό επιστημονικό

8 Η τυπολογία περί θετικισμού ανήκει στον Steve Smith και παρατίθεται εντός του: Wight, C. (2006), *Agents, structures and international relations: Politics as ontology*. New York: Cambridge university press, σ.20.

9 Μάζης, Ι. (2012), *Μεταθεωρητική κριτική διεθνών σχέσεων και γεωπολιτικής: Το νεοθετικιστικό πλαίσιο*. Αθήνα: Παπαζήσης, σ.87.

10 Μάζης, Ι. (2012), *Μεταθεωρητική κριτική διεθνών σχέσεων και γεωπολιτικής: Το νεοθετικιστικό πλαίσιο*. Αθήνα: Παπαζήσης, σ.σ.202-204.

11 Jackson, P.T. (2011), *The conduct of inquiry in international relations: Philosophy of science and its implications for the study of world politics*. London: Routledge, σ.44.

υπόδειγμα». Ο εν λόγω «εξηγησιακός μηχανισμός» συγκροτείται και ελέγχεται υπό την επίκληση ενός συνόλου «αξιωμάτων εκλαμβανομένων ως αληθών και ελεγχόμενων μόνον από πλευράς της μεταξύ των λογικής συνέπειας και συνέχειας». Υπό το εν λόγω πλαίσιο, ο ρεαλισμός και ο ιδεαλισμός «δεν αποτελούν θεωρίες με την επιστημονική έννοια του όρου, αλλά οπτικές εννοιολογικής και κανονιστικής εμπνεύσεως μέσω των οποίων οι θεωρητικοί και οι επαγγελματίες παρατηρούσαν τον πολιτικό κόσμο που τους περιστοίχιζε». ¹²

Το προηγουμένως περιγραφόμενο πρίσμα θέασης της θεωρίας είναι ένα μεταξύ πολλών εναλλακτικών και προτάσσει την ανάγκη υιοθέτησης ενός επιστημολογικά και μεθοδολογικά κατάτι πιο πειθαρχημένου σχήματος. Η θεωρία οφείλει να στηρίζεται σε αληθή και επαληθεύσιμα αξιώματα, να είναι συγκεκριμένη και κατ'επέκταση να διατυπώνει συγκεκριμένες και συγκροτημένες αιτιακές αλληλουχίες. Ενόσω εκπληρώνει αυτές τις προϋποθέσεις, αποκτά – μεταξύ άλλων – προβλεπτική ικανότητα. Ωστόσο, η εν λόγω θέση τείνει να αγνοεί την ανάγκη της προσανατολιστικής ερμηνείας του διεθνούς γίνεσθαι και της εκπορευόμενης παιδευτικής αξίας μίας τέτοιας διαδικασίας. Η μελέτη και ενασχόληση με τη «θεωρία διεθνών σχέσεων» υπό τυπολογικά συνεκτικούς όρους και άρα υπό όρους επιστήμης προσφέρει τη δυνατότητα της παιδείας του πολιτικού δρώντα ή του αναλυτή κατά τρόπο προσανατολιστικό. Τούτο πραγματοποιείται επί τη βάσει της κοινώς καθομολογούμενης πραγματικότητας όπως αυτή παρατέθηκε ανωτέρω διαμέσου των λεγομένων του Robert Gilpin.

Παρομοίως, η προσανατολιστική ερμηνεία συνεισφέρει και χρησιμεύει μόνο εφόσον είναι συμβατή με το μείζον, ήτοι το παράδειγμα/υπόδειγμα. Εντός του συγκεκριμένου πλαισίου, αξίζουν να αναφερθούν τρεις προϋποθέσεις με άξονα αντίστοιχες επισημάνσεις του Παναγιώτη Ήφαιστου. ¹³ Πρώτον, ο προσανατολιστικός χαρακτήρας δε συνεπάγεται διαφυγή από τις «ράγες» του παραδείγματος αλλά, τουναντίον, διατρανώνεται επιστημονικά διαμέσου της συμβατότητας με αυτό. Δεύτερον, η αφαιρετική θεμελίωση και συγκρότηση του δομικού ρεαλισμού καθίσταται η μοναδική δυνατή να προβεί στην εκφορά αιτιακών σχέσεων εξαιτίας ακριβώς της ιδιοσυστασίας της με άξονα αναφοράς το γενικό. Τρίτον, η μη αναγνώριση των δυνατοτήτων και των περιθωρίων της θεωρίας, όπως αυτά διαμορφώνονται μέσω του κατά συνθήκη αστάθμητου χαρακτήρα των μεταβλητών κυρίως στο πρώτο και στο δεύτερο επίπεδο ανάλυσης οδηγεί σε ιδεοληπτικούς – πέρα από ιδεολογικούς – εκτροχιασμούς, όχι λογικά εξαγόμενους και σίγουρα όχι αξιολογικά ελεύθερους. Κατά συνέπεια, τι σημαίνουν και νοηματοδοτούν οι εν λόγω προϋποθέσεις;

12 Μάζης, Ι. (2012), *Μεταθεωρητική κριτική διεθνών σχέσεων και γεωπολιτικής: Το νεοθετικιστικό πλαίσιο*. Αθήνα: Παπαζήσης, σ.σ.85, 108, 27.

13 Ήφαιστος, Π. (2013), *Στρατηγική αντιπαράθεση στη μεταψυχροπολεμική εποχή και αστάθμητοι ανθρωπολογικοί παράγοντες της μετα-αποικιακής εποχής*. Στο: Ιωάννης Μάζης και Κυριάκος Πατραγάς (επιμ.) *Αί άραβικαί έξεγέρσεις και ή άναδιαμόρφωσις τοῦ άραβοϊσλαμικοῦ κόσμου*. Αθήνα: Λειμών, σ.σ.109-212, σ.σ.160-161.

Οι συγκεκριμένες προϋποθέσεις διαφυλάσσουν την επιστημονικότητα του πεδίου και τη συμπαρομαρτούσα αξία της προσανατολιστικής ερμηνείας. Εφόσον, οιαδήποτε συζήτηση παραμένει ενδοπαραδειγματική, τίθενται οι ανάλογοι απαράβατοι όροι ορθής ερμηνείας και ανάλυσης οι οποίοι έχουν, επί του πυρήνα τους, τη μείζονα ανεξάρτητη μεταβλητή της διεθνούς αναρχίας, την κρατοκεντρική συγκρότηση του διεθνούς συστήματος και συνεκδοχικά τα αίτια πολέμου με κύριο εκείνο της άνιση ανάπτυξης. Τοιουτοτρόπως, η προσανατολιστική ανάλυση εκφέρεται υπό ένα σταθερό περιγραφικό πλαίσιο, το οποίο διασφαλίζει την εγκυρότητά της. Κατά συνέπεια, ο δομικός ρεαλισμός του Kenneth Waltz προκύπτει ως η πλέον διακριτή θεωρητική πρόταση εντός του παραδείγματος, μιας και είναι ο πρώτος και ο μόνος, ο οποίος κάλυψε τις πτυχές του (διεθνής αναρχία, κρατοκεντρικό σύστημα) και προέβη στην άρθρωση ορισμένων λογικών αναγωγών (ανταγωνιστικό διακρατικό σύστημα, μέριμνα για αυτοβοήθεια, δίλημμα ασφαλείας, ορθολογικό κριτήριο λήψης αποφάσεων, επιβίωση ως εθνικό συμφέρον, ισχύς ως μέσο, κίνητρο εξισορρόπησης δυνητικών και πραγματικών απειλών, ισορροπία ισχύος) μένοντας τοιουτοτρόπως πιστός στη θουκυδίδεια ανάλυση και παράδοση.¹⁴ Πέραν τούτου, έτερα «θεωρητικά σχήματα» έθεσαν στο επίκεντρό τους κατά βάση τη μεταπολεμική αμερικανική υψηλή στρατηγική και παρήγαγαν προτάσεις και σκέψεις με άξονα αναφοράς αυτήν δίχως να προτάσσουν την αξιολογική ουδετερότητα ως επιστημονική προϋπόθεση.

Ο βασικός λόγος, για τον οποίο παρατίθεται ο συγκεκριμένος συλλογισμός σχετικά με τα έτερα «θεωρητικά σχήματα» επ' αφορμή της συζήτησης περί της προσανατολιστικής ερμηνείας, αφορά το περιεχόμενο της κριτικής, την οποία δέχονται οι συνεπείς προς τις αρχές του δομικού ρεαλισμού και συνεπώς, του παραδείγματος. Η μεταθεωρητική κριτική σχετικά με την προσδιοριστική ερμηνεία και τη δυνατότητα πρόβλεψης του δομικού ρεαλισμού πραγματοποιείται – πλείστες των περιπτώσεων – σε αναφορά με ιδεολογήματα τα οποία ενδύονται το επιστημολογικό και μεθοδολογικό πλαίσιο του πολιτικού ρεαλισμού και σίγουρα ευρίσκονται εκτός του παραδείγματος. Στη δική τους περίπτωση, η ανάλυση και ερμηνεία δεν είναι προσδιοριστική, αλλά ούτε και προσανατολιστική εφόσον δεν εμπίπτει στο οντολογικό υπόβαθρο της διαχρονίας και της εξελικτικής πορείας του διεθνούς συστήματος. Συνεπώς, η ορθή και πλήρης αντίληψη του επιχειρήματος της προσανατολιστικής ερμηνείας είναι αδύνατη δίχως την εστίαση κατ' αποκλειστικότητα στις ενδοπαραδειγματικές θεωρητικές μελέτες.

Η ανωτέρω άποψη περί προσανατολιστικής ερμηνείας – αν και πιθανώς εξωπραγματική για όσους είναι κοινωνοί θετικών επιστημών – συνιστά ζητούμενο. Επί παραδείγματι, πως δύναται κάποιος να ερμηνεύσει τον κατήφορο της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής κατά την περίοδο της μεταπολίτευσης πέρα

14 Βλ.: Εισαγωγή Αθανασίου Πλατιά τιτλοφορούμενη ως «Ο Kenneth Waltz και ο πολιτικός ρεαλισμός» στην ελληνική μετάφραση του έργου «Θεωρία διεθνούς πολιτικής». Waltz, K. (2011), *Θεωρία διεθνούς πολιτικής*. Αθήνα: Ποιότητα, σ.σ.9-31.

από την ανυπαρξία της συγκεκριμένης παιδείας σε επίπεδο πολιτικής ηγεσίας, ήτοι την απουσία των απαραίτητων παιδευμένων ληπτών αποφάσεων; Πως θα δύνατο να καταστεί εφικτή αυτή η διαδικασία της παιδείας χωρίς την τυποποίηση και τον εξορθολογισμό της υποκείμενης γνώσης; Αξίζει να δει κανείς ότι ιστορικά ένας εκ των σημαντικότερων Ελλήνων μελετητών και αναλυτών του Θουκυδίδη, του οποίου το έργο έχει θεωρηθεί ως το μοναδικό κλασικό εγχειρίδιο διεθνούς πολιτικής θεωρίας, είναι ο Ελευθέριος Βενιζέλος.¹⁵ Η υποκείμενη γνώση αφορά τη μακράιωνη εμπειρία της αποκρυστάλλωσης των ανθρωπίνων σχέσεων, καθώς και των σχέσεων μεταξύ συλλογικοτήτων σε περιφερειακό ή πλανητικό επίπεδο, ενώ είναι αυτή βάσει της οποίας συγκροτείται και διατυπώνεται η θεωρία.

Παρομοίως, ως προς την παιδευτική αξία, η θουκυδίδεια διατύπωση περί «κτηήματος ἐς ἀεί» δεν αναλύεται αποκλειστικά στατικά υπό το πρίσμα της μελέτης του έργου ακόμη και κατόπιν πολλών αιώνων, αλλά αφορά και το «ότι θα είναι χρήσιμη για την κατανόηση αλλά και τον τρόπο χειρισμού των γεγονότων, που θα μεσολαβήσουν στους αιώνες μετά τη δημοσίευση του έργου». Η επίτευξη του προκείμενου σκοπού από τον Θουκυδίδη πραγματώνεται διαμέσου της συστηματικής διάκρισης των αιτιών, των «κατηγοριών» και των «δικδικήσεων» που μπορούσε να προβάλλει κανείς, έτσι ώστε να τους αντιτάξει αυτό που εκείνος αποκαλεί «την πιο αληθινή αιτία».¹⁶ Η συγκεκριμένη θουκυδίδεια επιλογή περιγραφής των γεγονότων συνυφαίνεται με την προτεραιότητα, την οποία προσέδωσε στην κατανόηση των ανθρωπίνων πράξεων με τη μέγιστη δυνατή ακρίβεια δίχως, όμως, να προχωρά σε μια εξεζητημένη εξειδίκευση. Τοιουτοτρόπως, ο Θουκυδίδης δεν εμμένει σε ζητήματα «παραϊστορίας», όπως ζητήματα διαπροσωπικών σχέσεων, αλλά επιμένει στα μείζονα, ήτοι σε εκείνα τα οποία υπήρξαν αίτια και διαμορφωτικές συνιστώσες των γεγονότων. Αυτή η επιλογή συνυφαίνεται με την άποψη της Jacqueline De Romilly ότι η θουκυδίδεια ανάλυση, η οποία συνιστά το μοναδικό κλασικό εγχειρίδιο διεθνούς πολιτικής θεωρίας, συμβάλει προς την κατανόηση των γεγονότων. Επιπλέον, αποκρυσταλλώνει την τάση και προσφέρει μία προσανατολιστικού τύπου ανάλυση των τεκταινομένων και της ανθρώπινης συμπεριφοράς επί τη βάσει της αέναης αναζήτησης της ισχύος ως διέξοδος εξασφάλισης της επιβίωσης και διαχείρισης της αβεβαιότητας των προθέσεων των υπολοίπων – συλλογικών ή μη – δρώντων.

Ιστοριογραφικά, ο Θουκυδίδης επιτυγχάνει να προσφέρει μία αξιολογικά ελεύθερη περιγραφή των γεγονότων προβαίνοντας σε ασφαλείς κρίσεις βασιζόμενες σε τεκμήρια και εν γένει «σε ολόκληρο σύστημα από επιχειρηματολογίες και αποδείξεις».¹⁷ Το εν λόγω σύστημα, το οποίο ενδυναμώνεται διαμέσου

15 Βλ.: Θουκυδίδης (2006), *Ιστορίες*, (μτφρ.) Ε. Βενιζέλος, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

16 Ρομινγύ, Ζ. (2010), *Το ανθρώπινο μεγαλείο στον αιώνα του Περικλή*. Αθήνα: Ωκεανίδα, σ.σ.33-35. Επιπροσθέτως βλ.: Kagan, D. (2004), *The Peloponnesian War*. London: Penguin Books, σ.491.

17 Romilly, J. (1988), *Ιστορία και λόγος στον Θουκυδίδη*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, σ.241.

της κριτικής προς τους επικούς ποιητές, χαρακτηρίζεται από τη μέθοδο του συλλογισμού, ήτοι την παράθεση και την επεξήγηση της συλλογιστικής πορείας, η οποία έχει οδηγήσει τον ίδιο στο ανάλογο συμπέρασμα.¹⁸ Η θέση της Jacqueline De Romilly, σύμφωνα με την οποία η αναφορά στις αφηγήσεις και στις δημηγορίες στοχεύει στη «μέγιστη ακρίβεια» και στην «ενδυνάμωση της ερμηνείας»,¹⁹ επιβεβαιώνει ότι η θουκυδίδεια ανάλυση κείται μακράν επακριβών προσδιορισμών. Άξονας της θουκυδίδεια ανάλυσης είναι η βέλτιστη δυνατή προσέγγιση της αλήθειας η οποία, άλλωστε, παραμένει σχετική μιας και αφορά ανθρώπινες πράξεις και πλείστες υποκειμενικές και άδηλες επενέργειες. Ωστόσο, ο προσανατολισμός παραμένει και προσφέρει το ερμηνευτικό πλαίσιο των σχέσεων μεταξύ των συλλογισμάτων. Ο συγκεκριμένος προσανατολισμός είναι απόρροια του συλλογισμού, τον οποίο αναφέρει η Romilly και ο οποίος είναι λογικός, μη επιβαρυνμένος από ποιητικά στοιχεία, βασισμένος σε τεκμήρια και ελέγχων την ποιότητα και την αξία των αφηγήσεων. Μάλιστα, η διαδικασία του ελέγχου της ποιότητας και της αξίας των αφηγήσεων παρατίθεται από τον ίδιο τον Θουκυδίδη και τίθεται στην κρίση του ίδιου του μελετητή. Τελικός σκοπός, όπως έχει ήδη υπογραμμισθεί, είναι η προσανατολιστικού τύπου επικοινωνία ορισμένων θεσφάτων της συμπεριφοράς των συλλογισμάτων, θεσφάτων υπό την έννοια της τάσης και όχι του πλήρους προσδιορισμού.

Εν συναρτήσει και παραμένοντας στον Θουκυδίδη, η προβλεπτική-προγνωστική ικανότητα υφίσταται, αλλά τα αποτελέσματά της δεν προκύπτουν ως αποτελέσματα μαθηματικών πράξεων. Η προσανατολιστική καταγραφή των τάσεων και των συμπεριφορών αναδείκνυε τις δράσεις και τις αντιδράσεις των ανθρωπίνων συλλογισμάτων εντός δεδομένων συνθηκών και δομικών πιέσεων. Η υιοθέτηση της προσανατολιστικής ανάλυσης ταυτίζεται με την πίστη και τη συνέπεια ως προς τις οντολογικές προϋποθέσεις του βεσφαλιανού διεθνούς συστήματος και κατ' επέκταση τον πυρήνα της ενδοπαραδειγματικής συζήτησης. Η αναγκαιότητα οντολογικής αναφοράς για τις θεωρίες, όπως έχει επισημανθεί ήδη, δε συνιστά κάποιου είδους εμμονή ή τυπολατρική προσκόλληση. Εξεναντίας, είναι απαραίτητη, καθότι η απουσία της σημαίνει αυτονοήτως την επικοινωνία της εικασίας ως επιστημονική πραγματικότητα και την αναγωγή της ιδεολογικά φορτισμένης άποψης σε υψηλή ανάλυση κάποιας επιστημονικής αυθεντίας. Η ανυπαρξία οντολογικής αναφοράς, ήτοι η παρέκκλιση από το «όν», το υπάρχον, το ορατό, το αδιάψευστο, τείνει τελικά προς την υπόθεση και την ανάδειξη μιας υπό προϋποθέσεις πραγματικότητας, επιλογή αν μη τι άλλο ανορθολογική.²⁰

Η προσανατολιστική ανάλυση ορίζει κατ' ουσία τα όρια των δυνατοτήτων της θεωρίας προσπαθώντας να μην εισέλθει σε ζητήματα ανθρώπινης συμπεριφοράς

18 Romilly, J. (1988), *Ιστορία και λόγος στον Θουκυδίδη*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, σ.248.

19 Romilly, J. (1988), *Ιστορία και λόγος στον Θουκυδίδη*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, σ.295.

20 Ήφραϊτος, Π., *Το Θουκυδίδειο «Παράδειγμα» της επιστημονικής μελέτης της διεθνούς πολιτικής και οι «επιστημονικές επαναστάσεις»*. Στο: <http://piotita.gr/2014/11/29/> (προσπελάστηκε στις 6/10/2015)

και ορμέφυτων. Προς αυτή την κατεύθυνση, παραμένει σε αρμονία, όχι μόνο με τη λεγόμενη «καλή θεωρία», ήτοι τη διεπόμενη από οντολογικές αναφορές, αλλά και με όσα καθίστανται ορατά και μετρήσιμα μέσω της μακροϊστορίας.²¹ Τοιουτοτρόπως, η αναγνώριση της αδυναμίας του ακριβούς προσδιορισμού παραμερίζει την επιμέρους ανθρώπινη συμπεριφορά και το ήσσονος σημασίας επιμέρους επεισόδιο χάριν της αποκρυπτογράφησης της γενικής πορείας του πολιτικού γεγονότος. Πράγματι, το επεισόδιο ενδέχεται να ενέχει ορισμένη ήσσονα σημασία εξαιτίας της τιμής, την οποία διαθέτει ως ενδεχόμενη παρεμβαίνουσα μεταβλητή. Εντούτοις, η εν τοις πράγμασι αδυναμία στάθμισής του και κατ' επέκταση η αδυναμία περιγραφής του βαθμού ενδεχόμενης αιτιακής δράσης του, δεν επιτρέπει τη συμπερίληψή του εντός της θεωρητικής ανάλυσης ανεξαρτήτως αν άσκησε την παραμικρή επιρροή ως προς το τελικό αποτέλεσμα. Τοιουτοτρόπως, η «μαθηματική ακρίβεια» και η προγνωστική επάρκεια της «καλής θεωρίας» διεθνών σχέσεων υποκρύπτεται στην εμμονή περιγραφής και ανάλυσης των «όντως υπαρχόντων» και η αντίστοιχη επιφύλαξη συμπερίληψης των αθέατων πτυχών της ανθρώπινης κατάστασης. Η αναπόφευκτη ύπαρξη και παρείσφρηση τέτοιων στοιχείων αναγνωρίζεται μέσω της εναργούς απόπειρας ιεράρχησής τους από τον Waltz εντός του έργου του «Ο άνθρωπος, το κράτος και ο πόλεμος».²² Όντας ακριβώς υποψιασμένος, όπως φαίνεται εντός και του συγκεκριμένου βιβλίου του, ο Waltz αποφεύγει να μιλήσει προσδιοριστικά επειδή ο ίδιος αναγνωρίζει ότι το οντολογικό πεδίο, στο οποίο αναφέρεται, υποκρύπτει πλείστες αθέατες – και άρα, μη μετρήσιμες – πλευρές.

Συνακολούθως, ο Perez Zagorin εξηγεί εναργέστατα ότι «στο νατουραλισμό του Θουκυδίδη περιλαμβανόταν και η αντίληψή του για την ανθρώπινη φύση, την οποία θεωρούσε υποκείμενη σε φυσικές επιθυμίες και ορέξεις που εν μέρει πηγάζουν από τον εγωκεντρισμό του ανθρώπου. Πίστευε επίσης ότι η ομοιομορφία της ανθρώπινης φύσης εξηγούσε το γιατί γεγονότα παρόμοια με αυτά που είχαν συμβεί στο παρελθόν ήταν αναμενόμενο να συμβούν και στο μέλλον. Αυτό δε σημαίνει ότι θεωρούσε πως οι άνθρωπινες σχέσεις μπορούσαν να προβλεφθούν. Προφανώς είχε μεγάλη επίγνωση της ποικιλίας των περιστάσεων που επενεργούσαν στους ανθρώπους και επηρέαζαν με διάφορους τρόπους τη συμπεριφορά τους. Δεν υπάρχει κανένας υπαινιγμός ότι έβλεπε την ανθρώπινη φύση ως εγγενώς μοχθηρή ή κακή. Φαίνεται ότι έβλεπε τον ανθρώπινο χαρακτήρα αντικειμενικά, ως προικοδοτημένο με συγκεκριμένες ροπές. Ενώ τα άτομα μπορεί να είχαν προδιάθεση να είναι είτε καλά είτε κακά, αυτό που τονίζει κυρίως ο Θουκυδίδης είναι ότι οι ηθικές τους ιδιότητες και οι ενέργειές τους θα επηρεαστούν έντονα από τις συνθήκες στις οποίες βρίσκονται».²³ Εξετάζει, κατά συνέπεια, την ανθρώπινη φύση και συμπεριφορά υπό δεδομένες συνθήκες και ευρίσκει ορισμένους κοινούς

21 Περί της εγγενούς αξίας της μακροϊστορίας, βλ.: Carr, E.H. (1961), *What is history?* London: Penguin Books.

22 Waltz, K. (2011), *Ο άνθρωπος, το κράτος και ο πόλεμος*. Αθήνα: Ποιότητα.

23 Zagorin, P. (2006), *Θουκυδίδης: Μια πλήρης εισαγωγή για όλους τους αναγνώστες*. Αθήνα: Ποιότητα, σ.266.

τόπους και αναφορές δίχως, εντούτοις, τούτο να «σημαίνει ότι θεωρούσε πως οι ανθρώπινες σχέσεις μπορούσαν να προβλεφθούν».

Επί του ιδίου – θουκυδίδειου – μήκους κύματος, προκύπτει και η αξία του πολιτικού ρεαλισμού. Ρεαλισμός στον Θουκυδίδη σημαίνει απεγάδιαστη περιγραφική ανάλυση και προς τούτο, δεν κατατάσσεται ως θεωρία ή ως θεμελίωση αιτιακών σχέσεων ή εκλογίκευση αλληλεπιδράσεων. Ο «θουκυδίδειος ρεαλισμός» δεν επιδέχεται αμφισβήτηση, αφορά ό,τι υπάρχει και δρα. «Αυτό που σημαίνει ρεαλισμός στην περίπτωση του Θουκυδίδη είναι η προδιάθεσή του να βλέπει τους ανθρώπους, τις ανθρώπινες υποθέσεις και τον κόσμο όπως είναι, χωρίς ψευδαισθήσεις, ή αυταπάτες και χωρίς καμία προσπάθεια να συγκαλύψει τη σκληρή αλήθεια των πραγμάτων με «μεγάλα λόγια», ονομάτων καλών, όπως οι Αθηναίοι κατηγόρησαν του Μηλιούς ότι έκαναν κατά τον περίφημο μεταξύ τους διάλογο. Ο ρεαλισμός που αποδίδεται στον Θουκυδίδη συμπεριλαμβάνει την αντίληψή του για την ανθρώπινη φύση, για την πολιτική και την αυτοκρατορία και για την τεράστια σημασία της υπέρτερης ισχύος για τη διαμόρφωση της πορείας της ιστορίας».²⁴ Υπό το εν λόγω πλαίσιο σκέψης, ο σύγχρονος πολιτικός ρεαλισμός έχει τις ρίζες του στο «θουκυδίδειο ρεαλισμό» ως ένα κοσμοθεωρητικό υπόβαθρο, ως μια αντίληψη για τα τεκταινόμενα επί τη βάση της διαχρονικής αξίας της ισχύος και της κατανομής αυτής μεταξύ των συλλογικοτήτων. Ο Θουκυδίδης, δηλαδή, δεν προσέφερε έτοιμη θεωρία αλλά «το» – και όχι «ένα» – πλαίσιο ανάγνωσης και αποκρυπτογράφησης των ανθρώπινων σχέσεων. Προς τι ο τονισμός του οριστικού άρθρου; Διότι, εν τέλει, απομένει το υπάρχον. Προς τούτο, το επιστημονικά εξεταστέο, το έστω σχετικά και προσανατολιστικά μετρήσιμο είναι το κατ' αποκλειστικότητα δυνάμενο να περιγραφεί.

Επιπροσθέτως, όσον αφορά συγκαιρινά πολιτικά και στρατηγικά τεκταινόμενα και την ανάλυσή τους, η αβεβαιότητα περί τελικών αποτελεσμάτων και η έλλειψη του συνόλου των δεδομένων – στην πολυσημία που πράγματι τα διέπει – δεν επιτρέπει σε μία διεθνολογική μελέτη να εξάγει ασφαλή και τελεσίδικα συμπεράσματα. Με άλλα λόγια, η εξαγωγή των απαραίτητων συμπερασμάτων είναι αδύνατη όταν δεν υφίσταται ολοκλήρωση ενός συγκεκριμένου ιστορικού κύκλου, καθώς οιοδήποτε γεγονός δύναται να διαταράξει την εξέλιξη του κύκλου αλλοιώνοντας τα συμπεράσματα και τις δυνατότητες ερμηνείας και ανάλυσης. Προς τούτο, οικείες αναλύσεις παραμένουν σε ιστορικό χρόνο δίχως όμως, να φιλοδοξούν να καταγράψουν ιστορικές εξελίξεις. Συναφώς, ο Παναγιώτης Κονδύλης σημειώνει ότι «ένα βασικό μου μέλημα στα ιστορικά μου έργα είναι να τεκμηριώσω χειροπιαστά την ερμηνευτική γονιμότητα της γενικής μου θεώρησης των ανθρώπινων πραγμάτων. Αν μια ορισμένη θεώρηση καταφέρει να υπαγάγει σ' έναν κοινό παρονομαστή και να συλλάβει με ενιαίο

24 Zagorin, P. (2006), *Θουκυδίδης: Μια πλήρης εισαγωγή για όλους τους αναγνώστες*. Αθήνα: Ποιότητα, σ.σ.257-258.

τρόπο θέματα και φαινόμενα που από πρώτη όψη απέχουν πολύ μεταξύ τους, τότε προφανώς έχει πολλά πλεονεκτήματα».²⁵

Ο ρόλος της ιστορίας ως γενεσιουργός της θεωρίας επιφυλάσσει ακριβώς τη θέση του παιδευτικού εργαλείου για αυτήν. Πως δύναται κάποιος να διατυπώσει απaráβατους νόμους και κατ' επέκταση να προβλέψει υπό το πλαίσιο παρελθόντων γεγονότων; Τουτέστιν, ποιος εγγύαται ότι κάτι επαναλαμβάνεται καθ' ολοκληρίαν; Προφανώς ουδείς, αλλά ποιος δύναται να αμφισβητήσει το γνωσιοθεωρητικό υπόβαθρο, το οποίο προσφέρουν εν προκειμένω ο ρεαλισμός και ο ιδεαλισμός και το οποίο συνιστά τον πυρήνα της κατ' αντιστοιχία διατύπωσης των λεγομένων «συστημικών θεωριών» του νεορεαλισμού και του νεοφιλελευθερισμού; Κατά τον Stephen Van Evera, «οι θεωρίες είναι διατυπώσεις γενικού περιεχομένου που περιγράφουν και εξηγούν τις αιτίες ή τα αποτελέσματα διαφορετικών φαινομένων».²⁶ Τοιουτοτρόπως, αποσαφηνίζεται ότι η θεωρία επισημαίνει την επανάληψη μίας συγκεκριμένης αλληλουχίας γεγονότων υπό ορισμένες παρόμοιες συνθήκες, δίχως τούτο να σημαίνει ότι υφίσταται εμβάθυνση στο ερμηνευτικό πλέγμα. Αυτή η κατά συνθήκη απουσία διερεύνησης του βαθύτερου αιτίου και η μερική τεκμηρίωση ενός αλληλουχικού φαινομένου δε σημαίνει την ανυπαρξία μίας συγκεκριμένης τάσης, αλλά την αδυναμία πλήρους ερμηνευτικής αποκρυπτογράφησης των δεδομένων. Παρομοίως, στις φυσικές επιστήμες, η θέαση φαινομένων έχει επιτρέψει τη διατύπωση θεωριών δίχως την προσπάθεια – ερμηνευτικού τύπου – προσέγγισης του απώτερου ή ύστατου «γιατί».

Προστηνίδιακατεύθυνση, ο Waltz καταγράφει τα κεντρικά χαρακτηριστικά της «καλής θεωρίας». Πρώτον, υπογραμμίζει την αναγκαιότητα και τη σημασία για τις υποθέσεις της θεωρίας να είναι χρήσιμες και όχι αναγκαία αληθείς. Δεύτερον, οι εκτιμήσεις και ο έλεγχος των θεωριών οφείλει να πραγματοποιείται «βάσει του τι ισχυρίζονται ότι εξηγούν». Τρίτον, καθότι η θεωρία αποτελεί «γενικό εξηγητικό σύστημα» δεν είναι σε θέση να παραθέσει εξηγήσεις περί πάσας ιδιάζουσας περίπτωσης.²⁷ Όπως και ο Van Evera, εστιάζει στην αναγκαία γενίκευση της θεωρίας και στις συνθήκες ελέγχου της υπό σταθερά δεδομένα και απτά αποτελέσματα και όχι υπό το φάσμα προθέσεων και βουλήσεων. Το πλέον αξιοσημείωτο στοιχείο του ορισμού του Waltz αφορά την επισήμανση ότι οι επιμέρους ιδιομορφίες δε δύνανται απαραίτητως να απαντώνται από τη θεωρία. Τρόπον τινά, δηλαδή, η ευελιξία προσφέρει την επαληθευσσιμότητα και την αξιοπιστία και αυτή η ευελιξία συνεισφέρει προς την κατεύθυνση καταγραφής των τάσεων και των προσανατολισμών της ανθρώπινης συμπεριφοράς και των αλληλεπιδράσεων των συλλογικοτήτων επί του πλανητικού επιπέδου.

25 Κονδύλης, Π. (1998), *Το αόρατο χρονολόγιο της σκέψης: Απάντηση σε 28 ερωτήματα*. Αθήνα: Νεφέλη, σ.14.

26 Van Evera, S. (2009), *Εισαγωγή στη μεθοδολογία της πολιτικής επιστήμης*. 4^η εκδ. Αθήνα: Ποιότητα, σ.21.

27 Waltz, K. (2011), *Θεωρία διεθνούς πολιτικής*. Αθήνα: Ποιότητα, σ.251.

Προς τούτο, ο Waltz δέχθηκε κριτική καθώς, εν έτει 1979, «κατηγορείται» ότι προέβλεψε τη μη κατάρρευση της ΕΣΣΔ μέσω της φράσης «το ύψος των τειχών της Λέσχης των ισχυρών [είναι τόσο μεγάλο που] για πολλά χρόνια δε θα δεχθεί νέα μέλη».²⁸ Ο Waltz, παραμένοντας στο τρίτο (συστημικό) επίπεδο ανάλυσης και στα ζητήματα της πλανητικής ισορροπίας ισχύος, δεν εμβάθυνε επί ζητημάτων εσωτερικής δομής. Επιθυμώντας να εκπονήσει ένα επιστημονικά πειθαρχημένο κείμενο με ευκρινείς αιτιακές σχέσεις, οι οποίες οδηγούν προς τη διατύπωση θεωρίας, διατύπωσε την εν λόγω πρόβλεψη ελέγχοντας την κλίμακα της ισχύος των δύο βασικών πόλων και δεν αποφάνθηκε λανθασμένα. Όντως η Λέσχη των ισχυρών δεν έχει δεχθεί – έως και τώρα εν έτει 2015 – νέα μέλη. Διαμέσου της φράσης του, δεν προκύπτει ότι ο Waltz προέβλεψε τη μη κατάρρευση της ΕΣΣΔ, αλλά τη μη άνοδο άλλων υπερδυνάμεων εντός του επομένου εύλογου χρονικού διαστήματος. Με άλλα λόγια, κατέδειξε ότι το ψυχροπολεμικό επίπεδο ισχύος των ΗΠΑ και της ΕΣΣΔ δεν ήταν προσεγγίσιμο από άλλους δρώντες. Η «πρόβλεψή» του εστίασε εν πολλοίς στη δυνατότητα προσέγγισής τους από τρίτους δρώντες και δεν ανέφερε ότι κάποιος εκ των δύο πόλων θα καταρρεύσει ή δε θα καταρρεύσει πιθανόν επειδή αναγνώριζε ότι υφίσταντο αθέατες πλευρές κατά τη μέτρηση των συντελεστών ισχύος των δρώντων και το πλήθος των παρεμβαίνουσων μεταβλητών δεν επιτρέπει προσδιοριστικές αναλύσεις. Τούτη η στάση του αναδεικνύεται διαμέσου της άποψής του ότι «οι οχληροί περιορισμοί των συστημικών ερμηνειών προκύπτουν από το πρόβλημα στάθμισης μεταξύ μοναδιαίων και δομικών αιτιών [...] Ουδείς δύναται να είναι βέβαιος αν η δομική ή η μοναδιαία συνιστώσα είναι ισχυρότερη. Η δυσκολία της ταξινόμησης των συνιστωσών είναι ένας σοβαρός, και καταφανώς αναπόδραστος, περιορισμός των συστημικών θεωριών της διεθνούς πολιτικής».²⁹

4. Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Σε οποιαδήποτε περίπτωση, δεν αμφισβητείται ότι η ενασχόληση με την επιστήμη ταυτίζεται με ένα διαρκή αγώνα φυγής από τη γενικότητα και μέγιστης δυνατής προσέγγισης του ειδικού, ήτοι του συγκεκριμένου. Υπό το εν λόγω πρίσμα, επισημαίνεται ότι η προσφερόμενη καινοτομία εκ μέρους του νεορεαλισμού αφορά την εισροή επιστημονικών στοιχείων, γεγονός το οποίο σηματοδότησε «μία καθυστερημένη και ετεροκαθορισμένη νίκη της «επιστημονικής» πλευράς της Δεύτερης Μεγάλης Συζήτησης».³⁰ Ο σκοπός, δηλαδή, συνυφάνεται πάντοτε

28 Μάζης, Ι. (2012), *Μεταθεωρητική κριτική διεθνών σχέσεων και γεωπολιτικής: Το νεοθετικιστικό πλαίσιο*. Αθήνα: Παπαζήσης, σ.33.

29 Waltz, K. (1986), Reflections on theory of international politics: A response to my critics. Στο: Robert Keohane (επιμ.), *Neorealism and its critics*. New York: Columbia University Press, σ.σ.322-345, σ.σ.343-344.

30 Waever, O. (1996), The rise and fall of the inter-paradigm debate. Στο: Steve Smith, Ken Booth and Marysia Zalewski (επιμ.) *International theory: Positivism and beyond*. New York: Cambridge university press, σ.σ.149-185, σ.162.

με τη μέγιστη δυνατή εξειδίκευση και συγκεκριμενοποίηση δίχως, ωστόσο, οι ενδιάμεσες προσανατολιστικές θεωρήσεις να κρίνονται μη επιστημονικές ή μη χρήσιμες και άκυρες και τούτο επιχειρήθηκε να θεμελιωθεί εντός του παρόντος κειμένου. Η προσανατολιστική ερμηνεία, εφόσον παραμένει ενδοπαραδειγματική και κατ' επέκταση οντολογικά προσκολλημένη, είναι αξιολογικά ελεύθερη και διαφυλάσσει την επιστημονικότητά της. Υπό την εν λόγω – ενδοπαραδειγματική – σκέπη, τεκμαίρεται ότι η «καλή θεωρία» είναι σε θέση να ορίζει μία τυπολογία κατά την οποία οι μείζονες ανεξάρτητες μεταβλητές εντός ενός κρατοκεντρικού συστήματος είναι – προφανώς – τα κράτη. Παρακείμενες μονάδες μελέτης συνιστούν εξαρτημένες μεταβλητές των κρατικών συμφερόντων και συμπαρομαρτούντων πολιτικοστρατηγικών αποφάσεων και κατ' επέκταση, η περιγραφή και ανάλυση των φαινομένων του διεθνούς χώρου υποβοηθείται βέλτιστα μέσω της έμφασης στο κράτος ως διαμορφωτική συνιστώσα των εν λόγω φαινομένων. Το συγκεκριμένο στοιχείο, σε συνάρτηση με την αναγνώριση του φαινομένου της διεθνούς αναρχίας, αποτελεί την προμετωπίδα της περιγραφής και ανάλυσης των διεθνών σχέσεων υπό τις Θουκυδίδειες παραδοχές-διδασχές.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Ήφαιστος, Π. (2013), Στρατηγική αντιπαράθεση στη μεταψυχροπολεμική εποχή και αστάθμητοι ανθρωπολογικοί παράγοντες της μετα-αποικιακής εποχής. Στο: Ιωάννης Μάζης και Κυριάκος Πατραγάς (επιμ.) *Αί άραβικαί έξεγέρσεις και ή άναδιαμόρφωσις του άραβοϊσλαμικού κόσμου*. Αθήνα: Λειμών, σ.σ.109-212.
- Θουκυδίδης (2006), *Ιστορία*, (μτφρ.) Ε. Βενιζέλος. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Κονδύλης, Π. (1998), *Το άόρατο χρονόλογο της σκέψης: Απάντηση σε 28 ερωτήματα*. Αθήνα: Νεφέλη.
- Κονδύλης, Π. (2000), *Η ηδονή, η ισχύς, η ουτοπία*. Αθήνα: Στιγμή.
- Μάζης, Ι. (2012), *Μεταθεωρητική κριτική διεθνών σχέσεων και γεωπολιτικής: Το νεοθετικιστικό πλαίσιο*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Ρομγύ, Ζ. (2010), *Το ανθρώπινο μεγαλείο στον αιώνα του Περικλή*. Αθήνα: Ωκεανίδα.
- Romilly, J. (1988), *Ιστορία και λόγος στον Θουκυδίδη*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- Van Evera, S. (2009), *Εισαγωγή στη μεθοδολογία της πολιτικής επιστήμης*. 4^η εκδ. Αθήνα: Ποιότητα.
- Waltz, K. (2011), *Θεωρία διεθνούς πολιτικής*. Αθήνα: Ποιότητα.
- Waltz, K. (2011), *Ο άνθρωπος, το κράτος και ο πόλεμος*. Αθήνα: Ποιότητα.

Zagorin, P. (2006), *Θουκυδίδης: Μια πλήρης εισαγωγή για όλους τους αναγνώστες*. Αθήνα: Ποιότητα.

Ξενόγλωσση

Alston, W.P. (2005), *Beyond 'justification': Dimensions of epistemic evaluation*. Ithaca: Cornell University Press.

Carr, E.H. (1961), *What is history?* London: Penguin Books.

Ferguson, Y. and Mansbach, R. (1988), *The elusive quest: Theory and international politics*. Columbia: University of South Carolina press.

Gilpin, R. (1986), The richness of the tradition of political realism. Στο: Robert Keohane (επιμ.), *Neorealism and its critics*. New York: Columbia university press, σ.σ.301-321.

Jackson, P.T. (2011), *The conduct of inquiry in international relations: Philosophy of science and its implications for the study of world politics*. London: Routledge.

Kagan, D. (2004), *The Peloponnesian War*. London: Penguin Books.

Waltz, K. (1986), Reflections on theory of international politics: A response to my critics. Στο: Robert Keohane (επιμ.), *Neorealism and its critics*. New York: Columbia University Press, σ.σ.322-345.

Wight, C. (2006), *Agents, structures and international relations: Politics as ontology*. New York: Cambridge University Press.

Ιστοσελίδες

Ήφαιστος, Π., *Το Θουκυδίδειο «Παράδειγμα» της επιστημονικής μελέτης της διεθνούς πολιτικής και οι «επιστημονικές επαναστάσεις»*. Στο: <http://periodika.inpatra.gr/2014/11/29/> (προσπελάστηκε στις 6/10/2015)

Βιογραφικά στοιχεία συγγραφέα

Ο κ. **Τρούλης Μάρκος** έλαβε το μεταπτυχιακό δίπλωμά του στις Ευρωπαϊκές Σπουδές από το London School of Economics και ολοκλήρωσε τη διδακτορική διατριβή του στο Πανεπιστήμιο Πειραιώς με αντικείμενο τη θεωρία διεθνών σχέσεων και την τουρκική εξωτερική πολιτική. Επί της παρούσης, είναι διδάσκων και μεταδιδακτορικός ερευνητής στο Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών του Πανεπιστημίου Πειραιώς. Στοιχεία Επικοινωνίας: **mark.troulis@gmail.com**

Μπέλσης Κωνσταντίνος

Η ιστοριογραφία ως διακύβευμα και ως κοινωνικό πρόταγμα

Περίληψη

Οι νέες ιστοριογραφικές τάσεις μαρτυρούν μία μετατόπιση του ενδιαφέροντος των ιστορικών σε νέα πεδία με τη συνδρομή νέων επιστημονικών εργαλείων και εξίσου νέων ερευνητικών μεθόδων. Αυτές οι μετατοπίσεις συμπορεύονται με γιγαντιαίες οικονομικές και πολιτικές αλλαγές που οι ίδιες οι πολυπολιτισμικές κοινωνίες βιώνουν στην εποχή της παγκοσμιοποίησης. Οι κοινωνίες γράφουν την ιστορία τους κάτω από τους περιορισμούς, τα διακυβεύματα, τις μονομέρειες αλλά και τις κατακτήσεις του παρόντος. Αναζητούν απαντήσεις στα προβλήματα που παράγει με την αέναη κίνησή της η Ιστορία και αποτυπώνουν στα ιστοριογραφικά τους παραδείγματα τις μέριμνες, τους φόβους, τις αγωνίες αλλά και τη σοφία από όσα κληρονόμησαν.

Historiography as a challenge and as a social demand

Abstract

The new historiographical trends reveal a shift of interest among historians in

new fields with the help of new scientific tools and new research methods. In the age of globalization these shifts go together with huge economic and political changes that multicultural societies face. Societies write their own history under the constraints, challenges, partialities and achievements of the present. They search for answers to the problems produced by the perpetual motion of history reflecting on their historiographical examples the present concerns, fears, anxieties and wisdom of the past.

1. Εισαγωγή

Η *Νέα Ιστορία (Nouvelle Histoire)* που οραματίστηκαν και δημιούργησαν οι ιστορικοί της τρίτης γενιάς των *Annales*¹, αφού διέγραψε τη δική της τροχιά γονιμοποιώντας το ιστοριογραφικό τοπίο με τη διεύρυνση των πεδίων του ιστορικού ενδιαφέροντος (εθνογραφία, δημογραφία, ανθρωπολογία, οικονομία, κοινωνιολογία, γεωγραφία, ψυχολογία, ιστορία της Τέχνης, ιστορική βιογραφία, προφορική ιστορία, γλωσσολογία κλπ), εδώ και αρκετά χρόνια φαίνεται ότι βρίσκεται μπροστά σε ένα νέο αίτημα- αίτημα ιστοριογραφικό και πρωτίστως κοινωνικό. Σε τι συνίσταται όμως τούτο και ποιες κοινωνικές αναγκαιότητες ή πραγματικότητες καθόρισαν αυτήν την εξέλιξη;

Ασφαλώς αυτή η νέα πραγματικότητα στο πεδίο της ιστορικής επιστήμης δεν είναι έξω από την αναστοχαστική λογική, η οποία αναμφίβολα γεννήθηκε κάτω από την επίδραση που άσκησε και η ίδια η σχολή των *Annales* στις κοινωνίες και τις επιστημονικές κοινότητες που εξέθρεψε το ιστοριογραφικό της παράδειγμα. Επρόκειτο για μία ιστορία κοινωνική, πολιτική, οικονομική, πολιτισμική. Ταυτόχρονα, με τα ερωτήματα που γέννησε, τα επιστημονικά εργαλεία που χρησιμοποίησε και τις νοητικές αποσκευές που μας προίκισε, κατέστη μία ιστορία, η οποία με τη διαλεκτική της μας έμαθε να σκεφτόμαστε με πολυαιτιακά σχήματα, να συλλαμβάνουμε την πολλαπλότητα της πραγματικότητας μέσα από συνέχειες και ασυνέχειες, χρονικότητες και διάρκειες, συνάψεις και ετερότητες, πεδία και παραδείγματα διαρκώς άνισα μεταβαλλόμενα στον χώρο και τον χρόνο.

Μέσα σε αυτή την ιστοριογραφία στεγάσαμε όνειρα και απογοητεύσεις. Προσεγγίσαμε τα κατάλοιπα του παρελθόντος με ελπίδες και προσπαθήσαμε

*Το παρόν άρθρο αποτελεί επεξεργασμένη αναδημοσίευση. Αρχικά είχε τη μορφή εισήγησης του υπογράφοντος σε κύκλο σεμιναρίων αναφορικά με τα σχολικά βιβλία και τη διδασκαλία της Ιστορίας στη Μέση Εκπαίδευση, που έγινε στο Ζάννειο Π.Π ΓΕΛ. Πειραιά τον Φεβρουάριο του 2014. Το κείμενο της εισήγησης είχε τίτλο «Περί ιστορίας και ιστοριογραφίας. Σχέδιο εισήγησης στον κύκλο διαλέξεων για την Ιστορία (Ζάννειο Π.Π. ΓΕΛ. Πειραιά)» και βρίσκεται ανηρτημένο στον ιστότοπο <https://www.academia.edu/19524117/>.

1 Μετά από την πρώτη φάση (1929-1945) του λεγόμενου «ακαδημαϊκού αποκλεισμού» με έδρα το Στρασβούργο η ιστοριογραφική Σχολή των *Annales* (Lucien Febvre, Marc Bloch, M. Halbwachs κ. ά) περνά στη δεύτερη φάση (1945-1972) της κατάκτησης πανεπιστημιακής έδρας στο Παρίσι με κεντρική μορφή τον Fernand Braudel και κατάληξη τη μετονομασία του 6^{ου} Τμήματος της *Ecole des Hautes Etudes* σε *Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales* (1972). Κατά την τρίτη φάση (1972-1996) ηγετικές μορφές της μετά τον F. Braudel εποχής είναι οι Jacques Le Goff, Emmanuel Le Roy-Ladurie, George Duby, Pierre Nora κ.ά.

να ανασυστήσουμε το χθες μεταφέροντας τις εμμονές αλλά και τις αξίες του δικού μας πολιτισμού. Στις μεθόδους της, που αποτύπωναν κάθε φορά την ποιότητα και τις αντιφάσεις του πολιτισμού μας, αναζητήσαμε μια νέα έκφραση σε σχέση με τα διακυβεύματα του παρόντος, τη σχηματοποίηση των πόθων μας - κοντολογίς, την πρόοδο των κοινωνιών μας. Με όρους ιστορικούς, επρόκειτο για μία διαδικασία απεξάρτησης από την ασφυκτική ιδεολογική παράδοση της αναπαραστατικής επιστημολογίας του θετικισμού αλλά και τις νεότερες κονστρουκτιβιστικές θεωρίες.

Σκοπός αυτού του άρθρου είναι, αφενός, να επιχειρήσει μία σύντομη αποτίμηση του δρόμου που διήνυσε η ιστοριογραφία στη χώρα μας παρακολουθώντας τις ευρύτερες μεθοδολογικές αναζητήσεις της επιστήμης της Ιστορίας και, αφετέρου, να προτείνει τρόπους για εκμετάλλευση αυτής της προόδου προς μία άλλη «ανάγνωση» του παρελθόντος – μία ιστοριογραφία επιστημονικά άρτια, μεθοδολογικά πλουραλιστική και θεματικά πρωτότυπη, με κοινωνικό πρόσημο και συνείδηση της ευθύνης της. Προς τούτο θεωρήθηκε σκόπιμο να γίνει εξαρχής μία παράθεση των τάσεων της ιστορικής προσέγγισης και ανάλυσης, προκειμένου να καταδειχθούν τα αιτήματα της κάθε εποχής, τα μεθοδολογικά εργαλεία, τα κέρδη αλλά και τα αδιέξοδα που ολοένα ανέκυπταν στην προσπάθεια κατανόησης και ερμηνείας του παρελθόντος.

Ως μεθοδολογικό παράδειγμα σε αυτή τη διαπραγμάτευση επιλέχθηκε το ίδιο το ιστορικό τεκμήριο. Η κατανόηση της φύσης του, οι θεωρίες που πλαισίωσαν κάθε φορά τη χρήση του και, κυρίως, τα αγωνιώδη ερευνητικά ερωτήματα που απελευθέρωνε η κοινωνική του υφή, είτε ως συμπίκνωση του παρελθόντος, είτε ως πολλαπλά διαμεσολαβημένο φορτίο του παρόντος, θεωρήθηκαν ως αφορμές τόσο για την κατάδειξη των δυσκολιών όσο και τη διατύπωση πιθανών προτάσεων για την υπέρβαση αυτών στην υπηρεσία των σύγχρονων κοινωνιών. Με άλλα λόγια, με αφορμή ένα γενικότερο προβληματισμό για το ίδιο το ιστορικό τεκμήριο, τους τρόπους με τους οποίους το παρόν απευθύνεται σε αυτό και διατυπώνει απαντήσεις αναφορικά με αυτό, θα επιχειρηθεί η τεκμηρίωση κάποιων προτάσεων όχι μόνο για τη «γραφή» αλλά και την «ανάγνωση» της ιστορίας, όχι μόνο για την ιστορία-ιστοριογραφία ως επιστήμη αλλά και την κοινωνία από την οποία προέρχεται και στην οποία αναφέρεται.

2. Προς μία νέα «Νέα Ιστορία»

Αναφορικά με το ιστοριογραφικό τοπίο στην πατρίδα μας σήμερα, σε σχέση με το παρελθόν τα πράγματα έχουν φανερά αλλάξει, παρά το γεγονός ότι στη Δύση ο αέρας της αλλαγής είχε φυσήξει περίπου σαράντα χρόνια νωρίτερα (1970-1980)².

2 Goff, J. Le (1978), *La nouvelle histoire*, Paris: Editions Complexe. Ginzburg, C. (1994), *Το τυρί και τα σκουλήκια. Ο κόσμος ενός μωλονά του 16^{ου} αιώνα*, (μτφρ.) Κώστας Κουρεμένος. Αθήνα: Αλεξάνδρεια. Dosse,

Η κριτική στροφή της περιόδου αυτής επιβεβαίωσε τις αλλαγές που συντελούνταν για καιρό στο σώμα της ιστοριογραφίας, δηλαδή στο σώμα των κοινωνιών που εξέθρεφαν τα δικά τους ιστοριογραφικά παραδείγματα, οπλίζοντας τη γραφίδα των κοινωνικών επιστημόνων και των ιστορικών με νέα εργαλεία, επιστημονικά και νοητικά, τα οποία επιστρατεύονταν στην επανερμηνεία των ιστορικών πηγών (επίσημων και ανεπίσημων). Οι «ασκοί του Αιόλου» είχαν ανοίξει.

Η γλωσσική στροφή (J. Derrida, M. Foucault)³ που ακολούθησε τη δεκαετία του '80, έθεσε το ζήτημα της λεξικοποίησης του νοήματος και των πολλαπλών γλωσσικών στρωμάτων, μέσω των οποίων ερμηνεύουμε ένα ήδη κοινωνικά διαμεσολαβημένο τεκμήριο. Από το γύρισμα κιόλας του αιώνα μιλούμε πια για μεταμοντέρνα ή πολιτισμική στροφή (H. White)⁴, μία προσέγγιση ή μία πρόταση επιστημολογική, η οποία αντιμετωπίζει ως εν δυνάμει τεκμήριο κάθε λογής πολιτισμική παραγωγή κειμενικής ή άλλης μορφής. Η μεταμοντέρνα πρόκληση ήδη εγγαράσσει στο σώμα της Ιστορίας που γράφουμε και διαβάζουμε τα δικά της χαρακτηριστικά αποδομώντας ή δομώντας νέες ποιότητες⁵.

Αλλά ακόμη και η πιο πρόσφατη στροφή στη μνήμη, η υποκειμενική βίωση του γεγονότος, η ιδιωτική εμπειρία, περισσότερο με τους συναισθηματικούς κρυσταλλούς που παρήγαγε παρά με την «ουδέτερη» και «αντικειμενική» καταγραφή της στη δημόσια-επίσημη σφαίρα, αλλάζουν τον τρόπο αντιμετώπισης αλλά και τις προτεραιότητες που θέτουμε πλέον ως κοινωνία απέναντι στο παρελθόν και την καταγραφή του.

Η αλλαγή αυτή βέβαια δεν συνίσταται στην ανατροπή ή την απεμπόληση όσων διδαχθήκαμε από το ιστοριογραφικό παράδειγμα της *Νέας Ιστορίας*. Η Ιστορία, ως κοινωνική επιστήμη πρωτίστως, δεν συναρτά τη λογική και τις μεθόδους της -αν και το επιδίωξε στα πρώτα της βήματα - με αυτοματικές νομοτέλειες στο όνομα της ανακάλυψης ή δημιουργίας μίας κοινωνικής μηχανικής⁶. Αν προσπαθούσαμε δε να αποφύγουμε τον όρο «νομοτέλεια», που ανακαλεί μία θετικιστική λογική ιστορικού ντετερμινισμού, τότε ίσως θα ήμασταν ακριβέστεροι αν, αντιθέτως, λέγαμε ότι η Ιστορία, ως ρευστή πραγματικότητα

F. (1993), *Η ιστορία σε ψίχουλα. Από τα Annales στη «Νέα Ιστορία»*, (μτφρ.) Αγγελική Βλαχοπούλου. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης· Duby, G. (1995), *Η ιστορία συνεχίζεται*, (μτφρ.) Ρένα Σταυρίδη-Πατρικίου, Αθήνα: Ολκός/Μικρή Άρκτος.

3 Ράπτης, Θ. (2011), *Poe, Lacan, Derrida. Συνδεσμολογίες*, διδ. διατριβή, Πάντειο Παν/μιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών (Σμίλη, 2014)· Foucault, M. (1977), *Η τάξη του λόγου*, (μτφρ.) Μιγάλης Μαιδάτσης. Αθήνα: Ηριδανός· Bourdieu, P. (1999), *Γλώσσα και συμβολική εξουσία*, (μτφρ.) Κική Καγαμπελή. Αθήνα: Καρδαμίτσα.

4 White, H. (1973), *Metahistory. Historical Imaginaton in Nineteenth Century Europe*. The John Hopkins University Press.

5 Hobsbawm, E. (1997), *On history*, The New Press, New York· Gaddis, J., L. (2002), *The landscape of history. How historians map the past*. Oxford: University Press· Thomson P. (2008), *Φωνές από το παρελθόν. Προφορική ιστορία*. (επιμ.) Κ. Μπάδα - Ρ.Β. Μπούσχοτεν, μτφρ. Ρ.Β. Μπούσχοτεν - Ν. Ποταμιανός, Αθήνα: Πλέθρον.

6 «...ο θετικισμός και ο ιστορικισμός είναι εμποτισμένοι από το ρομαντικό κοσμοείδωλο και βρίσκονται εγκλωβισμένοι σε μία φανταστική αυτάρκεια... η προσφυγή στην ιστορία δεν λειτουργεί πλέον απελευθερωτικά αλλά για να αποδείξει την πλήρη απεικόνιση του παρελθόντος στο παρόν και το μέλλον...», στο Γιώργος Κόκκινος (1998). *Από την ιστορία στις ιστορίες*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σ. 158.

και ανθρώπινη κατασκευή, θέτει ως αναλυτική κατηγορία του κοινωνικού γίνεσθαι την υποκειμενικότητα, την κοινωνική αλλαγή, την ασύγχρονη μετάβαση, την απρόβλεπτη μεταβολή, τις νοοτροπίες και τα στερεότυπα, τα συλλογικά υποκείμενα. Και εδώ, αναφορικά με τη σχέση της Ιστορίας με τις άλλες «θετικές» επιστήμες και, συνεπώς, τη δυσκολία του ιστορικού στην ερμηνεία των γεγονότων μετά την επιλογή και καταγραφή τους, πρέπει να επισημανθεί το εξής: στην Ιστορία υποκείμενο και αντικείμενο της ερευνητικής διαδικασίας ανήκουν στην κατηγορία του αυτού είδους, που είναι ο άνθρωπος, το πιο ευμετάβολο, ασταθές και απρόβλεπτο ον στον πλανήτη. Αυτός δημιουργεί, καταγράφει ή, καλύτερα, ξαναγράφει την ιστορία του ψαχουλεύοντας στα ιστορικά κατάλοιπα και παλεύοντας ταυτόχρονα με την ίδια του τη φύση.

Το σύγχρονο αίτημα για μία «νέα» *Νέα Ιστορία* είναι όχι μόνο υπαρκτό⁷ αλλά, θα προσθέταμε ακόμη ότι, υφίσταται ήδη στην πράξη. Τούτο προκύπτει μάλλον αβίαστα δεδομένων των εγχώριων ιστοριογραφικών παραδειγμάτων που σήμερα έχουμε και τα οποία διαχέονται ταχύτατα ακόμη και σε εξωακαδημαϊκούς χώρους, αναδύοντας το άρωμα των αλλαγών και μεταδίδοντας την αγωνία των παραγμένων καιρών μας για απαντήσεις σε νέα ερωτήματα, νέες προκλήσεις και, ταυτόχρονα, πάνω σε παλιές και νέες πηγές. Οι συγκλονιστικές αλλαγές που σημάδεψαν και σημαδεύουν τη ζωή μας είναι καθοριστικές και επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο όχι μόνο αντιλαμβανόμαστε το παρελθόν αλλά και την αναπαράστασή του, μέσα από τις μέριμνες και τις πεπερασμένες δυνατότητες της εποχής μας. Το ίδιο ασφαλώς συμβαίνει εξαιτίας των ραγδαίων εξελίξεων και σε όλους τους τομείς του επιστητού, με την ανακάλυψη και ανάδυση νέων και, συνακόλουθα, την κατάτμηση ή εξειδίκευση των παλαιών διευρυμένων, επιστημονικών πεδίων.

3. Η ιστοριογραφία ως ευαίσθητος δείκτης των κοινωνικών αλλαγών

3.1 Απόρριψη και επιστροφή

Ποια είναι τα κύρια χαρακτηριστικά της Ιστορίας που γράφεται σήμερα; Αν αναζητήσουμε τις απαντήσεις όχι στην κρατική, και «αναπόφευκτα» μονοσήμαντη, εκδοχή του τρόπου με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε ή πρέπει να αντιλαμβανόμαστε το παρελθόν (μία επίσημη ιστορία πένθιμη, ηρωική και υπερβολικά εθνοκεντρική σε ένα ούτως ή άλλως παγκοσμιοποιημένο και πολυπολιτισμικό περιβάλλον) στα πολλαπλά δυναμικά πεδία της έρευνας έχουν ήδη αποτυπωθεί εδώ και πολλά χρόνια σημαντικότερες μετατοπίσεις. Ποιες είναι αυτές;

Μία σειρά από... επιστροφές⁸. Επιστροφή της βιογραφίας, επιστροφή

7 Ανδριάκαϊνα, Ε. (2009), *Πέραν του θετικισμού και του μεταμοντερνισμού*. Πάτρα: Opportuna.

8 Για την «επιστροφή» της βιογραφίας, που τα τελευταία χρόνια κερδίζει ολοένα το ενδιαφέρον των ιστορικών και στην Ελλάδα, από μία εκτενή βιβλιογραφία, βλ. Ferro, Marc, «Η βιογραφία, αυτή η ανάπηρη της Ιστορίας», στο: *Ατομικισμός. Η μεγάλη επιστροφή*, Ροές, Αθήνα 1990, σσ. 210-216· Θανοπούλου Μ.-Πετρονότη Μ. (1987),

του πολιτικού, επιστροφή του ατόμου-υποκειμένου, επιστροφή της αφήγησης, επιστροφή της μνήμης και του βιώματος. Συνακόλουθα, απόρριψη της αξιακής ουδετερότητας του θετικισμού, απόρριψη των ολιστικών και μονοσήμαντων ερμηνειών του δομισμού, του μαρξισμού, του βεμπερισμού και του φρουδισμού ως αποκλειστικών μεθοδολογικών εργαλείων για την ερμηνεία του παρελθόντος, απόρριψη δηλαδή των συστημάτων και των ερμηνευτικών σχημάτων που δεν έδειχναν πια τόσο ισχυρά από μόνα τους για να απαντήσουν στα νέα ερευνητικά ερωτήματα, δηλαδή να ανταποκριθούν στις ίδιες τις ανάγκες των κοινωνιών και των ανθρώπων, των συλλογικών υποκειμένων και των ατόμων. Στον βαθμό μάλιστα που η επιστημονική κοινότητα αποτελούσε ευαίσθητο δέκτη των κοινωνικών διεργασιών και, ως εκ τούτου, υπάκουε ή μετέφερε κωδικοποιημένα ένα αίτημα υπαρκτό και πρωτίστως κοινωνικό, τότε η επιστροφή μίας άλλης ιστοριογραφικής αφήγησης αλλά και μίας διαφορετικής προσέγγισης του παρελθόντος ήταν μάλλον «λογικό» παρακολούθημα.

Τούτο δεν σημαίνει βέβαια ότι ο μεταμοντερνισμός και ο αποδομισμός κατ' επέκταση έδωσαν οριστικές λύσεις ή αποκατέστησαν χωρίς προβλήματα τη σχέση μας με το παρελθόν. Η αποδόμηση και ο πληθυντικός τρόπος με τον οποίο η ιστοριογραφία επιχειρούσε να προσεγγίσει έννοιες, καταστάσεις και γεγονότα, αποτύπωνε περισσότερο τα αδιέξοδα, τις ανασφάλειες και τις απογοητεύσεις της ίδιας της εποχής μας μπροστά στις διαψεύσεις που παρήγαγε με την κίνησή της η Ιστορία. Δηλαδή, αντικαθρέφτιζε τον τρόπο με τον οποίο σκεφτόμασταν σε ένα περιβάλλον παγκοσμιοποιημένο και ταυτόχρονα κατακερματισμένο, όπου οι σταθερότητες καταλύονταν, οι αβεβαιότητες πλήθαιναν, τα φοβικά σύνδρομα και τα συντηρητικά αντανακλαστικά ξυπνούσαν ξανά, παρασύροντας τις κοινωνίες και την Ιστορία ή τις ιστορίες τους στην αναζήτηση μίας νέας ταυτότητας, μίας νέας κοινωνικής πρότασης μέσα από καινούργια επιστημονικά προτάγματα και, συνακόλουθα, άλλες φόρμες. Και τούτο δεν ήταν ασφαλώς κάτι νέο ούτε ασφαλώς κάτι οριστικό. Πολύ περισσότερο, δεν έγινε αποδεκτό από την ίδια την επιστημονική κοινότητα, μολονότι η ίδια η ιστοριογραφία φαίνεται να επηρεάστηκε μάλλον θετικά από αυτή την πρόκληση⁹.

Βιογραφική προσέγγιση. Μία άλλη πρόταση για την κοινωνιολογική θεώρηση της ανθρώπινης εμπειρίας. τεύχ. 64 (ανάτ.), Αθήνα: *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* ΕΚΚΕ, σσ. 20-42· Δημαράς, Κ.Θ. (1989), Η βιογραφία σήμερα. *Μολυβδοκοנדυλοπελεκητής*, τχ. 1, σσ. 9-25· Bourdieu, P. (1992), *Μικρόκοσμοι. Τρεις μελέτες πεδίου*. Αθήνα: Δελφίνι · Λιάκος, Α. (2011), *Αποκάλυψη, Ουτοπία και Ιστορία. Οι μεταμορφώσεις της ιστορικής συνείδησης*. Αθήνα: Πόλις · Aaron, Daniel (επιμ.) (1978), *Studies in Biography*. Cambridge, Mass.: Bertaux, D. (επιμ.) (1981), *Biography and Society. The Life History Approach in the Social Science*. Beverly Hills· Ferrarotti, Fr. (1983), *Biography and the Social Sciences. Social Research*, vol. 50, 1, 57-80· Hankins, Th. (1979), In Defence of Biography: The Use of Biography in the History of Science. *History of Science* 17, 1-16.
9 Θεοτοκάς, Ν. (2002), Μεταμοντερνισμός και Ιστοριογραφία: Περί αλήθειας και αληθειών στην ιστορία. *Ο Πολίτης*, τχ.106, σσ. 24-35· Γαζή, Ε. (2003), Περί Μεταμοντερνισμού και Ιστοριογραφίας. *Ο Πολίτης*, τχ.107, σσ. 18-21· Λιάκος, Α. (2003), Μεταμοντερνισμός, Ιστοριογραφία και Αριστερά. *Ο Πολίτης*, τόμ. 107, σσ. 12-17· του ίδιου, Γιατί η προφορική ιστορία; στο Νάκου Ει., Γκαζή Ε. (επιμ.) (2015), *Η προφορική ιστορία στα μουσεία και στην εκπαίδευση*. Αθήνα: νήσος, σσ. 35-42.

3.2 Διάψευση και κρίση

Τι συνέβη στην πραγματικότητα από την πρόκληση της νέας «νέας Ιστορίας», για παράδειγμα; Με δύο λόγια, άλλη μία διάψευση των προσδοκιών μίας ολόκληρης εποχής. Η διάψευση πως θα μπορούσαν οι ιστορικοί και οι κοινωνικοί επιστήμονες με ένα, ή κάποιο, ερμηνευτικό σχήμα να μαθηματικοποιήσουν εργαλειακά ή/και μηχανιστικά την ανθρώπινη συμπεριφορά και τις χαοτικές κοινωνικές και πολιτικές πολυπλοκότητες. Η εξέλιξη αυτή έθετε υπό αίρεση βεβαιότητες και παραδοχές βαθιά ριζωμένες στο σώμα των κοινωνιών και της ίδιας της Ιστορίας. Η Ιστορία έδωσε τη θέση της στις ιστορίες και τα μεγάλα, οι κορυφώσεις, οι ελίτ, οι μεγάλες προσωπικότητες, τα στρατιωτικά και διπλωματικά γεγονότα συμπορεύτηκαν ή και ενίοτε (όπως παρατηρείται σήμερα) υποσκελίστηκαν από τη μικροϊστορία, τα «ψίχουλα», την προφορική ιστορία, τους «ανώνυμους και σιωπηλούς» αγωνιστές της ζωής. Και η «κρίση» έγινε βαθύτερη.

Τα πρότερα ερωτήματα, που θεωρούνταν απαντημένα, οι κρίσεις και τα αξιώματα, που κάποτε υποστήλωσαν την αισιοδοξία των ιστορικών, επανήλθαν πιο επιτακτικά. Είναι η Ιστορία επιστήμη; Μπορεί να είναι αντικειμενική; Μπορεί να προβλέψει; Και αν όλα αυτά που δεν μπορεί να τα εγγυηθεί όπως οι άλλες «κανονικές» επιστήμες (μολονότι και τούτο αμφισβητείται από την ίδια την έρευνα και τα εξίσου ανατρεπτικά, σε σχέση με τα κάποτε «αδιάσειστα» πορίσματα και των λεγόμενων θετικών επιστημών), τότε ποια η σκοπιμότητά της; Και ακόμη, ποιο είναι το αντικείμενό της; Γιατί ο ιστορικός δεν μπορεί εύκολα να αποκαταστήσει μία σχέση αντικειμενική με το τεκμήριο (το είδος προς παρατήρηση και έρευνα) ώστε να προβεί, εν συνεχεία, σε λογικές ακολουθίες ή νόμους με καθολική ή παγκόσμια ισχύ; Ερωτήματα, τα οποία θα ταίριαζαν σε έναν αποστασιοποιημένο, αμέτοχο και ουδέτερο παρατηρητή, ο οποίος παρακολουθεί ένα αντι-κείμενο, καταγράφει, επαληθεύει και διατυπώνει καθολικής ισχύος «νόμους». Νόμους που δίνουν ικανοποιητικές απαντήσεις στο πώς λειτουργούν τα πράγματα, όχι όμως και οι κοινωνίες, οι άνθρωποι: ερωτήματα και μέθοδοι που μετρούν ποσότητες, εξηγούν, ενδεχομένως άριστα, τη φύση και τη λειτουργία των άψυχων αντικειμένων, ανεπαρκή όμως για την αποτίμηση ποιοτήτων, την επίλυση των σύγχρονων κοινωνικών προβλημάτων ή ελλειμμάτων.

Το αποτέλεσμα από αυτήν την αποτυχία, αν ιδωθεί δηλαδή υπό όρους θετικισμού του 19^{ου} αιώνα, ήταν αρχικά η αμηχανία, η απογοήτευση. Η ανατροπή των προσδοκιών και των επενδύσεων που παρήγαγε ο πρότερος ενθουσιασμός. Η αρχική αισιοδοξία έδωσε τη θέση της στην απογοήτευση, την απόρριψη και τελικά την προσφυγή στο μοναδικό μοντέλο που θεωρήθηκε ότι ακόμη μπορεί να παράσχει βεβαιότητες μέσα σε μία συνεχώς αυξανόμενη αβεβαιότητα και βαρβαρότητα: την ηγεμονία των μετρήσεων, των καταγραφών, των σχεδίων, των κοινωνικά ανεπαρκών, ποσοτικών, και όχι ποιοτικών, επαληθεύσεων. Κάποιοι μίλησαν με κομπασμό για νίκη, κάποιοι άλλοι αναδιπλώθηκαν «ηττημένοι» σε

κρίση ταυτότητας. Ο δομισμός του 20^{ου} αιώνα πάλι, παρά τα νέα επιστημονικά εργαλεία που χρησιμοποίησε (οικονομία, ψυχανάλυση, πολιτική οικονομία, κυβερνητική), σχεδόν «εξαφάνισε» το άτομο μέσα στην παντοδυναμία των συστημάτων που όριζαν την ύπαρξή του. Τα κοινωνικά αδιέξοδα παρέμειναν και μάλιστα αυξήθηκαν, ωσάν να μην ήθελαν οι ίδιες οι κοινωνίες να υπακούσουν στις νομοτελίες που τους επιβάλλονταν από τεχνοκράτες χωρίς θητεία στις κοινωνικές και πολιτικές επιστήμες, ενίοτε και με αποστροφή προς αυτές, όπως πολύ συχνά τούτο γινόταν φανερό συστημικά μέσα από συγκεκριμένες κυβερνητικές επιλογές και αποφάσεις.

Αλλά η ανάγκη για γνώση και κατανόηση του παρελθόντος εξαρτάται από την κάθε θεωρία που έχουμε για τον κόσμο αυτόν. Ίσως για τούτο, όπως έχει υποστηριχθεί, η Ιστορία είναι «επιλεκτικό σύστημα» αξιακών προσανατολισμών για να παραφράσουμε τη γνωστή φράση του Talcott Parsons¹⁰. Σε ιστορικές φάσεις υποχώρησης της κοινωνικής συνείδησης, θριάμβου του ατομικισμού, επικράτησης ενός επίπλαστου ευδαιμονισμού, ύπωσης των ανταντακλαστικών κοινωνικής αμφισβήτησης ή αντίστασης, παντοδυναμίας των μέσων ελέγχου και καταστολής της ελεύθερης έκφρασης, υποχώρησης των ανθρωπιστικών αξιών και επιθετικής επιβολής τεχνοκρατικών λύσεων, σε τέτοιες στιγμές η Ιστορία-ιστοριογραφία αναζήτησε στο δικό της παρελθόν τα σχήματα για τη δική της ανανέωση, τη δική της επιστημονική πρόταση. Αυτή η πρόταση όχι μόνο εκκινούσε από, αλλά και κατέληγε προς, τις κοινωνίες, οι οποίες γέννησαν εν πολλοίς και διαμόρφωναν τα παραπάνω χαρακτηριστικά.

3.3 Προσαρμογή στα κοινωνικά προτάγματα

Στην πραγματικότητα, μία άλλη ιστορική αφήγηση γινόταν πιο επίκαιρη από ποτέ. Ίσως γιατί ανέκαθεν το παρελθόν αποτελούσε -σχεδόν μεταφυσικά- το μοναδικό ασφαλές καταφύγιο των «βεβαιοτήτων» και, συνακόλουθα, τον καταγωγικό τόπο «μύθων» ή στερεοτύπων, δηλαδή των υλικών με τα οποία δομείται εν πολλοίς η ίδια μας η ταυτότητα, εθνική, κοινωνική, ταξική κ.λ.π. Ίσως, επειδή πάντα αναζητούσαμε την αυτοδικαίωση των συγχρονικών μας επιλογών σε ένα ευθύγραμμο σχήμα που θα συνέδεε με συνέπεια και άρα «νομοτελειακά», όσα ζήσαμε με όσα ζούμε, μία κατασκευή που θα ικανοποιούσε την αγωνία μας ή θα θώπευε την αυτάρεσκη αυτοεικόνα μας. Σε τελευταία ανάλυση, επειδή αναζητούσαμε για άλλη μία φορά τις χμιαϊκές ασφάλειες των συνεχειών, προτιμώντας αυτές βέβαια από τις αβάστακτες ανασφάλειες των ασυνεχειών και των ρήξεων που παρήγαγε με την κίνησή της η Ιστορία.

Ωστόσο, η Ιστορία-ιστοριογραφία δεν περιορίζεται στην περιγραφή ή την

10 Καρ, Ε.Χ. (1999), *Τι είναι ιστορία; Σκέψεις για τη θεωρία της ιστορίας και το ρόλο του ιστορικού*, (μτφρ.) Αντρέας Παππάς, Αθήνα: Γνώση, σ. 139.

ερμηνεία των γεγονότων του παρελθόντος. Προχωρά στην κριτική και ακόμη παρά πέρα: «αναπόφευκτα» επηρεάζεται ιδεολογικά ή πολιτικά από τις προθέσεις, τις προσδοκίες, τις μονομέρειες και τα πάθη των ανθρώπων που τη δημιουργούν και την γράφουν ερμηνεύοντας τα τεκμήρια. Ο ρόλος των ιστορικών γίνεται, έτσι, πάλι επίκαιρος είτε εργαλειακά ιδωμένος ως «οργανικών διανοουμένων» είτε ως φορέων μίας άλλης ιδεολογικής-πολιτικής πρότασης στη βάση της επιλεκτικής ανάδειξης και επανερμηνείας των «αντικειμενικών» τεκμηρίων ή σωζόμενων καταλοίπων του παρελθόντος. Η «νέα» *Νέα Ιστορία* που ήδη έχει κάνει την εμφάνισή της, αναπνέει στο οξυγόνο αυτών των αλλαγών και ανταποκρίνεται στο κάλεσμα των νέων καιρών ως γνήσιο παιδί της εποχής της.

Γίνεται ολοένα και πιο ανθρώπινη -ίσως γιατί πλέον το κεντρικό διακύβευμα, μέσα στην ασφυξία που παράγουν οι πανίσχυρες και υπερεθνικές δυνάμεις που καθορίζουν τη ζωή μας (οικονομικές-χρηματιστηριακές ή/και γεωπολιτικές στρατηγικές, όχι σε εθνική πλέον αλλά σε ηπειρωτική και παγκόσμια κλίμακα), είναι ο άνθρωπος, η ιδιοπροσωπία του και η αρχέγονη βούλησή του να κατανοήσει και, εν συνεχεία, να αλλάξει τον κόσμο του. Το ενδιαφέρον για τις ήττες και όχι τις νίκες, τις αποτυχίες και όχι τις επιτυχίες, τις προθέσεις και όχι τα αποτελέσματα, τις δυνατότητες και τις ελπίδες που δεν ευωδόθηκαν, τα όνειρα και τους πόθους που δεν υλοποιήθηκαν, τα ιδανικά και τα συλλογικά οράματα που διαψεύστηκαν ή προδόθηκαν επιστρέφει γεμάτο σφρίγος και υγεία. Μήπως θα μπορούσαμε να πετύχουμε σήμερα σε ό,τι αποτύχαμε χθες; Τι πήγε λάθος; Πόσο επίκαιρα μπορούν να είναι σήμερα οράματα, αξίες και ιδανικά που έσπρωξαν τους ανθρώπους σε αγώνες, συγκρούσεις, θυσίες, ακόμη και στον θάνατο; Ποιες ιστορικές ιδιαιτερότητες επιβάλλουν σήμερα τον επαναπροσδιορισμό της δράσης μας, ατομικής και συλλογικής;

Η Ιστορία-ιστοριογραφία, όχι μόνο ως επίσημη και δημόσια καταγραφή αλλά και ως ατομική μνήμη, εμπλουτίζεται, αναπροσαρμόζεται, δυναμώνει, γίνεται πιο προσιτή, πιο «πλουραλιστική». Στη χώρα μας αυτή η ευτυχής «έκρηξη» είναι επίσης αισθητή. Ερευνητικά κέντρα, όμιλοι και ενώσεις προφορικής ιστορίας, ερασιτεχνικά και επαγγελματικά αρχεία διάσωσης της μνήμης των ανώνυμων ανθρώπων που βίωσαν ιστορικά γεγονότα, εκθέσεις, διαδικτυακά αποθετήρια, θεματικές βάσεις δεδομένων προφορικών μαρτυριών, συνέδρια, σεμινάρια και εκδόσεις ρίχνουν φως σε άγνωστες πτυχές της ιστορίας μας, τοπικής ή/και εθνικής, μέσα από την προσωπική εμπειρία και τον ατομικό αγώνα, ανθρώπινες ιστορίες άγνωστες αλλά πραγματικές, θαμμένες κάτω από το βάρος και τον ψυχρά ουδέτερο επιστημονικό λόγο της επίσημης. Η κρατική εκδοχή της Ιστορίας συνυπάρχει, είτε το θέλουμε είτε όχι, με μία αισθητή διάχυση ιστορικού ενδιαφέροντος, η οποία εκκινεί από τον διαδικτυακό ερασιτεχνισμό και φθάνει ως τις πιο προωθημένες διδακτικές και ερευνητικές προτάσεις με εντυπωσιακά απτά αποτελέσματα. Είναι μάλλον προφανές ότι δεν μπορούμε να παραγνωρίσουμε σήμερα αυτές τις πραγματικότητες.

Οι ευρύτερες αυτές μετατοπίσεις αναπνέουν στο οξυγόνο μίας γενικότερης τάσης επαναπροσδιορισμού των ατόμων και των κοινωνιών απέναντι στον χώρο και τον χρόνο, τις ορίζουσες δηλαδή εντός των οποίων σχεδόν αυτοματικά και ανέκαθεν αυτοπροσδιορίζονταν. Αν αυτές οι συντεταγμένες δεν αρκούν για να προσδιορίσουν τη θέση μας σε έναν συνεχώς μεταβαλλόμενο κόσμο, τότε η αναζήτηση επιπλέον τρόπων και η επαναχάραξη των δεδομένων μοιάζει αδήριτη αναγκαιότητα. Η Ιστορία καλείται να λειτουργήσει ως πυξίδα σε αυτή την αναζήτηση, όχι του παρελθόντος καθ αυτού, αλλά ενός μέλλοντος, που θα χτιστεί με τα υλικά του παρελθόντος και τα οράματα-διακυβεύματα του δικού μας παρόντος - για μία νέα κοινωνική συνείδηση, στην υπηρεσία των σύγχρονων πολιτικών και ιδεολογικών αδιεξόδων, για μία άλλη βίωση της πραγματικότητας.

4. Το ιστορικό τεκμήριο ως μεθοδολογικό παράδειγμα μίας νέας πρότασης για την κοινωνία

4.1 Το τεκμήριο ως κοινωνική συμπύκνωση και η προσπέλασή του

Πώς όμως από τον τρόπο που δουλεύει ο ιστορικός και τη φύση του ιστορικού τεκμηρίου μπορούμε να τεκμηριώσουμε μία σύγχρονη πρόταση τόσο για τη στάση μας ως ενεργών πολιτών όσο και για την ίδια την κοινωνία;

Δεν πρέπει να ξεχνούμε ότι ένα τεκμήριο υπακούει σε μία δεδομένη ιστορική συνάφεια, μοναδική και ανεπανάληπτη, ένα ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο παρήχθη, λειτούργησε και το οποίο πλέον δεν υπάρχει. Αυτό το οποίο υπάρχει αναφορικά με τα ιστορικά κατάλοιπα είναι η διαμεσολαβημένη μνήμη τους, φορτισμένη με τα διακυβεύματα και τις μέριμνες της εποχής που τα επικαλείται και τα ανασύρει από τη σιωπή και τα ερείπια ή παραμορφωμένη μέσα από τον μυωπικό φακό της εποχής που επιχειρεί την ερμηνεία τους. Είναι, με άλλα λόγια, μία κοινωνική συμπύκνωση που, στην περίπτωση των γραπτών τεκμηρίων, λεξικοποιείται, φέροντας τα αποτυπώματα των σημασιών που τότε, δηλαδή της στιγμή της παραγωγής του, διαμόρφωναν το σύμπαν των κοινωνιών στις οποίες αναφέρονταν. Συνεπώς, πέρα από το ζήτημα της επιλογής του τεκμηρίου από τον ιστορικό, εγείρεται και ένα ζήτημα της ίδιας της ποιότητάς του, συγκρουσιακής και ρευστής από τη φύση του.

Η συναίνεση στη ρομαντική-θετικιστική ουδετερότητα, να αφήσει δηλαδή τις ίδιες τις πηγές να μιλήσουν από μόνες τους, οδηγεί πολλές φορές σε παρανοήσεις, εξαιτίας των ετεροχρονισμών και των διαφορετικών ιστορικών συμφραζομένων κάθε εποχής. Θα ήταν μάλλον ματαιοπονία για τον ιστορικό η επιδίωξη να ανεύρει αδιάσειστες αλήθειες από τη «λατρεία του τεκμηρίου». Τα γλωσσικά-κειμενικά σπαράγματα του παρελθόντος είναι υπολείμματα ενός κόσμου που έφυγε ανεπιστρεπτί και η γνώση μας για αυτόν συνιστά τελικά κατασκευή –κείμενα ιστορικά για πρόσωπα και καταστάσεις, που γράφονται

και ξαναγράφονται με τα ίδια υλικά αλλά διαφορετικές μεθόδους και, κυρίως, αποτελέσματα, ακριβώς γιατί κάθε φορά απελευθερώνονται διαφορετικές δυνάμεις ή σημασίες, προκύπτουν συγκρουόμενες θέσεις και συνεπώς προτείνονται διαφορετικές ερμηνείες.

Το ιστορικό υποκείμενο σπάνια έχει βιώσει τον χρόνο στον βαθμό που η επικείμενη ιστοριογραφία θα ανασυστήσει¹¹ και τούτο επίσης δεν πρέπει να το ξεχνάμε όταν γράφουμε, διαβάζουμε ή διδάσκουμε ιστορία. Με άλλα λόγια, τα σημαινόμενα, στα οποία αναφέρονται τα γραπτά μνημεία που σήμερα έχουμε στη διάθεσή μας και κάνουμε χρήση τους για να φωτίσουμε το παρελθόν, υπακούουν στους κοινωνικούς και ιστορικούς καταναγκασμούς της εποχής που τα δημιούργησε. Το υλικό-εξωτερικό κέλυφος των σημαινόντων αποτελεί συνεπώς για τους ερευνητές και τους ιστορικούς μία συνεχή πρόκληση, στον βαθμό που αυτό μπορεί να δείχνει σταθερό και αμετακίνητο· σε αντίθεση με το ρευστό-εσωτερικό περιεχόμενο, τις μεταβαλλόμενες σημασίες με τις οποίες κάθε εποχή, κάθε πολιτισμός και κοινωνική συνάφεια, χαρτογραφούν και αντιλαμβάνονται τον κόσμο. Αν τούτα, λοιπόν, ληφθούν ως δεδομένα, πού θα πρέπει να αναζητηθεί η αντικειμενικότητα της ιστοριογραφίας και εν γένει της Ιστορίας;

4.2 Ιστορικά ερωτήματα και κοινωνικά αιτήματα

Είναι μάλλον κοινός τόπος ότι η έννοια της Ιστορίας θα μπορούσε να νοηθεί ως τριασδιάστατη, αφού δηλώνει (α) την ιστορική πραγματικότητα, όπως αυτή αποτυπώνεται στα τεκμήρια, (β) τη θεωρητική επιστήμη, η οποία ασχολείται με τη συστηματική έρευνα, γνώση και ερμηνεία της ιστορικής πραγματικότητας και (γ) την παρουσίαση των πορισμάτων της έρευνας. Αν, επιπλέον, θεωρήσουμε ότι θεωρία της επιστήμης και παρουσίαση των πορισμάτων συναποτελούν αυτό που ονομάζουμε «ιστοριογραφία», τότε καταλήγουμε στο σχήμα: Ιστορία= τεκμήρια/πηγές + ιστοριογραφία.

Τόσο τα ερωτήματα που τίθενται από τον ιστορικό προς το τεκμήριο όσο και οι πιθανές απαντήσεις που αυτό απελευθερώνει αποτελούν γλωσσικές οντότητες με φορτία ιδεολογικά, πολιτικά, κοινωνικά. Αλλά και τα ερωτήματα που δεν τέθηκαν ποτέ, οι ηθελημένες ή αθέλητες αποσιωπήσεις, οι παρενθέσεις, οι σκιάσεις ή οι πλειοδοσίες, δεν αποτελούν παρά επιλογές επίσης. Ως τέτοιες, υπακούουν σε λογικούς περιορισμούς, ψυχολογικά κίνητρα, επιστημονικές πειθαρχίες, πολιτικές ή άλλες ιδεολογικές σκοπιμότητες.

Πρέπει δε να καταστεί σαφές ότι τα παραπάνω δεν αφορούν μόνο στο πλαίσιο ανάκλησης της μνήμης ή της ερμηνείας του αλλά και στο πλαίσιο μέσα στο οποίο παράγεται το ίδιο το τεκμήριο. Με άλλα λόγια, το ιστορικό τεκμήριο μπορεί να είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα και του τρόπου με τον οποίο το παρελθόν μπορεί να χρησιμοποιηθεί εργαλειακά, προκειμένου να

¹¹ Θεοτοκάς Ν., Κοταρίδης, Ν. (2006), *Η οικονομία της βίας*. Αθήνα: Βιβλιόραμα, σσ. 47-48.

νομιμοποιήσει πρακτικές ή να δικαιολογήσει συμπεριφορές ή και να προτείνει λύσεις. Αυτή, όμως, την ιστοριογραφία θέλουμε; Μία τέτοια χρήση καταξιώνει την Ιστορία ως κοινωνική επιστήμη; Ασφαλώς όχι.

Το ιστορικό τεκμήριο σχετίζεται με τον χώρο και τον χρόνο στον οποίο ανήκει. Το ίδιο ισχύει και για τον ίδιο τον ιστορικό ως κοινωνικό υποκείμενο. Ο ιστορικός όμως ως κοινωνικός επιστήμονας ομνύει επιπλέον σε μία επιστημονική πειθαρχία, χρησιμοποιεί μέθοδο ή μεθόδους έρευνας, αναλύει, συνθέτει, τεκμηριώνει, ελέγχει, επαληθεύει, προτείνει ενδεχόμενες λύσεις, διατυπώνει επιστημονικές προτάσεις. Ερωτήματα, απαντήσεις, θέματα, γλωσσικό ύφος, ερμηνείες αποτυπώνουν εποχές, ιστοριογραφικές σχολές, κυρίαρχες τάσεις στην οικονομία, την κοινωνία, την ιδεολογία, την Τέχνη. Όλα τα παραπάνω υποδηλώνουν διαφορετικούς πολιτισμικούς αναβαθμούς και, συνακόλουθα, επιστημονικές κατακτήσεις, μία σειρά από ποιότητες, που αποτυπώνουν «αναπόφευκτα» το στίγμα τους πάνω στην Ιστορία που παράγεται.

Εν τέλει, πού βρίσκεται η χρησιμότητα της Ιστορίας και, σε τι συνίσταται η πρόκληση της ερμηνείας και αναψηλάφησης των ιστορικών πηγών σήμερα; Ή, μήπως τελικά η δύναμη της Ιστορίας βρίσκεται σε αυτήν ακριβώς την αναστοχαστική εκκρεμότητα, η οποία παράγει συνεχώς σκέψη και δυναμώνει τα σύγχρονα κοινωνικά αιτήματα και κινήματα;

Η πολλαπλότητα της διαμεσολάβησης στην ερμηνεία του ιστορικού τεκμηρίου, η ποικιλία των μεθόδων που επιστρατεύονται, ο συγκρουσιακός χαρακτήρας του και ο κριτικός αναστοχασμός στη βάση των νέων επιστημονικών δεδομένων, μπορούν ενδεχομένως να μας οδηγήσουν από την ιστορία σε μία άλλη κοινωνική πρόταση. Ο τρόπος με τον οποίο καλούμαστε να προσεγγίσουμε το τεκμήριο και το παρελθόν τεκμηριώνει όχι απλά ένα επιστημονικό ήθος αλλά και μία υπεύθυνη, σύγχρονη και κοινωνικά χρήσιμη πρόταση προσέγγισης, ανάλυσης και ερμηνείας της σύγχρονης πραγματικότητας.

5. Επίλογος-Το χρέος του ιστορικού παρακαταθήκη για τις κοινωνίες

Η πρότασή μας μπορεί να συνοψιστεί στο εξής σχήμα: η αντικειμενικότητα ή, καλύτερα, η καταξίωση της Ιστορίας ως κοινωνικής επιστήμης που στηρίζεται σε τεκμήρια, δηλαδή αντικειμενικά δεδομένα, έγκειται στον βαθμό που ο ιστορικός δύναται να ανασυστήσει κατά το δυνατόν τα ιστορικά πλαίσια μέσα στα οποία γεννήθηκαν οι σημασίες, στον βαθμό που θα μπορέσουμε να αντιληφθούμε, δηλαδή, την πάλλουσα και πολυκύμαντη ιστορία των ίδιων των λέξεων με τα κοινωνικά φορτία που απέκτησαν στην τριβή τους με τις ιστορικές αναγκαιότητες¹².

12 Ασδραχάς, Σπ. (2002), Αιτούμενα της ιστορίας: οι μεταμορφώσεις της αναγκαιότητας. Στο: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 30 χρόνια (Πρακτικά διημέρων 7 και 8 Μαρτίου 2002), ΕΣΝΠΓ/Εταιρεία Σπουδών. Αθήνα, σσ. 117-123.

Σε αυτό το δύσκολο και επίπονο έργο, στο οποίο καλείται από την ίδια την κοινωνία να αντεπεξέλθει, η Ιστορία δεν μπορεί παρά να είναι μία επιστήμη «ανοικτή», πολυεπίπεδη, αναστοχαστική, κοινωνική. Αντιλαμβανόμαστε ότι, σύμφωνα με την παραπάνω διατύπωση, το δέον φαντάζει υπερβολικά φιλόδοξο. Όχι μόνο γιατί από το πλήθος των τεκμηρίων που είναι δυνατό να υπάρχουν από μία περίοδο (αναφερόμαστε εδώ συμβατικά στα νεότερα χρόνια) πρέπει «αναγκαστικά» να επιλέξουμε από κάποια άλλα που κατά την υποκειμενική κρίση μας απορρίπτουμε ή δεν γνωρίζουμε ακόμη, αλλά και γιατί η επεξεργασία τους γίνεται από τον ιστορικό μέσα σε μία άλλη, διαφορετική συνάφεια από εκείνη μέσα στην οποία γεννήθηκαν αυτά. Από την άλλη, ίσως είναι ο μόνος δρόμος για μία ιστορία πάνω απ' όλα έγκυρη αλλά και ωφέλιμη, με κοινωνικό πρόσημο και, ενδεχομένως, θεραπευτικά πολλών από τα αδιέξοδά μας.

Τούτο μπορεί να γίνει μέσω της κατανόησης της λογικής ή, διαφορετικά, των τρόπων συνοχής των κόσμων της Ιστορίας, ιστορικοποιώντας τις έννοιες. Να, γιατί το έδαφος της ιστοριογραφίας και της ερμηνείας θα είναι πάντα ολισθηρό και λυτρωτικό ταυτόχρονα. Ολισθηρό, γιατί οι ιστορικές ερμηνείες μπορεί να είναι έγκυρες αλλά πολύ σπάνια τελεσίδικα αληθείς. Λυτρωτικό, γιατί η Ιστορία ως διανοητική στάση εξυπηρετεί την αυτογνωσία. Αν όμως το τεκμήριο είναι εκ προοιμίου προϊόν αντιθέσεων και πάλης, όπως δείξαμε, δηλαδή συγκρούσεων ανάμεσα σε πολλαπλά αίτια και ενδεχόμενα, τότε και ο τρόπος προσέγγισής του δεν μπορεί παρά να είναι και αυτός πλουραλιστικός ως προς τις μεθόδους, συγκρουσιακός ως προς την έκφρασή του και αναθεωρητικός ως προς τη στόχευσή του.

Υπό αυτούς τους όρους, η ανάδειξη από τον ιστορικό των σημείων σύγκρουσης, των ρωγμών και των ασυνχειών, που οι δογματισμοί και οι ιδεολογικές μονομέρειες αποσιωπούν, γίνονται οι χώροι όπου παράγεται η ίδια η Ιστορία. Τότε η επιστήμη εκπληρώνει ταυτόχρονα το κοινωνικό έργο που έχει ταχθεί να υπηρετεί, την αναζήτηση δηλαδή εκείνων των στοιχείων που θα οδηγήσουν τις κοινωνίες στην αυτογνωσία και, κατ' επέκταση, σε μία άλλη αντίληψη όχι μόνο για το παρελθόν αλλά και το παρόν, το οποίο καλείται να διαμορφώσει τους όρους διαμόρφωσης του μέλλοντός του.

Συνεπώς, για τον ιστορικό και όποιον καταγίνεται με τη μελέτη της Ιστορίας, «το πιο επικίνδυνο από όλα τα προϊόντα του χημικού εργαστηρίου του ανθρώπινου μυαλού»¹³ όπως υποστήριζε ο Paul Valury, χρέος είναι ο γνωστικός, και θεωρητικός πλουραλισμός, ο αναστοχασμός, η απόρριψη τόσο της ολιστικής προσέγγισης (δομισμός) όσο και της αξιακής ουδετερότητας (θετικισμός), η εμπρόθετη αποστασιοποίηση, η διανοητική ευελιξία, η εντιμότητα και η ετοιμότητα, η συνείδηση της ιστορικότητας του ατόμου και της κοινωνίας σε σχέση με τον χώρο και τον χρόνο. Άλλωστε και αυτός ο ίδιος είναι δημιούργημα της Ιστορίας

13 Σκαρίμπας, Γ. (1995), *Το 1821 και η Αλήθεια*. Αθήνα: Κάκτος, σ. 21.

και της κοινωνικής της πρόσληψης· υφίσταται το βάρος της και ο βραχύς χρόνος ή ο περιορισμένος χώρος, εντός των οποίων κινείται και δρα, εγγράφεται σε ευρύτερες χρονικότητες και χωρικότητες ανεξάρτητα από τη θέλησή του¹⁴.

Ταυτόχρονα, όπως επίσης δείξαμε, αυτές οι αρετές ή δεξιότητες του ιστορικού μπορούν να αποτελέσουν μία τεκμηριωμένη πρόταση και για μία άλλη στάση των ίδιων των πολιτών μπροστά στα μεγάλα κοινωνικά προβλήματα των ημερών μας. Αν ισχύει η διατύπωση του Σπύρου Ασδραχά, ότι δηλαδή «η αυτογνωσία μπορεί να αντισταθεί στις ηγεμονεύσεις που προβάλλονται με το επιχείρημα της βεβαιότητας»¹⁵, συνάγεται ότι ένα τέτοιο ήθος και μία τέτοια στάση δεν αφορά μόνο στο χρέος του ιστορικού αλλά αποτελεί και παρακαταθήκη για κάθε σκεπτόμενο άνθρωπο, κάθε δημοκρατική κοινωνία.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Ανδριάκαινα, Ε. (2009), *Πέραν του θετικισμού και του μεταμοντερνισμού*. Πάτρα: Opportuna.
- Ασδραχάς Σπ. (1982), *Ιστορική έρευνα και ιστορική παιδεία: Πραγματικότητες και προοπτικές*. Αθήνα: Ε.Μ.Ν.Ε.-Μνήμων .
- Γαζή Έ. (2003), Περί Μεταμοντερνισμού και Ιστοριογραφίας. *Ο Πολίτης*, τχ.107, σσ. 18-21.
- Θεοτοκάς Ν. (2002), Μεταμοντερνισμός και Ιστοριογραφία: Περί αλήθειας και αληθειών στην ιστορία. *Ο Πολίτης*, τχ.106, σσ. 24-35.
- Καστοριάδης Κ. (2001), *Είμαστε υπεύθυνοι για την Ιστορία μας*, (μτφρ.) Τέτα Παπαδοπούλου. Αθήνα: Πόλις.
- Κόκκινος Γ. (1998), *Από την Ιστορία στις Ιστορίες*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Κυρτάτας Δ. (2002), *Κατακτώντας την αρχαιότητα: Ιστοριογραφικές διαδρομές*. Αθήνα: Πόλις.
- Λιάκος Α. (1999), Δοκίμιο για μια ποιητική της ιστορίας. *Τα Ιστορικά*, τχ.31, σσ. 259-290.

14 Σχετικά με την πρόκληση του μεταμοντερνισμού και το χρέος του ιστορικού, Ανδριάκαινα, Ε. (2009), *Πέραν του θετικισμού και του μεταμοντερνισμού*. Πάτρα: Opportuna. Για το δε χρέος της Πολιτείας ο Νίκος Σβορώνος επισημαίνει: «...για όσους η ιστορία δεν είναι ένα απλό διανοητικό παιχνίδι που ικανοποιεί τις περιέργειες του νου, αλλά υπεύθυνο έργο ζωής ενός επιστήμονα-πολίτη, το εγχείρημα της ανάλυσης μίας συγκεκριμένης πραγματικότητας με το σκοπό να προσφέρει κάποια επιστημονική και κατά τούτο αντικειμενική βάση, απαραίτητη προϋπόθεση κάθε σοβαρού πολιτικού προγραμματισμού, και γενικότερα κάθε πολιτικής παιδείας, όπως την έχει συλλάβει η δημοκρατική πολιτεία, είναι, από την πρώτη της γένεση, ο βαθύτερος στόχος της Ιστορίας και, ίσως, η καταξίωσή της ως επιστήμης», στο Σβορώνος, Ν. (2007), *Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας. Βιβλιογραφικός Οδηγός Σπ. Ασδραχά*. Αθήνα: Θεμέλιο, σ. 10

15 Ασδραχάς, Σπ. (2002), Αιτούμενα της ιστορίας: οι μεταμορφώσεις της αναγκαιότητας. Στο: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, *30 χρόνια (Πρακτικά διημέρων 7 και 8 Μαρτίου 2002)*, ΕΣΝΠΓ/Εταιρεία Σπουδών. Αθήνα, σσ. 117-123.

- Λιάκος Α. (2003), Μεταμοντερνισμός, Ιστοριογραφία και Αριστερά. *Ο Πολίτης*, τόμ. 107 (Ιανουάριος), σσ. 12-17.
- Λιάκος Α. (2007), *Πώς το παρελθόν γίνεται ιστορία*; Αθήνα: Πόλις.
- Νάκου Ει., Γκαζή Ε. (επιμ.) (2015), *Η προφορική ιστορία στα μουσεία και στην εκπαίδευση*. Αθήνα: νήσος.
- Ράπτης, Θ. (2011), *Poe, Lacan, Derrida. Συνδεσμολογίες*, διδ. διατριβή, Πάντειο Παν/μιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών (Σμίλη, 2014)
- Σβορώνος, Ν. (2007), *Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας. Βιβλιογραφικός Οδηγός Σπ. Ασδραχά*. Αθήνα: Θεμέλιο.

Ξενόγλωσση

- Bourdieu, P. (1999), *Γλώσσα και συμβολική εξουσία*, (μτφρ). Κική Καψαμπέλη. Αθήνα: Καρδαμίτσα.
- Bloch M. (1994), *Απολογία για την Ιστορία. Το επάγγελμα του Ιστορικού*, (μτφρ.) Κώστας Γαγανάκης. Αθήνα: Εναλλακτικές εκδόσεις/Δοκίμια 2.
- Braudel F. (1987), *Μελέτες για την Ιστορία*, (μτφρ.) Οντέτ Βαρών, Ρόδη Σταμούλη. Αθήνα: Ε.Μ.Ν.Ε.-Μνήμων.
- Braudel F. (2001), *Γραμματική των πολιτισμών*, (μτφρ.) Άρης Αλεξάκης. Αθήνα: ΜΙΕΤ.
- Cannadine D. (επιμ.) (2007), *Τι είναι ιστορία σήμερα*; (μτφρ.) Κώστας Αθανασίου. Αθήνα: Νήσος.
- Carr E. H. (1999), *Τι είναι Ιστορία. Σκέψεις για τη θεωρία της ιστορίας και το ρόλο του ιστορικού*, (μτφρ.) Αντρέας Παππάς. Αθήνα: Γνώση.
- Dosse F. (2000), *Η ιστορία σε ψίχουλα*, (μτφρ.) Αγγελική Βλαχοπούλου. Ηράκλειο: Παν. Εκδόσεις Κρήτης.
- Duby G. (1995), *Η Ιστορία συνεχίζεται*, (μτφρ.) Ρένα Σαυρίδη-Πατρικίου. Αθήνα: Ολκός/Μικρή Άρκτος.
- Encyclopidie de la Pluiade (1981), *Ιστορία και μέθοδοί της*. Αθήνα: Μ.Ι.Ε.Τ.
- Ferro M. (1999), *Η Ιστορία υπό επιτήρηση*, (μτφρ.) Βασίλης Τομανάς. Σκόπελος: Νησίδες.
- Foucault, M. (1977), *Η τάξη του λόγου*, (μτφρ.) Μιχάλης Μαιδάτσης. Αθήνα: Ηριδανός.
- Gaddis, J., L. (2002), *The landscape of history. How historians map the past*, Oxford: University Press.
- Goff J. Le (1998), *Ιστορία και μνήμη*, (μτφρ.) Έφη Γαζή. Αθήνα: Νεφέλη.
- Goff J.Le, Nora P. (1975), *Το έργο της Ιστορίας*, (μτφρ.) Κλαίρη Μιτσοτάκη, Νίκος Σαββάτης. Αθήνα: Ράππα.
- Hobsbawm, E. (1997), *On history*, The New Press, New York.
- Iggers G. (1999), *Η Ιστοριογραφία στον 20ο αιώνα*, (μτφρ.) Παρασκευάς Ματάλας. Αθήνα: Νεφέλη.

- Levi-Strauss Cl. (1995). *Φυλή και Ιστορία*, (μτφρ.) Ευρ. Παπάζογλου. Αθήνα: Γνώση.
- Thomson P. (2008), *Φωνές από το παρελθόν. Προφορική ιστορία*. (επιμ.) Κ. Μπάδα – Ρ. Β. Μπούσχοτεν, (μτφρ.) Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν – Νίκος Ποταμιανός, Αθήνα: Πλέθρον.
- White, H. (1973), *Metahistory*. John Hopkins University.

Βιογραφικά στοιχεία συγγραφέα

Ο κ. **Μπέλσης Κωνσταντίνος Π.** είναι διδάκτορας του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου με ειδίκευση στη Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία. Γόνιμα πεδία των ερευνητικών του προτιμήσεων είναι η Ελληνική Επανάσταση και οι διαδικασίες συγκρότησης κράτους τον 19^ο αιώνα, η σαμιακή ιστορία, η ιστορική βιογραφία, η ιστορική κοινωνιολογία, η οικονομική ιστορία, η κοινωνική ανθρωπολογία και η προφορική ιστορία. Στοιχεία Επικοινωνίας: kpbelisis@sch.gr.

Σταμούλης Σπυρίδων

**Η ιστορική νεο-θεσμική προσέγγιση
στην «υπηρεσία» της ευρωπαϊκής
εκπαιδευτικής πολιτικής:
η περίπτωση της Ελλάδας**

Περίληψη

Το άρθρο εξετάζει τη διαδικασία ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης στον τομέα της εκπαιδευτικής πολιτικής. Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, η εκπαιδευτική πολιτική έχει αναπτυχθεί διαχρονικά μέσω του προωθητικού ρόλου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Το πραγματολογικό υλικό από συνεντεύξεις με Έλληνες πρώην Υπουργούς Παιδείας και Αξιωματούχους και η πολιτική ανάλυση αποδεικνύουν ότι η διαδικασία της Μπολόνια αποτελεί την εξέλιξη των ευρωπαϊκών πολιτικών στην εκπαίδευση, την κατάρτιση, και την εσωτερική αγορά, γεγονός που επιβεβαιώνει την ιστορική νεο-θεσμική προσέγγιση, η οποία ταυτόχρονα μας επιτρέπει να κατανοήσουμε καλύτερα ότι η προσαρμογή των κρατών- μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ), όπως η Ελλάδα, στις δεσμεύσεις που αναλαμβάνουν ως συνέπεια της συμμετοχής τους στον Ευρωπαϊκό Χώρο Ανώτατης Εκπαίδευσης (ΕΧΑΕ), σχετίζεται άμεσα με την οργάνωση των πολιτικών και διοικητικών συστημάτων και τη λειτουργία των θεσμών τους.

The historical neo-institutionalism on the European educational policy service: the case of Greece

Abstract

The article examines the European integration process in the field of education policy. At the European level, education policy has been developed historically through the promotional role of the European Commission. The factual material from interviews with former Greek Ministers of Education and Officials and policy analysis prove that the Bologna process constitutes the evolution of European policies on education, training and the internal market. This fact is the confirmation of the historical neo-institutionalism which at the same time allows us to better understand that the adjustment of the European Union (EU) member states such as Greece on the commitments undertaken as a consequence of their participation in the European Higher Education Area (EHEA), is directly related to the organization of political and administrative systems and the functioning of their institutions.

1. Εισαγωγή

Με τη Συνθήκη του Μάαστριχτ έγινε για πρώτη φορά στις ιδρυτικές Συνθήκες ρητή αναφορά στην παιδεία και αναγνωρίστηκε επίσημα η εκπαιδευτική πολιτική ως τομέας δράσης της Κοινότητας. Τα κράτη-μέλη απέδωσαν στο κείμενο της Συνθήκης του Μάαστριχτ τη διαδρομή που είχε καλυφθεί για σχεδόν τρεις δεκαετίες στα εκπαιδευτικά θέματα¹. Ωστόσο, από τις ρυθμίσεις των άρθρων 126 και 127 της Συνθήκης Ευρωπαϊκής Κοινότητας, εκτός της αποδοχής της μέχρι τότε πορείας και των εξελίξεων στα θέματα της εκπαίδευσης και της ενσωμάτωσής τους στο κείμενο της Συνθήκης, προκύπτει ότι τα κράτη-μέλη οριοθέτησαν το ρόλο της Κοινότητας, εκφράζοντας ταυτόχρονα ρητά και ουσιαστικά την αντίθεσή τους σε περαιτέρω παρεμβάσεις στο πεδίο των αρμοδιοτήτων τους².

Συνεπώς, ακόμη και αν θεωρηθεί ότι η πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση έχουν ως μέρος της αποστολής τους τη διαμόρφωση της ταυτότητας, του πολιτισμού και της ιστορικής διαδρομής του έθνους-κράτους και των πολιτών του, ποιο σκοπό εξυπηρετεί ο αποκλεισμός της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης από το πεδίο, έστω, των συντρεχουσών αρμοδιοτήτων της ΕΕ ή της στενότερης συνεργασίας των κρατών-μελών κάτω από συνθήκες παγκοσμιοποίησης; Ακόμη πιο προωθημένα και διαπλέκοντας τα ερωτήματα,

1 Ενδεικτικά βλ. Moschonas, A. (1998), Education and training in the European Union. Aldershot, UK: Ashgate Publishing; McMahon, J.(1995), Education and Culture in European Community Law. London: Athlone press; Neave, G.(1984), The EEC and Education. Stoke-on-Trent, UK: Trentham Books.

2 Gori, G.(2001), Towards an EU right to education. The Hague: Klumer Law International, σ.89.

τι συνιστά η διαδικασία της Μπολόνια; Για ποιους λόγους τα κράτη-μέλη της ΕΕ επέλεξαν τη συνεργασία εκτός του θεσμικού πλαισίου της ΕΕ; Πώς συνδέεται η διαδικασία της Μπολόνια με την εκπαιδευτική πολιτική της ΕΕ, όπως αυτή περιγράφεται στα άρθρα 165 & 166 της Συνθήκης Λειτουργίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣΛΕΕ); Πως ανταποκρίνεται η Ελλάδα και τα ελληνικά Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα (ΑΕΙ) στις δεσμεύσεις που έχουν αναλάβει ως συνέπεια της συμμετοχής τους στη διαδικασία της Μπολόνια;

2. Το πλαίσιο ερμηνείας του ΕΧΑΕ

2.1 Η προϋπάρχουσα δομή

Μερικές από τις διαθέσιμες μελέτες³, αξιολογώντας τη διακήρυξη της Μπολόνια ως τη συνέχεια της διακήρυξης της Σορβόνης, δίνουν έμφαση στις μεταρρυθμίσεις που σχεδίαζαν την περίοδο εκείνη κυρίως η Γαλλία, η Γερμανία και η Ιταλία και συνεπώς στην ανάγκη να αναλάβουν πρωτοβουλίες σε ευρωπαϊκό επίπεδο που θα διευκόλυναν την υιοθέτηση και εφαρμογή τους στο εσωτερικό τους, κάμπτοντας αντιδράσεις ή/και εξασφαλίζοντας τη συνεργασία απρόθυμων μέχρι εκείνη τη στιγμή δρώντων του συστήματος. Στο πλαίσιο αυτό και προκειμένου να τεκμηριωθεί περαιτέρω η ερμηνεία της διαδικασίας της Μπολόνια ως διεθνούς καθεστώτος (international regime)⁴, δηλαδή ως σύνολο αρχών, νομών, κανόνων και διαδικασιών λήψης αποφάσεων, γύρω από τους οποίους συγκλίνουν οι προσδοκίες των ισχυρότερων κρατών-μελών της ΕΕ στο πεδίο της Ανώτατης Εκπαίδευσης, εκτός των ισχυρών κρατών που καθορίζουν την ατζέντα των μεταρρυθμίσεων, σημαντικό ρόλο έχει ο Γάλλος Υπουργός Παιδείας Claude Allegre, που λειτούργησε ως επιχειρηματίας πολιτικής (policy entrepreneur)⁵.

3 Feldbauer, M.(2008), Soft European Higher Education: Genesis, form and democratic legitimacy of the Bologna-Process. Dissertation, Universitat Wien. Στο http://othes.univie.ac.at/1209/1/Dissertation_FlorianFeldbauer.pdf (Προσπελάστηκε στις 4/12/2015); Ασδεράκη, Φ.(2008), Ευρώπη και Παιδεία. Ο Ευρωπαϊκός Χώρος Ανώτατης Εκπαίδευσης. Αθήνα:Σιδέρης; De Wit, H.(2000), The Sorbonne and Bologna Declarations on European Higher Education. International Higher Education, 18, σ.σ. 8-9.

4 Περαιτέρω για τα διεθνή καθεστώτα βλ. Breckinridge, R.(1997), Reassessing Regimes: The International Regime Aspects of the European Union. Journal of Common Market Studies, 35(2), σ.σ.173-187; Hasenclever, A.-Mayer, P.- Rittberger, V. (1996), Interest, Power, Knowledge: The study of International Regimes. Mershon International Studies Review, 40(2), σ.σ.177-228; Kratochwill, F.(1989), Rules, Norms and Decisions of Practical and Legal Reasoning in International Relations and Domestic Affairs. Cambridge: Cambridge University Press; Krasner, S. (1983), (ed), International Regime. Ithaca: Cornell University Press; Ruggie, J.(1975), International Responses to Technology: Concepts and Trends. International Organization, 29(3), σ.σ.557-583; Τσινιζέλης, Μ.(2001), Quo Vadis Europa? Αθήνα: Σμυρνιωτάκη-Μετασπουδή, σ.σ.197-198; Κουλουμπής, Θ.(2008), Διεθνείς Σχέσεις. Αθήνα: Παπαζήσης, σ. 440.

5 Ασδεράκη, Φ.(2008), Ευρώπη και Παιδεία. Ο Ευρωπαϊκός Χώρος Ανώτατης Εκπαίδευσης. Αθήνα: Σιδέρης, σ.385. Επιχειρηματίες πολιτικές είναι τα άτομα, αλλά και συλλογικές οντότητες, με γνώσεις και δύναμη που συστηματικά και την κατάλληλη στιγμή εισάγουν εναλλακτικές και λύσεις στο πεδίο των δημοσίων πολιτικών. βλ. Αλεξόπουλος, Α.- Πελαγίδης, Θ. (2006), Η εμπλοκή της ανάπτυξης και ο ρόλος του μεταρρυθμιστή «επιχειρηματία πολιτικής». Στο Πελαγίδης, Θ.- Μητσόπουλος, Μ. Ανάλυση της ελληνικής οικονομίας. Η

Ωστόσο η προσπάθεια ανάλυσης της διαδικασίας της Μπολόνια ως διεθνούς καθεστώτος αναγκαστικά πρέπει να δώσει έμφαση στην ανάδυσή της, γεγονός που οδηγεί σε παραδοχές ρητές ή ανομολόγητες, που υπερτονίζονται ή δεν ευσταθούν, αντίστοιχα. Η πρώτη παραδοχή που πάσχει αφορά στις μεταρρυθμίσεις που επιδιώκονταν στην Γαλλία, τη Γερμανία και την Ιταλία και στην ανάγκη να καμφθούν εσωτερικές αντιδράσεις ή/και να ενισχυθεί η συμμετοχή και η συνεργασία των φοιτητών και των ιδρυμάτων. Στην περίπτωση της Γερμανίας, δημιουργούνται βάσιμες αμφισβητήσεις αυτής της παραδοχής, δεδομένου ότι η μεταρρύθμιση στην Ανώτατη Εκπαίδευση συνέπεσε σχεδόν με τη διακήρυξη της Σορβόνης και προηγήθηκε της διαδικασίας της Μπολόνια. Πολύ δε περισσότερο γιατί η συμφωνία που τελικά επιτεύχθηκε μεταξύ των Γερμανικών Κυβερνήσεων και των Länder στη δομή προπτυχιακού/ μεταπτυχιακού κύκλου σπουδών προέβλεπε τη συνύπαρξη των δύο συστημάτων μέχρι και το 2010⁶. Συνεπώς, μεταξύ, των κρατών που ξεκίνησαν την πρωτοβουλία στη Σορβόνη, μόνο η Γαλλία και η Ιταλία επιβεβαιώνουν αλλαγές που προκλήθηκαν στο μεγαλύτερο μέρος τους ως συνέπεια της συμμετοχής τους στη διαδικασία της Μπολόνια⁷.

Η δεύτερη παραδοχή που ανομολόγητα γίνεται δεκτή, αφού η έμφαση στις παραπάνω μελέτες δίνεται στην πρωτοβουλία που ανέλαβαν τα τέσσερα ισχυρά κράτη-μέλη της ΕΕ (Ην. Βασίλειο, Γαλλία, Γερμανία και Ιταλία), και παρουσιάζει τη μεγαλύτερη σημασία και προβλήματα ταυτόχρονα είναι ότι τα υπόλοιπα κράτη-μέλη «σύρθηκαν» ή εν πάση περιπτώσει αναγκάστηκαν να συμμετάσχουν στη διαδικασία, γεγονός που δεν ευσταθεί, αφού μόνο ορισμένοι από τους άξονες δράσης που συμπεριλήφθηκαν στο κείμενο της Σορβόνης ενσωματώθηκαν τελικά στη διακήρυξη της Μπολόνια. Ακόμη πιο κρίσιμο είναι να επισημανθεί ότι στις διαπραγματεύσεις που έγιναν μεταξύ της διακήρυξης της Σορβόνης και της συνόδου των Υπουργών στην Μπολόνια, όπως επίσης και κατά τη διάρκεια της συνόδου — και αυτό φαίνεται να διαφεύγει της απαιτούμενης προσοχής — εξασφαλίστηκε η ισότιμη συμμετοχή ενός μεγάλου αριθμού κρατών, οι απόψεις των οποίων για τη δομή και λειτουργία του ΕΧΑΕ έγιναν δεκτές, ενώ περαιτέρω καταγράφηκαν και επιφυλάξεις.

Πιο πειστική εξήγηση για την πρωτοβουλία που αναπτύχθηκε είναι η διαπίστωση της ανάγκης για αύξηση της ελκυστικότητας και της ανταγωνιστικότητας των ευρωπαϊκών συστημάτων Ανώτατης Εκπαίδευσης⁸. Οι επιτελείς των ευρωπαϊκών κρατών ήξεραν ότι τη δεδομένη χρονική στιγμή μια παγκόσμια αγορά Ανώτατης Εκπαίδευσης αναδύεται και η εξαγωγή των εκπαιδευτικών υπηρεσιών

προσοδοθηρία και οι μεταρρυθμίσεις. Αθήνα: Παπαζήσης, σ.110.

6 Capano, G.-Piattoni, S.(2011), From Bologna to Lisbon: the political uses of the Lisbon script in European higher education policy. *Journal of European Public Policy*, 18(4), σ.σ.597-598.

7 Tauch, C.(2004), Almost Half-time in the Bologna Process-Where Do We Stand? *European Journal of Education*, 39(3), σ. 276.

8 Van der Wende, M. (2000), The Bologna Declaration: Enhancing the Transparency and Competitiveness of European Higher Education. *Journal of Studies in International Education*, 4 (2), σ.σ. 3-10.

είναι ένα από τα κύρια γνωρίσματά της. Ωστόσο, ο βαθμός της ετερογένειας μεταξύ των συστημάτων Ανώτατης Εκπαίδευσης και της ανταγωνιστικότητάς τους αποτελούσε εμπόδιο το οποίο θα έπρεπε να παρακαμφθεί⁹. Ήταν γνωστό ότι η Ευρώπη συγκρινόμενη με τις ΗΠΑ και την Αυστραλία προσέλκυε σημαντικά μικρότερο αριθμό μη Ευρωπαίων φοιτητών¹⁰, ενώ ταυτόχρονα σημαντικός αριθμός Ευρωπαίων φοιτητών κατευθύνονται για σπουδές στις ΗΠΑ. Στο πλαίσιο δε εξέτασης της εκπαιδευτικής πολιτικής ως κοινωνικής πολιτικής, μέσα από τη σχεδίαση, τον προγραμματισμό και τα μετρήσιμα αποτελέσματα, οι εκπαιδευτικές πρωτοβουλίες που αναπτύσσονται στον ευρωπαϊκό χώρο θα μπορούσαν να θεωρηθούν μέρος της συνολικής προσπάθειας της ΕΕ (Στρατηγική της Λισαβόνας, διαδικασία της Κοπεγχάγης) να αντιμετωπίσει τις προκλήσεις που αναπτύσσονται γενικότερα από το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης, πτυχή της οποίας αποτελεί και η παροχή υπηρεσιών εκπαίδευσης¹¹.

Δεν είναι συνεπώς η ανάγκη των μεταρρυθμίσεων στη Γαλλία, τη Γερμανία και την Ιταλία, όπως και οι πρωτοβουλίες μεμονωμένων προσωπικοτήτων, εξωγενής παράγοντας έναντι της ευρωπαϊκής συνεργασίας ούτε και ο πιο κρίσιμος για την ανάδυση της διαδικασίας της Μπολόνια αλλά αυτός που έδωσε την τελική ώθηση. Είναι τα τελευταία βήματα σε ένα μονοπάτι που χάραξαν η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και οι αποφάσεις του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (c-9/74 Casagrande, c-293/83 Gravier, c-24/86 Blaizot) και σε αυτό βάδισαν τα κράτη-μέλη. Η ευρωπαϊκή συνεργασία δεν ξεκίνησε από την Μπολόνια αλλά από την επιτυχία των προγραμμάτων Erasmus και Commet. Όπως εύστοχα παρατηρεί ο Wachter¹², η Μπολόνια δε θα υπήρχε αν εκατοντάδες χιλιάδες φοιτητές δεν είχαν μετακινηθεί αρχικά μεταξύ των κρατών-μελών της ΕΕ. Σε αυτή την κατεύθυνση εξετάζει η ιστορική νεο-θεσμική προσέγγιση την πολιτική συμπεριφορά, αλλάζοντας τις μέχρι πρότινος αντιλήψεις για τον ορισμό των θεσμών, εμβαθύνοντας στο τρόπο που οι θεσμοί διαμορφώνουν, επηρεάζουν ή περιορίζουν πολιτικές συμπεριφορές και οδηγούν σε συγκεκριμένες μόνο επιλογές. Στην περίπτωση της αλλαγής οι ευκαιρίες που υπάρχουν είναι περιορισμένες και εξαρτώνται από δομές και στοιχεία που υπάρχουν στο παρελθόν¹³. Είναι συνεπώς η προϋπάρχουσα δομή

9 Wachter, B.(2004), The Bologna Process: developments and prospects. European Journal of Education, 39(3), σ.268

10 Hackl, E.(2001), Towards a European Area of Higher Education: Change and Convergence in European Higher Education. European University Institute. Working Papers, RSC No.2001/09, σ. 17.

11 Για τη διάσταση αυτή βλ. Παπαδάκης, Ν.(2003), Εκπαιδευτική Πολιτική. Η εκπαιδευτική πολιτική ως κοινωνική πολιτική(.). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

12 Wachter, B.(2004), The Bologna Process: developments and prospects. European Journal of Education, 39(3), σ.σ. 268-269.

13 Περαιτέρω για την ιστορική νεο-θεσμική προσέγγιση βλ. Hall, P.- Taylor, R.(1996), Political Science and the three New Institutionalisms. Political Studies, 44(4), σ.σ. 936-957; Pierson, P.(1996), The path to European integration: A historical institutionalist analysis. Comparative Political Studies, 29(2), σ.σ.123-163; Pierson, P.(2000), Increasing returns, path dependence, and the study of politics. American Political Science Review, 94(2), σ.σ. 251-267; Τσακατίκα, Μ.(2004), Η αχίλλειος πέτρα των νεο-θεσμικών προσεγγίσεων: πώς αλλάζουν οι πολιτικοί θεσμοί. Επιστήμη και Κοινωνία. Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας, 13, σ.σ. 135-166;

(path-dependency)¹⁴ που εκκινεί τη διαδικασία της Μπολόνια, τόσο στο επίπεδο των θεσμών όσο και των ιδεών, την οποία όχι μόνο δεν ανατρέπει αλλά αντίθετα ενισχύει, αφού τη χρησιμοποιεί ως όχημα για την πραγμάτωσή της. Εξάλλου, όπως προκύπτει και από τα κείμενα των διακηρύξεων, ειδικά της Σορβόνης αλλά και της Μπολόνια, η συνεργασία στα θέματα της εκπαίδευσης προέκυψε ως ανάγκη για την αύξηση τόσο της ανταγωνιστικότητας των ευρωπαϊκών συστημάτων Ανώτατης Εκπαίδευσης όσο και της απασχολησιμότητας των Ευρωπαίων πολιτών. Ως εκ τούτου οι στόχοι αυτοί είναι ταυτόχρονα και ειδικοί στόχοι της διαδικασίας μέχρι σήμερα και για τη δεκαετία που διανύουμε μέσω του προγράμματος Erasmus Plus για την Ευρώπη 2020, που έχει ως εξουσιοδοτικό πλαίσιο τις διατάξεις των άρθρων 165 και 166 της ΣΛΕΕ. Περαιτέρω, όλοι οι στόχοι της Μπολόνια, με εξαίρεση το σύστημα των κύκλων σπουδών, ήταν και στόχοι των πολιτικών για την εκπαίδευση και την κατάρτιση¹⁵. Η Επιτροπή δε σταμάτησε την υποστήριξη της στην οικοδόμηση του EXAE εξαιτίας του αρχικού αποκλεισμού της από τη διαδικασία της Μπολόνια ούτε και αντέδρασε δημοσίως¹⁶. Ούτως ή άλλως, η Επιτροπή ήταν παρούσα στις διαδικασίες για την προετοιμασία της διάσκεψης της Μπολόνια, περισσότερο όμως ήταν οι δομές της Ένωσης και οι διαδικασίες που ακολουθήθηκαν¹⁷. Η ένταξη λοιπόν της Επιτροπής στη διαδικασία της Μπολόνια ως πλήρους μέλους στη σύνοδο της Πράγας το 2001 ήρθε ως αναγκαίο επακόλουθο λόγω της εμπειρογνομosύνης, του διαβουλευτικού της ρόλου και των χρηματοδοτήσεων που μπορούσε να εξασφαλίσει.

Επομένως, η κατάληξη των ευρωπαϊκών πολιτικών για την εκπαίδευση και την κατάρτιση στη διακήρυξη της Μπολόνια και στην απόφαση για τη δημιουργία του EXAE δεν είναι απλώς η αιτιώδης συνάφεια μεταξύ προηγούμενων σταδίων σε χρονική ακολουθία. Τα κράτη-μέλη ως σύνολο επιχείρησαν να αποδεσμευτούν από τους ευρωπαϊκούς θεσμούς, ωστόσο γρήγορα αντιλήφθηκαν την αυξανόμενη ανταπόδοση (increasing returns)¹⁸ από

Σωτηρόπουλος, Δ.(2007), Κράτος και Μεταρρύθμιση στη Σύγχρονη Νότια Ευρώπη. Ελλάδα- Ισπανία-Ιταλία-Πορτογαλία. Αθήνα: Ποταμός.

14 Για την απόδοση του όρου path-dependency ως προϋπάρχουσα δομή βλ. Κρητικός, Α.(2010), Παράγοντες αλλαγής των πολιτικών απασχόλησης την εποχή της παγκοσμιοποίησης: Οι περιπτώσεις της Μ. Βρετανίας, της Σουηδίας και της Ελλάδας. Επιθεώρηση Εργασιακών Σχέσεων, 59, σ.σ. 39-49. Για άλλες αποδόσεις του όρου βλ. Λαδής, Σ.(2011), Ιστορικός Θεσμισμός και Οικονομική Κρίση: Παραδείγματα από τη Διοικητική Μεταρρύθμιση στην Ελλάδα και την Κύπρο: Ευκαιρίες και περιορισμοί. Κέντρο Ευρωπαϊκών και Διεθνών Υποθέσεων, Πανεπιστήμιο Λευκωσίας, σ.13.

15 Martens, K. et al.(2004), Comparing governance of international organisations: the EU, the OECD and educational policy. TranState Working Papers, University of Bremen. Στο http://edoc.vifapol.de/opus/volltexte/2012/3978/pdf/AP_007_2004.pdf,σ.8 (Προσπελάστηκε στις 8/12/2015).

16 Garben, S.(2011), EU Higher Education Law. The Bologna process and harmonization by stealth. The Hague: Klumer Law International, σ.σ.170-171.

17 Ravient, P.(2008), From voluntary participation to monitored coordination: Why European Countries feel increasingly bound by their commitment to the Bologna Process. European Journal of Education, 43(3), σ.359.

18 Για την μεταφορά της αυξανόμενης ανταπόδοσης από το χώρο της οικονομίας στους θεσμούς και την πολιτική συμπεριφορά βλ. Pierson, P.(2000), Increasing returns, path dependence, and the study of politics. American Political Science Review, 94(2), σ.252.

τη συμμετοχή της Επιτροπής. Επιπλέον, οι αναλύσεις που αντιλαμβάνονται μόνο τη σημασία που έχουν τα συμφέροντα και η ισχύς δεν μπορούν να κατανοήσουν, να αξιολογήσουν και να διαχωρίσουν τα άμεσα αποτελέσματα από τις επιπτώσεις (outputs και outcomes) των ευρωπαϊκών πολιτικών που δεν εκπορεύονται μόνο από τους τομείς της εκπαίδευσης και της κατάρτισης. Αυτό αποδεικνύει ο στόχος για τη διασφάλιση της ποιότητας στα συστήματα της Ανώτατης Εκπαίδευσης που επιδιώκει η διαδικασία της Μπολόνια. Τα κράτη-μέλη της ΕΕ θέλουν να μειώσουν τις συνέπειες που έχουν υποστεί από την οδηγία 89/48/ΕΟΚ¹⁹, από την αναγνώριση των τίτλων της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης μέσω της αναγνώρισης των επαγγελματικών προσόντων²⁰. Τα κράτη που συμμετείχαν στην Μπολόνια δε συμφώνησαν γενικά και αόριστα για μια συγκρισιμότητα των τίτλων. Θέλουν να διασφαλίσουν ότι αυτή η συγκρισιμότητα θα συνοδεύεται από μία ποιότητα στο επίπεδο των σπουδών. Όπως ο πρώην Υπουργός Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων Γεράσιμος Αρσένης υποστήριξε:

«Οι ευρωπαϊκοί θεσμοί δεν ασχολήθηκαν με την παιδεία αλλά με τα θέματα της αγοράς. Εκεί η μεταρρύθμιση έρχεται από την πίσω πόρτα. Έρχεται από την αναγνώριση των επαγγελματικών δικαιωμάτων και αυτό επηρέασε τις εξελίξεις στην εσωτερική νομοθεσία των χωρών, παρά η Μπολόνια. Η Μπολόνια δημιούργησε ένα περιβάλλον μεταρρύθμισης, αλλά η πίεση που ασκήθηκε εδώ στην Ελλάδα ήταν τα Προεδρικά Διατάγματα για τα επαγγελματικά δικαιώματα».

(Συνέντευξη Γεράσιμου Αρσένη, 2011)

Η απάντηση του Γεράσιμου Αρσένη επιβεβαιώνει τις πιέσεις που δέχτηκαν τα κράτη-μέλη της ΕΕ από την κοινοτική νομοθεσία. Στην ίδια ερώτηση η πρώην Υπουργός Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων Μαριέττα Γιαννάκου, επιβεβαίωσε τις επιπτώσεις της κοινοτικής πολιτικής για την εσωτερική αγορά στις πολιτικές για την εκπαίδευση. Ειδικότερα υποστήριξε:

«Τι σημαίνει εσωτερική αγορά; Εσωτερική αγορά σημαίνει ελεύθερη διακίνηση αγαθών, υπηρεσιών, προσώπων και κεφαλαίων. Πώς θα γίνει η ελεύθερη

19 Η οδηγία 89/48/ΕΟΚ του Συμβουλίου της 21^{ης} Δεκεμβρίου 1988 σχετικά με ένα γενικό σύστημα αναγνώρισης των διπλωμάτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, που πιστοποιούν επαγγελματική εκπαίδευση ελάχιστης διάρκειας τριών ετών, Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων L 19/24-01-1989, έχει αντικατασταθεί από την 2005/36/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 7^{ης} Σεπτεμβρίου 2005, σχετικά με την αναγνώριση των επαγγελματικών προσόντων, Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης L 255/30-9-2005.
20 Τσαούσης, Δ.(1996), Ευρωπαϊκή Εκπαιδευτική Πολιτική. Βασικά κείμενα για την παιδεία, την εκπαίδευση και την κατάρτιση. Αθήνα: Gutenberg, σ.17; Μουαμελετζή, Ε. (1996), Η επίδραση του κοινοτικού δικαίου στη δημόσια και ιδιωτική εκπαίδευση στην Ελλάδα. Ελεύθερη κυκλοφορία εκπαιδευτικών και σπουδαστών. Αναγνώριση διπλωμάτων Ιδιωτικά πανεπιστήμια. Θεσσαλονίκη: Σάκουλας, σ.205; Hackl, E.(2001), Towards a European Area of Higher Education: Change and Convergence in European Higher Education. Working Papers, RSC No.2001/09. European University Institute, σ.σ. 8-9; Μοσχονάς, Α.(2006), Η Εκπαιδευτική Πολιτική της ΕΕ και η Ελλάδα: Τάσεις και προοπτικές ιδιαίτερα στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση. Στο: Μαραβέγιας Ν.-Σακελλαρόπουλος Θ. (επιμ.), Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση και Ελλάδα. Οικονομία, Κοινωνία, Πολιτικές. Αθήνα: Διονίκος, σ. 344.

διακίνηση των προσώπων πραγματικά ελεύθερη αν δεν υπάρξουν αναγνωρίσεις των τίτλων σπουδών, περίπου το ίδιο επίπεδο σπουδών και ορισμένοι κοινοί κανόνες ώστε ο πολίτης που σπουδάζει εδώ να αναγνωρίζεται στη Γερμανία; Επομένως πράγματι υποκινήθηκε και από έναν άλλο τομέα και καλώς υποκινήθηκε. Γιατί δεν μπορείς να κάνεις μια ασύμβατη εκπαιδευτική πολιτική και ταυτόχρονα να θεωρείς ότι έχεις δώσει στους πολίτες σου τη δυνατότητα να μετακινηθούν».

(Συνέντευξη Μαριέττας Γιαννάκου, 2011)

2.2 Η αποφυγή απροσδόκητων συνεπειών

Το επόμενο ερώτημα συνεπώς που προκύπτει είναι ότι αφού τα κράτη-μέλη της ΕΕ δέχονται πιέσεις που αφορούν το περιεχόμενο των σπουδών και τη διάρκειά τους, γιατί δεν αποφασίζουν να προχωρήσουν και να εντείνουν τη συνεργασία τους εντός του θεσμικού πλαισίου της ΕΕ;

Στην πορεία υλοποίησης των δεσμεύσεων που αναλάμβαναν οι Υπουργοί με τελικό στόχο τη δημιουργία του ΕΧΑΕ, παρουσιάστηκαν καθυστερήσεις όσον αφορά την υιοθέτηση του Ευρωπαϊκού Συστήματος Μεταφοράς και Συσσώρευσης Πιστωτικών Μονάδων (ECTS) και τη σωστή χρήση του, το Παράτημα Διπλώματος (Diploma Supplement) και τα Εθνικά Πλαίσια Τίτλων Σπουδών και Προσόντων, ενώ η κάθε χώρα ενσωμάτωνε τις αλλαγές με διαφορετικό ρυθμό και τρόπο. Συγκεκριμένα, στην Πορτογαλία διαφωνίες προέκυψαν σχετικά με τη διάρκεια του πρώτου κύκλου σπουδών, στην Ελλάδα το ζήτημα της αξιολόγησης των ιδρυμάτων προκάλεσε τις έντονες αντιδράσεις της ακαδημαϊκής κοινότητας, ενώ στο Ην. Βασίλειο οι συζητήσεις για τα θέματα των αλλαγών παρουσίαζαν ενίοτε χαμηλό ενδιαφέρον ή αντίθετα προκαλούσαν αντιπαραθέσεις, κυρίως όσον αφορά τους διετείς κύκλους σπουδών. Στην Ολλανδία ωστόσο τα ιδρύματα ενσωμάτωναν τις απαιτούμενες αλλαγές, βάσει των στόχων-δράσεων της διαδικασίας, ακόμη και πριν τη διαμόρφωση της εθνικής πολιτικής²¹.

Βάσει των ανωτέρω, καταλήγουμε σε δύο συμπεράσματα για το εθνικό και το ευρωπαϊκό επίπεδο που αναντίρρητα αποτελούν επιβεβαίωση της ιστορικής νεο-θεσμικής προσέγγισης. Αρχικά ότι οι δυνατότητες και ο τρόπος προσαρμογής του κράτους στις δεσμεύσεις που αναλαμβάνει είναι ανάλογα του βαθμού θεσμοποίησης τους. Τα κράτη-μέλη συμμετέχουν από κοινού στο εγχείρημα του ΕΧΑΕ και συνεπώς δέχονται τις ίδιες πιέσεις, ωστόσο τα αποτελέσματα που επιτυγχάνουν είναι διαφορετικά. Υπό την έννοια αυτή έχουν σημασία οι κανόνες, οι πρακτικές, οι διαδικασίες όπως και οι πεποιθήσεις, οι πολιτισμικές αντιλήψεις, οι γνώσεις, και συνεπώς οι θεσμοί που τις καθορίζουν και τις διαμορφώνουν. Οι θεσμοί όμως που, όπως παρατηρούν οι March και Olsen «δεν λειτουργούν ως

21 Huisman, J.-Van der Wende, M.(2004), The EU and Bologna: are Supra-and international initiatives threatening domestic agendas? European Journal of Education, 39(3), σ.354; Sin, C.(2012), Academic Understandings of and Responses to Bologna: a three-country perspective. European Journal of Education, 47(3), σ.σ. 392-404.

ουδέτερες αντανακλάσεις εξωτερικών περιβαλλοντικών δυνάμεων ούτε ως χώροι όπου πρωταγωνιστούν μεμονωμένοι δρώντες καθοδηγούμενοι από εξωτερικές προτιμήσεις και προσδοκίες»²² και επομένως απαραίτητο στοιχείο είναι η αυτονομία τους. Αυτό μας μεταφέρει στο ευρωπαϊκό επίπεδο.

«Την ημέρα της επίσημης συνόδου στην Μπολόνια παραβρέθηκαν οι Υπουργοί Παιδείας των κρατών που θα συμμετείχαν στη διαδικασία και εκπρόσωπος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Εκεί η Αγγλίδα Υπουργός Παιδείας ζήτησε να φύγει από την αίθουσα ο εκπρόσωπος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Ακολούθησε μια έντονη αψιμαχία μεταξύ τους. Η Αγγλίδα Υπουργός επέμενε ότι στη συνάντηση θα έπρεπε να συμμετέχουν μόνο οι Υπουργοί που εκπροσωπούσαν τα κράτη, ενώ ο εκπρόσωπος της Επιτροπής ανταπάντησε ότι αυτό είναι εντυπωσιακό να ζητείται όταν στη συνάντηση παραβρίσκονταν όλα τα κράτη-μέλη της ΕΕ αλλά και αυτά που έχουν υποβάλει αίτηση για ένταξη στην ΕΕ. Στην ουσία ο εκπρόσωπος της Επιτροπής εκδιώχθηκε από το χώρο και παρέμειναν μόνο οι Υπουργοί».

(Συνέντευξη Διονύση Κλάδη, 2011)

Ουσιαστικά επιβεβαιώνεται η άποψη ότι η Επιτροπή αξιολογούνταν ως ένας δρών που σταδιακά και λόγω του ρόλου της στο πλαίσιο της ΕΕ και των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών και ικανοτήτων που διέθετε, θα μπορούσε να υποκινήσει ή και να επιβάλει πολιτικές.

3. Η εφαρμογή των πολιτικών για τον ΕΧΑΕ στα ελληνικά ΑΕΙ

Η διαδικασία της Μπολόνια προβλέπει για την οικοδόμηση του ΕΚΑΧ τους ακόλουθους άξονες δράσης: Τη συγκρισιμότητα των πτυχίων, του Παραρτήματος Διπλώματος, την καθιέρωση τριών κύκλων σπουδών, την προώθηση του ECTS, της Διά Βίου Μάθησης, της ευρωπαϊκής διάστασης και της διασφάλισης της ποιότητας μέσα από την ενίσχυση της κινητικότητας με τη συμμετοχή των ΑΕΙ και των φοιτητών, ώστε ο ΕΧΑΕ να καταστεί ελκυστικός από άλλες περιοχές του κόσμου. Ο κάθετος άξονας που διατρέχει όλους τους άξονες δράσης είναι η κοινωνική διάσταση, υπό την έννοια ότι η Ανώτατη Εκπαίδευση ως δημόσιο αγαθό τελεί υπό δημόσια ευθύνη, για την υιοθέτηση της οποίας πρωτοστάτησε η Ελλάδα και ο τότε Υπουργός Παιδείας Πέτρος Ευθυμίου στην Πράγα το 2001.

Η Ελλάδα ξεκίνησε τις προσπάθειες επίτευξης των ανωτέρω δράσεων με καθυστέρηση. Ειδικά στο θέμα της αξιολόγησης για τη διασφάλιση της ποιότητας συνάντησε σφοδρή αντίδραση από την ακαδημαϊκή κοινότητα, δεδομένου ότι θεωρήθηκε πως ίσως με αυτή την ευκαιρία το κράτος να επιχειρούσε να αποδεσμευθεί

22 March, J.- Olsen, J.(1984), The New Institutionalism: Organizational Factors in Political life. American Political Science Review, 78(3), σ.742.

από τη συνταγματική υποχρέωσή του για χρηματοδότηση των ιδρυμάτων. Στην εξέλιξή της η αξιολόγηση αντιμετώπισε και μια σειρά από άλλα προβλήματα, που προέρχονταν από ελλείψεις στο διοικητικό προσωπικό, τις υλικοτεχνικές υποδομές της Αρχής Διασφάλισης της Ποιότητας στην Ανώτατη Εκπαίδευση (ΑΔΙΠ) και την αδυναμία απορρόφησης των ευρωπαϊκών κονδυλίων για τη χρηματοδότηση των εξωτερικών αξιολογήσεων. Μέχρι το τέλος του 2008 το σύνολο των εσωτερικών αξιολογήσεων συνολικά σε όλα τα Τμήματα των ΑΕΙ ανήλθαν σε 43, ενώ οι εξωτερικές αξιολογήσεις μόλις σε 5. Το 2009 δε διενεργήθηκε καμιά εξωτερική αξιολόγηση. Τα συγκεντρωτικά στοιχεία συνολικά για την αξιολόγηση όλων των Τμημάτων των ελληνικών ΑΕΙ οκτώ χρόνια μετά την ψήφιση του ν.3374/2005²³, παρά τις τρέχουσες εξελίξεις και την αλλαγή του συστήματος, είναι ενδεικτικά της πορείας εφαρμογής μιας πολιτικής που το κράτος αποφάσισε μεν όμως δεν μπόρεσε στην πραγματικότητα έστω και μια φορά να υλοποιήσει.

Ο ν.3374/2005 περιελάμβανε ταυτόχρονα δύο ακόμη άξονες δράσης της διαδικασίας της Μπολόνια που ήταν οι πλέον βασικοί στην πορεία επίτευξης του τελικού στόχου του ΕΧΑΕ, το ECTS και το Παράρτημα Διπλώματος. Το Υπουργείο Παιδείας, θέλοντας να διερευνήσει την πορεία υλοποίησης και τα προβλήματα που πιθανόν ανέκυψαν από την εφαρμογή του θεσμικού πλαισίου, διενέργησε έρευνα το 2009 μέσω ερωτηματολογίου που απέστειλε σε όλα τα Τμήματα των ΑΕΙ. Από τα 381 Τμήματα που απάντησαν στο ερωτηματολόγιο, 308 δήλωσαν ότι εφαρμόζουν το ECTS, δηλαδή το 80,8% ή το 60,2% του συνόλου των Τμημάτων, στα Τεχνολογικά Εκπαιδευτικά Ιδρύματα(ΤΕΙ) και στα Πανεπιστήμια. Εξάλλου, σε νεότερη έρευνα του Υπουργείου Παιδείας το 2012 για τον ίδιο σκοπό η κατάσταση παρουσιάζεται βελτιωμένη αλλά πάρα ταύτα προβληματική. Ειδικότερα, το ποσοστό των Τμημάτων που κατά δήλωσή τους χρησιμοποιούν το ECTS ανήλθε στο 73,5% επί του συνόλου των λειτουργούντων στην Ανώτατη Εκπαίδευση, ενώ μόλις 181 Τμήματα, το 1/3 περίπου, εκδίδουν το Παράρτημα Διπλώματος²⁴.

Αναμφίβολα, η ρητή αναφορά του ν.4009/2011 σε κύκλους σπουδών, η δυνατότητα λήψης του βασικού τίτλου μετά από τριετείς σπουδές καθώς και η διοργάνωση προγραμμάτων σπουδών σύντομου κύκλου είναι εκδήλωση της πλήρους προσαρμογής της ελληνικής Ανώτατης Εκπαίδευσης στη διαδικασία της Μπολόνια. Ωστόσο, η επιλογή αυτή ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με το χρόνο εκδήλωσής της. Είναι γνωστό ότι την περίοδο που διανύουμε το ελληνικό κράτος υφίσταται τις συνέπειες του τρόπου οργάνωσης και λειτουργίας του πολιτικού συστήματος, που εκδηλώθηκε ως κρίση δανεισμού

23 Σε σύνολο 515 Τμημάτων των ΑΕΙ μέχρι και το ακαδημαϊκό έτος 2012-2013 πραγματοποιήθηκαν 473 εσωτερικές και μόνο 186 εξωτερικές αξιολογήσεις Πηγή: Αρχή Διασφάλισης και Πιστοποίησης της Ποιότητας στην Ανώτατη Εκπαίδευση.

24 Βλ. τις έρευνες Σύστημα Μεταφοράς και Συσσώρευσης Πιστωτικών Μονάδων και Παραρτήματος Διπλώματος. Εφαρμογή στα ελληνικά Ιδρύματα Ανώτατης Εκπαίδευσης. Διεύθυνση Ευρωπαϊκής Ένωσης. Υπουργείο Παιδείας, Αθήνα Οκτώβριος 2009 & Ιούνιος 2013.

με συνέπεια την υπογραφή μνημονίων συνεργασίας με ευρωπαϊκούς και διεθνείς θεσμούς. Στο πλαίσιο αυτής της συνεργασίας, η Ελλάδα πρέπει να εφαρμόσει μια «σφιχτή» δημοσιονομική πολιτική και να επιφέρει αλλαγές σε ένα ευρύ πεδίο πολιτικών, όπως στην οικονομία, τη δημόσια διοίκηση, τις πολιτικές της υγείας, της εργασίας και του ασφαλιστικού. Ως αντάλλαγμα, οι δανειστές μας θα επωμιστούν τις χρηματοδοτικές μας ανάγκες για όσο διάστημα ο δανεισμός από τις διεθνείς αγορές θα είναι αδύνατος λόγω υψηλών επιτοκίων. Ο ν.4009/2011 είναι σε αυτή την κατεύθυνση.

Από τις συνεντεύξεις που πραγματοποιήθηκαν με μέλη της πολιτικής ηγεσίας του Υπουργείου Παιδείας κατά την περίοδο 1996-2011 (Γεράσιμος Αρσένης, Πέτρος Ευθυμίου, Μαριέττα Γιαννάκου, Σπυρίδων Ταλιαδούρος, Αθανάσιος Τσουροπλής, Διονύσης Κλάδης, Βασίλειος Παπάζογλου) προκύπτει ότι η Ελλάδα συμμετείχε με λανθασμένο τρόπο στη διαδικασία της Μπολόνια και το στόχο του ΕΧΑΕ προτάσσοντας βασικά τα εθνικά της χαρακτηριστικά και τις ιδιαιτερότητες, ευελπιστώντας ότι μπορεί να καρπωθεί τα οφέλη μιας ευρωπαϊκής συνεργασίας στον τομέα της Ανώτατης Εκπαίδευσης, διασφαλίζοντας ταυτόχρονα ότι μέσω της διακυβερνητικής διαδικασίας θα απέφευγε απροσδόκητες συνέπειες στη δομή και το πλαίσιο λειτουργίας της ελληνικής Ανώτατης Εκπαίδευσης. Αυτοί είναι οι λόγοι για την επιθυμία μιας διακυβερνητικής συνεργασίας, ώστε να αποφευχθεί ο προωθητικός ρόλος των ευρωπαϊκών θεσμών. Οι κατά καιρούς πολιτικές ηγεσίες του Υπουργείου Παιδείας διαμορφώνουν την πολιτική και τις θέσεις τους έχοντας πάντα υπόψη τους τις συνταγματικές διατάξεις για την ποιότητα, το χαρακτήρα και το status quo της Ανώτατης Εκπαίδευσης. Άρα η συμμετοχή της Ελλάδας στη διαδικασία της Μπολόνια δε συνοδεύτηκε από το στόχο της συνδιαμόρφωσης του ΕΧΑΕ. Μια τέτοια προοπτική εξετάστηκε μόνο στο βαθμό που αυτή μπορούσε να συνδυάσει τα βασικά χαρακτηριστικά και τις ιδιαιτερότητες της ελληνικής Ανώτατης Εκπαίδευσης. Η θέση αυτή της Ελλάδας στην πρώτη φάση της διαμόρφωσης της πολιτικής καθόρισε και τη συμμετοχή της στη φάση υλοποίησης της διαδικασίας.

Την περίοδο που εξετάζεται, δηλαδή μεταξύ 1999-2011, εκτός των αλλαγών που αφορούσαν την αξιολόγηση, τα μέτρα ενίσχυσης της κινητικότητας, τους τρεις κύκλους σπουδών, την αναγνώριση και συγκρισιμότητα των ξένων τίτλων σπουδών, στην Ανώτατη Εκπαίδευση έγινε προσπάθεια μεταρρύθμισης συνολικά δύο φορές. Η πρώτη με το ν.3549/2007 και η δεύτερη σχετικά πρόσφατα με το ν.4009/2011. Ποια ήταν η διαδικασία που ακολουθήθηκε από την ελληνική πολιτεία και ειδικά από το Υπουργείο Παιδείας για την κατάρτισή τους; Αρχικά, για το ν.3549/2007 το Υπουργείο Παιδείας πήρε την πρωτοβουλία και μέσω του Εθνικού Συμβουλίου Παιδείας συγκρότησε τη γνωστή Επιτροπή, με πρόεδρο το Θάνο Βερέμη και τη συμμετοχή μελών της πανεπιστημιακής κοινότητας, με σκοπό να γνωμοδοτήσει για την υπάρχουσα τότε κατάσταση στην ελληνική Ανώτατη Εκπαίδευση και να εισηγηθεί ένα πλαίσιο αλλαγών. Το ελληνικό κράτος δηλαδή

επιχείρησε να «αντικειμενικοποιήσει» τις διεργασίες και τα πορίσματά του. Έγινε ακόμη προσπάθεια για την επίτευξη ενός οικονομικού προγραμματισμού, εξορθολογισμού και εξωστρέφειας των σπουδών, τη διοργάνωσή τους σε ξένη γλώσσα και την πρόβλεψη για τη δυνατότητα συμμετοχής των αποχωρούντων μελών του Διδακτικού και Ερευνητικού Προσωπικού και των ερευνητών του εξωτερικού στο ερευνητικό έργο και στις διαδικασίες εκπόνησης και κρίσης των διδακτορικών διατριβών. Το Υπουργείο αρχικά επιχείρησε τη γρήγορη εισαγωγή και ψήφιση του νόμου, ωστόσο απέτυχε εξαιτίας της σφοδρής αντίδρασης των Πανεπιστημίων. Επανήλθε για το λόγο αυτό με επιμέρους βελτιώσεις. Άλλωστε, ήταν γνωστό σε όλους τους εμπλεκόμενους που αντιδρούσαν ότι η υλοποίηση του νόμου θα κρινόταν στα ιδρύματα και όχι στο χώρο της Βουλής. Στο πλαίσιο του ν.4009/2011 η κατάρτιση του προσχεδίου και το περιεχόμενο των αλλαγών δεν προέκυψαν μέσα από τη συνεργασία και τη συμμετοχή των ΑΕΙ, αλλά ήταν επιλογή ενός μοντέλου οργάνωσης και διακυβέρνησης των ιδρυμάτων της Ανώτατης Εκπαίδευσης με βάση τις αντιλήψεις και προτεραιότητες της πολιτικής ηγεσίας του Υπουργείου Παιδείας. Δεν έγιναν ποτέ γνωστά τα κριτήρια και τα στοιχεία βάσει των οποίων επιλέχθηκαν ορισμένα προβλήματα και λύσεις και έναντι ποιων άλλων τελικά επικράτησαν. Η ανάγκη δηλαδή μεταρρύθμισης της Ανώτατης Εκπαίδευσης προς μια ορισμένη κατεύθυνση ήταν επιλογή που έγινε βάσει των αντιλήψεων της πολιτικής ηγεσίας του Υπουργείου Παιδείας²⁵.

Η Διά Βίου Μάθηση αφορά τη σύνδεση της εκπαίδευσης με την αγορά εργασίας, αλλά και την κατάρτιση των στεγανών του εκπαιδευτικού συστήματος. Η Ελλάδα δε διαθέτει αξιολογες τέτοιου είδους παρεμβάσεις²⁶. Οι πολιτικές της ΕΕ για τη διά βίου μάθηση ήταν ευκαιρία μόνο για την εκταμίευση χρηματοδοτήσεων από τον ευρωπαϊκό προϋπολογισμό. Η Ελλάδα μην έχοντας να παρουσιάσει αξιολογικό έργο για την πορεία υλοποίησης της δράσης της διά βίου μάθησης, εμφάνιζε στις εκθέσεις για την πρόοδο της διαδικασίας μόνο τη λειτουργία του Ανοικτού Πανεπιστημίου.

Η κινητικότητα των Ελλήνων φοιτητών και καθηγητών έχει βελτιωθεί κατά τα τελευταία χρόνια. Ωστόσο, η Ελλάδα παρουσιάζει συνολικά μικρή αναλογικά κινητικότητα σε σχέση με χώρες που διαθέτουν τον ίδιο πληθυσμό²⁷. Συνολικά από την έναρξη του προγράμματος Erasmus μέχρι και το 2012 είχαν μετακινηθεί 47.000 Έλληνες φοιτητές για σπουδές και για πρακτική άσκηση, ενώ

25 Βλ. επίσης την έκθεση του ΟΟΣΑ (2011), Καλύτερες Επιδόσεις και Επιτυχείς Μεταρρυθμίσεις στην Εκπαίδευση, Συστάσεις για την Εκπαιδευτική Πολιτική στην Ελλάδα. Η έκθεση καταρτίστηκε σε συνεργασία με μέλη της ακαδημαϊκής κοινότητας και τις ελληνικές αρχές και επιβεβαίωσε τις αλλαγές που προκρίθηκαν στην τελευταία μεταρρύθμιση της ελληνικής Ανώτατης Εκπαίδευσης. Περαιτέρω η έκθεση αποτέλεσε τον οδικό χάρτη για την υιοθέτηση και εφαρμογή του σχεδίου «Αθηνά» το 2013, βάσει του οποίου αναμορφώθηκε ο ακαδημαϊκός χάρτης στην Ελλάδα μέσω της θεματικής και χωροταξικής αναδιάρθρωσης των ΑΕΙ και ειδικά στα ΤΕΙ.

26 Γκόβαρης, Χ.- Ρουσάκης, Ι.(2008), Ευρωπαϊκή Ένωση. Πολιτικές στην Εκπαίδευση. Παιδαγωγικό Ινστιτούτο. Αθήνα: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, σ.σ. 139-141.

27 Ασδεράκη, Φ.(2011), Ο εξευρωπαϊσμός της ελληνικής ανώτατης εκπαίδευσης (1999-2009). Στο: Μαραβέγιας, Ν.(επιμ.), Εξευρωπαϊσμός στο Μεσογειακό Χώρο. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 315.

οι εισερχόμενοι φοιτητές ανέρχονταν περίπου στις 25.000²⁸. Τα αποτελέσματα όμως κατά ένα μέρος διαφοροποιούνται για τη συμμετοχή των μεγάλων και ισχυρών ελληνικών ΑΕΙ, που διαθέτουν πόρους, οργάνωση, μεγάλο αριθμό Τμημάτων και ευρύτητα γνωστικών αντικειμένων. Η ελκυστικότητα της ελληνικής Ανώτατης Εκπαίδευσης παραμένει ζητούμενο.

Στην κατεύθυνση αυτή θα μπορούσαν να συμβάλουν οι συνέργειες των ελληνικών ΑΕΙ με αντίστοιχα ιδρύματα του εξωτερικού. Η ελληνο-γαλλική συνεργασία για τα κοινά ΠΜΣ που ξεκίνησε με τη συμβολή του τότε Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων Πέτρου Ευθυμίου, στο πρότυπο της οποίας βασίστηκε και κατά ένα μέρος το υπάρχον θεσμικό πλαίσιο για τα Προγράμματα Μεταπτυχιακών Σπουδών (ΠΜΣ), ήταν μια θετική εξέλιξη. Το πρόβλημα της γλώσσας είναι βέβαια υπαρκτό, καθώς η ελληνική είναι από τις λιγότερο ομιλούμενες. Η στήριξή της όμως θα έπρεπε να γίνει και μέσα από την ΕΕ. Το ΙΚΥ ως εθνικός φορέας οργανώνει από κοινού με τα ιδρύματα εντατικά μαθήματα για μεταπτυχιακούς φοιτητές. Αυτό σίγουρα δεν επαρκεί ούτε θα μπορούσε να είναι αποτελεσματικό για την προσέλκυση μεταπτυχιακών φοιτητών, που εύλογα επιλέγουν ιδρύματα όπου τα προγράμματα σπουδών διεξάγονται σε κάποια από τις ευρέως διαδεδομένες διεθνείς γλώσσες. Στο άρθρο 17 του ν.3549/2007 προβλέφθηκε η εκπόνηση της διδακτορικής διατριβής και συνολικά ή εν μέρει πραγματοποίηση του μεταπτυχιακού ή του προπτυχιακού προγράμματος να διεξάγεται σε ξένη γλώσσα. Η διάταξη αυτή επαναλαμβάνεται με το ν.4009/2011 (άρθρο 44), συμπεριλαμβάνοντας τα ΤΕΙ, αλλά δυστυχώς με την προσθήκη της τελευταίας στιγμής του «κατ’ εξαίρεση», ώστε να αρθεί μια ακόμη επιφύλαξη για την ψήφισή του.

4. Συμπεράσματα και προτάσεις

Η προσπάθεια διαμόρφωσης του ΕΧΑΕ δεν έχει αφετηρία τη διαδικασία της Μπολόνια ούτε καταληκτική ημερομηνία αλλά αποτελεί μέρος του φαινομένου της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Αυτή η προσπάθεια ξεκινά από τις αρχές της δεκαετίας του 1970, είναι αργόσυρτη και εξελικτική, ενώ στην πορεία παρουσιάζονται και ασυνέχειες.

Το θεωρητικό πλαίσιο της ιστορικής νεο-θεσμικής προσέγγισης μας επιτρέπει να εξηγήσουμε πώς η διαδικασία εξέλιξης των πολιτικών στους τομείς της εκπαίδευσης, της κατάρτισης και ο στόχος της εσωτερικής αγοράς, δημιουργούν μαζί ένα πλαίσιο που περιορίζει τις διαθέσιμες επιλογές όλων των δρώντων του συστήματος. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και το Δικαστήριο δε νομοθετούν ούτε αποφασίζουν για την αναθεώρηση των Συνθηκών. Τα κράτη-μέλη όμως από την πλευρά τους, ακόμη και αν το επιθυμούν, δεν μπορούν να περιστείλουν την

28 Πηγή: Πρώην Διεύθυνση Ευρωπαϊκής Ένωσης του Υπουργείου Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων.

αυτονομία των ευρωπαϊκών θεσμών από το φόβο ότι με αυτό τον τρόπο μπορούν να λειτουργήσουν σε όφελος κάποιων άλλων μελών. Για το λόγο αυτό αποφασίζουν μεν με βασικό κριτήριο τα συμφέροντά τους, ωστόσο ταυτόχρονα υφίστανται τις συνέπειες της αυτόνομης δράσης των θεσμικών οργάνων της ΕΕ, τις οποίες δεν μπορούν εξαρχής να προβλέψουν ούτε και στη συνέχεια να απομονώσουν, καθώς η εκπλήρωση του στόχου της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, και ειδικότερα της εσωτερικής αγοράς, επηρεάζουν μια σειρά από άλλους τομείς πολιτικής. Οι πολιτικές για την εκπαίδευση και την κατάρτιση, όπως αρχικά εκπορεύθηκαν από τις διατάξεις της Συνθήκης του Μάαστριχτ, οι οποίες στην ουσία ελάχιστα έχουν τροποποιηθεί μέχρι σήμερα με τη Συνθήκη του Άμστερνταμ και της Λισαβόνας, παράλληλα και ταυτόχρονα με τις συνέπειες των πολιτικών της εσωτερικής αγοράς και σε συνδυασμό με την επείγουσα πλέον ανάγκη επίτευξης της ανταγωνιστικότητας των συστημάτων Ανώτατης Εκπαίδευσης και της ευρωπαϊκής οικονομίας, δημιούργησαν νέες συνθήκες για ενίσχυση της συνεργασίας των κρατών-μελών στον τομέα της εκπαίδευσης. Στην περίπτωση αυτή και με όσα έχουν μάθει από το παρελθόν, τα κράτη-μέλη της ΕΕ επιχείρησαν να αποδεσμευθούν από τους ευρωπαϊκούς θεσμούς και το ευρωπαϊκό σύστημα, γρήγορα όμως κατάλαβαν ότι ο αποκλεισμός τους είχε υψηλό κόστος. Επιπλέον, η ιστορική νεο-θεσμική προσέγγιση, με την έμφαση που δίνει στη μελέτη των θεσμών, μας επιτρέπει να κατανοήσουμε ότι η προσαρμογή των κρατών-μελών, όπως η Ελλάδα, στις δεσμεύσεις που αναλαμβάνουν ως συνέπεια της συμμετοχής τους στο εγχείρημα του στόχου του ΕΧΑΕ τελεί σε άμεση συνάρτηση με τα πολιτικά και διοικητικά συστήματα και τη λειτουργία των θεσμών τους.

Τα ελληνικά ΑΕΙ πρέπει να καταστούν ισότιμοι εταίροι του ΕΧΑΕ. Η ευθύνη της ελληνικής πολιτείας στην κατεύθυνση αυτή είναι καθοριστική και δεν μπορεί να εξαντλείται στην αναζήτηση του τρόπου διοίκησης των ιδρυμάτων με διαφορετική κάθε φορά ιδεολογική προσέγγιση. Τα ιδρύματα από την πλευρά τους σε μια περίοδο όπου οι πόροι είναι ανεπαρκείς θα πρέπει να έχουν στόχο την εξωστρέφεια και τη διεθνοποίησή τους. Ειδικότερα, τον εκσυγχρονισμό του περιεχομένου και των προγραμμάτων σπουδών τους, την υιοθέτηση σύγχρονων μεθόδων διδασκαλίας, την εισαγωγή ξενόγλωσσων συγγραμμάτων στην εξεταστέα ύλη των μαθημάτων, την καθιέρωση προγραμμάτων σπουδών σε ξένη γλώσσα και την πρόσληψη αλλοδαπών επιστημόνων. Ταυτόχρονα, θα πρέπει να ενδυναμώσουν περαιτέρω τις συνεργασίες τους με άλλα ΑΕΙ του εξωτερικού και ερευνητικά κέντρα, μέσα από ανταλλαγές προσωπικού, κοινά ερευνητικά προγράμματα, ΠΜΣ και διδακτορικές σπουδές²⁹. Η διαδικασία της Μπολόνια και οι άξονες δράσης που

29 Περαιτέρω προτάσεις για το ρόλο των Πανεπιστημίων βλ. Τσούκαλης Λ. (2006), Η Πανεπιστημιακή Εκπαίδευση στην Ελλάδα στο νέο ευρωπαϊκό και διεθνές περιβάλλον. Κείμενο πολιτικής του Ελληνικού Ιδρύματος Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής (ΕΛΙΑΜΕΠ). Το κείμενο είναι το αποτέλεσμα εμπειρικής έρευνας ομάδας επιστημόνων που ξεκίνησε το 2005. Ολόκληρη η μελέτη είναι διαθέσιμη στο <http://www.eliamep.gr/european-integration/higher-education-in-greece/higher-education-in-greece-reports/> (Προσπελάστηκε στις 27/12/ 2015)

περιλαμβάνει είναι το μέσο ώστε τα ΑΕΙ να επιτύχουν τους στόχους τους.

Η γνώση είναι δημόσιο αγαθό και το γεγονός ότι τα ιδρύματα διαχειρίζονται και ξοδεύουν δημόσια χρήματα καθιστούν αναγκαία τη διαφάνεια και λογοδοσία του συστήματος. Διαφάνεια που πρέπει να περιλαμβάνει όλες τις ακαδημαϊκές και διοικητικές λειτουργίες των ιδρυμάτων και λογοδοσία η οποία επιτυγχάνεται μέσα από τη συνεχή αξιολόγηση για την αποτελεσματικότητα του έργου τους. Διαφάνεια και λογοδοσία όμως, όχι μόνο έναντι του κράτους και των αντιπροσώπων του αλλά και προς την κοινωνία και τους πολίτες της. Όλα τα εμπλεκόμενα μέρη, πολιτεία και ακαδημαϊκή κοινότητα, οφείλουν να κατανοήσουν ότι η εκπλήρωση της αποστολής των ΑΕΙ για οικονομική, κοινωνική πρόοδο και προαγωγή της επιστήμης και της τεχνολογίας έχουν ως προαπαιτούμενο την εγγύηση και εμβάθυνση της δημοκρατίας στο χώρο της ελληνικής Ανώτατης Εκπαίδευσης.

Καταλήγοντας, η απόφαση για την εγκαθίδρυση του ΕΧΑΕ επιβλήθηκε στους Ευρωπαίους πολίτες και το γεγονός αυτό δεν αντισταθμίζεται από την έντονη παρουσία της Επιτροπής. Η διαδικασία της Μπόλονια θα πρέπει να ενταχθεί στο θεσμικό πλαίσιο της ΕΕ, δηλαδή στον έλεγχο του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και στο δικαιοδοτικό μηχανισμό του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η εξέλιξη αυτή μπορεί να λειτουργήσει θετικά στην κατεύθυνση της πολιτικής ενδυνάμωσης του στόχου του ΕΧΑΕ, με αμοιβαία επωφελή αποτελέσματα τόσο για την προώθηση της διαδικασίας όσο και προς όφελος των Ευρωπαίων πολιτών.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αλεξόπουλος, Α.- Πελαγίδης, Θ. (2006), Η εμπλοκή της ανάπτυξης και ο ρόλος του μεταρρυθμιστή «επιχειρηματία πολιτικής». Στο Πελαγίδης, Θ.- Μητσόπουλος, Μ. Ανάλυση της ελληνικής οικονομίας. Η προσοδοθηρία και οι μεταρρυθμίσεις. Αθήνα: Παπαζήσης, σ.σ. 95-113.
- Ασδεράκη, Φ. (2011), Ο Εξευρωπαϊσμός της Ελληνικής Ανώτατης Εκπαίδευσης (1999-2009). Στο: Μαραβέγιας, Ν.(επιμ.), Εξευρωπαϊσμός στο Μεσογειακό Χώρο. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σ.σ. 297-325.
- Ασδεράκη, Φ.(2008), Ευρώπη και Παιδεία. Ο Ευρωπαϊκός Χώρος Ανώτατης Εκπαίδευσης. Αθήνα: Σιδέρης.
- Γκόβαρης, Χ.- Ρουσάκης, Ι.(2008), Ευρωπαϊκή Ένωση. Πολιτικές στην Εκπαίδευση. Παιδαγωγικό Ινστιτούτο. Αθήνα: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων.
- Κουλουμπής,Θ.(2008), Διεθνείς Σχέσεις. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Κρητικός, Α.(2010), Παράγοντες αλλαγής των πολιτικών απασχόλησης την εποχή της παγκοσμιοποίησης: Οι περιπτώσεις της Μ. Βρετανίας, της Σουηδίας και της Ελλάδας. Επιθεώρηση Εργασιακών Σχέσεων, 59, σ.σ. 39-49.

- Λαδή, Σ.(2011), Ιστορικός Θεσμισμός και Οικονομική Κρίση: Παραδείγματα από τη Διοικητική Μεταρρύθμιση στην Ελλάδα και την Κύπρο: Ευκαιρίες και περιορισμοί. Κέντρο Ευρωπαϊκών και Διεθνών Υποθέσεων, Πανεπιστήμιο Λευκωσίας.
- Μοσχονάς, Α. (2006), Η Εκπαιδευτική Πολιτική της ΕΕ και η Ελλάδα: Τάσεις και προοπτικές ιδιαίτερα στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση. Στο: Μαραβέγιας Ν.-Σακελλαρόπουλος Θ.(επιμ.), Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση και Ελλάδα. Αθήνα: Διονίκος, σ.σ. 324-344.
- Μουαμελετζή, Ε. (1996), Η επίδραση του κοινοτικού δικαίου στη δημόσια και ιδιωτική εκπαίδευση στην Ελλάδα. Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.
- ΟΟΣΑ (2011), Καλύτερες Επιδόσεις και Επιτυχείς Μεταρρυθμίσεις στην Εκπαίδευση, Συστάσεις για την Εκπαιδευτική Πολιτική στην Ελλάδα.
- Παπαδάκης, Ν.(2003), Εκπαιδευτική Πολιτική. Η εκπαιδευτική πολιτική ως κοινωνική πολιτική(;). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Σωτηρόπουλος, Δ.(2007), Κράτος και Μεταρρύθμιση στη Σύγχρονη Νότια Ευρώπη. Ελλάδα- Ισπανία-Ιταλία-Πορτογαλία. Αθήνα: Ποταμός.
- Τσακατίκα, Μ.(2004), Η αχίλλειος πτέρνα των νεο-θεσμικών προσεγγίσεων: πώς αλλάζουν οι πολιτικοί θεσμοί. Επιστήμη και Κοινωνία. Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας, 13, σ.σ. 135-166.
- Τσαούσης, Δ.(1996), Ευρωπαϊκή Εκπαιδευτική Πολιτική. Βασικά κείμενα για την παιδεία, την εκπαίδευση και την κατάρτιση. Αθήνα: Gutenberg.
- Τσινιζιζέλης, Μ.(2001), Quo Vadis Europa? Αθήνα: Συμυρνωτάκη-Μετασπουδή.
- Τσούκαλης Λ.(2006), Η Πανεπιστημιακή Εκπαίδευση στην Ελλάδα στο νέο ευρωπαϊκό και διεθνές περιβάλλον. Κείμενο πολιτικής του Ελληνικού Ιδρύματος Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής (ΕΛΙΑΜΕΠ).

Ξενόγλωσση

- Breckinridge, R.(1997), Reassessing Regimes: The International Regime Aspects of the European Union. *Journal of Common Market Studies*, 35(2), σ.σ. 173-187.
- Capano, G.-Piattoni, S.(2011), From Bologna to Lisbon: The political uses of the Lisbon script in European higher education policy. *Journal of European Public Policy*, 18(4), σ.σ. 584-606.
- De Wit, H.(2000), The Sorbonne and Bologna Declarations on European Higher Education, *International Higher Education* 18, σ.σ. 8-9.
- Garben, S.(2011), EU Higher Education Law. The Bologna process and harmonization by stealth. The Hague: Klumer Law International.
- Gori, G.(2001), Towards an EU right to education. The Hague: Klumer Law International.
- Hall, P.- Taylor, R.(1996), *Political Science and the three New Institutionalisms*.

- Political Studies, 44(4), σ.σ. 936-957.
- Hackl, E.(2001), Towards a European Area of Higher Education: Change and Convergence in European Higher Education. Working Papers, RSC No.2001/09. European University Institute.
- Hasenclever, A.-Mayer, P.- Rittberger, V. (1996), Interest, Power, Knowledge: The study of International Regimes. *Mershon International Studies Review*, 40(2), σ.σ. 177-228.
- Huisman, J.-Van der Wende, M.(2004), The EU and Bologna: Are Supra-and international initiatives threatening domestic agendas? *European Journal of Education* 39(3), σ.σ. 349-357.
- Krasner S. (1983), (ed), *International Regime*. Ithaca: Cornell University Press;
- Kratocwill, F.(1989), *Rules, Norms and Decisions of Practical and Legal Reasoning in International Relations and Domestic Affairs*. Cambridge: Cambridge University Press;
- March, J.- Olsen, J.(1984), The New Institutionalism: Organizational Factors in Political life. *American Political Science Review*, 78(3),σ.σ. 734-749.
- McMahon, J.(1995), *Education and Culture in European Community Law*. London: Athlone press.
- Moschonas, A. (1998), *Education and training in the European Union*. Aldershot: Ashgate.
- Neave, G.(1984), *The EEC and Education*, Stoke-on-Trent. UK: Trentham Books.
- Pierson, P.(1996), The path to European integration: A historical institutionalist analysis. *Comparative Political Studies*, 29 (2), σ.σ. 123-163.
- Pierson, P.(2000), Increasing returns, path dependence, and the study of politics. *American Political Science Review*, 94 (2), σ.σ. 251-267.
- Ravient, P.(2008), From voluntary participation to monitored coordination: Why European Countries feel increasingly bound by their commitment to the Bologna Process. *European Journal of Education*, 43 (3), σ.σ. 353-367.
- Ruggie, J.(1975), *International Responses to Technology: Concepts and Trends*. International Organization, 29(3),σ.σ. 557-583.
- Sin, C.(2012), Academic Understandings of and Responses to Bologna: A three-country perspective. *European Journal of Education*, 47 (3), σ.σ. 392-404.
- Tauch, C.(2004), Almost Half-time in the Bologna Process-Where Do We Stand? *European Journal of Education*, 39 (3), σ.σ. 275-288.
- Van der Wende, M.(2000), The Bologna Declaration: Enhancing the Transparency and Competitiveness of European Higher Education. *Journal of Studies in International Education*, 4 (3), σ.σ. 3-10.
- Wachter, B.(2004), The Bologna Process: Developments and prospects. *European Journal of Education*, 39 (3), σ.σ. 265-273.

Ιστοσελίδες

- Έρευνα του ΕΛΙΑΜΕΠ για την πανεπιστημιακή εκπαίδευση στην Ελλάδα.
Στο <http://www.eliamep.gr/european-integration/higher-education-in-greece/higher-education-in-greece-reports/> (Προσπελάστηκε στις 27/12/2015)
- Feldbauer, M.(2008), Soft European Higher Education: Genesis, form and democratic legitimacy of the Bologna-Process. Dissertation, Universitat Wien.
Στο http://othes.univie.ac.at/1209/1/Dissertation_FlorianFeldbauer.pdf (Προσπελάστηκε στις 4/12/2015).
- Martens, K.-Balzer, C.-Sackmann, R.-Weymann, A.(2004), Comparing governance of **international** organisations: the EU, the OECD and educational policy. TranState Working Papers, No.7. International University of Bremen.
Στο http://edoc.vifapop.de/opus/volltexte/2012/3978/pdf/AP_007_2004.pdf (Προσπελάστηκε στις 8/12/2015).

Πρωτογενείς πηγές

Συνεντεύξεις

- Γεράσιμος Αρσένης, πρώην Υπουργός Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων την περίοδο 1996-2000 (11-01-2011).
- Πέτρος Ευθυμίου, πρώην Υπουργός Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων την περίοδο 2000-2004 (22-01-2011).
- Μαριέττα Γιαννάκου, πρώην Υπουργός Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων την περίοδο 2004-2007 (5-01-2011).
- Σπυρίδων Ταλιαδούρος, πρώην Υφυπουργός Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων την περίοδο 2004-2009 (1-02-2011).
- Αθανάσιος Τσουροπλής, πρώην Γενικός Γραμματέας του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων τις περιόδους 1993-1996 και 2000-2004 (14-06-2011).
- Διονύσης Κλάδης, πρώην Ειδικός Γραμματέας Πανεπιστημιακής Εκπαίδευσης του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων την περίοδο 1998-2004, προεδρεύων της ομάδας παρακολούθησης και προώθησης της διαδικασίας της Μπολόνια (Bologna Follow-Up Group) στη διάρκεια της Ελληνικής Προεδρίας στην ΕΕ το 2003(14-03-2011).
- Βασίλειος Παπάζογλου, πρώην Ειδικός Γραμματέας Ανώτατης Εκπαίδευσης στο Υπουργείο Παιδείας Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων και εκπρόσωπος στο Bologna Follow-Up Group την περίοδο 2009-2011(31-10-2011).

Υλικό τεκμηρίωσης

- Πρώην Διεύθυνση Ευρωπαϊκής Ένωσης, Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων.
- Πρώην Διεύθυνση Ανώτατης Τεχνολογικής Εκπαίδευσης, Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων.
- Πρώην Διεύθυνση Μελετών, Στατιστικής και Οργάνωσης Ανώτατης Πανεπιστημιακής Εκπαίδευσης, Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων.
- Αρχή Διασφάλισης και Πιστοποίησης της Ποιότητας στην Ανώτατη Εκπαίδευση.

Νομοθεσία

- Οδηγία 89/48/ΕΟΚ του Συμβουλίου της 21^{ης} Δεκεμβρίου 1988 σχετικά με ένα γενικό σύστημα αναγνώρισης των διπλωμάτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, που πιστοποιούν επαγγελματική εκπαίδευση ελάχιστης διάρκειας τριών ετών, Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων L 19/24-01-1989.
- Οδηγία 2005/36/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 7^{ης} Σεπτεμβρίου 2005, σχετικά με την αναγνώριση των επαγγελματικών προσόντων, Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης L 255/30-9-2005.
- N.3374/2005(ΦΕΚ Α΄189) Διασφάλιση της ποιότητας στην ανώτατη εκπαίδευση. Σύστημα μεταφοράς και συσσώρευσης πιστωτικών μονάδων-Παράρτημα διπλώματος.
- N.3549/2007(ΦΕΚ Α΄69) Μεταρρύθμιση του θεσμικού πλαισίου για τη δομή και λειτουργία των Ανώτατων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων.
- N.3685/2008(ΦΕΚ Α΄148) Θεσμικό πλαίσιο για τις μεταπτυχιακές σπουδές.
- N.4009/2011(ΦΕΚ Α΄195) Δομή, λειτουργία, διασφάλιση της ποιότητας των σπουδών και διεθνοποίηση των ανωτάτων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων.

Νομολογία Δικαστηρίου Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων

- Απόφαση 9/74 της 3^{ης} Ιουλίου 1974, Casagrande κατά Landeshauptstadt Munchen, Συλλογή 1974, ειδ.έκδ.,σ.395.
- Απόφαση 293/83 της 13^{ης} Φεβρουαρίου 1985, Françoise Gravier κατά Ville de Liège, Συλλογή 1985, σ.593.
- Απόφαση 24/86 της 2ας Φεβρουαρίου 1988, Vincent Blaizot κατά Πανεπιστημίου της Λιέγης και λοιπών, Συλλογή 1988, σ.379.

Βιογραφικά στοιχεία συγγραφέα

Ο κ. **Σταμούλης Σπυρίδων** είναι υπάλληλος του Υπουργείου Παιδείας, Έρευνας & Θρησκευμάτων στη Διεύθυνση Οργανωτικής και Ακαδημαϊκής Ανάπτυξης. Πολιτικός Επιστήμων, Διδάκτωρ του Παντείου Πανεπιστημίου/Τμήμα Διεθνών, Ευρωπαϊκών και Περιφερειακών Σπουδών. Στα ερευνητικά του ενδιαφέροντα περιλαμβάνονται η Κρατική Διοίκηση και η Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση. Οι απόψεις που παρουσιάζονται στο παρόν άρθρο είναι αυστηρά προσωπικές και δεν εκφράζουν την υπηρεσιακή θέση του συγγραφέα. Στοιχεία επικοινωνίας: **spyrosstamoulis@yahoo.gr**.

Παπαϊκονόμου Αντώνης Δ.

**Μόρφωση και εκπαιδευτικοί
μετασχηματισμοί την περίοδο
της Πολιτιστικής Επανάστασης στην Κίνα:
η συμβολή του Μάο τσε Τουνγκ**

Περίληψη

Η παρούσα εργασία παρουσιάζει την εκπαιδευτική φιλοσοφία του Μάο τσε Τουνγκ κατά την περίοδο της Πολιτισμικής Επανάστασης στην Κίνα. Παράλληλα γίνεται προσπάθεια σκιαγράφησης της εκπαιδευτικής πολιτικής που ακολουθήθηκε την εποχή της προεδρίας του με έμφαση στην Τριτοβάθμια εκπαίδευση. Πιστεύεται ότι η κριτική παρουσίαση της εκπαιδευτικής φιλοσοφίας του Μάο μπορεί να δικαιολογήσει ως ένα βαθμό την πορεία της εκπαιδευτικής πολιτικής της Κίνας ακόμη και σήμερα δεδομένου ότι η πολιτική αλλά και κοινωνική κληρονομιά του Μάο είναι ακόμη ισχυρή.

Abstract

This paper presents the educational philosophy of Chairman Mao Zedong during Cultural Revolution in China. Also, the educational policy that was followed is delineated giving emphasis on tertiary educational level. It is believed that the critical presentation of this effort in such a vast country can justify China's

educational policy even today, provided that Mao's political and social heritage is still strong.

Λέξεις κλειδιά: Κίνα, Πολιτιστική επανάσταση, εκπαίδευση, Μάο τσε Τουνγκ.

1. Εισαγωγή

Το 1966 ξεκίνησε η Μεγάλη Προλεταριακή Πολιτιστική Επανάσταση στην Κίνα, η οποία επέφερε σημαντικές πολιτικές, οικονομικές και πολιτιστικές αλλαγές. Σύμφωνα με τον Μάο τσε Τουνγκ, «κάθε πολιτιστική επανάσταση είναι η ιδεολογική αντανάκλαση των πολιτικών και οικονομικών επαναστάσεων και πρέπει να τις υπηρετεί»¹, διατυπώνοντας έτσι την άποψη ότι μια πολιτιστική επανάσταση αποτελεί ένα επιμέρους τμήμα της γενικότερης επανάστασης. Για τους Μαιοιστές, η πολιτιστική επανάσταση αποτελούσε το τελικό στάδιο της προλεταριακής επανάστασης. Σύμφωνα με το επίσημο κείμενο του Κομμουνιστικού Κόμματος της Κίνας που δημοσιεύτηκε στις 16 Μαΐου 1966, ο σκοπός του κινήματος είναι *Να προβάλλει μεθοδικά και ενδεδειγμένα την αντιδραστική αστική στάση των λεγόμενων ακαδημαϊκών αρχών οι οποίοι αντιτάσσονται στο Κόμμα και στο σοσιαλισμό, να κριτικάρει και να αποβάλλει σε βάθος τις αντιδραστικές αστικές ιδέες στη σφαίρα της ακαδημαϊκής εργασίας, της μόρφωσης, του τύπου, της λογοτεχνίας, της τέχνης και των εκδόσεων και να αδράξουν την ηγεσία αυτών των πολιτιστικών σφαιρών*².

Ένας από τους σημαντικότερους στόχους της πολιτιστικής επανάστασης ήταν να μετασχηματίσει το παλιό εκπαιδευτικό σύστημα και τις παλιές αρχές και μεθόδους διδασκαλίας. Πιστεύεται ευρέως ότι οι εκπαιδευτικές αντιλήψεις του Μάο τσε Τουνγκ έχουν παίξει αποφασιστικό ρόλο στις εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις, ιδιαίτερα στους μετασχηματισμούς της Τριτοβάθμιας εκπαίδευσης κατά τη διάρκεια της δεκαετίας της επανάστασης. Επιπρόσθετα, δεδομένου ότι η Κίνα σήμερα αποτελεί παράδειγμα χώρας με έντονη αναπτυξιακή πορεία, είναι μεγάλη η σημασία εύρεσης των θεμελίων της κοινωνικής της φιλοσοφίας, αναπόσπαστο μέρος της οποίας αποτελεί η εκπαίδευση.

2. Μεθοδολογία και στόχοι της έρευνας

Για την αποτύπωση των εκπαιδευτικών μετασχηματισμών κατά την περίοδο της Πολιτιστικής Επανάστασης χρησιμοποιήθηκε η ιστορική – ερμηνευτική μέθοδος, η οποία έγκειται στην αναζήτηση κριτηρίων για την αναζήτηση της ορθής ερμηνευτικής εκδοχής. Η ερμηνευτική κοινωνική έρευνα προσπαθεί να κατανοήσει τα κοινωνικά φαινόμενα, τις κοινωνικές διαδικασίες και διεργασίες

1 Μάο τσε Τουνγκ, (1985). Άγνωστα κείμενα, Αθήνα: Λιβάνης, σ. 24.

2 Townsend, J. (1980). Politics in China, Routledge, 2nd Edition σ. 248.

κυρίως από τη σκοπιά των ατομικών και κοινωνικών υποκειμένων δίνοντας έμφαση στην πολυπλοκότητα και στο πολυδιάστατο της κοινωνικής εμπειρίας. Δίνει έμφαση στις προθέσεις, τις αντιλήψεις, τη βούληση, τις αξίες, τα βιώματα και τους παρορμητισμούς των εμπλεκόμενων υποκειμένων στα κοινωνικά φαινόμενα. Σκοπός είναι η κατανόηση των φαινομένων με βάση την επιστημονική ανάλυση των υποκειμενικών βιωμάτων καθώς και των ερμηνειών, που κατευθύνουν τη συμπεριφορά τους³. Η ερμηνευτική παράδοση κατευθύνθηκε στην κατανόηση των κοινωνικών φαινομένων και στον τρόπο εμφάνισης και αναπαραγωγής τους, αποδίδοντας πρωτεύουσα σημασία στο νόημα που προσδίδουν οι κοινωνικοί δρώντες στη δράση και στη δική τους συμπεριφορά όπως επίσης και στη συμπεριφορά των άλλων συμμετεχόντων στην κοινωνική αλληλεπίδραση.

Χρησιμοποιώντας την παραπάνω μεθοδολογία ως στόχοι της παρούσας έρευνας τέθηκαν οι εξής:

- η εύρεση των αξόνων πάνω στους οποίους δομήθηκε η εκπαιδευτική φιλοσοφία του Μάο τσε Τουνγκ
- η ανίχνευση των κατευθυντήριων γραμμών που διαμόρφωσαν τις εκπαιδευτικές αντιλήψεις κάνοντας τες πράξη
- η αποτύπωση του συστήματος της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης την εποχή του Μάο τσε Τουνγκ και,
- η συνεισφορά της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στην κινεζική εκπαιδευτική πραγματικότητα κατά την περίοδο της Πολιτιστικής Επανάστασης.

3. Η εκπαιδευτική φιλοσοφία του Μάο τσε Τουνγκ

Ο Μάο ανέπτυξε σταδιακά την εκπαιδευτική του φιλοσοφία με βάση τα ακόλουθα τρία βασικά θεμέλια:

- τη δική του προσωπική εμπειρία ως δασκάλου,
- την ερμηνεία που έδωσε στο Μαρξισμό και
- την πλούσια πολιτιστική παράδοση του κινεζικού έθνους.

Ο Μάο γεννήθηκε στις 26 Δεκεμβρίου 1893 και πέθανε στις 9 Σεπτεμβρίου 1976. Από το 1914 έως το 1918 εκπαιδεύτηκε συστηματικά για να γίνει δάσκαλος σε σχολή της Hunan. Ενώ σπούδαζε κατένειμε το χρόνο του στην επαναστατική σκέψη και στις εκπαιδευτικές δραστηριότητες ενώ σε όλη τη ζωή του θα συνέχιζε να συσσωρεύει πολύτιμες γνώσεις ως εκπαιδευτικός αλλά και ως θεωρητικός⁴.

Κατά τη διάρκεια της περιόδου 1917-1927 εφάρμοσε πολλές εκπαιδευτικές καινοτομίες με πρώτη την ίδρυση το 1917 του νυχτερινού σχολείου για εργάτες στο οποίο δίδασκε ιστορία. Τον Αύγουστο του 1918 οργάνωσε την αποστολή κινέζων φοιτητών στη Γαλλία οι οποίοι θα ταξίδευαν με σκοπό το συνδυασμό σπουδών και εργασίας. Διορίστηκε επίσης βοηθός βιβλιοθηκονόμος στο Πανεπιστήμιο

3 Μασαγγούρας, Η. (1998). Στρατηγικές διδασκαλίας, Αθήνα, Gutenberg σ. 11.

4 Uhalley, S. (1975). Mao Tse-tung: A critical biography, Published by New Viewpoints.

του Πεκίνου το φθινόπωρο του ίδιου έτους ενώ τον Ιούνιο του 1919 οργανώθηκε υπό την καθοδήγηση του η ένωση φοιτητών του Hunan. Επιπλέον, τον Ιούνιο του 1920 διορίστηκε διευθυντής και εκπαιδευτικός με ειδικευση στην κινέζικη γλώσσα στο δημοτικό σχολείο του Hunan ενώ τον Αύγουστο του 1921 ίδρυσε το Ανοικτό Πανεπιστήμιο του Hunan⁵. Παράλληλα με τις επαγγελματικές του δραστηριότητες, τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους έγινε γενικός γραμματέας του Κινέζικου Κομμουνιστικού κόμματος στην επαρχία της Hunan και μέλος της γραμματείας του εργατικού κινήματος στην ίδια περιοχή. Επιπρόσθετα ίδρυσε νυχτερινό σχολείο στην Changsha ενώ το 1925 εκπόνησε έρευνα στην επαρχία Hunan με σκοπό τη δημιουργία και στις 75 περιοχές της επαρχίας περισσότερων από 20 νυχτερινών σχολείων για τους κατοίκους. Τον Μάιο του 1926 διορίστηκε ως διευθυντής του ινστιτούτου της Καντόνας για την εκπαίδευση των χωρικών στην Wuchang και δίδαξε τρία μαθήματα: το αγροτικό ζήτημα στην Κίνα, εκπαίδευση στην ύπαιθρο και γεωγραφία⁶.

Η επανάσταση των αγροτών την περίοδο 1929-1937 ήταν μια ευκαιρία για το Κινέζικο Κομμουνιστικό Κόμμα (ΚΚΚ) να κερδίσει πολύτιμη εμπειρία στην αυτόνομη οργάνωση της εκπαίδευσης. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου ο Μάο συμμετείχε έμπρακτα στη διδασκαλία στην Ακαδημία του Κόκκινου στρατού και οργάνωσε την πολιτική, στρατιωτική και πολιτιστική εκπαίδευση των αξιωματικών και των στρατιωτών. Ήταν επίσης διευθυντής του Σοβιετικού πανεπιστήμιου όπου πολλοί φοιτητές εκπαιδεύτηκαν με σκοπό την κάλυψη των αναγκών της σοβιετικής περιοχής.

Κατά τη διάρκεια του απελευθερωτικού πολέμου εναντίον της Ιαπωνίας (1937-1949) ο Μάο παρόλο που ήταν εξολοκλήρου αφοσιωμένος στην επαναστατική πάλη, συνέχιζε να επιβλέπει άμεσα το εκπαιδευτικό σύστημα της επανάστασης, όντας πρόεδρος της Παιδαγωγικής Επιτροπής του αντί –ιαπωνικού στρατιωτικού και πολιτικού κολλεγίου⁷. Συνεισέφερε ιδιαίτερα στην οργάνωση των σχολικών τάξεων και στην ανάπτυξη εκπαιδευτικών εφαρμογών. Είναι προφανές ότι η μεγάλη διδακτική του εμπειρία του παρείχε πρωτίστως μια πρακτική βάση και άσκησε μεγάλη επίδραση στη διαμόρφωση της εκπαιδευτικής του φιλοσοφίας. Πρέπει να σημειωθεί ότι όλες αυτές οι δραστηριότητες πραγματοποιήθηκαν σε μια ταραγμένη περίοδο εν μέσω επαναστάσεων και προσπαθειών για τη δόμηση μιας νέας κοινωνίας⁸.

Στις αρχές της ενήλικης ζωής του ο Μάο εναντιώθηκε ενεργά στους φεουδάρχες και στους ιμπεριαλιστές παρόλο που οι πολιτικές του ιδέες διακατέχονταν από φιλελευθερισμό, δημοκρατικό ρεφορμισμό και ουτοπικό σοσιαλισμό. Πολύ σύντομα όμως οι επαναστατικές του δραστηριότητες, ειδικά

5 Franch, M. & Saurina, M. (2005). Mao Tse-Tung (Great Biographies), Edimat Libros.

6 Uhalley, S. (1975). Mao Tse-tung: A critical biography, Published by New Viewpoints.

7 Franch, M. & Saurina, M. (2005). Mao Tse-Tung (Great Biographies), Edimat Libros σ. 34.

8 Fairbank, J. (1987). The great Chinese revolution: 1800-1985, New York: Perennial Library, Harper & Row Publishers.

την εποχή του κινήματος της 4^{ης} Μαΐου και του κινήματος του νέου Πολιτισμού, τον οδήγησαν στην ανακάλυψη νέων ιδεών. Η πολιτική του άποψη διαμορφώθηκε μετά την παρακολούθηση του μαρξιστικού ερευνητικού κύκλου από τον πρωτεργάτη του κομμουνισμού στην Κίνα Li Dazhao⁹. Το 1920 ο Μάο διάβασε το Κομμουνιστικό Μανιφέστο των Μαρξ και Ένγκελς από το οποίο άντλησε τις αρχές της ιδεολογίας του. Όπως είπε και ο ίδιος «αυτές οι εργασίες έχτισαν μέσα μου μια πίστη στο Μαρξισμό, για τον οποίο από τη στιγμή που τον δέχτηκα ως τη σωστή ερμηνεία της ιστορίας, δεν άλλαξα γνώμη»¹⁰. Δήλωσε επίσης ότι «το καλοκαίρι του 1920 έγινα θεωρητικά και σε κάποιο όριο στην πράξη, Μαρξιστής»¹¹. Από τότε οι δραστηριότητες του συνδέθηκαν στενά με την ανάπτυξη του ΚΚΚ και την επερχόμενη εξέλιξη του παρά τις δυσκολίες και τα πισωγυρίσματα.

Εκτός από τον Μαρξ, ο Λένιν επίσης άσκησε μεγάλη επιρροή στη διαμόρφωση της πολιτικής σκέψης του Μάο τσε Τουνγκ. Το 1926, ο Μάο διάβασε κάποια αποσπάσματα από τα έργα του Λένιν «Κράτος και Επανάσταση», «Δύο τακτικές της σοσιαλδημοκρατίας», «Ο Αριστερισμός: παιδική ασθένεια του κομμουνισμού», «Ιμπεριαλισμός: το ανώτατο στάδιο του καπιταλισμού» και «Τις φιλοσοφικές σημειώσεις». Αποζητούσε θεωρητική καθοδήγηση στα έργα του Λένιν για τον τρόπο οργάνωσης της δημοκρατικής επανάστασης στην Κίνα και την εξέλιξη της σε σοσιαλιστική επανάσταση. Ο Μάο εντέλει μελετώντας τα έργα διάφορων μαρξιστών διαμόρφωσε μια δική του οπτική η οποία βασίστηκε στους ακόλουθους άξονες:

- A) Η σχέση μεταξύ βάσης και εποικοδομήματος είναι ιδιαίτερα περίπλοκη και ενυπάρχουν κίνδυνοι στη μηχανιστική αποσύμπλεξη που επιχειρήθηκε στο παρελθόν, δημιουργώντας στεγανά σε δύο αλληλένδετα δυναμικά στοιχεία.
- B) Είναι αναγκαία μια πολιτική λειτουργία η οποία κατοχυρώνει την προλεταριακή ηγεμονία και να είναι ικανή να καταφέρνει αδιάκοπα χτυπήματα σε κάθε μορφή οικονομισμού.
- Γ) Αναγνωρίζεται ως αδιαμφισβήτητη προτεραιότητα η ταξική πάλη ακόμα και στις συνθήκες της προλεταριακής επανάστασης αφού – πάντα - «οι μάζες είναι οι πραγματικοί ήρωες» και «ο λαός και μόνο ο λαός είναι η κινητήρια δύναμη που κινεί την ιστορία».
- Δ) Αναγνωρίζεται η διαλεκτική σχέση ανάμεσα στο κόμμα και στις μάζες.
- E) Η αστική τάξη είναι αναπόσπαστο μέρος του ίδιου του κόμματος του προλεταριάτου.
- Z) Χρειάζεται εμβάθυνση της προβληματικής των Μαρξ και Ένγκελς γύρω από την αναγκαιότητα της αδιάκοπης επανάστασης, τόσο κάτω από συνθήκες «παραδοσιακού» καπιταλισμού, όσο και μέσα σε συνθήκες μετάβασης στο

9 Uhalley, S. (1975). Mao Tse-tung: A critical biography, Published by New Viewpoints σ.87.

10 Μάο τσε Τουνγκ, (1985). Άγνωστα κείμενα, Αθήνα: Λιβάνης, σ. 33.

11 Μάο τσε Τουνγκ, (1985). Άγνωστα κείμενα, Αθήνα: Λιβάνης, σ. 34.

σοσιαλισμό και τέλος,

Η) Ο Μάο συνεισέφερε στην ιδιαίτερη ερμηνεία ζητημάτων διαλεκτικής και αντιθέσεων¹².

Ο Μάο στην οικοδόμηση της θεωρίας του υπολόγισε ιδιαίτερα την εξέχουσα θέση της πολιτισμικής κληρονομιάς της Κίνας¹³. Πίστευε ότι κατά τη διάρκεια των πολλών χιλιετιών του κινέζικου λαού, είχε δημιουργηθεί ένας υπέροχος πολιτισμός ο οποίος θα έπρεπε αναλόγως να εκτιμηθεί με κριτικό πνεύμα κρατώντας τα καλά στοιχεία και αφαιρώντας όλα τα υπόλοιπα. Ήταν εμφανώς εναντίον της άνευ όρων «δυτικοποίησης» του κινεζικού κράτους. Αυτή η αρχή καθόρισε την εκπαιδευτική του πολιτική από τα αρχικά στάδια. Για παράδειγμα όταν ίδρυσε το Ανοικτό Πανεπιστήμιο της Hunan, επιδίωξε να εμπλουτίσει τα κινεζικά σχολεία με τις σύγχρονες του τεχνολογικές εξελίξεις. Με τα λόγια του Cai Yuanpei ενός διαπρεπούς παιδαγωγού της εποχής εκείνης: *«ο Μάο συνδύασε τις παραδόσεις των κινέζικων σχολείων και τα Δυτικά ερευνητικά ινστιτούτα, γεγονός που θα έπρεπε να αποτελέσει μοντέλο για τα νέα πανεπιστήμια σε κάθε επαρχία»*¹⁴.

4. Ιδέες και γραπτά που επίδρασαν στη σκέψη του πριν το 1949

Σε ευρεία διατύπωση η σκέψη του Μάο χωρίζεται σε δύο περιόδους: πριν και μετά το 1927. Πριν να ανακαλύψει ο Μάο το Μαρξισμό τα κυριότερα άρθρα του συμπεριλάμβαναν μια μελέτη για τη φυσική αγωγή, μια έκκληση για την ένταξη των εργατών στο νυχτερινό σχολείο και το μανιφέστο του περιοδικού του Hunan «η συμμαχία των μαζών» στις 21 Ιουλίου 1919. Στα παραπάνω γραπτά διαφαίνεται ξεκάθαρα η στάση του Μάο εναντίον των παλιών διδακτικών μεθόδων οι οποίες κατέστρεφαν την προσωπικότητα. Ο Μάο επίσης στρεφόταν εναντίον της αυταρχικότητας των παλαιού τύπου σχολείων και της πολιτιστικής αγριότητας του ιμπεριαλισμού και της φεουδαρχικής αντίληψης για την εκπαίδευση. Εξέφρασε την άποψη του ότι η κοινωνία θα μπορούσε να αλλάξει μόνο μέσα από την εκπαίδευση. Στο άρθρο του για τη φυσική αγωγή επισημαίνει: *«Στο σχολικό σύστημα μας τα αναλυτικά προγράμματα είναι τόσο χοντρά όπως οι τρίχες της αγελάδας. Ακόμη και ένας ενήλικας με δυνατό κορμί δεν θα μπορούσε να τα ανεχθεί, πόσο μάλλον ένας έφηβος που ακόμη το σώμα του διαμορφώνεται»*¹⁵. Στο μανιφέστο του Hunan επίσης έδειξε ότι η αυταρχική φύση της εκπαίδευσης και η τάση των γραφειοκρατών να έχουν το μονοπώλιο αυτής είχαν ως αποτέλεσμα

12 Ροσάντα, Ρ. & Μπετελέμ, Σ. (1978). Ο Μαρξισμός του Μάο τσε Τουνγκ και η Διαλεκτική, Αθήνα, Στοχαστής σ. 12

13 Μάο τσε Τουνγκ, (1977). Αποσπάσματα για την Πολιτιστική Επανάσταση, Εκδόσεις Πολιτιστική Επανάσταση.

14 Esme, H. (1995). The Life and Times of Mao Tse-Tung, Siena σ. 145.

15 http://www.marxists.org/reference/archive/mao/selected-works/volume-6/mswv6_01.htm#s1
(Προσπελάστηκε στις 21/4/2015)

οι απλοί άνθρωποι να μην έχουν τη δυνατότητα να εκπαιδευτούν. Για αυτό το λόγο και ο Μάο κάλεσε τους εργάτες σε εκστρατεία για το δικαίωμα τους στην εκπαίδευση. Δήλωσε επίσης ότι για να αλλάξει η κοινωνία, νέες κοινότητες πρέπει να δημιουργηθούν βασισμένες σε μια τριπλή βάση: νέα οικογένεια, νέο σχολείο και νέα κοινωνία. Σε αυτή τη φάση της σκέψης του χωρίς την αποδοχή της μαρξιστικής θεωρίας, η λειτουργία της εκπαίδευσης είναι υπερτιμημένη τείνοντας να είναι η μόνη κατευθυντήρια γραμμή της πολιτικής του¹⁶.

Μετά την αποδοχή εκ μέρους του της μαρξιστικής θεωρίας το 1920 τα γραπτά του περιστρέφονται γύρω από δύο διαπιστώσεις: Πρώτον, ο Μάο θεωρεί ότι η κοινωνική λειτουργία της εκπαίδευσης έχει εξελιχθεί. Ο ίδιος αναφέρει ότι «*αναγνωρίζουμε ότι η εκπαίδευση είναι το εργαλείο της επανάστασης αλλά δεν μπορούμε να εξάγουμε πρακτικά συμπεράσματα από αυτό. Πρέπει να ακολουθήσουμε το μονοπάτι της Ρωσικής επανάστασης*»¹⁷. Σε άλλα γραπτά του αναλύει τις σχέσεις ανάμεσα στην κουλτούρα και στην εξουσία, έχοντας την αντίληψη ότι δεν μπορεί να υπάρξει αγροτική κουλτούρα αν δεν ανατραπεί το υφιστάμενο καθεστώς και ασκεί κριτική στους ρεφορμιστές που ισχυρίζονται ότι είναι ικανοί να σώσουν τη χώρα με την εκπαίδευση. Με τα λόγια του Μάο:

*Στην Κίνα, η κουλτούρα ήταν πάντα στην αποκλειστική δικαιοδοσία των γαιοκτημόνων, και οι χωρικοί δεν είχαν πρόσβαση σε αυτή. Με την πτώση της δύναμης των γαιοκτημόνων στις αγροτικές περιοχές, το πολιτιστικό κίνημα των χωρικών έχει αρχίσει... Σε λίγο θα υπάρχουν δεκάδες χιλιάδες σχολεία στις αγροτικές περιοχές σε όλη την επαρχία, και αυτό θα είναι κάτι τελείως διαφορετικό από τις μάταιες κραυγές της ιντελιγκέντσιας και των αποκαλούμενων «εκπαιδευτών» για την «λαϊκή εκπαίδευση», η οποία παρά τους βερμπολισμούς τους έχει παραμείνει στάσιμη*¹⁸.

Δεύτερον, ο Μάο ξεκίνησε την εφαρμογή ενός συστήματος μαζικής εκπαίδευσης προσαρμοσμένο στην κινέζικη κατάσταση. Στο μανιφέστο για την περίπτωση της ίδρυσης του Ανοικτού Πανεπιστημίου της Hunan, κάνει μια ανάλυση της Ανατολικής και της Δυτικής κουλτούρας και των παραδοσιακών και σύγχρονων του σχολείων, χρησιμοποιώντας αυτές τις αναλύσεις ως κατευθυντήριες γραμμές για να περιγράψει το «νέο σύστημα». Δεν απαιτούνταν ιδιαίτερα προσόντα για την εγγραφή στο Ανοικτό Πανεπιστήμιο. Η κατάργηση του άδικου αυτού περιορισμού και η εξάλειψη ή η ελάττωση των διδάκτρων έτσι ώστε να σπάσει το μονοπώλιο των πλουσίων, να δημοκρατικοποιηθεί η γνώση, να ελευθερώσει τους ανθρώπους από την κυριαρχία της «εκπαιδευτικής ελίτ» και να ενώσει τους χειρώνακτες και τους διανοούμενους έδειξαν ότι ο Μάο είχε ήδη δεσμευτεί για να προωθήσει τις αλλαγές

16 Townsend, J. (1980). Politics in China, Routledge, 2nd Edition

17 http://www.marxists.org/reference/archive/mao/selected-works/volume-4/mswv4_33.htm

Προσπελάστηκε στις 21/4/2015.

18 http://www.marxists.org/reference/archive/mao/selected-works/volume-6/mswv6_35_2.htm

Προσπελάστηκε στις 25/4/2015

στην δημόσια εκπαίδευση¹⁹. Στην έρευνα του Λαϊκού κινήματος στη Hunan, ο Μάο θέτει την αναγκαιότητα της υιοθέτησης μιας πρακτικής προσέγγισης στην εκπαίδευση των αγροτών. «Το υλικό διδασκαλίας που χρησιμοποιείται στα επαρχιακά δημοτικά σχολεία ασχολείται με αστικά θέματα και δεν είναι προσαρμοσμένο στις ανάγκες των αγροτικών περιοχών. Εκτός από αυτό, οι δάσκαλοι συμπεριφέρονται άσχημα στους αγρότες, οι οποίοι, αντί να τους θεωρούν χρήσιμους, τους αντιπαθούν»²⁰. Εκθειάζει τα σχολεία που ιδρύονται από τους αγρότες, τα οποία όπως λέει, είναι τα μόνα που τα θεωρούν «δικά τους»²¹.

Μετά το 1927, το ΚΚΚ δημιούργησε μια ανεξάρτητη επαναστατική βάση και ένα δημοκρατικό καθεστώς αγροτών και εργατών. Στο πλαίσιο της νέας πολιτικής κατάστασης ο Μάο, ιδιαίτερα ως αρχηγός του Κόμματος και του στρατού στο συνέδριο του Zunyi (1935), έθεσε σε εφαρμογή τις εκπαιδευτικές του αντιλήψεις ευρύτερα. Τα κύρια σημεία των ιδεών του είναι τα εξής²²:

- 1) Σε αυτό το στάδιο της ιστορίας, η εκπαίδευση πρέπει να είναι ζήτημα της νέας δημοκρατίας. Πριν το κίνημα της 4^{ης} Μαΐου, ο αγώνας στο πολιτιστικό μέτωπο της Κίνας ήταν αγώνας ανάμεσα στη νέα κουλτούρα της μπουρζουαζίας και της παλιάς κουλτούρας της φεουδαρχικής τάξης. Πριν το κίνημα της 4^{ης} Μαΐου, οι αγώνες ανάμεσα στο σύγχρονο σχολικό σύστημα και το αυτοκρατορικό ανταγωνιστικό εξεταστικό σύστημα, ανάμεσα στη νέα και στην παλιά μάθηση και ανάμεσα στη Δυτική και τη Κινέζικη μάθηση είχαν τον ίδιο χαρακτήρα. Μετά το κίνημα της 4^{ης} Μαΐου, η νέα κουλτούρα της Κίνας έγινε μια κουλτούρα νέας δημοκρατίας και μέρος της πολιτιστικής σοσιαλιστικής επανάστασης του παγκόσμιου προλεταριάτου²³.
- 2) Η εκπαίδευση συμβαδίζει με την πολιτική και την οικονομία. «Κάθε δοσμένη κουλτούρα (κουλτούρα ως ιδεολογική μορφή) είναι μια αντανάκλαση της πολιτικής και της οικονομίας μιας δεδομένης κοινωνίας»²⁴. Με τη σειρά της έχει μια τρομακτική επίδραση στην πολιτική και στην οικονομία της, με την οικονομία να είναι η βάση και η πολιτική να είναι η έκφραση της. Τόνισε επίσης ότι κατά τη διάρκεια των χρόνων της επανάστασης, η εκπαίδευση πρέπει να αποτελεί μέρος της πολεμικής πρακτικής.
- 3) Οι κατευθυντήριες γραμμές της εκπαιδευτικής πολιτικής χρειάζονται συνεχώς επεξεργασία. Ο Μάο πιστεύει ότι η εκπαίδευση στη Σοβιετική ζώνη πρέπει να έχει ως στόχο την διαμόρφωση των ανθρώπων του μόχθου με βάση το κομμουνιστικό πνεύμα, τον επαναστατικό πόλεμο και την ταξική πάλη, ενώνοντας τη μελέτη και την εργασία και διασφαλίζοντας ότι κάθε

19 Montaperto, N. & Henderson, J. (eds.) (1979). China schools influx, White Plains: M. E. Sharpe.

20 Μάο τσε Τουνγκ, (1985). Άγνωστα κείμενα, Αθήνα: Λιβάνης, σ. 52.

21 http://www.marxists.org/reference/archive/mao/selected-works/volume-6/mswv6_35_2.htm.

Προσπελάστηκε στις 25/4/2015.

22 Townsend, J. (1980). Politics in China, Routledge, 2nd Edition

23 Townsend, J. (1980). Politics in China, Routledge, 2nd Edition σ. 14.

24 Μάο τσε Τουνγκ, (1985). Άγνωστα κείμενα, Αθήνα: Λιβάνης, σ. 59.

άτομο της κινεζικής κοινωνίας έχει πρόσβαση στις χαρές της κουλτούρας. Σχετικά με αυτό αναφέρει:

Όσον αφορά την εθνική κουλτούρα, η βασική ντιρεκτίβα εκπληρώνεται από την κομμουνιστική ιδεολογία και γι' αυτό θα πρέπει να γίνουν προσπάθειες για τη διάδοση του σοσιαλισμού και του κομμουνισμού ανάμεσα στην εργατική τάξη όπως επίσης και για τη μόρφωση των αγροτών και των άλλων κοινωνικών ομάδων στο σοσιαλισμό. Αλλά η εθνική κουλτούρα δεν είναι ακόμη σοσιαλιστική²⁵.

Η κουλτούρα της νέας δημοκρατίας «είναι αντί-ιμπεριαλιστική και αντί-φεουδαρχική. Είναι εθνική, είναι επιστημονική και ανήκει στους ανθρώπους»²⁶.

4) Συνεχής επιβεβαίωση της αρχής σύνδεσης θεωρίας και πράξης. Ο Μάο δίνει έμφαση σε αυτήν την αρχή και ασκεί αυστηρή κριτική στις υποκειμενικές στάσεις που είναι αποκομμένες από την πράξη. «Στα σχολεία και στις δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου των μαθητών, οι καθηγητές φιλοσοφίας δεν τους καθοδηγούν για να μελετήσουν τη λογική της κινεζικής επανάστασης. Οι καθηγητές οικονομικών δεν τους καθοδηγούν για να μελετήσουν τα χαρακτηριστικά της κινεζικής οικονομίας. Οι καθηγητές πολιτικής επιστήμης δεν τους καθοδηγούν να μελετήσουν την τακτική της κινεζικής επανάστασης. Οι καθηγητές της στρατιωτικής επιστήμης δεν τους καθοδηγούν να μελετήσουν τη στρατηγική και την τακτική που ταιριάζει στις ειδικές συνθήκες στην Κίνα κ.ο.κ. Το κακό είναι ότι τα λάθη διαδίδονται και αυτό κάνει μεγάλο κακό στους ανθρώπους»²⁷. Προσθέτει ότι «όσον αφορά τις δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου, πρέπει να διασφαλίσουμε ότι κεντρικό καθήκον τους πρέπει να είναι η μελέτη των πρακτικών προβλημάτων της κινεζικής επανάστασης»²⁸. Σχετικά με αυτό έγραψε: «Προχωράνε από το δημοτικό στο Πανεπιστήμιο, παίρνουν δίπλωμα και θεωρούνται ότι είναι γεμάτοι γνώση. Αλλά αυτό που γνωρίζουν είναι μόνο από βιβλία, και δεν έχουν πάρει μέρος σε πρακτικές δραστηριότητες, ούτε την έχουν εφαρμόσει σε κάποιο τομέα της κοινωνικής ζωής. Με αυτόν τον τρόπο η γνώση δεν είναι ολοκληρωμένη. Τότε τι σημαίνει ολοκληρωμένη γνώση; Η ολοκληρωμένη γνώση αποκτιέται με δύο τρόπους: πρώτο είναι το στάδιο της αντιληπτικής γνώσης και δεύτερο είναι το στάδιο της ορθολογικής γνώσης, με την τελευταία να είναι η ανάπτυξη της πρώτης. Το πιο σημαντικό όλων είναι η εφαρμογή της γνώσης στη ζωή και στην πράξη»²⁹.

5) Σύσταση για να συμβαδίζει η εκπαίδευση και η παραγωγή. Ξεκίνησε ένα μεγάλης κλίμακας κίνημα για την παραγωγή και την ενθάρρυνση των νέων ανθρώπων να ενωθούν με τους εργάτες και τους αγρότες. Αναφέρει σχετικά:

25 Townsend, J. (1980). Politics in China, Routledge, 2nd Edition σ. 15.

26 http://www.marxists.org/reference/archive/mao/selected-works/volume-8/mswv8_54.htm

Προσπελάστηκε στις 26/5/2015.

27 Μάο τσε Τουνγκ, (1985). Άγνωστα κείμενα, Αθήνα: Λιβάνης, σ. 68.

28 Μάο τσε Τουνγκ, (1985). Άγνωστα κείμενα, Αθήνα: Λιβάνης, σ. 71.

29 http://www.marxists.org/reference/archive/mao/selected-works/volume-4/mswv4_33.htm

Προσπελάστηκε στις 26/5/2015.

Τα δημόσια ιδρύματα, τα σχολεία και οι μονάδες του στρατού, θα πρέπει να κάνουν μεγάλες προσπάθειες για να φυτέψουν λαχανικά, να αναθρέψουν γουρούνια, να μαζέψουν ξύλα, να φτιάξουν κάρβουνο, να ασχοληθούν με τέχνες και να καλύψουν τις ανάγκες τους. Πέρα από την ανάπτυξη της συλλογικής παραγωγής στις μικρές και μεγάλες μονάδες, όλα τα άτομα (εκτός από τους στρατιωτικούς) να ενθαρρυνθούν να αφιερώσουν τον ελεύθερο τους χρόνο σε μικρές αγροτικές και τεχνικές εργασίες³⁰.

Η εργασία, η παραγωγή και η μελέτη πρέπει να συμβαδίζουν.

- 6) Όσον αφορά τους νέους ανθρώπους, προτεραιότητα πρέπει να δοθεί στην απόκτηση μιας σταθερής και σωστής πολιτικής στάσης. Ο Μάο έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στο σημείο αυτό: «Μια σταθερή και σωστή πολιτική στάση, η σκληρή εργασία, η στρατηγική και η τακτική που μπορούν να προσαρμοστούν άμεσα στις νέες συνθήκες – αυτά πρέπει να είναι τα κύρια θέματα της διδασκαλίας στα σχολεία»³¹. Ζήτησε επίσης από τους μαθητές να είναι έτοιμοι ανά πάσα στιγμή να θυσιάσουν ό, τι κατέχουν για την απελευθέρωση των ανθρώπων.
- 7) Επιβεβαίωση του ρόλου των διανοούμενων. Την εποχή του δημοκρατικού επαναστατικού κινήματος στην Κίνα, οι διανοούμενοι ήταν οι πρώτοι που απόκτησαν πολιτική συνείδηση. «Οι μεγάλες μάζες των επαναστατημένων διανοούμενων αποτελούν την αιχμή του δόρατος και τη γέφυρα. Δεν μπορεί να οργανωθούν οι επαναστατικές δυνάμεις ούτε να διεκπεραιωθεί ο σκοπός της επανάστασης χωρίς τη συμμετοχή των διανοούμενων»³². Σημειώνει επίσης ότι η σωστή πολιτική προς τους διανοούμενους είναι κλειδί για την επιτυχία της επανάστασης. «Το κόμμα μας θα πρέπει να υιοθετήσει μια προσεκτική στάση προς τους φοιτητές, τους δασκάλους, τους καθηγητές, τους επιστήμονες, τους καλλιτέχνες και τους συνηθισμένους διανοούμενους. Θα έπρεπε να ενωθούμε με αυτούς, να τους μορφώσουμε και να τους δώσουμε θέσεις στο κράτος ανάλογα με την αξία τους»³³. Ταυτόχρονα, ο Μάο τονίζει επανειλημμένως ότι είναι απολύτως απαραίτητο για τους διανοούμενους να συμμαχήσουν με τους εργάτες και τους αγρότες, για να εκπληρώσουν την αποστολή τους και για να κερδίσουν την αποδοχή των μαζών.
- 8) Οι εκπαιδευτικές δραστηριότητες πρέπει απαραίτητα να ακολουθούν τις ανάγκες των μαζών. Συνεχώς αναφέρει τις δύο αρχές στις οποίες πρέπει να βασίζεται η εκπαίδευση των μαζών: «Πρώτον, πρέπει να δοθεί έμφαση σε ότι οι μάζες πραγματικά χρειάζονται και όχι σε ότι πιστεύουμε ότι χρειάζονται. Δεύτερον, πρέπει να δοθεί έμφαση σε αυτό που οι μάζες θέλουν και είναι

30 Μάο τσε Τουνγκ, (1985). Άγνωστα κείμενα, Αθήνα: Λιβάνης, σ. 70.

31 http://www.marxists.org/reference/archive/mao/selected-works/volume-2/mswv2_14.htm (Προσπελάστηκε στις 26/5/2015).

32 http://www.marxists.org/reference/archive/mao/selected-works/volume-2/mswv2_22.htm (Προσπελάστηκε στις 26/5/2015)

33 http://www.marxists.org/reference/archive/mao/selected-works/volume-2/mswv2_22.htm (Προσπελάστηκε στις 26/5/2015)

αποφασισμένες να κάνουν και όχι σε αυτό που εμείς είμαστε αποφασισμένοι να κάνουμε για λογαριασμό τους»³⁴. Ο Μάο πρότεινε την αναδιαμόρφωση της διοίκησης των σχολείων, του εκπαιδευτικού συστήματος και των αναλυτικών προγραμμάτων έτσι ώστε να προσαρμοστούν στις ανάγκες των μαζών.

4. Οι βασικοί εκπαιδευτικοί πυλώνες του Μάο τσε Τουνγκ

Οι βασικότερες απόψεις του Μάο σχετίζονταν με την «ολόπλευρη ανάπτυξη» και την «σύνδεση θεωρίας και πράξης».

4.1 Ολόπλευρη ανάπτυξη

Η ιδέα του Μάο για την ολόπλευρη ανάπτυξη εκφράστηκε για πρώτη φορά το 1917 στο κείμενο του «Μια μελέτη της Φυσικής Αγωγής». Ασκει κριτική στην Κινέζικη παραδοσιακή αντίληψη που δίνει έμφαση στη γνώση και στην ηθική εις βάρος της φυσικής άσκησης και πιστεύει ότι «η φυσική αγωγή ολοκληρώνει την εκπαίδευση σε αρετή και γνώση»³⁵. Επιπρόσθετα αναφέρει παραδείγματα που δείχνουν ότι η φυσική αγωγή όχι μόνο υπερτερεί της πνευματικής εργασίας αλλά ενδυναμώνει επίσης και τις ηθικές αρετές. Καταλήγει «οι τρεις μορφές της εκπαίδευσης (φυσική, η ηθική και η πνευματική) είναι εξίσου σημαντικές»³⁶. Σε μια σημαντική πολιτική δήλωση το 1957, ο Μάο επίσημα αναβίωσε την παραπάνω ιδέα: «Η εκπαιδευτική μας πολιτική πρέπει να δώσει τη δυνατότητα σε καθένα που εκπαιδεύεται να αναπτύσσεται ηθικά, πνευματικά και σωματικά και να γίνεται ένας εργάτης και με σοσιαλιστική συνείδηση και με κουλτούρα»³⁷.

Για το μαοϊστή ο βασικός στόχος της εκπαίδευσης είναι να παράγει τον ολοκληρωμένο άνθρωπο, που θα είναι ικανός να εργαστεί σε πεδία επιστημονικού και τεχνικού ενδιαφέροντος, να εργαστεί χειρωνακτικά, και το σημαντικότερο όλων, να συμμετέχει στην ταξική πάλη. Με άλλα λόγια, η μαοϊκή εκπαίδευση έχει τρεις διαστάσεις, δηλαδή, την ταξική πάλη όσον αφορά την πολιτική διάσταση, τις δημιουργικές δραστηριότητες όσον αφορά την επιστημονική και την παραγωγική εργασία όσον αφορά την οικονομική.

4.2. Σύνδεση Θεωρίας και Πράξης

Η θεωρία αποτελεί τον οδηγό της πράξης. Αυτή η μαοϊκή ιδεολογία οδηγεί τον

34 http://www.marxists.org/reference/archive/mao/selected-works/volume-6/mswv6_04.htm

(Προσπελάστηκε στις 26/5/2015)

35 http://www.marxists.org/reference/archive/mao/selected-works/volume-6/mswv6_01.htm#s2

Προσπελάστηκε στις 26/5/2015

36 http://www.marxists.org/reference/archive/mao/selected-works/volume-6/mswv6_01.htm#s2

Προσπελάστηκε στις 26/5/2015

37 http://www.marxists.org/reference/archive/mao/selected-works/volume-6/mswv6_01.htm#s2

Προσπελάστηκε στις 26/5/2015

Μάο να αναπτύξει την ενότητα της θεωρίας και της πράξης. Φρονεί ότι «η γνώση ξεκινά με την πράξη και πρέπει να επιστρέφει στην πράξη»³⁸. Σύμφωνα με τον Μάο, η λειτουργία της γνώσης μπορεί να φανεί στην πρακτική της παραγωγής, της ταξικής και της εθνικής πάλης και τέλος του επιστημονικού πειράματος. Χωρίς πράξη, η θεωρία είναι απλά μια λέξη κενή νοήματος³⁹.

Μια άμεση εφαρμογή της μαοϊκής ενότητας θεωρίας και πράξης μπορεί να φανεί στην επιμονή του να συνδυάσει την εκπαίδευση με την παραγωγική εργασία. Γενικά, η παραγωγική εργασία πρέπει να είναι μια τυπική διαδικασία σε όλα τα σχολεία και σε όλα τα επίπεδα και κάθε μαθητής πρέπει να ξοδεύει επαρκή χρόνο σε χειρωνακτική εργασία καθημερινά⁴⁰. Το αποτέλεσμα αυτού του συνδυασμού εκπαίδευσης και παραγωγής είναι ότι τα σχολεία δημιουργούν εργοστάσια και αγροκτήματα και αντίστροφα ενώνουν με αυτόν τον τρόπο τη θεωρία και την πράξη. Η ίδρυση σχολείων, στα οποία ο χρόνος καταμεριζόταν κατά το ήμισυ σε μελέτη και εργασία, βασίζεται ξεκάθαρα στην αρχή της σύνδεσης εκπαίδευσης και παραγωγής. Η εκπαίδευση πρέπει να εξυπηρετεί πρακτικούς σκοπούς οι οποίοι συμπεριλαμβάνουν την παραγωγή, την ταξική πάλη και το επιστημονικό πείραμα το οποίο αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της εκπαιδευτικής πολιτικής του Μάο.

5. Οι εκπαιδευτικές αντιλήψεις του Μάο τσε Τουνγκ κατά τη διάρκεια της Πολιτιστικής επανάστασης

Για να γίνουν πιο κατανοητές οι εκπαιδευτικές αντιλήψεις του Μάο κατά τη διάρκεια της πολιτιστικής επανάστασης απαιτείται να ληφθεί υπόψη η κριτική που άσκησε στο Κινέζικο εκπαιδευτικό σύστημα την εποχή πριν την επανάσταση. Τον Φεβρουάριο του 1964 ο Μάο εκφώνησε λόγο για την εκπαίδευση, γνωστός και ως Η Ομιλία για το Φεστιβάλ της Άνοιξης, με τον οποίο επιτέθηκε στο εκπαιδευτικό σύστημα του καιρού του:

Η εκπαιδευτική μας πολιτική και οι κατευθυντήριες γραμμές είναι σωστές αλλά οι μέθοδοι είναι λανθασμένες. Ένας υπερβολικός αριθμός μαθημάτων προκαλεί σημαντικό άγχος στους μαθητές. Το ακαδημαϊκό σύστημα, το αναλυτικό πρόγραμμα, οι μέθοδοι διδασκαλίας και το εξεταστικό σύστημα πρέπει να αναμορφωθούν... Με το τωρινό εξεταστικό σύστημα οι μαθητές νιώθουν ότι έχουν απέναντι τους εχθρούς οι οποίοι εξαπολύουν ξαφνικές επιθέσεις εναντίον τους. Αυτού του είδους η προσέγγιση είναι καταστροφική για το ανθρώπινο ταλέντο και για την νεότητα. Δεν εγκρίνω ένα τέτοιο σύστημα και πρέπει να αλλάξει ολοκληρωτικά⁴¹.

38 Μάο τσε Τουνγκ, (1985). Άγνωστα κείμενα, Αθήνα: Λιβάνης, σ. 75.

39 Χίντον, Γ. (1997). Πολιτιστική Επανάσταση στην Κίνα, ένας σταθμός στην Ιστορία, Αθήνα: Κύτταρο.

40 State Council, China (2002). Outline of Chinese Education Reform and Development. Beijing, China.

41 http://www.marxists.org/reference/archive/mao/selected-works/volume-9/mswv9_14.htm

Το παραπάνω απόσπασμα μπορεί να αποτελέσει την περίληψη της δυσαρέσκειας του Μάο για το εκπαιδευτικό σύστημα όπως μεταφέρθηκε από το Σοβιετικό μοντέλο στις αρχές του 1950. Οι μετέπειτα απόψεις του (ντιρεκτίβες) αντανακλούν σε πολλά σημεία την άποψη του παραπάνω αποσπάσματος.

6. Ντιρεκτίβα της 7^{ης} Μαΐου

Η ντιρεκτίβα της 7^{ης} Μαΐου συμπεριλαμβανόταν στο γράμμα του Μάο στον Λιν Μπιάο στις 7 Μαΐου 1966 και είχε ως στόχο τον ολοκληρωμένο νέο σοσιαλιστή. Σε αυτό το γράμμα ο Μάο έδειχνε ότι οι στρατιώτες, οι εργάτες, οι αγρότες και οι εργαζόμενοι στο κόμμα και σε κυβερνητικούς οργανισμούς πρέπει να μάθουν για τις στρατιωτικές υποθέσεις, την πολιτική και την κουλτούρα και να συμμετέχουν στην κριτική της μπουρζουαζίας. Αναφερόμενος στους φοιτητές:

Παρόλο που η κύρια ασχολία των φοιτητών είναι να σπουδάζουν, θα έπρεπε συμπληρωματικά με τις σπουδές του, να μαθαίνουν και άλλα πράγματα, δηλαδή τη βιομηχανική εργασία, αγροτικά θέματα και στρατιωτικές υποθέσεις. Πρέπει επίσης να ασκούν κριτική στη μπουρζουαζία. Πρέπει να μειωθεί ο σχολικός χρόνος, ενώ η εκπαίδευση πρέπει να μεταβληθεί και να πάψει η κυριαρχία των αστών διανοούμενων στα σχολεία μας⁴².

«Η ντιρεκτίβα της 7^{ης} Μαΐου» ήταν η σημαντικότερη κατευθυντήρια γραμμή των εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων σε όλα τα επίπεδα κατά τη διάρκεια της Πολιτιστικής επανάστασης. Οι επίσημες κατευθυντήριες αρχές που υιοθετήθηκαν στις «Αποφάσεις της Κεντρικής Επιτροπής του Κινέζικου Κομμουνιστικού Κόμματος που αφορούν τη Μεγάλη Προλεταριακή Πολιτιστική Επανάσταση» (αυτό το έγγραφο συχνά αναφέρεται ως «Η απόφαση των 16 σημείων») ακολουθήθηκαν στη ντιρεκτίβα της 7^{ης} Μαΐου. Επιπλέον, σε όλη την Κίνα πολλά καινούρια σχολεία ονομάστηκαν «Σχολεία της 7^{ης} Μαΐου». Στην «Περίληψη του εθνικού συνεδρίου για την εκπαίδευση το 1971» θεωρήθηκε ότι η ντιρεκτίβα της 7^{ης} Μαΐου ήταν ο σωστός τρόπος δημιουργίας του νέου σοσιαλιστή Ανθρώπου.

7. Ντιρεκτίβα της 21^{ης} Ιουλίου

Στις 22 Ιουλίου 1968, η ημερήσια εφημερίδα του Λαού δημοσίευσε μια έρευνα που είχε ως τίτλο «Ο τρόπος εκπαίδευσης προσωπικού μηχανικών και τεχνικών έτσι όπως υποδεικνύεται από το εργοστάσιο μηχανών της Σαγκάη». Στο σημείωμα του εκδότη εμφανίζεται το σχόλιο του Μάο για την έρευνα το οποίο ονομάστηκε «η ντιρεκτίβα της 21^{ης} Ιουλίου». Σε ένα σημείο της αναφέρεται:

Προσπελάστηκε στις 26/5/2015

42 <http://www.wengewang.org/read.php?tid=24255> (Προσπελάστηκε στις 2/4/2015)

Είναι ακόμη απαραίτητο να έχουμε Πανεπιστήμια, κυρίως επιστημονικά και μηχανολογικά ιδρύματα. Είναι όμως απαραίτητο να μειωθεί η διάρκεια των σπουδών, να φέρουμε την επανάσταση, να θέσουμε ως κατευθυντήρια αρχή την προλεταριακή πολιτική και να πάρουμε το παράδειγμα του εργοστασίου της Σαγκάη όσον αφορά την εκπαίδευση τεχνικών από τους εργάτες. Οι φοιτητές θα πρέπει να επιλεγούν από τους εργάτες και τους αγρότες με πρακτική εμπειρία και θα πρέπει να επιστρέψουν στην παραγωγή μετά από λίγα χρόνια σπουδών⁴³.

Στο παραπάνω απόσπασμα ο Μάο εξέφρασε την αμφιβολία του για το αν άλλου τύπου ιδρύματα πέρα από τα εξειδικευμένα στην επιστήμη και στην τεχνολογία ήταν απαραίτητα ή όχι. Επανέλαβε την άποψη του για τη μείωση του χρόνου των σπουδών και την επαναστατικοποίηση της εκπαίδευσης. Τόνισε το γεγονός ότι κατευθυντήρια γραμμή πρέπει να είναι η προλεταριακή πολιτική. Επίσης, αντί να δοθεί έμφαση στην τυπική εκπαίδευση, ο Μάο ήταν πεπεισμένος ότι τα ίδια τα εργοστάσια θα μπορούσαν να εκπαιδεύσουν καλύτερους μηχανικούς και τεχνικούς.

8. Η επανάσταση στην Τριτοβάθμια εκπαίδευση

Οι κυριότερες αλλαγές που επήλθαν στην κινεζική Τριτοβάθμια εκπαίδευση και ακολουθούσαν τις ντιρεκτίβες της 7^{ης} Μαΐου, της 21^{ης} Ιουλίου και της Απόφασης των 16 σημείων συμπεριλάμβαναν τα εξής σημεία:

8.1 Αναδιοργάνωση της Τριτοβάθμιας εκπαίδευσης

Το σχέδιο που αφορά την αναδιοργάνωση των κολλεγίων και των πανεπιστημίων υιοθετήθηκε το 1971 και βασίστηκε στη ντιρεκτίβα της 7^{ης} Ιουλίου. Ένα από τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά της ήταν ουσιαστικά η αποδυνάμωση και εντέλει η διάλυση των ινστιτούτων τεχνών και πολιτικών επιστημών. Ο αριθμός των τριτοβάθμιων ιδρυμάτων μειώθηκε από 434 το 1965 σε 328 το 1971⁴⁴. Επιπλέον όπως δείχνει και ο Πίνακας 1 τα ινστιτούτα και τα πανεπιστημιακά ιδρύματα που έμειναν ήταν εξειδικευμένα στους τομείς της τεχνολογίας, της γεωργίας και της ιατρικής⁴⁵:

8.2. Εκπαιδευτικοί και μαθητές

Παραδοσιακά, ο διορισμός σε κενές θέσεις ινστιτούτων βασίστηκε κυρίως σε ακαδημαϊκά κριτήρια. Κατά τη διάρκεια της πολιτιστικής επανάστασης, το διδακτικό προσωπικό των ινστιτούτων και των πανεπιστημίων έπρεπε να περάσει εξετάσεις ιδεολογίας. Ένας συνδυασμός τριών ομάδων, οι μάζες

43 http://www.marxists.org/reference/archive/mao/selected-works/volume-9/mswv9_59.htm Προσπελάστηκε στις 2/6/2015

44 Townsend, J. (1980). Politics in China, Routledge, 2nd Edition

45 Townsend, J. (1980). Politics in China, Routledge, 2nd Edition σ. 67.

εργατών – αγροτών – στρατιωτών, οι επαναστάτες τεχνικοί και τα μέλη του αρχικού διδακτικού προσωπικού συμμετείχαν στο συμβούλιο της νέας σχολής διασφαλίζοντας με αυτόν τον τρόπο τη σύνδεση εκπαίδευσης και παραγωγής.

Πίνακας 1. Τριτοβάθμια εκπαιδευτικά ιδρύματα ανά τύπο.

	1964	1965	1971	1972
Πανεπιστήμια	29	29	27	27
Επιστήμη και Τεχνολογία	122	127	115	116
Γεωργία	44	45	31	32
Δασολογία	8	8	3	3
Ιατρική και Φαρμακευτική	85	92	78	78
Εκπαίδευση εκπαιδευτικών	59	59	44	44
Γλωσσολογία και Λογοτεχνία	14	16	7	8
Χρηματοοικονομικά	18	18	2	2
Πολιτικές επιστήμες και Νομική	6	6	0	0
Φυσική αγωγή	10	10	5	5
Τέχνη	22	22	12	12
Άλλα	2	2	4	4
Σύνολο	419	434	328	331

Οι εξετάσεις εισαγωγής στα ινστιτούτα και στα πανεπιστήμια καταργήθηκαν διότι θεωρήθηκαν ένα ελιτίστικο μέσο διάκρισης ανάμεσα στους μαθητές των εργατικών και των αγροτικών κοινωνικών στρωμάτων⁴⁶. Οι φοιτητές επιλέγονταν κυρίως από τέσσερις κατηγορίες: εργάτες, αγρότες, στρατιώτες και μαθητές δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης που είχαν υπηρετήσει αρκετό χρόνο σε φάρμες, σε εργοστάσια και στο στρατό. Οι προϋποθέσεις εισαγωγής στο πανεπιστήμιο ή στο ινστιτούτο βασιζόνταν σε τρία κριτήρια: πολιτικό φρόνημα, εργασιακή εμπειρία (τουλάχιστον 3 χρόνια), και καλή φυσική κατάσταση. Η διαδικασία εισαγωγής είχε ως εξής: ατομική αίτηση, υποστήριξη της αίτησης από το κοινωνικό περιβάλλον και επίσημη συνέντευξη. Σε γενικές γραμμές οι αιτούντες θα έπρεπε να είχαν τελειώσει ένα τριετές γυμνάσιο (δευτεροβάθμια εκπαίδευση πρώτου επιπέδου) παρόλο που πολλοί πρωτοετείς φοιτητές είχαν απλά τελειώσει τη βασική πρωτοβάθμια εκπαίδευση.

8.3. Αναλυτικό πρόγραμμα σπουδών

Η περίοδος της σχολικής εκπαίδευσης μειώθηκε από τα 4, τα 5 ή τα 6 στα 1, 2 ή 3 χρόνια. Η Πολιτική παιδεία έγινε το κύριο μάθημα ενώ το κεντρικό

46 State Council, China (2002). Outline of Chinese Education Reform and Development. Beijing, China.

αντικείμενο ήταν η ταξική πάλη. Η μελέτη επίλεκτων έργων του Μάο έγινε υποχρεωτική από όλους τους μαθητές. Δόθηκε μικρότερη έμφαση στη θεωρία ενώ τονίστηκε ιδιαίτερα η πρακτική εφαρμογή της εκπαίδευσης για καθημερινές εφαρμογές⁴⁷. Για παράδειγμα, στο πανεπιστήμιο του Τονγκji, ένα ινστιτούτο εξειδικευμένο στις κατασκευές και στην κατάρτιση πολιτικών μηχανικών, στον πρώτο χρόνο σπουδών μισός διδακτικός χρόνος κατανέμονταν στην οικοδομή και στη μηχανική και μισός σε βασικές θεωρητικές σπουδές. Το δεύτερο χρόνο τα δύο τρίτα του χρόνου κατανέμονταν στη βασική γνώση σχεδιασμού υπό την καθοδήγηση τεχνητών και δασκάλων. Ο τρίτος χρόνος αναλίσκονταν στη μελέτη εξειδικευμένων μαθημάτων και σχεδιασμού ενός ολοκληρωμένου έργου σε ένα συγκεκριμένο πεδίο γνώσης. Κατά τη διάρκεια των τριών ετών υπήρχε συνδυασμός μαθημάτων Πολιτικής αγωγής και Παραγωγικής εργασίας. Ο παρακάτω Πίνακας 2 δείχνει το γενικό σχέδιο κατανομής διδακτικών ωρών ενός εξαμήνου στο πανεπιστήμιο του Πεκίνου⁴⁸:

Πίνακας 2. Κατανομή διδακτικών ωρών το δεύτερο μισό του 1971

Μάθημα	Ακαδημαϊκές ώρες	Ποσοστό	Παρατηρήσεις
Πολιτική	165	18,8%	
Μαθήματα πολιτιστικού ενδιαφέροντος	596	67,9%	Εμπεριέχουν κοινωνικές πρακτικές δραστηριότητες
Στρατιωτική και φυσική αγωγή	85	9,7%	5 ώρες την εβδομάδα
Καθημερινές πρακτικές εργασίες	32	3,6%	4 ώρες κάθε 2 εβδομάδες
Σύνολο	878	100%	17 εβδομάδες συνολικά

Τα μαθήματα πολιτιστικού ενδιαφέροντος (Xue Wen) αναφέρονται στη διδασκαλία δραστηριοτήτων που αφορούν εξειδικευμένα μαθήματα, συμπεριλαμβανομένων κοινωνικών πρακτικών σε εργοστάσια και επαρχιακές περιοχές. Οι ώρες απασχόλησης σε κοινωνικές εργασίες ήταν τα 2/3 όλων των ωρών των μαθημάτων πολιτιστικού ενδιαφέροντος. Με άλλα λόγια όλες οι ώρες μάθησης εξειδικευμένων μαθημάτων σε ένα εξάμηνο δεν ξεπερνούσαν τις 300⁴⁹.

Τα πανεπιστήμια και τα ινστιτούτα έπρεπε να συνδυάσουν τις δραστηριότητες τους με την κοινωνική εργασία. Για αυτό το λόγο υπήρχαν στενοί δεσμοί ανάμεσα στα εκπαιδευτικά ιδρύματα και στα εργοστάσια της περιοχής τους με τους εκπαιδευτικούς και τους φοιτητές να κάνουν την πρακτική τους άσκηση σε αυτά. Όσον αφορά τα μαθήματα όλα τα εγχειρίδια μελέτης έπρεπε να αναθεωρηθούν έτσι ώστε να εκλείψει η επιρροή των αστών. Όλη η διδακτέα

47 State Council, China (2002). Outline of Chinese Education Reform and Development. Beijing, China σ. 324.

48 Townsend, J. (1980). Politics in China, Routledge, 2nd Edition σ. 70.

49 Fairbank, J. (1987). The great Chinese revolution: 1800-1985, New York: Perennial Library, Harper & Row Publishers.

ύλη οργανώθηκε με βάση τα τρία επαναστατικά κινήματα: την ταξική πάλη, τον αγώνα για περισσότερη παραγωγή και τα επιστημονικά πειράματα. Αυτά εμπειρεύσαν την απλοποίηση σύνθετων εννοιών, την προσαρμογή της διδασκτέας ύλης στην πραγματικότητα της Κίνας και τη χρήση των εφευρέσεων και των νέων δημιουργιών από την εργατική τάξη. Πολλά γραπτά σύγχρονων αγροτών, εργατών ή στρατιωτών έγιναν εγχειρίδια μελέτης των μαθητών στα σχολεία⁵⁰. Όσον αφορά τις διδακτικές μεθόδους, μεγάλη έμφαση δόθηκε στο συνδυασμό της θεωρίας με την πράξη και στη σύνδεση της εκπαίδευσης με την πολιτική και την παραγωγή. Στις τάξεις, ο ρόλος της παραδοσιακής διάλεξης υποβαθμίστηκε υπέρ της ανεξάρτητης μελέτης, των ομαδικών συζητήσεων και της συμμετοχής των ομάδων στην επίλυση προβλημάτων και στην εργασία πάνω σε αντικείμενα. Το παλιό σύστημα εξετάσεων καταργήθηκε και αντικαταστάθηκε από την εξέταση με ανοικτά βιβλία με σκοπό την αποθάρρυνση της αποστήθισης και της ενθάρρυνση της κριτικής σκέψης⁵¹.

Είναι φανερό ότι το Κινεζικό εκπαιδευτικό σύστημα επηρεάστηκε σε μεγάλο βαθμό από τις εκπαιδευτικές αντιλήψεις του Μάο. Όλοι οι τομείς τους συστήματος αναθεωρήθηκαν υπό τις οδηγίες και τις προτάσεις του Μάο. Το μοντέλο που υιοθετήθηκε κατά τη διάρκεια της Πολιτιστικής Επανάστασης σε πολλά σημεία ήταν τελείως διαφορετικό από το παραδοσιακό που προϋπήρχε. Το νέο μοντέλο δεν αναθέωρησε το παραδοσιακό εκπαιδευτικό σύστημα αλλά ουσιαστικά το διαφοροποίησε τελείως.

9. Συμπεράσματα

Από τη συνοπτική παρουσίαση των κατευθυντήριων γραμμών της εκπαιδευτικής φιλοσοφίας του Μάο διαφαίνεται ότι η λειτουργία της εκπαίδευσης είναι υπερτιμημένη τείνοντας να είναι από τους καθοριστικούς παράγοντες της πολιτικής του. Προϋπόθεση της εφαρμογής της όμως είναι η προσαρμογή του συστήματος της μαζικής εκπαίδευσης στην κινέζικη κατάσταση.

Η κατάργηση του περιορισμού στην εισαγωγή των φοιτητών στο Πανεπιστήμιο και η εξάλειψη ή η ελάττωση των διδάκτρων έτσι ώστε να σπάσει το μονοπώλιο των πλουσίων, να δημοκρατικοποιηθεί η γνώση, να ελευθερώσει τους ανθρώπους από την κυριαρχία της «εκπαιδευτικής ελίτ» και να ενώσει τους χειρώνακτες και τους διανοούμενους αποτελούν αποδείξεις των δεσμεύσεων του Μάο να προωθήσει πραγματικές αλλαγές στην δημόσια εκπαίδευση.

Σύμφωνα με το Μάο η εκπαίδευση συμβαδίζει με την πολιτική και την οικονομία αποτελώντας μέρος της πολεμικής πρακτικής. Η βασική του θέση ότι η εκπαίδευση στη Σοβιετική ζώνη πρέπει να έχει ως στόχο την διαμόρφωση των

50 Montaperto, N. & Henderson, J. (eds.) (1979). *China schools influx*, White Plains: M. E. Sharpe.

51 Χίντον, Γ. (1997). *Πολιτιστική Επανάσταση στην Κίνα, ένας σταθμός στην Ιστορία*, Αθήνα: Κύτταρο.

ανθρώπων του μόχθου με βάση το κομμουνιστικό πνεύμα, τον επαναστατικό πόλεμο και την ταξική πάλη, ενώνοντας τη μελέτη και την εργασία, διασφαλίζει ότι κάθε άτομο της κινέζικης κοινωνίας έχει πρόσβαση στις χαρές της κουλτούρας.

Ορισμένα από τα αποτελέσματα αυτής της πρακτικής ήταν το κίνημα για την παραγωγή και την ενθάρρυνση των νέων ανθρώπων να ενωθούν με τους εργάτες και τους αγρότες και η προτεραιότητα απόκτησης μιας σταθερής και σωστής πολιτικής στάσης. Επίτευγμα της μαοϊκής πολιτικής ήταν επίσης η συμμαχία των διανοούμενων με τους εργάτες και τους αγρότες, για να εκπληρώσουν την αποστολή τους και για να κερδίσουν την αποδοχή των μαζών διότι οι εκπαιδευτικές δραστηριότητες πρέπει απαραίτητα να ακολουθούν τις ανάγκες των μαζών⁵².

Όσον αφορά την τριτοβάθμια εκπαίδευση ορισμένα μέτρα κατά τη διάρκεια της Πολιτιστικής επανάστασης ήταν η μείωση των μαθημάτων λόγω του άγχους που προκαλούν στους φοιτητές. Επίσης η επιλογή των φοιτητών γίνεται από τους εργάτες και τους αγρότες με πρακτική εμπειρία ενώ οι φοιτητές θα πρέπει να επιστρέψουν στην παραγωγή μετά από λίγα χρόνια σπουδών. Ένα από τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά της μαοϊκής εκπαιδευτικής πολιτικής ήταν ουσιαστικά η αποδυνάμωση και εντέλει η διάλυση των ινστιτούτων τεχνών και πολιτικών επιστημών. Επίσης όσον αφορά το διδακτικό προσωπικό των ινστιτούτων και των πανεπιστημίων έπρεπε να περνάει εξετάσεις ιδεολογίας⁵³. Ένας συνδυασμός τριών ομάδων, οι μάζες εργατών – αγροτών – στρατιωτών, οι επαναστάτες τεχνικοί και τα μέλη του αρχικού διδακτικού προσωπικού θα έπρεπε να συμμετέχουν στο συμβούλιο της νέας σχολής διασφαλίζοντας με αυτόν τον τρόπο τη σύνδεση εκπαίδευσης και παραγωγής. Οι εξετάσεις εισαγωγής στα ινστιτούτα και στα πανεπιστήμια καταργήθηκαν διότι θεωρήθηκαν ένα ελιτίστικο μέσο διάκρισης ανάμεσα στους μαθητές των εργατικών και των αγροτικών κοινωνικών στρωμάτων. Οι προϋποθέσεις εισαγωγής στο πανεπιστήμιο ή στο ινστιτούτο βασιζόνταν σε τρία κριτήρια: πολιτικό φρόνημα, εργασιακή εμπειρία (τουλάχιστον 3 χρόνια), και καλή φυσική κατάσταση⁵⁴.

10. Αντί Επιλόγου

Μετά τον θάνατο του Μάο τον Σεπτέμβριο του 1976, οι νέοι ηγέτες έδωσαν έμφαση σε ιδεολογικό και πολιτικό επίπεδο όχι πλέον στην επανάσταση αλλά στην ανάπτυξη. Θεώρησαν ότι όλες οι προσπάθειες πρέπει να κατευθυνθούν προς τους «τέσσερις εκσυγχρονισμούς» (βιομηχανία, γεωργία, εθνική άμυνα και επιστήμη και τεχνολογία). Πρωταρχικός στόχος της εκπαίδευσης ήταν πλέον να εκπαιδεύει το προσωπικό που είναι απαραίτητο για την επιτάχυνση του

52 Alexander, R. (2001). Maoism in the developed world. London, Praeger.

53 Corrigan, P., Harvie, R. & D. Sayer (1979) For Mao: Essays in historical materialism, New Jersey, Humanities Press.

54 Alexander, R. (2001). Maoism in the developed world. London, Praeger.

εκσυγχρονιστικού προγράμματος.

Τα μετά-μαοϊκά σχολεία ήταν πολύ διαφορετικά από αυτά του επαναστατικού εκπαιδευτικού συστήματος. Επανήλθε ουσιαστικά ο θεσμός του συμβατικού σχολικού συστήματος. Σχολεία πλήρους ωραρίου έγιναν πάλι το βασικό μοντέλο εκπαιδευτικού συστήματος, ενώ η μετάβαση από την μια βαθμίδα εκπαίδευσης στην άλλη γινόταν με εξετάσεις. Ο συμβατικός τρόπος διδασκαλίας στα σχολεία επανήλθε ενώ επιβλήθηκε ο απαραίτητος σεβασμός που έπρεπε να δείχνουν οι μαθητές προς τους δασκάλους. Η συστηματική μελέτη των καθημερινών μαθημάτων δεν θα έπρεπε να επισκιαστεί από εξωσχολικές δραστηριότητες: χαράχθηκε ξεκάθαρα η διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στην επίσημη και στην ανεπίσημη εκπαιδευτική διαδικασία. Ο κύριος στόχος των μαθητών όπως είπε και ο διάδοχος του Μάο στην ηγεσία της Κίνας Deng Xiaoping ήταν πλέον, «να μελετάνε και να μαθαίνουν τη γνώση των βιβλίων» ενώ καθήκον του σχολείου ήταν να «απαιτεί αυστηρή τήρηση των καθημερινών υποχρεώσεων των μαθητών... κάνοντας τις σπουδές τους το μοναδικό στόχο τους»⁵⁵.

Κανείς δεν μπορεί να αρνηθεί τη συνεισφορά του Μάο τσε Τουνγκ στην Κινέζικη επανάσταση και στη θεμελίωση του σοσιαλισμού στην Κίνα μέχρι τη σύγχρονη εποχή. Το ίδιο ισχύει και για την εκπαίδευση: η εκπαιδευτική του φιλοσοφία σφυρηλάτησε την οικοδόμηση του κινέζικου έθνους και έθεσε τις βάσεις για την αλλαγή του εκπαιδευτικού συστήματος σε αυτήν την αχανή χώρα. Παρόλα αυτά η ιστορία έδειξε ότι έγιναν σημαντικά λάθη. Ασκήθηκε έντονη κριτική σε διανοούμενους που είχαν το δικαίωμα μιας συγκεκριμένης επιστημονικής άποψης με αποτέλεσμα πολλοί από αυτούς να χάσουν ακόμη και τη ζωή τους. Τα δέκα χρόνια της πολιτισμικής επανάστασης προκάλεσαν πολλά προβλήματα στην Κίνα και στο λαό της. Ο Μάο έκρινε πολλές φορές λανθασμένα σε σχέση με την ταξική πάλη και τη σχέση της με την εκπαίδευση⁵⁶. Παραμένει όμως σημαντική η εκπαιδευτική του φιλοσοφία, όχι απλά για την ιστορία η οποία ούτως ή άλλως την έχει κρίνει αλλά κυρίως για την προσαρμογή της στη νέα ιστορική φάση και στην προσπάθεια που γίνεται σε όλο τον κόσμο για την εδραίωση ενός δικαιότερου εκπαιδευτικού συστήματος με στόχο τον εκσυγχρονισμό.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Mao, Zedong, [χ.χ.]. 1893-1976 1893-1976 γνωστά κείμενα: Λόγοι, συνομιλίες, επιστολές· (μετάφραση Αγγέλα Βερυκοκάκη – Αρτέμη) Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Α. Α. Λιβάνη.

55 Meisner, M. (1996). *The Deng Xiaoping Era: An Inquiry into the Fate of Chinese Socialism, 1978-1994*. New York: Hill and Wang σ. 47.

56 Cheek, T. (2010). *A critical introduction to Mao*. Cambridge University Press σ. 13.

- Μάο τσε Τουνγκ, (1977). Αποσπάσματα για την Πολιτιστική Επανάσταση, Εκδόσεις Πολιτιστική Επανάσταση.
- Μάο τσε Τουνγκ, (1979). Τέχνη και καλλιτέχνες, Αθήνα: Μνήμη.
- Μάο τσε Τουνγκ, (1985). Άγνωστα κείμενα, Αθήνα: Λιβάνης.
- Ματσαγούρας, Η. (1998). *Στρατηγικές διδασκαλίας*, Αθήνα, Gutenberg.
- Ροσάντα, Ρ. & Μπετελέμ, Σ. (1978). *Ο Μαρξισμός του Μάο τσε Τουνγκ και η Διαλεκτική*, Αθήνα, Στοχαστής.
- Χίντον, Γ. (1997). Πολιτιστική Επανάσταση στην Κίνα, ένας σταθμός στην Ιστορία, Αθήνα: Κύτταρο.

Ξενόγλωσση

- Alexander, R. (2001). Maoism in the developed world. London, Praeger.
- Cheek, T. (2010). A critical introduction to Mao. Cambridge University Press.
- Corrigan, P., Harvie, R. & D. Sayer (1979) For Mao: Essays in historical materialism, New Jersey, Humanities Press.
- Esme, H. (1995). The Life and Times of Mao Tse-Tung, Siena.
- Fairbank, J. (1987). The great Chinese revolution: 1800-1985, New York: Perennial Library, Harper & Row Publishers.
- Franch, M. & Saurina, M. (2005). Mao Tse-Tung (Great Biographies), Edimat Libros.
- Meisner, M. (1996). *The Deng Xiaoping Era: An Inquiry into the Fate of Chinese Socialism, 1978-1994*. New York: Hill and Wang.
- Montaperto, N. & Henderson, J. (eds.) (1979). China schools influx, White Plains: M. E. Sharpe.
- State Council, China (2002). Outline of Chinese Education Reform and Development. Beijing, China.
- Townsend, J. (1980). Politics in China, Routledge, 2nd Edition.
- Uhalley, S., (1975). Mao Tse-tung: A critical biography, Published by New Viewpoints.

Ιστοσελίδες

- http://www.marxists.org/reference/archive/mao/selected-works/volume-6/mswv6_01.htm#s1 (Προσπελάστηκε στις 21/4/2015)
- http://www.marxists.org/reference/archive/mao/selected-works/volume-4/mswv4_33.htm (Προσπελάστηκε στις 25/4/2015)
- http://www.marxists.org/reference/archive/mao/selected-works/volume-6/mswv6_35_2.htm (Προσπελάστηκε στις 25/4/2015)
- http://www.marxists.org/reference/archive/mao/selected-works/volume-8/mswv8_54.htm (Προσπελάστηκε στις 26/5/2015)

http://www.marxists.org/reference/archive/mao/selected-works/volume-4/mswv4_33.htm (Προσπελάστηκε στις 26/5/2015)

http://www.marxists.org/reference/archive/mao/selected-works/volume-2/mswv2_14.htm (Προσπελάστηκε στις 26/5/2015)

http://www.marxists.org/reference/archive/mao/selected-works/volume-2/mswv2_22.htm (Προσπελάστηκε στις 26/5/2015)

http://www.marxists.org/reference/archive/mao/selected-works/volume-6/mswv6_04.htm (Προσπελάστηκε στις 26/5/2015)

http://www.marxists.org/reference/archive/mao/selected-works/volume-6/mswv6_01.htm#s2 (Προσπελάστηκε στις 26/5/2015)

http://www.marxists.org/reference/archive/mao/selected-works/volume-9/mswv9_14.htm (Προσπελάστηκε στις 26/5/2015)

<http://www.wengewang.org/read.php?tid=24255> (Προσπελάστηκε στις 2/4/2015)

http://www.marxists.org/reference/archive/mao/selected-works/volume-9/mswv9_59.htm (Προσπελάστηκε στις 2/6/2015)

Βιογραφικά στοιχεία συγγραφέα

Ο κ. **Παπαϊκονόμου Αντώνης** είναι πτυχιούχος των Τμημάτων Αγγλικής γλώσσας και Φιλολογίας και Οικονομικών Επιστημών του ΑΠΘ, κάτοχος του μεταπτυχιακού τίτλου «Σπουδές στην Εκπαίδευση» στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο και του μεταπτυχιακού τίτλου του Τμήματος Πολιτικών Επιστημών του ΑΠΘ με κατεύθυνση την Πολιτική Φιλοσοφία. Είναι διδάκτωρ του Τμήματος Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής του ΑΠΘ και μεταδιδακτορικός ερευνητής του Τμήματος Πολιτικών Επιστημών του ΑΠΘ. Διδάσκει το μάθημα της Παιδαγωγικής – Διδακτικής ως ειδικός Επιστήμων (Π.Δ. 407) στο Τμήμα Λογιστικής και Χρηματοοικονομικής του Πανεπιστημίου Μακεδονίας και εργάζεται ως εκπαιδευτικός στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. Έχει δημοσιεύσει πλήθος εμπειρικές έρευνες σε επιστημονικά περιοδικά και τα βιβλία «Η αυτοαντίληψη των εφήβων» μαζί με το Δημήτρη Κυρίτση από τις εκδόσεις Ζήτρος και «Μια κοινωνιολογική θεώρηση του ρόλου του εκπαιδευτικού στη διδακτική πράξη» από τις εκδόσεις Κυριακίδη. Μιλάει Αγγλικά, Γαλλικά, Γερμανικά, Ιταλικά και Ισπανικά. Στοιχεία Επικοινωνίας: papaoiko@sch.gr

Σταυρόπουλος Αναστάσιος Αθ.

Πολιτική Επικοινωνία και Image Making στην Ελλάδα της Κρίσης

Περίληψη

Στην μελέτη που ακολουθεί παρουσιάζεται η συγκριτική ανάλυση του πολιτικού λόγου των κομμάτων εξουσίας στις Βουλευτικές Εκλογές του Σεπτεμβρίου του 2015, όπως αυτός αναπαράγεται από τη διαφημιστική εκστρατεία η οποία ξετυλίγεται μέσω των τηλεοπτικών διαφημιστικών μηνυμάτων (spot), κατά τη διάρκεια της προεκλογικής περιόδου. Ταυτόχρονα γίνεται η ερμηνευτική προσέγγιση του εκλογικού αποτελέσματος για να εξεταστεί αν αυτό παράγεται ως συνέπεια της επικοινωνιακής επίδρασης της αναπαραγωγής του διαφημιστικού πολιτικού λόγου (spots) των κομμάτων που διεκδικούν την εξουσία, ή ως αποτέλεσμα συνδυασμού οικονομικών και κοινωνικών αιτίων.

Λέξεις Κλειδιά: Πολιτική Επικοινωνία, Εκλογές, Πολιτικό σύστημα, Πολιτική, Τηλεοπτικό Spot, Κρίση

Abstract

The study below shows the comparative analysis of political discourse of

political parties in power in the Greek parliamentary elections of September 2015, as reproduced by the advertising campaign that unfolds through television commercials (spot), during the election campaign. In the same time is being examined either if the interpretative approach of the election result is a consequence of the communicative effect of the political discourse of advertising (spots) of the party who are claiming power, or as a result of a combination of financial and social causes.

Key words: Political Communication, Elections, Political System, Politics, TV Spot, Crisis

1.Εισαγωγή

Στη σύγχρονη πολιτική πραγματικότητα οι εκλογικές αναμετρήσεις διεξάγονται με όρους επικοινωνιακούς. Ο μετασχηματισμός της δημόσιας σφαίρας είχε ως συνέπεια να μετεξελιχθεί και ο πολιτικός δημόσιος χώρος. Αν και το πολιτικό marketing υπερεκτιμά πιθανόν την πλαστικότητα των εικόνων και την αστάθεια των πολιτών, διέπεται από ένα αξίωμα, το οποίο συνίσταται στο γεγονός ότι οι αναπαραστάσεις στις οποίες προσδένονται οι άνθρωποι και οι πολιτικές δυνάμεις αλλάζουν εύκολα και η «συλλογική ή η ατομική μνήμη εύκολα πιάνεται επ' αυτοφόρω»¹.

Στα σύγχρονα επικοινωνιακά συστήματα το πολιτικό marketing αποτελεί μία από τις βασικές παραμέτρους της διεξαγωγής της πολιτικής αντιπαράθεσης. Οι πολιτικοί δρώντες επικοινωνούν τα μηνύματά τους και τον πολιτικό λόγο με σύγχρονες μεθόδους.

Μία από αυτές είναι και το τηλεοπτικό πολιτικό μήνυμα (spot), το οποίο αναδεικνύεται σε βασική μορφή της μεσοποιημένης πολιτικής διαδικασίας, αφού **αναδεικνύει τα διακυβεύματα και τις κρίσιμες αποφάσεις τις οποίες καλούνται οι πολίτες με την ψήφο τους να αναλάβουν.**

Έτσι η **πολιτική επικοινωνία καθίσταται ως η απαραίτητη συνθήκη της πολιτικής**, αφού μέσω αυτής τίθεται και το ουσιαστικό ζήτημα της συμμετοχής, της ενεργοποίησης και του νομιμοποιητικού ρόλου των πολιτών στον καθορισμό των δημόσιων πολιτικών².

2. Το σύγχρονο ελληνικό πολιτικό σύστημα

Το ελληνικό πολιτικό σύστημα, αν και με σχετική καθυστέρηση, ακολουθεί τα τελευταία χρόνια, ειδικά με την είσοδο της ιδιωτικής τηλεόρασης αρχικά και τη

1 Gerstle, J., (2014). *Η πολιτική επικοινωνία*, Επιμ.-εισαγωγή, Ψύλλα Μαριάννα. Μτφρ. Κουντούρη Φανή, Αθήνα, Τυπωθήτω-Γ. Δαρδανός, σ. 96.

2 Ψύλλα, Μ., (2014). Εισαγωγή, στο: Gerstle, J., (2014) *Η πολιτική επικοινωνία*, Επιμ.-εισαγωγή, Ψύλλα Μαριάννα. Μτφρ. Κουντούρη Φανή, Αθήνα, Τυπωθήτω-Γ. Δαρδανός, σ. 17.

ραγδαία αύξηση της χρήσης του διαδικτύου και των νέων μέσων επικοινωνίας, όπως τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (social media)³ στη δημόσια σφαίρα⁴, τις επιταγές που διέπουν τα σύγχρονα πολιτικά επικοινωνιακά συστήματα⁵. Η πολιτική αντιπαράθεση διεξάγεται με τους όρους και τις συνθήκες που επικρατούν στις αστικές κοινοβουλευτικές δημοκρατίες του αναπτυγμένου κόσμου.

Στο πλαίσιο αυτό η εκλογική αναμέτρηση αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον αφού οι εκλογές της 20ης Σεπτεμβρίου 2015, διεξάγονται ως συνέπεια μιας σειράς οικονομικών και κοινωνικών παραμέτρων και ενός ασφυκτικού χρονοδιαγράμματος απαιτήσεων από τους ευρωπαίους εταίρους της χώρας στα πλαίσια της ολοκλήρωσης και εφαρμογής ενός νέου προγράμματος δημοσιονομικής σταθερότητας. Ειδικότερα οι εκλογές της 20ης Σεπτεμβρίου 2015 προκηρύσσονται σχεδόν ένα μήνα μετά τη διεξαγωγή του δημοψηφίσματος της 5ης Ιουλίου 2015 και την επικράτηση του ΟΧΙ, την αλλαγή ηγεσίας στην Αξιωματική Αντιπολίτευση μετά την εκλογική νίκη του ΣΥΡΙΖΑ τον Ιανουάριο του 2015, την αποχώρηση ισχυρής κοινοβουλευτικής ομάδας από το κυβερνών κόμμα (ΣΥΡΙΖΑ) και το σχηματισμό νέου κόμματος, της Λαϊκής Ενότητας (ΛΑΕ), κυρίως όμως της επιβολής περιορισμών στην κίνηση των κεφαλαίων μέσω του τραπεζικού συστήματος, τα γνωστά πλέον έως και capital controls, τα οποία προκάλεσαν σοβαρές πολιτικές και κοινωνικές αναταράξεις.

2.1. Ο νέος ισχυρός δικομματισμός

Ως προεκλογική εκστρατεία μπορεί να παρουσιαστεί η προνομακή περίοδος κατασκευής της πολιτικής πραγματικότητας στην οποία συμβάλλουν όλοι οι δρώντες ανάλογα με τους πόρους τους, τους καταναγκασμούς τους και τα συμφέροντά τους⁶, εν προκειμένω τα δύο κόμματα εξουσίας (ΣΥΡΙΖΑ-ΝΔ), καθώς και οι πολίτες, η κοινή γνώμη, στην οποία μέσω της διαφημιστικής τους καμπάνιας απευθύνονται. Στις προεκλογικές μάλιστα περιόδους τα κόμματα λειτουργούν περισσότερο πολωτικά με στόχο την προσέλκυση των ψηφοφόρων αφήνοντας τις μετριοπαθείς και περισσότερο κεντρώες θέσεις τους⁷.

Από τη συγκριτική ανάλυση των εκλογικών αποτελεσμάτων διαπιστώνεται

3 Maeve, D., & Ellison, N. et al, (2014). "Social Media Update 2014", στο: *Pew Research Center*. Διαθέσιμο στο: <http://www.pewinternet.org/2015/01/09/social-media-update-2014/> (προσπελάστηκε στις 17/10/2015)

4 Παπαχαρήση, Ζ., (2014). *Πολιτικοί, social media και επικοινωνία*, ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 30.05.14. Διαθέσιμο εδώ: <http://www.kathimerini.gr/769549/article/proswpa/synentev3eis/politikoι-social-media-kai-epikoinwnia> (προσπελάστηκε στις 17/10/2015)

5 Σταυρόπουλος, Α. Α., (2015). «Η μετεξέλιξη της ελληνικής δημόσιας σφαίρας» στο: *Πολιτική Επικοινωνία και Image Making*, Αθήνα, Μυρμιδόνες, σ.σ.73-108

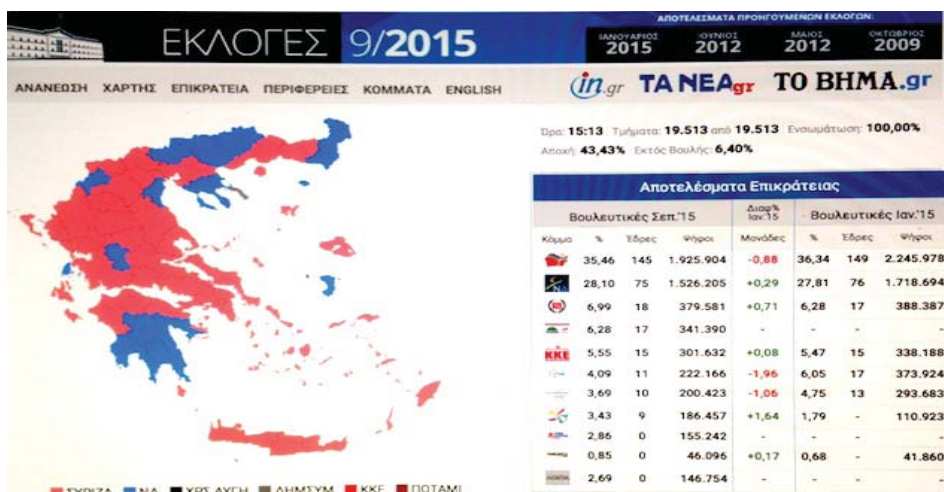
6 Gerstle, J., (2014). *Η πολιτική επικοινωνία*, Ψύλλα Μ. (επιμ.-εισαγωγή). Κουντούρη Φ., (Μτφρ). Αθήνα, Τυπωθήτω-Γ. Δαρδανός, σ. 177.

7 Βερναρδάκης, Χ. (2005). «Πολιτικά κόμματα και Μεσαίος Χώρος. Οι Ιδεολογικές, Πολιτικές και Πολιτισμικές συντεταγμένες των σημερινών πολιτικών δυνάμεων». Στο: Βερναρδάκης, Χ. (2005). (επιμ), *Η Κοινή Γνώμη στην Ελλάδα 2004*, Αθήνα, Σαββάλας, σ.78

ότι διαμορφώνεται ένας νέος ισχυρός πολιτικός διπολισμός με πρωταγωνιστές τον ΣΥΡΙΖΑ και τη ΝΔ⁸. Ειδικότερα τα δύο κόμματα συγκεντρώνουν στις εκλογές της 20ης Σεπτεμβρίου 2015 αθροιστικά το 63,56% των ψηφισάντων, ενώ αντίστοιχα στις εκλογές της 25ης Ιανουαρίου 2015 συγκεντρώνουν το 64,15%, με την αποχή να κινείται σε ιδιαίτερα υψηλά επίπεδα και να ξεπερνά το 43%! Και στις δύο αναμετρήσεις τρίτο κόμμα αναδεικνύεται η Χρυσή Αυγή συγκεντρώνοντας το 6,99% των ψηφισάντων και το 6,28% αντίστοιχα προκαλώντας εύλογη απορία για τη σταθερή και διαχρονική διατήρηση των υψηλών εκλογικών αποτελεσμάτων της, παρόλο που τα ποσοστά αυτά ερμηνεύονται ως συνέπεια της εφαρμογής των σκληρών οικονομικών μέτρων του προγράμματος δημοσιονομικής προσαρμογής⁹.

Οι **παραδοσιακοί, λοιπόν, πολιτικοί και κομματικοί σχηματισμοί υποχωρούν** ως προς την εκλογική τους δύναμη και αναδεικνύεται ως νέα μορφή έκφρασης της κεντροαριστεράς ο ΣΥΡΙΖΑ και της κεντροδεξιάς, αν και με απώλειες προς τα δεξιά της, το κόμμα της Αξιωματικής αντιπολίτευσης, η ΝΔ. Στο πλαίσιο αυτό θα εξεταστεί η προεκλογική εκστρατεία των δύο κομμάτων εξουσίας με όρους επικοινωνίας, δηλαδή ως διάδραση των στρατηγικών κατευθυνόμενων ερμηνειών της πολιτικής κατάστασης¹⁰.

Πίνακας 1: Συγκριτικά αποτελέσματα εκλογών 2015

8 Εκλογές 2015. Αποτελέσματα Επικράτειας. Στο: <http://ekloges2015b.dolnet.gr>. (προσπελάστηκε στις 11/10/2015).

9 Κοντογιώργης, Γ., (2013). *Αντιρατσιστικό Νομοσχέδιο και Χρυσή Αυγή*. Διαθέσιμο εδώ: <https://www.youtube.com/watch?v=jWZkaJwkJrk> (προσπελάστηκε στις 17/10/2015).

10 Gerstle, J., (2014). *Η πολιτική επικοινωνία*, Ψύλλα Μ. (επιμ.-εισαγωγή). Κουντούρη Φ., (Μτφρ), Αθήνα, Τυπωθήτω-Γ. Δαρδανός, σ. 117.

3. Μεθοδολογία

Η Μεθοδολογία ανάλυσης βασίζεται στη διαθεματική και διεπιστημονική προσέγγιση καθώς και στη **συμβολική ανάλυση** του πολιτικού λόγου των μονομάχων του νέου πολιτικού και κομματικού δικομματισμού που έχει διαμορφωθεί. Επίσης εξετάζεται εάν η τελική διαμόρφωση του εκλογικού αποτελέσματος των Βουλευτικών Εκλογών του Σεπτεμβρίου του 2015 ήταν αποτέλεσμα της επικοινωνιακής πολιτικής των επιτελείων των διεκδικητών της εξουσίας ή συνδυασμός κοινωνικών και κυρίως οικονομικών παραγόντων, οι οποίοι διαμόρφωσαν το τελικό εκλογικό αποτέλεσμα.

Ειδικότερα συγκρίνεται η επικοινωνιακή επίδραση των **προεκλογικών εκστρατειών** των δύο μονομάχων του **νέου διπολισμού** στην τελική διαμόρφωση του εκλογικού αποτελέσματος. Για το σκοπό αυτό, εκτός της συγκριτικής ανάλυσης του μεσοποιημένου πολιτικού λόγου των δύο κομμάτων, γίνεται ανάλυση και με **ανεξάρτητες μεταβλητές**, όπως με την **συγκριτική παρουσίαση των αποτελεσμάτων των δημοσκοπήσεων**, των τελευταίων αναμετρήσεων καθώς και με την **ανάλυση των ποιοτικών χαρακτηριστικών ανάλυσης της ψήφου** στις πρόσφατες εκλογές, προκειμένου να εξαχθούν όσο το δυνατόν πιο τεκμηριωμένα συμπεράσματα για το βαθμό επίδρασης του μεσοποιημένου πολιτικού λόγου των διεκδικητών της πολιτικής εξουσίας στην εκλογική αναμέτρηση της 20ης Σεπτεμβρίου 2015.

3.1. Το δείγμα της ανάλυσης

Για την εξέταση της αρχικής θέσης γίνεται η συγκριτική παρουσίαση και ανάλυση των διαφημιστικών spot, όπως αυτά έχουν αναρτηθεί στα διαδικτυακά κανάλια της πλατφόρμας του YouTube στις ιστοσελίδες των κομμάτων του ΣΥΡΙΖΑ¹¹ και της ΝΔ¹² αντίστοιχα.

Ειδικότερα εξετάζεται ο πολιτικός λόγος των δύο κομμάτων εξουσίας, στην πραγματιστική, αλλά κυρίως και στη συμβολική διάστασή του, αφού τόσο ο ΣΥΡΙΖΑ, όσο και η ΝΔ, μετά τις αλληπάλληλες εκλογικές αναμετρήσεις, φαίνεται να κυριαρχούν στο νέο πολιτικό και κοινωνικό γίγνεσθαι της χώρας¹³.

11 Spots ΣΥΡΙΖΑ(2015). Στο: https://www.youtube.com/playlist?list=PL_hV_vfEOtIw7b0WCOtqfA3b34orEN_MP (προσπελάστηκε στις 12/10/2015)

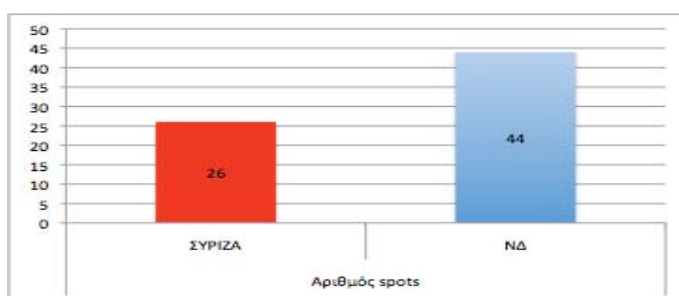
12 Spots ΝΕΑ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ (2015). Στο: https://www.youtube.com/playlist?list=PLYD4ZE4_caPVGMDR9TYKQWYmfYKaoI91Zv. (προσπελάστηκε στις 12/10/2015).

13 Είναι αναγκαίο να διευκρινιστεί ότι στις διαδοχικές εκλογικές επιτυχίες του κυβερνώντος κόμματος χρειάζεται να προσμετρηθεί και το δημοψήφισμα της 5^{ης} Ιουλίου 2015, αφού το ερώτημα το οποίο ετέθη, από την τότε κυβέρνηση ΣΥΡΙΖΑ ήταν σε πλήρη αντιδιαστολή με τη θέση της τότε αξιωματικής αντιπολίτευσης, της ΝΔ, η οποία, όπως και ο ΣΥΡΙΖΑ είχαν οργανώσει καμπάνια υπέρ των θέσεων τους, για τις οποίες οι πολίτες εκλήθησαν να ψηφίσουν σύμφωνα με τις συνταγματικές επιταγές.

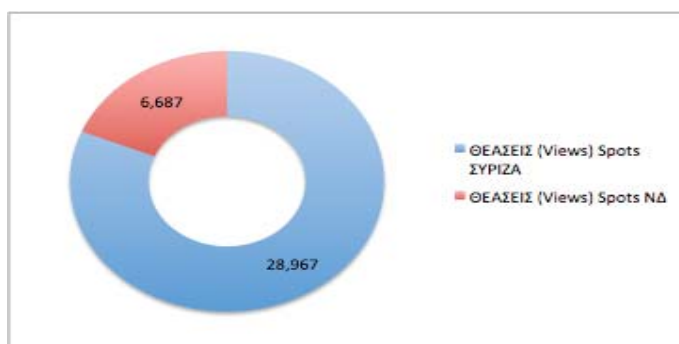
4. Τα ευρήματα του δείγματος

Από την καταγραφή του υλικού διαπιστώνεται ότι κατά την προεκλογική περίοδο της 20^{ης} Σεπτεμβρίου 2015 ο ΣΥΡΙΖΑ πρόβαλε είκοσι έξι (26) συνολικά τηλεοπτικά spots και η ΝΔ σχεδόν τα διπλάσια, δηλαδή σαράντα έξι (46). Συνολικά τα δύο κόμματα εξουσίας, ΣΥΡΙΖΑ και ΝΔ, προέβαλαν κατά τη διάρκεια της προεκλογικής εκστρατείας του Σεπτεμβρίου 2015 εβδομήντα δύο (72) τηλεοπτικά διαφημιστικά μηνύματα (spots), στην προσπάθειά τους να πείσουν το εκλογικό σώμα να προσέλθουν στην κάλπη.

Διάγραμμα 1: Αριθμός spot

Διάγραμμα 2: Θεάσεις τηλεοπτικών μηνυμάτων

Αξίζει να σημειωθεί ότι αν και οι εκλογές του Σεπτεμβρίου 2015 προκηρύχθηκαν εν μέσω θέρους και αμέσως μετά το δημοψήφισμα, δηλαδή σε περιορισμένο χρόνο, τα κομματικά επιτελεία έδειξαν μια αξιοθαύμαστη ετοιμότητα, αφού και τα δύο κόμματα πρόλαβαν να οργανώσουν μία άρτια τηλεοπτικά διαφημιστική εκστρατεία¹⁴. Σε ό,τι αφορά τις θεάσεις (views) των προεκλογικών τηλεοπτικών

¹⁴ Η εκλογική αυτή ετοιμότητα, που έθεσε σε προεκλογικό «συναγερμό» τα κομματικά επιτελεία, θα μπορούσε

μηνυμάτων (spot) διαπιστώνεται οίτι αν και ο ΣΥΡΙΖΑ έχει αναρτήσει για προβολή περίπου το 50% του αριθμού των μηνυμάτων της ΝΔ¹⁵, έχει καταγράψει διπλάσιο αριθμό θεάσεων. Ειδικότερα ο ΣΥΡΙΖΑ έχει, όπως φαίνεται και στο Διάγραμμα 2 (Δ2), 28.967 θεάσεις, ενώ η ΝΔ 6.687 θεάσεις.

4.1. Πολιτικός λόγος και επικοινωνία

Σύμφωνα με τον **Jon Elster** στις σύγχρονες κοινωνίες τρία είναι τα μέσα για να οδηγηθεί το κοινό σε μια συλλογική απόφαση: η **επιχειρηματολογία**, η **διαπραγματεύση** και η **ψήφος**. Για τις δύο πρώτες μάλιστα θεωρεί ότι στηρίζονται σε πράξεις λόγου¹⁶. Ενός λόγου ο οποίος μπορεί να ασκεί **εξουσία** και να χρησιμεύει στη **σύγκρουση**, τη **στρατηγική τη χειραγώγηση** και την **επικοινωνία**.

Εξίσου σημαντική είναι η **χρήση των συμβόλων**, τα οποία αποτελούν καθοριστικούς πόρους στην επικοινωνία και την πολιτική μάχη. Ιδιαίτερα στη **σημειωτική** τους χρήση, αφού οι έννοιες του σημαίνοντος και του σημαινόμενου, αποκτούν ξεχωριστό νόημα στα πλαίσια της πολιτικής αντιπαράθεσης, κατασκευάζοντας και σημασιδοτώντας την εικόνα της πολιτικής στα πλαίσια της προεκλογικής αντιπαράθεσης¹⁷.

Έτσι στη προεκλογική καμπάνια του κυβερνώντος κόμματος ξεχωρίζει η σειρά των τηλεοπτικών spot, με τον χαρακτηριστικό τίτλο **«το αύριο έχει ταυτότητα»** στα οποία κυρίαρχο ρόλο έχουν οι αναφορές στις διαπραγματεύσεις για το κατοχικό δάνειο¹⁸. Με τίτλο **«ΦΟΡΟΣ ΤΙΜΗΣ ΣΤΟΥΣ ΗΡΩΕΣ ΤΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ»** και με μικρότερη γραμματοσειρά ως υπότιτλο “τη φράση **«28-01-2015 ΣΚΟΠΕΥΤΗΡΙΟ ΚΑΙΣΑΡΙΑΝΗΣ»**, το συγκεκριμένο spot αναδεικνύει την εικόνα του νεοκλεγέντα Πρωθυπουργού, να αποθέτει στο Σκοπευτήριο της Καισαριανής ένα μπουκέτο λουλούδια, ως φόρο τιμής στους νεκρούς αγωνιστές της Κατοχής. Η εναλλαγή των τηλεοπτικών εικόνων (frames) με την εικόνα του ίδιου να είναι στη Βουλή, αλλά και δίπλα στην Καγκελάρια της Γερμανίας, σε συνδυασμό με τον ήχο της ομιλίας του, όπου αναφέρεται ρητά στις διαπραγματεύσεις για το κατοχικό δάνειο και τις επανορθώσεις, **κατασκευάζουν και αναπαράγουν** μέσω του τηλεοπτικού μηνύματος **την εικόνα του νέου ηγέτη, που η πολιτική του αποτελεί την ιστορική και μαχητική συνέχεια του Έθνους** απέναντι στη ξένη επιβολή και κυριαρχία.

Στον αντίποδα η καμπάνια της Αξιωματικής Αντιπολίτευσης, αν και

να ερμηνευθεί και ως συνέπεια της έντονης και παρατεταμένης προεκλογικής ρητορικής που αναπτύχθηκε ιδιαίτερα μετά την ισχύ των capital controls.

15 Δες σχετ. το Διάγραμμα 1.

16 Elster, J. (1998). «Deliberation and Constitution Making» στο: *Deliberative Democracy*, Cambridge, Cambridge University Press, pp. 97-122.

17 Fiske, J., (1992). *Εισαγωγή στην επικοινωνία*. Αθήνα, Αιγόκερως, σ. 57

18 Spot ΣΥΡΙΖΑ (2015). *Το αύριο έχει ταυτότητα*. Στο: https://www.youtube.com/watch?v=8fU_R2-G2P0&index=9&list=PL_hV_vfE0t1w7b0WCOtqfA3b34orEN_MP (προσπελάστηκε στις 17/10/2015).

κινείται και αυτή στο επίπεδο του συμβολικού, εστιάζει κυρίως τα πυρά της στην **προεκλογική πολιτική ρητορική του αντιπάλου**, όσον αφορά τις **θέσεις του για κρίσιμους τομείς της οικονομίας**, όπως η ανεργία και η φορολόγηση των επιχειρηματιών. Έτσι με τίτλους «ιδεοληψίες ή δουλειές;»¹⁹, «Ψέματα ή Αλήθειες;» «Πειράματα τέλος»²⁰ η καμπάνια της ΝΔ δίνει ιδιαίτερο βάρος στην δύσκολη οικονομική καθημερινότητα συγκεκριμένων ομάδων εξαιτίας των λαθών και παραλείψεων της άπειρης νέας κυβέρνησης.

Επομένως η «εξουσία πάνω στη γλώσσα είναι αναμφίβολα μια από τις πιο σημαντικές διαστάσεις της εξουσίας [...], αφού οι κατεξοχήν σχέσεις επικοινωνίας που είναι οι γλωσσολογικές ανταλλαγές είναι επίσης σχέσεις συμβολικής εξουσίας όπου ενεργοποιούνται οι σχέσεις εξουσίας ανάμεσα στους ομιλητές ή τις αντίστοιχες ομάδες τους»²¹.

4.2. Εκλογικό κοινό και στρατηγική επικοινωνίας

Μία από τις στρατηγικές της επικοινωνίας και του στρατηγικού marketing συνίσταται στην **κατάτμηση των ψηφοφόρων**, ανάλογα με τις **διαφορετικές κοινωνιοδημογραφικές μεταβλητές** και τις παραδοσιακές πολιτικές, καθώς και στην **επιλογή των κατάλληλων μηνυμάτων** τα οποία θα **κατανεμηθούν αναλόγως**²². Στο πλαίσιο αυτό, όπως προκύπτει από την ανάλυση του δείγματος, διαπιστώνεται ότι η πολιτική καμπάνια των δύο κομμάτων ακολουθεί τις συγκεκριμένες στρατηγικές.

Έτσι από τη μία πλευρά ο ΣΥΡΙΖΑ με την προεκλογική του καμπάνια απευθύνεται κατά κύριο λόγο σε εκείνους τους ψηφοφόρους που λόγω της αδύναμης οικονομικής και κοινωνικής τους θέσης, υπέστησαν, από τις επιλογές της προηγούμενης διακυβέρνησης, τις βάνουσες οικονομικές και κοινωνικές συνέπειες από τα δυσβάσταχτα μέτρα του προγράμματος δημοσιονομικής προσαρμογής, ενώ ταυτόχρονα απευθύνεται ειδικότερα στο εκλογικό εκείνο κομμάτι του κοινού, το οποίο ανήκει στο χώρο της Αριστεράς, και της Κεντροαριστεράς ευρύτερα, προκειμένου να καταδείξει ότι αυτός αποτελεί τον κύριο εκφραστή της συνέχειας της συλλογικής και ιστορικής μνήμης. «**Η Ιστορία έχει μνήμη**» αναφέρει σε ένα από τα πρώτα spot που δίνει στη δημοσιότητα. Μόνο που εδώ η έννοια της ιστορίας και ευρύτερα της ιστορικής μνήμης με τους **μηχανισμούς της πρόσληψης και της περικειμενοποίησης**²³ του πολιτικού λόγου αποκτά διαφορετικό νόημα κατασκευάζοντας μια **νέα πολιτική πραγματικότητα**. Το

19 Spot ΝΔ (2015). *Ιδεοληψίες ή Δουλειές*; Στο: https://www.youtube.com/watch?v=Cnv-jy1ZpGk&index=5&list=PLYD4ZE4_caPVGMDR9TYKWMfYKaoI91Zv (προσπελάστηκε στις 17/10/2015)

20 Spot ΝΔ (2015). *Πειράματα τέλος*. Στο: https://www.youtube.com/watch?v=aNtZY2IuV9k&index=28&list=PLYD4ZE4_caPVGMDR9TYKWMfYKaoI91Zv (προσπελάστηκε στις 17/10/2015).

21 Bourdieu, P., (2001). *Langage et pouvoir symbolique*, Seuil, Paris, pp.201-211

22 Kotler, Ph., N. Kotler, N., (1999). "Political marketing. Generating effective candidates, campaigns and causes", p.p. 3-18 στο: B. Newman, ed., *Handbook of Political Marketing*, London, Sage.

23 Γεωργακοπούλου, Α.,-Γούτσος Δ., (2011).*Κείμενο και Επικοινωνία*, Αθήνα, Εκδόσεις Πατάκη, σ.σ. 59-73

διαφημιστικό μήνυμα με όρους τηλεοπτικού θεάματος, έχει ως πρωταγωνιστή και αφηγητή με φόντο τη βιβλιοθήκη του γραφείου του, τον ίδιο τον υποψήφιο Πρωθυπουργό. Το μήνυμα με τη μορφή υπότιτλου (super) ενημερώνει τον ψηφοφόρο: «**ΤΟ ΟΧΙ ΕΙΝΑΙ ΒΗΜΑ ΓΙΑ ΜΙΑ ΚΑΛΥΤΕΡΗ ΣΥΜΦΩΝΙΑ**». «**ΕΠΙΠΑΜΕ ΤΗΝ ΑΛΗΘΕΙΑ ΣΤΟ ΛΑΟ**». «**ΟΧΙ ΔΕ ΣΗΜΑΙΝΕΙ ΡΗΞΗ ΜΕ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ, ΑΛΛΑ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ ΤΩΝ ΑΞΙΩΝ**».

Απεναντίας η καμπάνια της Αξιωματικής Αντιπολίτευσης εστιάζει κυρίως στις τμήμα εκείνο του εκλογικού σώματος που όπως τονίζει στον διαφημιστικό τηλεοπτικό της λόγο έχει πληγεί από την επτάμηνη διακυβέρνηση του ΣΥΡΙΖΑ. Σε αυτό ανήκουν οι ομάδες των μικρομεσαίων επιχειρηματιών, των συνταξιούχων, των ανέργων και των φοιτητών κατά κύριο λόγο. Ταυτόχρονα εγκαινιάζει, αναφορικά με τη χρήση της κινηματογραφικής κάμερας, μια νέα τεχνική, που για πρώτη φορά δοκιμάζεται στην Ελλάδα σε προεκλογικές εκστρατείες.

Η νέα τεχνοτροπία στη διαφημιστική ταινία είναι γυρισμένη με την τεχνική **PoV** (Point of View), που για πρώτη φορά χρησιμοποιείται σε πολιτική διαφήμιση στην Ελλάδα. Το **γρήγορο μοντάζ** και οι **μικρές, γεμάτες ένταση σκηνές**, σε συνδυασμό με τη **μοντέρνα και γρήγορη κινηματογράφηση** δίνουν την αίσθηση **video clip**. Είναι παραγωγή χαμηλού κόστους που δίνει έμφαση στο στοιχείο του ρεαλισμού, στην απεικόνιση της πραγματικότητας. Πρόκειται για μια «τριλογία» διαφημιστικών spot, με τίτλο «**Μία μέρα στη ζωή της Λίνας, ιδιωτικής υπαλλήλου**»²⁴, «**Μία μέρα στη ζωή του Γιάννη και του Γιάννη, παππού και εγγονού**»²⁵ και «**Μία μέρα στη ζωή του Απόστολου, ιδιοκτήτη καταστήματος**»²⁶, όπου οι αναφερόμενοι πρωταγωνιστές, οι οποίοι συμβολίζουν και τις αντίστοιχες κοινωνικές ομάδες, επικοινωνούν το σκοπούμενο πολιτικό μήνυμα.

Το **κοινό των ψηφοφόρων**, παρακολουθεί τις επιπτώσεις της ασκούμενης πολιτικής από την επτάμηνη διακυβέρνηση του ΣΥΡΙΖΑ, σα να είναι οι ίδιοι μέσα στην τηλεοπτική οθόνη. Οι ηθοποιοί πρωταγωνιστές, που συμβολίζουν και τις αντίστοιχες κοινωνικές ομάδες, δεν φαίνονται, εφόσον οι ίδιοι φέρουν επάνω τους κυριολεκτικά την κάμερα, η οποία «καταγράφει» την δύσκολη καθημερινότητά τους.

Έτσι το τηλεοπτικό εκλογικό κοινό με αυτήν την πρωτότυπη τεχνική, που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί και ως τεχνική του **νέου πολιτικού κοινωνικού ντοκιμαντέρ**, «**βιώνει**» τα όσα διαδραματίζονται και αναπαρίστανται on camera.

24 Spot ΝΔ (2015). *Μία μέρα στη ζωή της Λίνας, ιδιωτικής υπαλλήλου*. Στο: https://www.youtube.com/watch?v=EBNLB1p44Y0&list=PLYD4ZE4_caPVGMDR9TYKWMfYKaoI91Zv&index=35 (προσπελάστηκε στις 18/10/2015).

25 Spot ΝΔ (2015). *Μία μέρα στη ζωή του Γιάννη και του Γιάννη, παππού και εγγονού*. Στο: https://www.youtube.com/watch?v=oH-7cfgIA_E&list=PLYD4ZE4_caPVGMDR9TYKWMfYKaoI91Zv&index=36 (προσπελάστηκε στις 18/10/2015).

26 Spot ΝΔ (2015). *Μία μέρα στη ζωή του Απόστολου, ιδιοκτήτη καταστήματος*. Στο: https://www.youtube.com/watch?v=Gey3rUa67b4&list=PLYD4ZE4_caPVGMDR9TYKWMfYKaoI91Zv&index=37. (Προσπελάστηκε στις 18/10/2015).

Ουσιαστικά πρόκειται για τον **μετασχηματισμό της πολιτικής δημόσιας σφαίρας σε ιδιωτική-βιωματική πολιτική σφαίρα!**

Το εκλογικό κοινό έχει ήδη μετατραπεί σε καταναλωτικό κοινό στο οποίο μπορεί οι στρατηγικές προσέγγισης, όπως πολύ εύστοχα παρατηρούν οι Miller και Niemi, να είναι καθοριστικές²⁷, όμως φαίνεται ότι η ημερήσια διάταξη, η διαδικασία της πλαισίωσης και της ιεραρχικής αξιολόγησης μπορεί να αποδειχθούν εξίσου ισχυρές²⁸.

5. Η σύγχρονη πολιτική διαιρετική τομή

Ως πολιτική διαιρετική τομή (political cleavage) θεωρείται η έννοια που υποδεικνύει ή υπονοεί τις σχετικά σταθερές πολιτικές αντιπαλότητες που θεμελιώνονται πάνω σε μείζονες κοινωνικές διαιρέσεις²⁹. Όπως μάλιστα αναφέρει ο Harry Eckstein οι πολιτικές διαιρετικές τομές κάνουν αισθητή την εμφάνισή τους «όταν οι πολιτικές διαιρέσεις ακολουθούν εκ του σύνεγγυς και ειδικότερα αφορούν εκείνες τις γραμμές αντικειμενικής κοινωνικής διαφοροποίησης που είναι οι πιο σημαντικές σε μια κοινωνία»³⁰.

Μπορεί, λοιπόν, η ελληνική πολιτική διαιρετική τομή διαχρονικά, μέσω των εκλογικών αναμετρήσεων, να προσλαμβάνει διαφορετικές μορφές, στις εκλογές όμως του Σεπτεμβρίου του 2015 αποκτά νέα χαρακτηριστικά.

Η διαχρονικά κλασική πολιτική διαιρετική τομή **αριστεράς-δεξιάς**, που φέρει πολλά συμβολικά και πραγματικά φορτία ως συνέπεια του εμφυλίου και της μετεμφυλιακής περιόδου, μετασχηματίζεται στην εξέλιξη του πολιτικού και ιστορικού χρόνου, και στην εποχή της υλοποίησης ενός σκληρού οικονομικού προγράμματος Δημοσιονομικής Προσαρμογής έχει νέα χαρακτηριστικά.

Έτσι, λοιπόν, από την διαιρετική τομή «Αριστερά-Δεξιά», «Δεξιά-Αντιδεξιά», «Αλλαγή-Δεξιά», «Κρατισμός-Φιλευθερισμός», «Διαπλοκή-Κάθαρση», η ελληνική κοινή γνώμη, αλλά και το σύνολο του εκλογικού σώματος, βρίσκεται αντιμέτωπο με τη νέα-σύγχρονη πολιτική διαιρετική τομή: το **πολιτικό σύστημα**, για την καμπάνια του κυβερνώντος κόμματος, διακρίνεται στις **φιλομνημονιακές δυνάμεις** από τη μία και στις **δυνάμεις που αντιμάχονται το μνημόνιο από την άλλη**. Πρόκειται ουσιαστικά για τη συμπύκνωση της **σφοδρής πολιτικής αντιπαράθεσης** στη σύγχρονη πολιτική διαιρετική τομή, όπως μεσοποιείται από τον πολιτικό λόγο του ΣΥΡΙΖΑ: του **Μνημονιακού και**

27 Miller, J. M., Krosnick, J.A. (2000). News impact on the ingredients of presidential evaluations: *Politically knowledgeable citizens are guided by a trusted source*, pp. 295-309, in American Journal of Political Science, vol.44, no 2, April.

28 Norris, P., (2003). "Campaign communication", pp. 127-147, in L. Le Duc, R. G. Niemi, P. Norris, eds, 2003, *Comparing Democracies 2*, London Sage.

29 Σταυρόπουλος, Α. Α., (2015). *Πολιτική Επικοινωνία και Image Making*, Αθήνα, Μυρμιδόνες, σ. 147

30 Eckstein, H., (1966). *Division and Cohesion in Democracy*, Princeton University Press, p. 34. Στο Zuckerman Alan (1975). «Political Cleavage: a Conceptual and Theoretical Analysis», *B. J. Pol. Science* 5, p. 235.

Αντιμνημονιακού τόξου. Στην πρώτη ομάδα ανήκει η συγκυβέρνηση της περιόδου 2012-2014, και στο Αντιμνημονιακό τόξο συντάσσεται η συγκυβέρνηση ΣΥΡΙΖΑ-ΑΝΕΛ, η οποία ανέλαβε τη διακυβέρνηση της χώρας τον Ιανουάριο του 2015.

Αντίθετα η καμπάνια της ΝΔ με τη μεσοποίησή της από τα προεκλογικά spot, δομεί, παράγει και αναπαράγει τη σύγχρονη διαιρετική τομή ως συνέπεια από τη μία της άπειρης διακυβέρνησης της χώρας από τη συγκυβέρνηση ΣΥΡΙΖΑ-ΑΝΕΛ, που είχε δραματικές επιπτώσεις στο εισόδημα των πολιτών και από την άλλη παράγει και αναπαράγει την εικόνα-πρόταση εξόδου από αυτή τη διελκυστίνδα: Μόνο με επενδύσεις και υγιή επιχειρηματικότητα η Ελλάδα μπορεί να πάει μπροστά.

Στο πλαίσιο αυτό ο **πολιτικός λόγος των κομμάτων την προεκλογική περίοδο του Σεπτεμβρίου 2015, παράγει και αναπαράγει αυτή την πολιτική διαιρετική τομή**, ενώ ταυτόχρονα **κατατέμνει το εκλογικό σώμα**, με τη μεσοποίηση του από τα τηλεοπτικά spot, **σε κοινωνιοδημογραφικές πολιτικές ομάδες** με προφανή στόχο: Να αυξήσουν οι διεκδικητές της εξουσίας τα εκλογικά ποσοστά τους.

Έτσι αυτή η **σύγχρονη κατασκευασμένη πολιτική διαιρετική τομή φαίνεται να αντέχει στο χρόνο**³¹, αφού εκφράζει μια **ανθεκτική πολιτική αντιπαράθεση**, ως **συνέπεια κυρίως οικονομικών και κοινωνικών αιτιών**, όπως θα δούμε στις επόμενες ενότητες, στην οποία μάλιστα εμπλέκονται μεγάλα τμήματα του πληθυσμού³².

5. 2. Πολιτική και Ιδεολογία

Ο Entman σημειώνει ότι η **πλαισίωση** αφορά την «επιλογή ορισμένων πλευρών μιας αντιληπτικής πραγματικότητας και η ανάδειξή τους σε προεξέχοντα μέρη ενός μηνύματος για την προώθηση ενός συγκεκριμένου ορισμού ενός προβλήματος, μιας αιτιακής ερμηνείας, μιας ηθικής εκτίμησης ή/ και μίας υπόδειξης που αφορά τη διαχείριση του εν λόγω αντικειμένου»³³. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον όμως παρουσιάζει η **περιπτωσιολογική πλαισίωση**, την οποία ο Iyengar³⁴, συλλαμβάνει ως «**πλαισίωση καταλογισμού**» του αιτιακού καταλογισμού της απόδοσης της ευθύνης απέναντι σε ένα γεγονός. Η διαφημιστική, λοιπόν, προεκλογική καμπάνια

31 Είναι χαρακτηριστικό ότι από την στιγμή που υπεγράφη το πρώτο Σύμφωνο Δημοσιονομικής Προσαρμογής, το Μάιο του 2010, η διαιρετική τομή Μνημονιακών-Αντιμνημονιακών πολιτικών δυνάμεων διατηρείται με αμείωτη ένταση, έως και το Σεπτέμβριο του 2015, όπως καταγράφεται, τόσο από την επίσημη πολιτική ρητορική, όσο και από τις δημοσκοπήσεις, αλλά και από τις περιοδικές ακτιβιστικές εμφανίσεις δράσεων, οι οποίες αντιτίθενται στο περιεχόμενο του Προγράμματος, όπως του κινήματος των «Αγανακτισμένων».

32 Μοσχονάς, Α., (2000). «Η διαιρετική τομή δεξιάς-αριστεράς στη Μεταπολίτευση (1974-1990). Περιεχόμενο της τομής και όψεις της στρατηγικής των κομμάτων του 'αντιδεξιού υποσυστήματος'». Στο : Δεμερτζής Ν., (2000). (επιμ.). *Η ελληνική πολιτική κουλτούρα σήμερα*. Αθήνα, Οδυσσεύς, σ.σ. 161-163.

33 Entman, R. , (1993). Framing: Toward clarification of a fractured paradigm, pp. 51-58. Στο: *Journal of Communication*, (43).

34 Iyengar, S., (1991). *Is anyone responsible? How tv frames political issues*, Chicago, The Chicago University Press. Δες επίσης: Iyengar, S., (2007). *Media Politics. A citizen's guide*, New York, W.W. Norton.

των δύο κομμάτων δομείται και αναπαράγεται μέσα στο παραπάνω πλαίσιο. Ο **πολιτικός τους λόγος**, όπως μεσοποιείται από τα διαφημιστικά προεκλογικά spot, **κατασκευάζει με τους μηχανισμούς της ιεραρχικής αξιολόγησης, αλλά και της κατασκευής της πραγματικότητας³⁵ το διακύβευμα της αναμέτρησης**, προκειμένου η Κοινή Γνώμη να αποφασίσει με την ψήφο της.

Από τη μία πλευρά ο ΣΥΡΙΖΑ **κατασκευάζει το βασικό διακύβευμα-δύλημα «ΞΕΜΠΕΡΔΕΥΟΥΜΕ ΜΕ ΤΟ ΠΑΛΙΟ ΚΕΡΔΙΖΟΥΜΕ ΤΟ ΑΥΡΙΟ»**. Από την άλλη η ΝΔ με μία σειρά διαδοχικών διλημμάτων, όπως «**ΑΣ ΤΕΛΕΙΩΝΟΥΜΕ ΜΕ ΤΗΝ ΑΛΛΑΖΟΝΕΙΑ-ΠΑΜΕ ΜΠΡΟΣΤΑ**», «**ΜΠΛΟΦΕΣ ΠΕΙΡΑΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΑΝΑΚΡΙΒΑ ΛΑΘΗ; Ή ΜΕ ΣΧΕΔΙΟ ΚΑΙ ΥΠΕΥΘΥΝΟΤΗΤΑ**», κατασκευάζει **την εικόνα της σταθερότητας** απέναντι στον πολιτικό της αντίπαλο. Ο ΣΥΡΙΖΑ από την πλευρά του με την καμπάνια που ακολουθεί και που έχει ως βασικό σύνθημα «**ΞΕΜΠΕΡΔΕΥΟΥΜΕ ΜΕ ΤΟ ΠΑΛΙΟ ΚΕΡΔΙΖΟΥΜΕ ΤΟ ΑΥΡΙΟ**», κατασκευάζει την εικόνα του νέου και άφθартου ηγέτη, ο οποίος συγκρούεται με τους κρατικοδίαιτους ολιγάρχες³⁶, αλλά ταυτόχρονα είναι αποφασισμένος να θέσει τέλος στα κάθε είδους ποικιλώνυμα συμφέροντα, που αποτελούν την κύρια αιτία ανασχεσης οποιασδήποτε αναπτυξιακής προσπάθειας για τη Χώρα.

Και τα δύο κόμματα **κατασκευάζουν την εικόνα του ηγέτη** τους ως της μόνης ελπίδας για το αύριο του τόπου. Η ΝΔ κατασκευάζει την εικόνα του ηγέτη που αποτελεί την εγγύηση για μια ομαλή συνέχεια της Χώρας και της εξόδου από την κρίση.

Επομένως συγκρούονται δύο πολιτικές εικόνες που συγκροτούν το βασικό διακύβευμα των εκλογών: Η Χώρα πώς θα προχωρήσει; Με τον νέο και άφθартο ηγέτη που εκφράζει το νέο κόντρα στο παλιό, που ζητά δεύτερη ευκαιρία, αφού το πολιτικό οικονομικό και κοινωνικό περιβάλλον δεν επέτρεψε την πλήρη άσκηση των καθηκόντων του ή με τον ηγέτη που εκφράζει τη σταθερότητα και ομαλότητα;

Η σύγκρουση των πολιτικών διακυβευμάτων είναι κυρίαρχη.

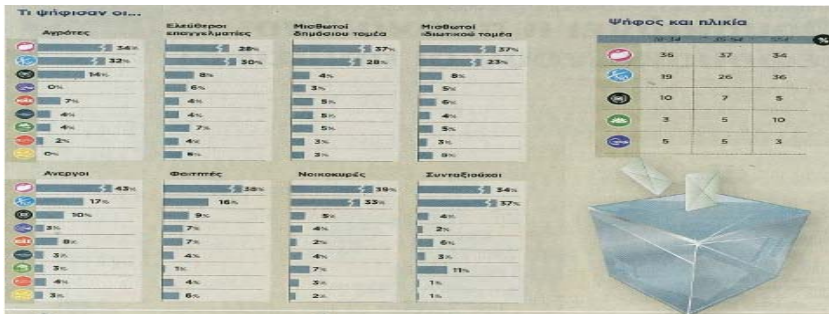
5.3. Η εξέλιξη ανάλυσης της ψήφου

Από την **ανάλυση της κατανομής της ψήφου των κοινωνικών ομάδων** εξάγονται ορισμένα χρήσιμα στοιχεία για την ερμηνεία της επίδρασης της προεκλογικής εκστρατείας του Σεπτεμβρίου 2015 στην τελική διαμόρφωση του εκλογικού αποτελέσματος.

35 Gerstle, J., (2014). *Η πολιτική επικοινωνία*, Ψύλλα Μ. (επιμ.-εισαγωγή). Κουντούρη Φ., (Μτφρ). Αθήνα, Τυπωθήτω-Γ. Δαρδανός, σ.σ. 141-145

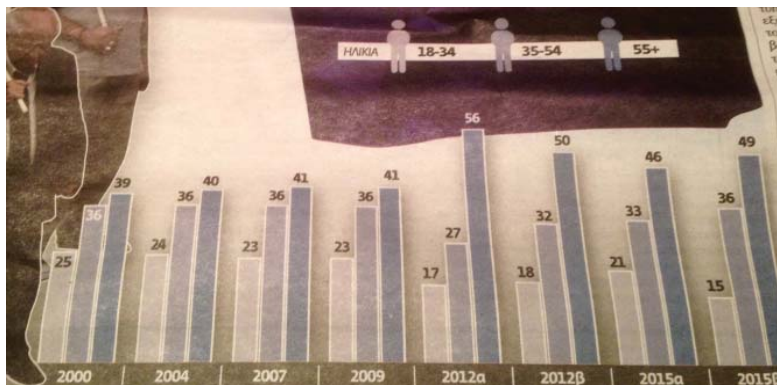
36 Χαρακτηριστική είναι η έντονη αντιπαράθεση στη Βουλή στις 24 Οκτωβρίου 2015 για το Σ/Ν «Αδειοδότηση παρόχων περιεχομένου επίγειας ψηφιακής τηλεοπτικής ευρυεκπομπής ελεύθερης λήψης και άλλες διατάξεις». Διαθέσιμο στο: <https://www.youtube.com/watch?v=UYoe5btjCKY> (προσπελάστηκε στις 24/10/2015).

Διάγραμμα 3: Πώς ψήφισαν οι...

Ο ΣΥΡΙΖΑ, όπως διαφαίνεται στο διάγραμμα 3, κυριαρχεί στην συντριπτική πλειοψηφία των κοινωνικών ομάδων. Αγρότες, άνεργοι, φοιτητές, νοικοκυρές, μισθωτοί του Δημοσίου, αλλά και του Ιδιωτικού τομέα (!), δίνουν το εκλογικό προβάδισμα στο κυβερνών κόμμα. Η ΝΔ κυριαρχεί, αλλά με βραχεία κεφαλή μόνο στους ελεύθερους επαγγελματίες (30%, έναντι 28% των ψήφων που λαμβάνει ο ΣΥΡΙΖΑ) και στους συνταξιούχους επίσης με μικρή διαφορά (37% ΝΔ, έναντι 34% ΣΥΡΙΖΑ). Η πολιτική κυριαρχία του κυβερνώντος κόμματος είναι εμφανής στο σύνολο σχεδόν των κοινωνικών ομάδων. Η κυριαρχία αυτή μπορεί να ερμηνευθεί και από την «εκλογική γήρανση» της ΝΔ. (Δ4).

Διάγραμμα 4: Διαχρονική εκλογική γήρανση ΝΔ

Από τη διαχρονική καταγραφή της τελευταίας δεκαπενταετίας είναι σημαντική η **ηλικιακή συρρίκνωση της επιρροής της ΝΔ στο εκλογικό σώμα**. Όπως μάλιστα τονίζει ο Σταθόπουλος «η συμμετοχή των μόλις 5,4 εκατ. ψηφοφόρων τον Σεπτέμβριο 2015, με βάση το δυνητικό εκλογικό σώμα των 8,5 εκατ. περίπου, που θεωρητικά είναι διαθέσιμο, αποτελεί τη μικρότερη ουσιαστικά

συμμετοχή που έχουμε γνωρίσει στις ελληνικές βουλευτικές εκλογές. Είναι βέβαιο επίσης με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία ότι η αποχή αυτή υπήρξε πιο έντονη στις νεότερες ηλικίες. Θα έλεγε κανείς ότι ένα μέρος αυτών των ψηφοφόρων, ενώ ήταν πιο κοντά στη ΝΔ, αποφάσισε να μην την υποστηρίξει, κάνοντας κατά κάποιον τρόπο μια επιλογή ανοχής προς τον ΣΥΡΙΖΑ»³⁷.

Ο ΣΥΡΙΖΑ το 2009 συγκέντρωνε το 4,6% των ψήφων, ενώ το 2012, εκτοξεύθηκε στο 26,8%! Σε μία τριετία δηλαδή αύξησε εκλογικά τα ποσοστά του περισσότερο από 500%!.

Ένα από τα πολιτικά αίτια αφορούν την **ιδεολογική μετατόπιση των ψηφοφόρων του παραδοσιακού κέντρου προς τα κεντροαριστερά** και την αντίστοιχη αποδυνάμωση των παραδοσιακών πολιτικών δυνάμεων στο χώρο του κέντρου, όπως του ΠΑΣΟΚ, το οποίο κυριάρχησε μεταπολιτευτικά, αλλά και της ΝΔ, λιγότερο, αλλά εξίσου σημαντικά, προς τα δεξιά, κυρίως ως συνέπεια των επιπτώσεων της εφαρμογής των δύο προγραμμάτων δημοσιονομικής προσαρμογής, αλλά και της συμμετοχής τους στην συγκυβέρνηση του **2012-2014**.

Στα δημοσκοπικά **ευρήματα της GPO** που παραχώρησε η εταιρία στην ελληνική έκδοση της Huffington Post³⁸ διαπιστώνεται ότι οι **σημερινοί ψηφοφόροι του, αυτοπροσδιορίζονται ως κεντροαριστεροί και «βλέπουν» τον ΣΥΡΙΖΑ ως ένα κεντροαριστερό κόμμα**.

Αν και σε επίπεδο μάλιστα πολιτικής ρητορικής γίνεται λόγος για κυβέρνηση Αριστεράς, οι ψηφοφόροι σε ποσοστό υψηλότερο του 57%, ήδη από τον Ιούνιο του 2013, τοποθετούν τον ΣΥΡΙΖΑ στο χώρο της Κεντροαριστεράς³⁹.

Το 57,4% επί του συνόλου των ψηφοφόρων που αντιλαμβάνονται τον ΣΥΡΙΖΑ ως Κεντροαριστερό, μετατρέπεται σε 67% μεταξύ των ίδιων των ψηφοφόρων του κόμματος, επίσης σύμφωνα με μετρήσεις του 2013.

Οι ψηφοφόροι του ΣΥΡΙΖΑ όταν τους ζητήθηκε (τον Σεπτέμβριο του 2014) να τοποθετηθούν σε ένα νοητό άξονα που ξεκινά από την Άκρα Αριστερά και φθάνει στην Άκρα Δεξιά (από το 1 έως το 10) «έφεραν» ως αποτέλεσμα 4,2 γεγονός που ερμηνεύεται, σύμφωνα με τη Γεωργιάδου, ως ένα ποσοστό που σαφώς δείχνει πως μεγάλος αριθμός αυτών δεν αυτό-χαρακτηρίζονται ως Αριστεροί⁴⁰.

Όπως η ίδια υποστηρίζει τα κόμματα πολλές φορές λειτουργούν ως «καθρέφτες» αυτών που τα επιλέγουν. «Οι ψηφοφόροι δεν αλλάζουν την ιδεολογική τους τοποθέτηση, αλλάζουν το ίδιο το κόμμα. Όταν οι ψηφοφόροι

37 Σταθόπουλος, Π. (2015). *Η εκλογική «γήρανση» της ΝΔ*. ΤΟ ΒΗΜΑ, 11.10.15. Στο: <http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=744800>. (προσπελάστηκε στις 24/10/2015).

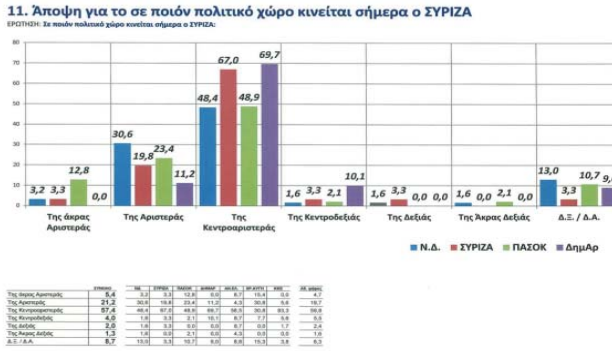
38 Από που πηγάει η δύναμη του ΣΥΡΙΖΑ. Γιατί οι Κεντροαριστεροί επιλέγουν πρώτη φορά Αριστερά. THE HUFFINGTON POST. Στο: http://www.huffingtonpost.gr/2015/01/18/politiki-syriza-kentroaristera-aristera_n_6492180.html# (προσπελάστηκε στις 24/10/2015).

39 Ο πολιτικός και ιδεολογικός αυτοπροσδιορισμός και ετεροπροσδιορισμός του εκλογικού σώματος αποτυπώνεται στο διάγραμμα 5. Είναι χαρακτηριστικό μάλιστα ότι ακόμη και το 48,4% των ψηφοφόρων της ΝΔ, δηλαδή σχεδόν ένας στους δύο, θεωρούν ότι ο ΣΥΡΙΖΑ ανήκει στην κεντροαριστερά.

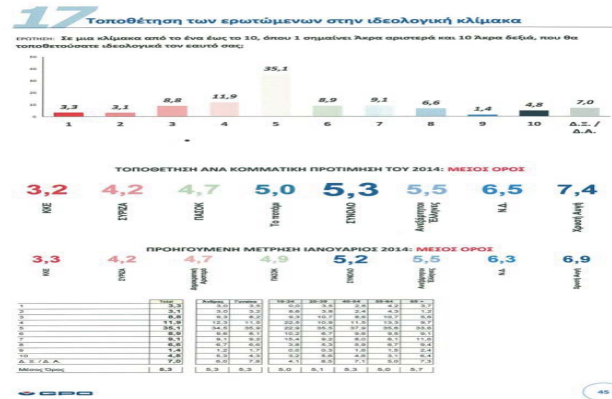
40 Δες σχετ. το διάγραμμα 6.

του ΣΥΡΙΖΑ λένε πως βλέπουν το κόμμα ως Κεντροαριστερό, προβάλλουν αυτό που ταιριάζει στη δική τους φυσιογνωμία»⁴¹.

Διάγραμμα 5: Σε ποιο πολιτικό χώρο κινείται σήμερα ο ΣΥΡΙΖΑ

Διάγραμμα 6: Τοποθέτηση ερωτώμενων στη ιδεολογική κλίμακα

5.4. Το οικονομικό περιβάλλον

Εκτός από τις ιδεολογικές μετατοπίσεις και τις πολιτικές αναδιατάξεις σημαντικό, αν όχι καθοριστικό, ρόλο, στην τελική διαμόρφωση του εκλογικού αποτελέσματος, διαδραματίζουν οι οικονομικές συνθήκες που διαμορφώθηκαν και εξελίσσονται μετά την υπογραφή του πρώτου προγράμματος δημοσιονομικής

41 Γεωργιάδου, Β., (2015). Από που πηγάει η δύναμη του ΣΥΡΙΖΑ. Γιατί οι Κεντροαριστεροί επιλέγουν πρώτη φορά Αριστερά. THE HUFFINGTON POST. 18.01.2015. Στο: http://www.huffingtonpost.gr/2015/01/18/politiki-syriza-kentroaristera-aristera_n_6492180.html#. (προσπελάστηκε στις 24/10/2015).

προσαρμογής, αφού και το 2014, διαπιστώνεται μία **μαζική μετατόπιση των εισοδημάτων προς τα κατώτερα εισοδηματικά κλιμάκια.**

Ειδικότερα περισσότερα από 5 εκατ. Έλληνες δηλώνουν ετήσιο ατομικό εισόδημα κάτω των 12.000 ευρώ. Από περίπου 5,9 εκατ. κοινές φορολογικές δηλώσεις που υποβλήθηκαν μέχρι και το τέλος Αυγούστου 2015, τα 3,7 εκατ. ή το εκρηκτικό ποσοστό του **62,82%** έδειξε **οικογενειακές αποδοχές κάτω από 12.000 ευρώ**⁴². Το πιο ανησυχητικό είναι οι μεταβολές που παρουσιάζονται, αφού από το 2010 –έτος έναρξης εφαρμογής των προγραμμάτων δημοσιονομικής προσαρμογής– έως σήμερα, το «**μερίδιο**» των **φτωχότερων φορολογουμένων έχει αυξηθεί κατά 14 ποσοστιαίες μονάδες.** Το 2010, ο αριθμός των φορολογουμένων με οικογενειακό εισόδημα κάτω από 12.000 ευρώ ήταν 2,782 εκατομμύρια άτομα, δηλαδή περίπου ένα εκατομμύριο λιγότερα σε σχέση με σήμερα⁴³.

Το δυσμενές, οικονομικό περιβάλλον επιβεβαιώνεται και από την **αποκαλυπτική έκθεση της Allianz**, η οποία παρακολουθεί τις **μεταβολές στον παγκόσμιο πλούτο**, σύμφωνα με την οποία **ο ελληνικός λαός ήταν ο φτωχότερος λαός της Ευρώπης το 2014!**

Ειδικότερα μετά την αφαίρεση των χρεών που τον βαραίνουν, ο κάθε Έλληνας έχει χρηματοοικονομικά στοιχεία αξίας 11.640 ευρώ, σαφώς **πίσω από την Πορτογαλία**, όπου τα κατά κεφαλήν χρηματοοικονομικά στοιχεία ανέρχονταν σε 19.256 ευρώ. Η Ελλάδα βρίσκεται στην 26η θέση ανάμεσα στις 53 χώρες που μελετήθηκαν⁴⁴. Την πρώτη θέση τόσο στη Δυτική Ευρώπη όσο και παγκοσμίως καταλαμβάνει η Ελβετία, όπου σε κάθε κάτοικο αναλογεί ρευστή περιουσία αξίας 157.446 ευρώ⁴⁵. Στη δεύτερη θέση παγκοσμίως έρχονται οι Ηνωμένες Πολιτείες (138.710 ευρώ ανά άτομο) ενώ τρίτη έρχεται η Βρετανία, με 86.233 ευρώ ρευστών περιουσιακών στοιχείων ανά άτομο⁴⁶.

Συνεπώς το **οικονομικό περιβάλλον στην Ελλάδα τα χρόνια της κρίσης** αποτελεί καθοριστική παράμετρο της ερμηνευτικής προσέγγισης του

42 Πάνω από 5 εκατ. Έλληνες δηλώνουν ετήσιο ατομικό εισόδημα κάτω των 12.000. ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ. 04.10.2015. Στο: <http://www.kathimerini.gr/833430/article/oikonomia/ellhnikh-oikonomia/panw-apo-5-ekat-ellhnes-dhlwnoyn-ethsio-atomiko-eisodhma-katw-twn-12000>

43 Αναλυτικά στοιχεία για την μετατόπιση των οικογενειακών εισοδημάτων προς τα κάτω παρατίθενται στο διάγραμμα 7. Όπως ξεκάθαρα προκύπτει η μεταβολή την περίοδο 2010-2014 είναι δραματική με αποτέλεσμα την αύξηση της φτωχοποίησης μεγάλων κοινωνικών στρωμάτων.

44 Ελλάδα: Ο φτωχότερος λαός της Ευρώπης το 2014!. Στο: <http://politicanea.blogspot.gr/2015/09/2014.html>. (προσπελάστηκε στις 24/10/2014).

45 Allianz (2015). *Global Wealth Report*. Στο: http://content-medn.imerisia.gr/pegasus/Multimedia/pdf/agwr2015EN_id3392952.pdf. (προσπελάστηκε στις 24/10/2015).

46 Σύμφωνα με την έκθεση της Allianz για τη μεταβολή του παγκόσμιου πλούτου, η εντυπωσιακή αύξηση του ρευστού πλούτου παγκοσμίως αντανάκλα την αύξηση των περιουσιακών στοιχείων σε πολλές περιοχές, ιδίως στην Κίνα και τη Βόρεια Αμερική. Ωστόσο, η θλιβερή αλήθεια είναι πως η ανισότητα σημαδεύει την κατανομή όλης αυτής της περιουσίας. Όπως σημειώνει η Allianz, στις 53 χώρες που μελετήθηκαν το φτωχότερο μισό του πληθυσμού κατέχει μόνο περίπου το 5% του χρηματοοικονομικού πλούτου. Και μπορεί η μεσαία τάξη να υπολογίζεται σε 3,5 δισεκατομμύρια ανθρώπους σε αυτές τις 53 χώρες, όμως το 80% των 136 τρισεκατομμυρίων ευρώ ανήκει στην πλουσιότερη τάξη, που αναλογεί σε λιγότερο από το 10% του πληθυσμού.

τελικού εκλογικού αποτελέσματος, όπως διαμορφώθηκε στις εκλογές του Σεπτεμβρίου του 2015.

Διάγραμμα 7: Τα εισοδήματα των φορολογούμενων

6. Συμπεράσματα

Η πολιτική αντιπαράθεση με τη χρήση του μεσοποιημένου πολιτικού λόγου των τηλεοπτικών διαφημιστικών μηνυμάτων, (spot) αναδεικνύει τα διακυβεύματα και τις κρίσιμες αποφάσεις τις οποίες καλούνται οι πολίτες με την ψήφο τους να αναλάβουν.

Από την ανάλυση των παραμέτρων της προεκλογικής εκστρατείας των δύο διεκδικητών της πολιτικής εξουσίας, διαπιστώνεται ότι η χρήση του μεσοποιημένου πολιτικού τους λόγου **κατατέμνει, το πολιτικό ακροατήριο σε κοινωνιοδημογραφικές ομάδες**, προκειμένου να επικοινωνηθούν ευκολότερα με τους μηχανισμούς πρόσληψης και πλαισίωσης τα πολιτικά μηνύματα των κομματικών σχηματισμών προς το εκλογικό ακροατήριο.

Ο πολιτικός τους λόγος με τους **συμβολικούς μηχανισμούς**, αλλά και την **ιεραρχική αξιολόγηση** της θεματολογίας ασκεί **εξουσία** και χρησιμεύει στη **σύγκρουση**, τη **στρατηγική τη χειραγώγηση** και την **επικοινωνία**. Το εκλογικό κοινό με την έκθεσή του στις νέες τεχνικές επικοινωνίας, όπως το PoV, αλλά κυρίως με τη ρεαλιστική χρήση του μεσοποιημένου πολιτικού λόγου των κομμάτων **μετατραπέεται σε καταναλωτικό κοινό** στο οποίο **οι στρατηγικές προσέγγισης** αποκτούν κυριάρχη σημασία, αφού μετασχηματίζουν την πολιτική δημόσια σφαίρα σε ιδιωτική βιοματική...

Τα δύο κόμματα ακολουθούν μία **επικοινωνιακή στρατηγική**, βασισμένη κατά κύριο λόγο στην **πραγματιστική και συμβολική προσέγγισή**

της⁴⁷, προκειμένου να πείσουν για τις θέσεις τους. Παρόλο που με τον πολιτικό τους λόγο ξετυλίγουν πτυχές του προγράμματός τους είναι εμφανής και κυρίαρχη **η κατασκευή των διακυβευμάτων** προς το εκλογικό σώμα. Ειδικότερα ο **πολιτικός λόγος του κυβερνώντος κόμματος την προεκλογική περίοδο του Σεπτεμβρίου 2015, παράγει και αναπαράγει τη σύγχρονη πολιτική διαιρετική τομή του Μνημονιακού και Αντιμνημονιακού τόξου**. Αντίθετα η Αξιωματική Αντιπολίτευση εστάζει την προεκλογική της εκστρατεία σε επιμέρους τομείς της οικονομίας που έχουν άμεση επίπτωση στην καθημερινότητα των πολιτών.

Και τα δύο κόμματα **ορίζουν την ατζέντα (agenda setting)**⁴⁸ με τη στρατηγική που ακολουθούν, αφού μέσω των μηνυμάτων τους κατασεκανάζουν, ιεραρχούν και επικοινωνούν τη θεματολογία που τα ίδια επιθυμούν στις ομάδες-στόχους, δηλαδή το κατατιμημένο από τα ίδια, σε κοινωνικές και δημογραφικές ομάδες εκλογικό σώμα.

Σε **ιδεολογικό επίπεδο** και τα δύο κόμματα κατασκευάζουν και αναπαράγουν τη εικόνα του ηγέτη, που μάχεται και διεκδικεί (Τσίπρας) και που αποτελεί εγγύηση για την επιστροφή στην ομαλότητα (Μεϊμαράκης). Η **συγκρουση των διακυβευμάτων είναι κυρίαρχη**. Με τους μηχανισμούς της περιπτώσιολογικής πλαισίωσης (Iyengar), ο ΣΥΡΙΖΑ κατασκευάζει την εικόνα του υπαίτιου, δηλαδή του «**ΠΑΛΑΙΟΥ**» το οποίο συμβολίζεται σε ό,τι έχει προηγηθεί της διακυβέρνησής του και με το οποίο ρητά αναφέρει ότι είναι αντίθετος: «**ΞΕΜΠΕΡΔΕΥΟΥΜΕ ΜΕ ΤΟ ΠΑΛΙΟ ΚΕΡΑΙΖΟΥΜΕ ΤΟ ΑΥΡΙΟ**», τονίζει στη ρητορική του επιδιώκοντας να πείσει το εκλογικό κοινό, ότι με το νέο και άφθαρτο ηγέτη, αποτελούν την ελπίδα για το μέλλον του τόπου. Αντίθετα η στρατηγική της ΝΔ καταλογίζει στο ΣΥΡΙΖΑ την απειρία του νέου ηγέτη ως τον κύριο υπαίτιο για ό,τι έχει συμβεί στην οικονομία και τη χώρα το επτάμηνο της διακυβέρνησής του, με αποκορύφωμα τα capital controls.

Και οι δύο «μονομάχοι» κατασκευάζουν και αναπαράγουν μέσω της σύγκρουσης των διακυβευμάτων την **πολιτική πόλωση** με την κατάτμηση του εκλογικού σώματος σε ομάδες-στόχους, καθώς και με τους **ιδεολογικούς μηχανισμούς ορισμού της κατάστασης**⁴⁹, καθώς με την **ιδεολογική στρατηγική της κατάτμησης**. Ακολουθώντας αυτή τη στρατηγική το όλον κατακερματίζεται σε επιμέρους μονάδες-ομάδες, προκειμένου να αποτραπεί κοινωνική αντίδραση. Το μείζον, δηλαδή πρόβλημα του ασφυκτικού οικονομικού και κοινωνικού

47 Gerstle, J., (2014). *Η πολιτική επικοινωνία*, Επιμ.-εισαγωγή, Ψύλλα Μαριάννα. Μτφρ. Κουντούρη Φανή, Αθήνα, Τυπωθήτω-Γ. Δαρδανός, σ.σ. 42-47

48 Για τον ορισμό της ατζέντας δεξ επίσης: Σταυρόπουλος Α.Α. (2015). «Πολιτική και Μετανάστευση: Οι μετανάστες της Ελλάδας της Κρίσης μεταξύ Δουβλίνου II και Πολεμικών Συγκρούσεων». Στο Γεωργιγιάννης, Π. (2015). (επίμ.). *Εκπαίδευση και Ετερότητα*. Πρακτικά 19^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου, Πάτρα, 10-12 Ιουλίου 2015, σ.σ. 187-188.

49 Hall, S., (1989). «Η επανανακάλυψη της Ιδεολογίας, Η επάνοδος του απωθημένου στις μελέτες για τα Μέσα», στο : Κομνηνού, Μ., Λυριτζής, Χ. (επίμ.). *Κοινωνία Εξουσία και Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας*. Αθήνα, Παπαζήσης, σ.σ. 140-145.

πλαισίου, που προκάλεσε η εφαρμογή των προγραμμάτων δημοσιονομικής προσαρμογής, με τη μεσοποίηση του πολιτικού λόγου κατατέμεται σε επιμέρους προβλήματα της καθημερινότητας, ενώ με τη συμβολική χρήση του πολιτικού λόγου κατασκευάζεται και αναπαράγεται η αναγκαία πολιτική συναίνεση για τις απαιτούμενες δύσκολες επιλογές, στα πλαίσια λειτουργίας της αστικής κοινοβουλευτικής δημοκρατίας.

Έτσι τα δύο κόμματα λειτουργώντας στα πλαίσια του **πολωτικού πλουραλισμού**⁵⁰, που είναι διαδεδομένος κυρίως τις χώρες της Νότιας Ευρώπης, επιδιώκουν να πείσουν το εκλογικό σώμα για τις θέσεις τους με τη στρατηγική που ακολουθούν.

Παρά λοιπόν την «επικοινωνιακή καταιγίδα», που ακολουθείται και σε αυτήν την εκλογική αναμέτρηση⁵¹ το τελικό εκλογικό αποτέλεσμα φαίνεται ότι είναι περισσότερο απόρροια των κοινωνικών και οικονομικών κυρίως παραγόντων.

Η δραματική πτώση των οικογενειακών εισοδημάτων, η φτωχοποίηση μεγάλων τμημάτων της ελληνικής κοινωνίας, καθώς και οι πρωτοφανείς συνθήκες που δημιουργήθηκαν στον κοινωνικό ιστό της Χώρας, όπου μεγάλα τμήματα της ελληνικής κοινωνίας εξωθήθηκαν στο οικονομικό και κοινωνικό περιθώριο, λόγω της εφαρμογής των σκληρών απαιτήσεων των προγραμμάτων δημοσιονομικής προσαρμογής, φαίνεται να αποτελούν την κύρια αιτία της αλλαγής του πολιτικού σκηνικού.

Επίσης ο **θυμός**, η **οργή**, η **αποστροφή** και η **εκλογική κόπωση** των ψηφοφόρων προς τις **πολιτικές δυνάμεις** που διαχειρίστηκαν την περίοδο 2012-2014 φαίνεται να είναι ένας καθοριστικός συνδυασμός παραγόντων που οδήγησαν μάλιστα στην αύξηση της εκλογικής δύναμης του ΣΥΡΙΖΑ, αλλά και στην αύξηση της διαφοράς του από τη ΝΔ κατά 7,5% στην εκλογική αναμέτρηση της

50 Οι Hallin et al, όπως αναφέρει ο Gerstle, με βάση τέσσερα συγκεκριμένα κριτήρια, δηλαδή την ανάπτυξη του μαζικού τύπου, την εμπλοκή του κράτους, τον βαθμό «της πολιτικής ευθυγράμμισης» και το βαθμό επαγγελματισμού του μιντιακού συστήματος, ανέδειξαν τρία συστήματα επικοινωνιακών σχέσεων, που αφορούν τη μεσοποίηση της πολιτικής, ως διάδραση μεταξύ ΜΜΕ και πολιτικού συστήματος: το **φιλελεύθερο** μοντέλο αγγλοσαξωνικής έμπνευσης, το μοντέλο του **πολωτικού πλουραλισμού**, που λειτουργεί κυρίως στις χώρες της Νότιας Ευρώπης, καθώς και το μοντέλο του **δημοκρατικού κορπορατισμού** της Κεντρικής και Βόρειας Ευρώπης. Βλ. περισσότερο στο: Hallin, D. C., Mancini, P., (2004). *Comparing Media Systems. Three models of media and politics*, Cambridge, Cambridge University Press. Επίσης στο: Gerstle, J., (2014). *Η πολιτική επικοινωνία*, Επιμ.-εισαγωγή, Ψύλλα Μαριάννα. Μτφρ. Κουντούρη Φανή, Αθήνα, Τυπωθήτω-Γ. Δαρδανός σ.79

51 Μια ενδιαφέρουσα προσέγγιση και ερμηνεία της ανόδου και εκλογικής κυριαρχίας του ΣΥΡΙΖΑ, κάνει ο Γάλλος Επίτροπος Οικονομικών και Δημοσιονομικών Υποθέσεων, Πιερ Μοσκοβισί, στο αποκαλυπτικό ντοκουμαντέρ για το άγνωστο παρασκήνιο των επτάμηνων διαβουλεύσεων της ελληνικής κυβέρνησης με τους θεσμούς, με τίτλο «Η Ελλάδα την επόμενη μέρα», που προβλήθηκε από το γαλλο-γερμανικό δίκτυο ARTE, στο οποίο εκτός του Επιτρόπου μιλά ο Β. Σόμπλε και ο Ζαν Κλωντ Γιούνκερ και το οποίο παρουσιάστηκε δύο μέρες πριν την επίσκεψη Ολάντ στην Αθήνα. Σύμφωνα, με τον Π. Μοσκοβισί «Ο ΣΥΡΙΖΑ δεν ήρθε τυχαία στην εξουσία, οι προηγούμενες κυβερνήσεις της Δεξιάς και της Κεντροαριστεράς δεν είχαν κάνει μεταρρυθμίσεις, δεν πέτυχαν την επανεκκίνηση της ελληνικής οικονομίας, απώλεσαν την εμπιστοσύνη. Ο ΣΥΡΙΖΑ εμφανίστηκε τότε σαν το κόμμα της τελευταίας ελπίδας». ΒΗΜΑ, 25.10.2015, σ. 16. Στο: <http://www.tovima.gr/politics/article/?aid=748590> (προσπελάστηκε στις 27/10/2015).

20^{ης} Σεπτεμβρίου 2015. Αλλά και η αυξημένη αποχή φαίνεται να είναι συνέπεια κατά ένα μεγάλο μέρος της αποστασιοποίησης των ψηφοφόρων που βρίσκονται πιο κοντά στη ΝΔ, δίνοντας έτσι ψήφο ανοχής στο κυβερνών κόμμα.

Η ιδεολογική μετατόπιση των ψηφοφόρων του παραδοσιακού κέντρου προς τα κεντροαριστερά, αλλά και η διαρροή σε μικρότερο βαθμό ενός τμήματος του εκλογικού σώματος προς τα δεξιά, ως συνέπεια κυρίως των εφαρμοζόμενων πολιτικών των προγραμμάτων δημοσιονομικής προσαρμογής, αναδιατάσσουν τον πολιτικό χάρτη της Ελλάδας, δημιουργώντας **δύο νέους βασικούς πολιτικούς πόλους**: έναν **κεντροαριστερό**, με κύριο εκφραστή το κόμμα του ΣΥΡΙΖΑ, και έναν **κεντροδεξιό** με κύριο εκφραστή τη ΝΔ⁵².

Στο εκλογικό, λοιπόν, αποτέλεσμα δε φαίνεται να επιδρά καθοριστικά η επικοινωνιακή εκστρατεία των κομματικών επιτελείων, αφού το αποτέλεσμα διαμορφώνεται κυρίως ως συνέπεια του συνδυασμού, κυρίως οικονομικών και κοινωνικών παραγόντων, παρά την ένταση της επικοινωνιακής τους στρατηγικής, η οποία κορυφώνεται όσο πλησιάζει η κρίσιμη ψηφοφορία.

Στην νέα περίοδο που διανοίγεται οι προκλήσεις για το πολιτικό σύστημα αποκτούν ξεχωριστή σημασία. Με πολλά και σοβαρά ανοιχτά θέματα, όπως το μεταναστευτικό, την πρωτοφανή ύφεση, που προκαλεί αλυσιδωτές οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις, όπως ανεργία, υποαπασχόληση, χαμηλές αμοιβές, ανασφάλιστη εργασία και την κοινωνία συνολικά να έχει φτάσει στο όρια της ανοχής της, η νέα πολιτική πραγματικότητα του σύγχρονου πολιτικού διπολισμού καλείται να αναλάβει πολιτικές πρωτοβουλίες και πρακτικές για μια βιώσιμη προοπτική για το μέλλον του τόπου.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Βερναρδάκης, Χ., (2005). *Η Κοινή Γνώμη στην Ελλάδα 2004*, Αθήνα, Σαββάλας Γεωργακοπούλου, Α.,-Γούτσος Δ., (2011). *Κείμενο και Επικοινωνία*, Αθήνα, Εκδόσεις Πατάκη
- Γεωργιάδου, Β., (2015). *Από που πηγάζει η δύναμη του ΣΥΡΙΖΑ. Γιατί οι Κεντροαριστεροί επιλέγουν πρώτη φορά*
- Αριστερά. THE HUFFINGTON POST*. 18.01.2015. Στο: http://www.huffington-post.gr/2015/01/18/politiki-syriza-kentroaristera-aristera_n_6492180.html#. (προσπελάστηκε στις 24/10/2015)
- Μοσχονάς, Α., (2000). «Η διαιρετική τομή δεξιάς-αντιδεξιάς στη Μεταπολίτευση (1974-1990).

52 Ασφαλώς η διαδικασία ανάδειξης της νέας ηγεσίας στο κόμμα της Αξιωματικής Αντιπολίτευσης, αλλά και ο τρόπος που αυτή θα ασκήσει τα καθήκοντά της, θα καθορίσει την πορεία του ιστορικού αυτού κόμματος, που επέδειξε αξιοθαύμαστη πολιτική και εκλογική αντοχή, σε δύσκολες και πρωτόγνωρες περιόδους.

- Περιεχόμενο της τομής και όψεις της στρατηγικής των κομμάτων του ‘αντιδεξιού υποσυστήματος’».
- Στο : Δεμερτζής Ν., (2000). (επιμ.). *Η ελληνική πολιτική κουλτούρα σήμερα*. Αθήνα, Οδυσσέας, σ.σ. 161-163
- Κοντογιώργης, Γ., (2013). *Αντιρατσιστικό Νομοσχέδιο και Χρυσή Αυγή*.
Στο: <https://www.youtube.com/watch?v=jWZkaJwkJrk> (προσπελάστηκε στις 17/10/2015).
- Παπαχαρίση, Ζ., (2014). *Πολιτικοί, social media και επικοινωνία*, ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 30.05.14.
Στο: <http://www.kathimerini.gr/769549/article/proswpa/syntey3eis/politiko-social-media-kai-epikoinwnia> (προσπελάστηκε στις 17/10/2015)
- Σταθόπουλος, Π. (2015). *Η εκλογική «γήρανση» της ΝΔ*. ΤΟ ΒΗΜΑ, 11.10.15 Στο: <http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=744800>. (προσπελάστηκε στις 24/10/2015).
- Σταυρόπουλος, Α.Α., (2015). *Πολιτική Επικοινωνία και Image Making*, Αθήνα, Μυρμιδόνες
- Σταυρόπουλος, Α.Α. (2015). «Πολιτική και Μετανάστευση: Οι μετανάστες της Ελλάδας της Κρίσης μεταξύ Δουβλίνου
II και Πολεμικών Συγκρούσεων». Στο: Γεωργογιάννης, Π. (2015). (επίμ.). *Εκπαίδευση και Ετερότητα*. Πρακτικά 19^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου, Πάτρα, 10-12 Ιουλίου 2015.
- Ψύλλα, Μ., (2014). Εισαγωγή, στο: *Η πολιτική επικοινωνία*, Επιμ.-εισαγωγή, Ψύλλα Μαριάννα. Μτφρ. Κουντούρη
Φανή, Αθήνα, Τυπωθήτω-Γ. Δαρδανός.

Ξενογλώσση

- Gerstle, J., (2014). *Η πολιτική επικοινωνία*, Επιμ.-εισαγωγή, Ψύλλα Μαριάννα. Μτφρ. Κουντούρη Φανή, Αθήνα, Τυπωθήτω-Γ. Δαρδανός
- Bourdieu, P., (2001). *Langage et pouvoir symbolique*, Seuil, Paris
- Eckstein, H., (1966). *Division and Cohesion in Democracy*, Princeton University Press, p. 34. Στο Zuckerman Alan (1975). «Political Cleavage: a Conceptual and Theoretical Analysis», *B. J. Pol. Science* 5, p. 235.
- Elster, J., (1998). “Deliberation and Constitution Making” στο: *Deliberative Democracy*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Fiske, J., (1992). *Εισαγωγή στην επικοινωνία*. Αθήνα, Αιγόκερως
- Hall, S., (1989). «Η επαναανακάλυψη της Ιδεολογίας, Η επάνοδος του απωθημένου στις μελέτες για τα Μέσα», στο: Κομνηνού, Μ., Λυριτζής, Χ. (επιμ.). *Κοινωνία Εξουσία και Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας*. Αθήνα,

Παπαζήσης

- Hallin, D. C., Mancini, P., (2004). *Comparing Media Systems. Three models of media and politics*, Cambridge, Cambridge University Press
- Iyengar, S., (1991). *Is anyone responsible? How TV frames political issues*, Chicago, The Chicago University Press.
- Iyengar, S., (2007). *Media Politics. A citizen's guide*, New York, W.W. Norton
- Kotler, Ph., N. Kotler, N., (1999). "Political marketing. Generating effective candidates, campaigns and causes", pp. 3-18 στο: B. Newman, ed., *Handbook of Political Marketing*, London, Sage
- Maeve, D., & Ellison, N. et al, (2014). "Social Media Update 2014", στο: *Pew Research Center*. Στο: <http://www.pewinternet.org/2015/01/09/social-media-update-2014/> (προσπελάστηκε στις 17/10/2015)
- Miller, J. M., Krosnick, J.A. (2000). News impact on the ingredients of presidential evaluations: *Politically Knowledgeable citizens are guided by a trusted source*, pp. 295-309, in *American Journal of Political Science*, vol.44, no 2, April
- Norris, P., (2003). "Campaign communication", pp. 127-147, in L. Le Duc, R. G. Niemi, P. Norris, eds, 2003, *Comparing Democracies 2*, London Sage.
- Saussure, F., (1979). *Μαθήματα Γενικής Γλωσσολογίας*. Αθήνα, Παπαζήσης.

Ιστοσελίδες

- Εκλογές (2015). Στο: ekloges2015b.dolnet.gr (προσπελάστηκε στις 11/10/2015)
- Spots ΣΥΡΙΖΑ (2015). Στο: https://www.youtube.com/playlist?list=PL_hV_vfEOt1w7b0WCOtqfA3b34orEN_MP (προσπελάστηκε στις 12/10/2015).
- Spots ΝΕΑ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ (2015). Στο: https://www.youtube.com/playlist?list=PLYD4ZE4_caPVGMDR9TYKWYMfYKaoI91Zv. (προσπελάστηκε στις 12/10/2015).
- Spot ΣΥΡΙΖΑ (2015). *Το αύριο έχει ταυτότητα*. Στο: https://www.youtube.com/watch?v=8fU_R2-G2P0&index=9&list=PL_hV_vfEOt1w7b0W-COtqfA3b34orEN_MP (προσπελάστηκε στις 17/10/2015).
- Spot ΝΔ (2015). *Ιδεοληψίες ή Δουλειές*; Στο: https://www.youtube.com/watch?v=Cnv-jy1ZpGk&index=5&list=PLYD4ZE4_caPVGMDR9TYKWYMfYKaoI91Zv (προσπελάστηκε στις 17/10/2015)
- Spot ΝΔ (2015). *Πειράματα τέλος*. Στο: https://www.youtube.com/watch?v=aNtZY2IuV9k&index=28&list=PLYD4ZE4_caPVGMDR9TYKWYMfYKaoI91Zv (προσπελάστηκε στις 17/10/2015).
- Allianz (2015). *Global Wealth Report*. Στο: http://content-mcdn.imerisia.gr/pegasus/Multimedia/pdf/agwr2015EN_id3392952.pdf . (προσπελάστηκε στις 24/10/2015).

Ελλάδα: Ο φτωχότερος λαός της Ευρώπης το 2014!. Στο: <http://politiceana.blogspot.gr/2015/09/2014.html>. (προσπελάστηκε στις 24/10/2014).

Από που πηγάζει η δύναμη του ΣΥΡΙΖΑ. Γιατί οι Κεντροαριστεροί επιλέγουν πρώτη φορά Αριστερά. THE HUFFINGTON POST. Στο: http://www.huffingtonpost.gr/2015/01/18/politiki-syriza-kentroaristera-aristera_n_6492180.html# (προσπελάστηκε στις 24/10/2015).

Τα εισοδήματα των φορολογούμενων. Στο: <http://www.kathimerini.gr/833430/article/oikonomia/ellhnikh-oikonomia/panw-apo-5-ekat-ellhnes-dhlwnoyn-ethsio-atomiko-eisodhma-katw-twn-12000> (προσπελάστηκε στις 24/10/2015)

Πώς ψήφισαν οι... Στο: <http://airetos.gr/default.aspx?pageid=16683> (προσπελάστηκε στις 24/10/2015)

ΒΗΜΑ, 25.10.2015, σ. 16. Στο: <http://www.tovima.gr/politics/article/?aid=748590> (προσπελάστηκε στις 27/10/2015)

Βιογραφικά στοιχεία συγγραφέα

Ο κ. **Σταυρόπουλος Αναστάσιος Αθ.** είναι Διδάκτωρ Πολιτικής Επικοινωνίας, του Τμήματος Επικοινωνίας Μέσων και Πολιτισμού της Σχολής Διεθνών Σπουδών, Επικοινωνίας και Πολιτισμού του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών. Έχει εργαστεί στον τομέα των Media και της Πολιτικής Επικοινωνίας, ενώ τα τελευταία χρόνια εργάζεται στη Δημόσια Εκπαίδευση.

Μέμος Κωνσταντίνος

Η οικονομική κρίση στην Ελλάδα και οι επιπτώσεις στο Σύστημα Κοινωνικής Ασφάλισης

Περίληψη

Η κεντρική επιδίωξη της έρευνας επικεντρώνεται στη διερεύνηση της οικονομικής κρίσης στη Ελλάδα και στις επιδράσεις της στο Σύστημα Κοινωνικής Ασφάλισης. Πιο συγκεκριμένα αναφέρεται η μετάλλαξη της χρηματοοικονομικής κρίσης σε οικονομική και η μετάβασή της στην πραγματική οικονομία με πολύ σοβαρές επιπτώσεις για τη χώρα μας. Επίσης μελετάται η επιδείνωση της οικονομικής κρίσης με τις εφαρμοζόμενες μνημονιακές πολιτικές και οι επιπτώσεις στην ανεργία, την απασχόληση και στο Σύστημα Κοινωνικής Ασφάλισης (ΣΚΑ). Τέλος παραθέτονται προτάσεις ανάσχεσης της οικονομικο-κοινωνικής κρίσης και ανασύστασης της Κοινωνικής Ασφάλισης στην Ελλάδα.

The economic crisis in Greece and the effects of the Social Security System

Abstract

The main thrust of the research focused on exploring the economic crisis in Greece and the effects of the Social Security System. More specifically indicate the

mutation of the financial crisis in economic and transition to the real economy with very serious consequences for our country. Also is studied the worsening economic crisis with the applicable memorandum policies and the impact on unemployment, employment and Social Security System . Finally there are proposals halting the economic and social crisis and the restoration of social security in Greece.

1. Εισαγωγή

Οικονομική κρίση είναι μια διαταραχή στις χρηματοπιστωτικές αγορές στις οποίες οι λανθασμένες επιλογές και τα προβλήματα οικονομικού κινδύνου αυξάνονται με αποτέλεσμα να αδυνατούν να διοχετεύσουν τα κεφάλαιά τους σε παραγωγικές επενδύσεις και σε αποδοτικούς τομείς. Μια οικονομική κρίση μπορεί να οδηγήσει μια οικονομία μακριά από την ισορροπία και να στρέψει σε μια καθοδική πορεία τους δείκτες της οικονομικής ανάπτυξης. Οι οικονομικές κρίσεις μπορεί να έχουν διάφορες επιπτώσεις πέρα του τραπεζικού πανικού¹.

Η παγκόσμια αλλά και η ελληνική οικονομία βρέθηκαν αντιμέτωπες με τη μεγαλύτερη ύφεση μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Η χρηματοοικονομική κρίση, ξεκίνησε στην αγορά στεγαστικών δανείων χαμηλής εξασφάλισης (subprime mortgages) των ΗΠΑ το 2007, μετατράπηκε σε κρίση του παγκόσμιου χρηματοπιστωτικού συστήματος και μεταφέρθηκε πολύ γρήγορα στην πραγματική οικονομία.

Η χρηματοοικονομική κρίση πέρασε στην πραγματική οικονομία μέσω της απροθυμίας των πιστωτικών ιδρυμάτων να χορηγήσουν δάνεια και μέσω της καταστροφής του πλούτου των νοικοκυριών και των επιχειρήσεων από το σπάσιμο στις φούσκες. Το εξωτερικό εμπόριο κατέρρευσε και μειώθηκε η κατανάλωση. Ως συνέπεια είχαμε την εντυπωσιακή μείωση του ΑΕΠ παγκοσμίως, την μείωση της απασχόλησης, την αύξηση της ανεργίας, την αποδόμηση των εργασιακών σχέσεων και του Συστήματος της Κοινωνικής Ασφάλισης.

Η κρίση που πλήττει την Ευρώπη και την Ελλάδα από το 2008 δεν είναι μόνο χρηματοπιστωτική και οικονομική. Είναι ταυτόχρονα κοινωνική, θεσμική και πολιτική. Οι εφαρμοζόμενες πολιτικές λιτότητας με τους περιοριστικούς προϋπολογισμούς των κρατών-μελών αυξάνουν τους φόρους και την ανεργία, μειώνουν την ανάπτυξη και τα εισοδήματα, διευρύνουν το δημόσιο χρέος τους και τροφοδοτούν την ευρωπαϊκή λαϊκή δυσαρέσκεια η οποία εκδηλώνεται με διαφορετικούς τρόπους κινητοποιήσεων και αντιδράσεων των ευρωπαίων πολιτών².

2. Η οικονομική κρίση στην Ελλάδα

Η οικονομική κρίση στην Ελλάδα έφερε στην επιφάνεια τις σωρευμένες

1 Mishkin S Frederic (1991) NBER working papers series, working paper No 3934

2 Σάββας Γ. Ρομπόλης (2012), 'Οικονομική κρίση και Κοινωνικό Κράτος', Θεσ/νίκη, εκδόσεις ΕΠΙΚΕΝΤΡΟ, σ 59

διαθρωτικές ανισορροπίες, τα σοβαρά και παραγωγικά ελλείμματα της ελληνικής οικονομίας, τα οποία διογκώθηκαν έπειτα από τις επιλογές και την αδράνεια ετών της οικονομικής πολιτικής. Πιο συγκεκριμένα μακροχρόνιες διαθρωτικές ανισορροπίες της ελληνικής οικονομίας αποτυπώνονται στα διπλά ελλείμματα, τρεχουσών συναλλαγών και το δημοσιονομικό έλλειμμα. Το μεγάλο έλλειμμα τρεχουσών συναλλαγών οφείλεται κατά βάση στο παραγωγικό έλλειμμα της ελληνικής οικονομίας ως αποτέλεσμα του μοντέλου της άνισης ανάπτυξης που έχει εγκαθιδρυθεί στην Ευρωπαϊκή Ένωση τις τελευταίες ιδιαίτερα τέσσερις δεκαετίες. Εισάγουμε δηλαδή πολύ περισσότερα αγαθά και υπηρεσίες από ότι εξάγουμε. Έτσι το αποτέλεσμα αυτού του μοντέλου της άνισης ανάπτυξης ήταν εκτός από το παραγωγικό έλλειμμα και το έλλειμμα της διαθρωτικής ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας. Αυτά τα δυο ουσιαστικά παραγωγικά και τεχνολογικά ελλείμματα, η ασκούμενη οικονομική πολιτική επέλεξε να καλύψει με συνεχή δανεισμό που σταδιακά επέφερε τη διεύρυνση του δημόσιου χρέους.

Οι δαπάνες της χώρας τα προηγούμενα χρόνια ήταν σε πλήρη αναντιστοιχία με τα φορολογικά της έσοδα και το δημόσιο χρέος με αποτέλεσμα να φθάσει η χώρα σε οικονομικό αδιέξοδο δανεισμού.

Η διόρθωση αυτών των διαθρωτικών ανισορροπιών και των παραγωγικών-τεχνολογικών ελλειμμάτων επικεντρωμένη στη δημοσιονομική λιτότητα και όχι στη σφαίρα της παραγωγικής ανάπτυξης, με τη ταυτόχρονη χρηματοδότηση της Ελλάδας προκειμένου να εξυπηρετεί το δημόσιο χρέος της, αποτέλεσε και συνεχίζει να αποτελεί τους διακηρυγμένους στόχους του Προγράμματος Οικονομικής Πολιτικής που υιοθετήθηκε και εφαρμόζεται στα πλαίσια των Μνημονίων Οικονομικής και Χρηματοπιστωτικής Πολιτικής, που συμφωνήθηκαν ανάμεσα στις ελληνικές κυβερνήσεις, την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο από τον Μάιο του 2010 όταν υπήρξε το αρχικό αίτημα της τότε ελληνικής κυβέρνησης για χρηματοδοτική βοήθεια³.

Επιπλέον αποτέλεσε και αποτελεί το "Μνημονιακό παράδοξο", με την έννοια ότι αντί να επιτευχθεί ο διακεκριμένος στόχος της δημοσιονομικής και παραγωγικής εξυγίανσης της ελληνικής οικονομίας, επιτεύχθηκε ο στόχος επιστροφής του παραγόμενου πλούτου και της απασχόλησης στα επίπεδα του 2009 κατά το 2030 και κατά το 2035 αντίστοιχα.

Πιο συγκεκριμένα το 2009 άρχισαν οι συνεχόμενες υποβαθμίσεις των οίκων αξιολόγησης της ελληνικής οικονομίας με αποτέλεσμα την αύξηση των επιτοκίων δανεισμού των δεκαετών ομολόγων (spreads) στις 300 μονάδες στα μέσα Ιανουαρίου του 2010 ενώ τον Απρίλη τα spreads άγγιξαν τις 1000 μονάδες βάσης. Το 2010 η Ελλάδα ήταν αδύνατο να δανειστεί με λογικά επιτόκια. Για την επανάκτηση της αξιοπιστίας της χώρας στις διεθνείς αγορές, ήταν απαραίτητη η λήψη μέτρων για τη μείωση των δαπανών, τα οποία βέβαια

3 ΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ (2014): «Ελληνική οικονομία και απασχόληση» Ετήσια έκθεση 2014, Αθήνα ,σ. 245

δεν είχαν το αναμενόμενο αποτέλεσμα όπως οι μειώσεις μισθών σε δημόσιο και ιδιωτικό τομέα, οι περικοπές των επιδομάτων, η αύξηση του ΦΠΑ (από 4,5% σε 5% για το μικρό συντελεστή, από 9% σε 10% ο μεσαίος συντελεστής και από 19% σε 21% για το μεγάλο συντελεστή), η επαναφορά του τεκμηρίου διαβίωσης σε ακίνητα και οχήματα κ.ά.

Στις 23 Απριλίου του 2010, η Ελλάδα κατέφυγε για βοήθεια στο μηχανισμό στήριξης (Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, Ευρωπαϊκή Επιτροπή και την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα) Έλαβε ως βοήθεια 80 δισεκατομμύρια ευρώ από 15 χώρες της Ευρωζώνης και 30 δισεκατομμύρια ευρώ από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο συνοδευόμενα από τρία μνημόνια και υπό την επιτήρηση της τρόικα (ομάδα εκπροσώπων της Ε.Ε., της ΕΚΤ και του ΔΝΤ). Το πρώτο μνημόνιο ήταν το «Μνημόνιο Οικονομικής και Χρηματοπιστωτικής Πολιτικής (ΜΟΧΠ)», το δεύτερο ήταν το «Τεχνικό Μνημόνιο Συνεννόησης (ΤΜΣ)» και το τρίτο το «Μνημόνιο Συνεννόησης στις Συγκεκριμένες Προϋποθέσεις Οικονομικής Πολιτικής (ΣΠΟΠ)».

Η πρώτη δανειακή σύμβαση είχε ως βασικό όρο για την εκταμίευση των χρημάτων τη λήψη νέων μέτρων από την κυβέρνηση που αφορούσαν την κατάργηση του 13^{ου} και 14^{ου} μισθού για μισθωτούς και συνταξιούχους, περικοπή επιδομάτων του δημοσίου τομέα, την αύξηση του ΦΠΑ, την αύξηση των τιμών των καυσίμων, των καπνοβιομηχανικών προϊόντων και των αλκοολούχων ποτών, την αύξηση των αντικειμενικών τιμών των ακινήτων και επιπλέον φόρο 10% στα εισαγόμενα αυτοκίνητα. Απορύθμιση των εργασιακών σχέσεων, με τη μείωση του κατώτατου μισθού και την αύξηση του ορίου συνταξιοδότησης των γυναικών στα 65 τους χρόνια. Αποτέλεσμα των παραπάνω ήταν εκτίναξη της ανεργίας και του πληθωρισμού. Το 2010 το χρέος άγγιζε το 148,3% του ΑΕΠ, το έλλειμμα στο 10,7% ενώ η οικονομία συρρικνώθηκε κατά 4,9%.

Το 2011 ψηφίστηκε το «Μεσοπρόθεσμο Πλαίσιο Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2012-2015» για τη μείωση των δαπανών και την αύξηση των εσόδων. Ιδρύεται ο Οργανισμός Αποκρατικοποιήσεων με στόχο την αξιοποίηση της δημόσιας περιουσίας και την εκταμίευση 50 δισεκατομμυρίων ευρώ από τις αποκρατικοποιήσεις. Το μεσοπρόθεσμο συνοδεύεται από ένα νέο πακέτο μέτρων που αφορούσαν τη φορολογία και τα εργασιακά. Η Ελλάδα προχώρησε σε μία δεύτερη συμφωνία δανειοδότησης με εκταμίευση του ποσού των 158 δισεκατομμυρίων ευρώ, από το οποίο τα 49 ήταν το υπόλοιπο από το πρώτο πακέτο δανειοδότησης, καθώς και επιμήκυνση από 15 σε 30 χρόνια για τα ομόλογα που λήγουν έως το 2020. Η συμφωνία αυτή δεν είχε τα αναμενόμενα αποτελέσματα και η χώρα βρισκόταν εκτός των προκαθορισμένων στόχων. Έτσι, η ελληνική κυβέρνηση προχώρησε σε νέα συμφωνία και έλαβε σκληρά συμπληρωματικά μέτρα για να λάβει την επόμενη δόση. Για να διασφαλισθεί η βιωσιμότητα του ελληνικού χρέους κατέληξε σε “κούρεμα” (haircut) κατά 50%, με επιβάρυνση των κατόχων ελληνικών ομολόγων, και σε πρόσθετο

πακέτο βοήθειας ύψους 130 δισεκατομμυρίων ευρώ για την Ελλάδα. Οι μεγάλοι “χαμένοι” από το κούρεμα ήταν τα αποθεματικά των ελληνικών Πανεπιστημίων και τα αποθεματικά των ασφαλιστικών Ταμείων. Η συμφωνία αυτή προϋπέθετε την ύπαρξη μηχανισμού μόνιμης εποπτείας της Ελλάδας έως το 2021 και την εφαρμογή προγράμματος δημοσιονομικής προσαρμογής. Επιπλέον, αποφασίστηκε η ανακεφαλαιοποίηση των ελληνικών τραπεζών κατά 30 δισεκατομμύρια ευρώ και αύξηση κατά 1 τρισεκατομμύριο ευρώ των κεφαλαίων του Ταμείου Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας.

Το 2012 ψηφίστηκε το δεύτερο μνημόνιο που αποτελούνταν από μια σειρά μέτρων όπως τη μείωση του κατώτατου μισθού κατά 22% (και κατά 32% στους νεοεισερχόμενους κάτω των 25 ετών), την κατάργηση 150.000 θέσεων εργασίας μέχρι το 2015 (15.000 από αυτές μέχρι τα τέλη του 2012), την άρση της μονιμότητας των δημοσίων υπαλλήλων (σε ΔΕΚΟ και τράπεζες) και την κατάργηση των κλαδικών συμβάσεων, περικοπές συντάξεων, επιδομάτων και άλλων δημοσίων δαπανών (σε υγεία, άμυνα κ.ά.), την κατάργηση δημοσίων οργανισμών (Οργανισμός Εργατικής Κατοικίας και Εστίας), την αύξηση των αντικειμενικών αξιών των ακινήτων και την ενοποίηση των φόρων, το πλήρες άνοιγμα 20 κλειστών επαγγελματιών, την αύξηση σε εισιτήρια των μέσων μαζικής μεταφοράς και του ΟΣΕ (25%) και τέλος, το κλείσιμο 200 εφοριών, την κατάργηση αρκετών φοροπαλλαγών καθώς και την κατάργηση του χαμηλού ΦΠΑ για τα νησιά. Τέλος το 2012 ψηφίστηκε το Μεσοπρόθεσμο Πλαίσιο Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2013-2016 συνοδευόμενο από πολλά επώδυνα μέτρα.

Το Μεσοπρόθεσμο Πρόγραμμα 2012-2015 και τα μέτρα λιτότητας που περιλαμβάνει (13,5 δισ. ευρώ κατά την περίοδο 2012-2014) κυρίως σε βάρος των μισθωτών και των συνταξιούχων (8,5 δισ. ευρώ από το σύνολο των 13,5 δισ. ευρώ), παρατείνει την ύφεση της ελληνικής οικονομίας, αυξάνει την ανεργία (2011 17,7%, 2012 24% και 2013 28%-29%), μειώνει τους μισθούς, τις συντάξεις και το εφάπαξ, διογκώνει το δημόσιο χρέος, κλπ, με αποτέλεσμα να μην προσφέρει δυνατότητες διεξόδου στα οξυμμένα δημοσιονομικά, οικονομικά, αναπτυξιακά και κοινωνικά προβλήματα της χώρας μας.

Η πρώτη κρατικοποίηση στη διάρκεια της κρίσης στην Ελλάδα αφορούσε την Proton Bank που ζήτησε ενίσχυση από την ελληνική κυβέρνηση και εντάχθηκε στο Ευρωπαϊκό Ταμείο Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας, μετά από απόφαση του Υπουργείου Οικονομικών και της Τράπεζας της Ελλάδος. Η Τράπεζα της Ελλάδος και η ελληνική Κυβέρνηση προέβησαν σε σειρά ενεργειών που αποσκοπούσαν στην θωράκιση της χρηματοπιστωτικής σταθερότητας και της ασφάλειας των καταθέσεων όπως η κάλυψη των βραχυπρόθεσμων αναγκών ρευστότητας των τραπεζών, με την παροχή δυνατότητας προσφυγής στο μηχανισμό έκτακτης χρηματοδότησης (“emergency liquidity assistance - ELA”), η επάρκεια των “Χρηματοδοτικών Πόρων”, εκείνων που προορίζονται για την οικονομική κάλυψη των τραπεζών, η εξυγίανση αδύναμων τραπεζών,

η απαίτηση από όλες τις τράπεζες να αυξήσουν την κεφαλαιακή τους βάση σε ένα συντηρητικά επαρκές επίπεδο.

Η οικονομική κρίση στην Ελλάδα προϋπήρχε και επιδεινώνεται ποσοτικά και ποιοτικά από τη διεθνή οικονομική κρίση. Επιπλέον, η οικονομική κρίση στην Ελλάδα είναι σοβαρότερη από αυτή στις άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης γιατί πλήττονται σε βάθος οι τρεις βασικές διαστάσεις της ελληνικής οικονομίας. Έτσι, η κρίση στην Ελλάδα είναι: α) οικονομική (μηδενική ή αρνητική αύξηση του ΑΕΠ, μείωση των επενδύσεων, μείωση βιομηχανικής παραγωγής, μείωση εξαγωγών, μείωση κύκλου εργασιών, μείωση ζήτησης, μείωση μισθών, μείωση απασχόλησης, αύξηση των απολύσεων, αύξηση της ανεργίας), β) δημοσιονομική (αύξηση των δημοσίων ελλειμμάτων, αύξηση δημοσίου χρέους, κατάρρευση των δημοσίων εσόδων και των οικονομικών των ασφαλιστικών ταμείων) και γ) κοινωνική (αύξηση ιδιωτικών δαπανών υγείας, υποχρηματοδότηση του συστήματος κοινωνικής προστασίας, μείωση συντάξεων και κοινωνικών παροχών, δυσχέρειες Ταμείων και Νοσοκομείων να εκπληρώσουν έγκαιρα τις υποχρεώσεις τους προς τους ασφαλισμένους-συνταξιούχους και προς τους προμηθευτές, κ.ά.). Όμως, παρά τις εξελίξεις αυτές, οι φορείς άσκησης της οικονομικής πολιτικής κατανοούν τη σημερινή διεθνή οικονομική κρίση ως αποτέλεσμα εξωγενών και όχι ενδογενών παραγόντων που επιδρούν αρνητικά στην ομαλή λειτουργία του διεθνούς χρηματοπιστωτικού συστήματος⁴.

Η κατάσταση της ελληνικής οικονομίας κρίνεται πολύ σοβαρή εξαιτίας του διογκωμένου δημόσιου ελλείμματος και δημόσιου χρέους, της τεχνολογικής καθίζησης της παραγωγικής βάσης, τη μείωση των εξαγωγών και το κλείσιμο μεγάλου αριθμού μικρομεσαίων επιχειρήσεων που είναι η ραχοκοκαλιά της ελληνικής οικονομίας. Τα αποτελέσματα αυτής της κατάστασης είναι η υψηλή ανεργία, οι μαζικές απολύσεις και διαθεσιμότητες των εργαζομένων στο δημόσιο και ιδιωτικό τομέα, οι ευέλικτες μορφές απασχόλησης και η εκ περιτροπής εργασία, η μείωση των συντάξεων με αποτέλεσμα την αποδόμηση του Συστήματος Κοινωνικής Ασφάλισης στη χώρα μας.

Οι συνταγές του Μνημονίου 1 και 2 και της τρόικα είναι εκ προοιμίου καταδικασμένες στην αποτυχία, αφού μεθοδολογικά αντιμετωπίζουν την οικονομία ως επιχείρηση, υπολογίζοντας μόνο έσοδα-δαπάνες, παραγνωρίζοντας ότι η οικονομία δεν λειτουργεί μόνο με έσοδα και δαπάνες, δεδομένου ότι αποτελεί μια «αντιφατική σύνθεση» οικονομικών-κοινωνικών λειτουργιών και σχέσεων⁵.

Σύμφωνα με τις αρχικές προβλέψεις του ΔΝΤ, η ύφεση το 2011 θα περιοριζόταν στο -2,6%, έφτασε όμως -7,1%. Το 2012 το ΔΝΤ προέβλεπε ανάπτυξη 1,1%, η χρονιά έκλεισε με ύφεση -7% και για το 2013 προέβλεπε ανάπτυξη 2,1%, έναντι ύφεσης -3,9%. Όσον αφορά τις δημοσιονομικές εξελίξεις, οι εκθέσεις του Μαΐου του 2010 και Ιουλίου του 2011 περιείχαν πολύ αισιόδοξες

4 Σάββας Γ. Ρομπόλης (2012), 'Οικονομική κρίση και Κοινωνικό Κράτος', Θεσ/νίκη, εκδόσεις ΕΠΙΚΕΝΤΡΟ, σ 72
5 Σάββας Γ. Ρομπόλης (2012), 'Οικονομική κρίση και Κοινωνικό Κράτος', Θεσ/νίκη, εκδόσεις ΕΠΙΚΕΝΤΡΟ, σ. 95

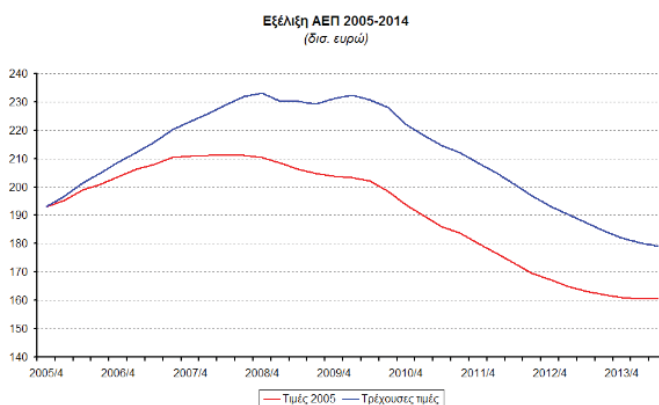
προβλέψεις αναφορικά με τα ελλείμματα του 2010 και του 2011 καθώς επίσης και πολύ υψηλά πρωτογενή πλεονάσματα ιδιαίτερα από το 2014 ως το 2020. Οι τρεις τελευταίες εκθέσεις είναι πολύ πιο ρεαλιστικές για την περίοδο 2013-2015 και λιγότερο ρεαλιστικές για το 2016. Η χορήγηση δανείων στην Ελλάδα απέτυχε να μειώσει το δημόσιο έλλειμμα ενώ η λήψη μέτρων λιτότητας οδήγησαν τη χώρα σε μεγαλύτερη ύφεση με αποτέλεσμα την απορρύθμιση των εργασιακών σχέσεων, την αύξηση της ανεργίας, τη μείωση των συντάξεων και εν τέλει την αποδόμηση του κοινωνικού κράτους.

Η βρετανική εφημερίδα Guardian σε σχετικό δημοσίευμα αποδίδει τα αρχικά του ΔΝΤ (IMF) ως Institutional Monstrous Failure (Διεθνής Τερατώδης Αποτυχία) και αναφέρει την παραδοχή του ΔΝΤ ότι ήταν υπερβολικά αισιόδοξοι αναφορικά με τα μέτρα λιτότητας που επέβαλλαν στην Ελλάδα και ότι ορισμένα από τα μέτρα για την αποπληρωμή των δανείων έκτακτης ανάγκης που της κατέβαλε ήταν λάθος. Σύμφωνα με τις προβλέψεις, το ΑΕΠ της Ελλάδας δεν θα σημειώνει πτώση μεγαλύτερη του 5,5% σε σχέση με τα επίπεδα του 2009. Στην πραγματικότητα, όμως, η πτώση ήταν τρεις φορές μεγαλύτερη της προβλεπόμενης. Η ανεργία το 2012 αναμενόταν να μην ξεπεράσει το 15%. Τελικά, έφτασε το 24%.

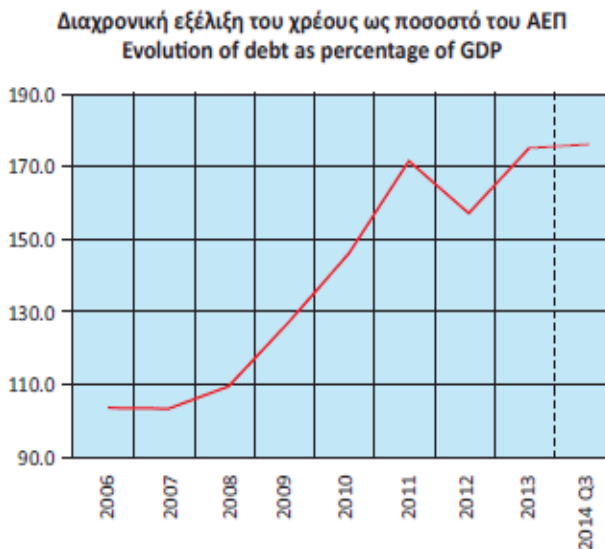
Στο τέλος του 2005, το ΑΕΠ της Ελλάδας (τόσο σε σταθερές, όσο και σε τρέχουσες τιμές) έφθανε στα € 193,05 δισεκατομμύρια. Στο β' τρίμηνο του 2014, το ΑΕΠ της Ελλάδας (σε σταθερές τιμές) αποτιμήθηκε σε € 160,45 δισεκατομμύρια. Δηλαδή, μεταξύ του 2005 και του 2014 σημείωσε πραγματική πτώση κατά 16,9%. Σε τρέχουσες τιμές (δηλαδή συμπεριλαμβάνοντας και τον πληθωρισμό της περιόδου) στο β' τρίμηνο του 2014 αποτιμήθηκε σε € 179,20 δισεκατομμύρια. Δηλαδή και πάλι υποχώρησε κατά 7,2%. Και με τους δύο τρόπους αποτίμησης, πρόκειται για τη μεγαλύτερη υποχώρηση του ΑΕΠ που σημειώνεται στη χώρα σε διάστημα 9,5 ετών. Μεταξύ του 2005 και του β' τριμήνου του 2014, η υψηλότερη και η χαμηλότερη τιμή που σημείωσε το ΑΕΠ (σε σταθερές τιμές του 2005) ήταν € 211,27 δισεκατομμύρια (υψηλότερη τιμή – επιτεύχθηκε το β' τρίμηνο του 2008) και € 160,45 (χαμηλότερη τιμή – επιτεύχθηκε το β' τρίμηνο του 2014). Σε τρέχουσες τιμές, η υψηλότερη τιμή ήταν € 233,20 δισεκατομμύρια και επιτεύχθηκε το δ' τρίμηνο του 2008. Η χαμηλότερη τιμή ήταν € 179,20 δισεκατομμύρια και επιτεύχθηκε το β' τρίμηνο του 2014. Από την υψηλότερη τιμή του (δηλαδή από το β' τρίμηνο του 2008, δηλαδή σε 6 χρόνια), σε σταθερές τιμές, το ΑΕΠ έχει χάσει 24,05%. Βέβαια, η απώλεια αυτή αφορά μόνον ένα χρόνο. Αν προσθέσουμε τις κατ' έτος απώλειες του ΑΕΠ από το β' τρίμηνο του 2008, τότε, οι σωρευτικές απώλειες φθάνουν στο ποσό των € 176,37 δισεκατομμυρίων (το ποσό αναφέρεται σε σταθερές τιμές του 2005 και δε συμπεριλαμβάνει τον πληθωρισμό της περιόδου). Πρακτικά, σε σταθερές τιμές (έτους 2005), το ΑΕΠ της χώρας δείχνει να έχει υποχωρήσει στο επίπεδο που βρισκόταν στο τέλος του 1999. Την περίοδο 2010 – 2013 υπήρξαν απώλειες 40 δισ. ευρώ στο ΑΕΠ της Ελλάδας. Το έλλειμμα της Γενικής Κυβέρνησης

διαμορφώθηκε στο τέλος του 2013 στο 2,1% του ΑΕΠ (χωρίς την επίπτωση από τη στήριξη των τραπεζών) ή στο 12,7% του ΑΕΠ (συμπεριλαμβανομένης της επίπτωσης από τη στήριξη των τραπεζών) (ΕΛΣΤΑΤ).

Διάγραμμα 1: Η εξέλιξη του ΑΕΠ το διάστημα 2005-2014

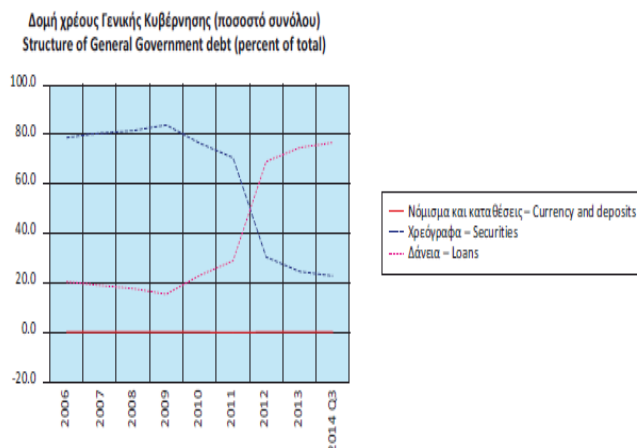
Διάγραμμα 2: Διαχρονική εξέλιξη του χρέους

Το δημόσιο χρέος αυξήθηκε στα 318,7 δισ. ευρώ (175,1% του ΑΕΠ) στο τέλος του 2013, από 303,9 δισ. ευρώ (157,2% του ΑΕΠ) το 2012, από 355,1 δισ.

ευρώ (170,3% του ΑΕΠ) το 2011 (σ.σ. μεταξύ 2011 και 2012 πραγματοποιήθηκε το PSI) και από 329,5 δισ. ευρώ (148,3% του ΑΕΠ) στο τέλος του 2010. Το 2013 το 74,2% του χρέους της χώρας ήταν σε μακροπρόθεσμα δάνεια. Το δημόσιο χρέος το τρίτο τρίμηνο του 2014 έφτασε το 176% του ΑΕΠ (315,5 δισ. ευρώ), έναντι 177,5% του ΑΕΠ (317,5 δισ. ευρώ) το δεύτερο τρίμηνο του 2014 και 171% του ΑΕΠ (317,7 δισ. ευρώ) το τρίτο τρίμηνο του 2013. Η στήριξη του Ταμείου Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας και κατ'επέκταση του τραπεζικού συστήματος ήταν βασική αιτία αύξησης του δημόσιου χρέους. Επίσης το χρέος της Κεντρικής Διοίκησης στις 31.12.2014 ανέρχεται σε €324,1 δισ. Τον Απρίλιο του 2014, το έλλειμμα της Γενικής Κυβέρνησης διαμορφώθηκε σε 12,7% του ΑΕΠ (23,1 δισ. ευρώ), έναντι 8,9% του ΑΕΠ το 2012 (17,3 δισ. ευρώ). (ΕΛΣΤΑΤ).

Διάγραμμα 3: Δομή χρέους

Ο Γενικός Δείκτης Τιμών Καταναλωτή (Γ.Δ.Τ.Κ.) στην Ελλάδα τον Απρίλιο του 2015 μειώθηκε 2,1% σε σχέση με τον αντίστοιχο Απρίλιο του 2014 και κατά 2,1% το Μάρτιο του 2015, σε σύγκριση με το Μάρτιο του 2014, ενώ σε σύγκριση με το Φεβρουάριο του 2015 παρουσίασε αύξηση της τάξεως του 2,4%. Ο μέσος δείκτης του δωδεκάμηνου Απριλίου 2014 – Μαρτίου 2015, σε σύγκριση με τον ίδιο δείκτη του δωδεκάμηνου Απριλίου 2013 – Μαρτίου 2014 παρουσίασε μείωση 1,6% (ΕΛΣΤΑΤ). Σύμφωνα με το γενικότερο κλίμα που επικρατεί σήμερα στη χώρα, τόσο τα νοικοκυριά όσο και οι επιχειρήσεις, βρίσκονται σε στάση αναμονής με αποτέλεσμα αναβολή των δαπανών κατανάλωσης και επένδυσης, άρα μειωμένη ζήτηση και χαμηλή οικονομική δραστηριότητα. Αξίζει να σημειωθεί ότι η χώρα μας έχει το υψηλότερο ποσοστό αποπληθωρισμού στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Στον παρακάτω πίνακα παρουσιάζονται οι βασικότερες απώλειες της ελληνικής οικονομίας από το 2010 έως το 2013:

Πίνακας 1 : Οι απώλειες της ελληνικής οικονομίας 2010-2013

ΑΓΟΡΑΣΤΙΚΗ ΔΥΝΑΜΗ -37,2%	ΕΓΧΩΡΙΑ ΖΗΤΗΣΗ -31,0% Επίπεδο 1999	ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ -18,2%	ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟΤΗΤΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ -6,5% Επίπεδο 2003
ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟΤΗΤΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ -8,8%	ΑΕΠ (2008-2013) -25%	ΑΠΟΔΟΧΕΣ ΜΙΣΘΩΤΩΝ -37 δις €	ΙΔΙΩΤΙΚΗ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗ (2008-2012) -30,0%
ΟΓΚΟΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ -23,5%	ΜΕΣΕΣ ΜΗΝΙΑΙΕΣ ΑΠΟΔΟΧΕΣ -16,3%	ΚΟΣΤΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ -13,9%	ΑΕΠ ανά ΚΑΤΟΙΚΟ (2008-2012) -23,6%

Πηγή : INE/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ: «Ελληνική οικονομία και απασχόληση» Ετήσια έκθεση 2013

Οι πολιτικές της εσωτερικής υποτίμησης κατά την περίοδο 2010-2013 προκάλεσαν στην ελληνική οικονομία: μείωση της αγοραστικής δύναμης κατά -37,2%, μείωση της εσωτερικής ζήτησης κατά -31% επιστρέφοντας στα επίπεδα του έτους 1999, μείωση της απασχόλησης κατά 18,2%, μείωση της παραγωγικότητας της εργασίας κατά 6,5% επιστρέφοντας στα επίπεδα του έτους 2003, μείωση της παραγωγικότητας της ελληνικής οικονομίας κατά 8,8%, μείωση του ΑΕΠ κατά -25%, απώλειες του εισοδήματος των μισθωτών από μείωση των μισθών και αύξηση της φορολογίας κατά 37 δις ευρώ, μείωση της ιδιωτικής κατανάλωσης (2008-2012) κατά -30%, μείωση του όγκου παραγωγής κατά -23,5%, μείωση του μέσου μηνιαίου μισθού κατά -16,3%, μείωση του κόστους εργασίας κατά -13,9% και μείωση του κατά κεφαλή ΑΕΠ (2008-2012) κατά -23,6%.

Μέσα σ' αυτή τη δίνη των πραγμάτων εκδηλώθηκε και από άφρονες και αχαρακτήριστους χειρισμούς της ελληνικής ηγεσίας η κρίση δανεισμού της χώρας μας. Η στρεβλή αντίληψη για το ελληνικό πρόβλημα, που θεοποίησε το «επίτευγμα» του εσπευσμένου και άνευ προετοιμασίας εγκλεισμού μας μέσα στο «χρυσό κλουβί» της ONE, οδήγησε στην υπαγωγή μας στην Τριαρχία μέσω ενός αντικοινωνικού, αντιαναπτυξιακού και αντεθνικού Μνημονίου, το οποίο επικαιροποιείται διαρκώς και προς το χειρότερο. Το φαινομενικώς παράδοξο

εν προκειμένω είναι ότι, από τα όργανα της Τριαρχίας των δανειστών, το κακόφημο ΔΝΤ είναι το πλέον ευέλικτο από τα μέλη της, αν και θεωρείται δικαίως ο ναός του επιθετικού υπερεθνικού καπιταλισμού. Και ότι το ρόλο του «βασανιστή» και καταστροφέα του ελληνικού κοινωνικού ιστού αναλαμβάνουν οι υποτιθέμενοι «εταίροι» μας και μάλιστα στο όνομα της «κοινοτικής αλληλεγγύης», χωρίς το εγχώριο εξουσιαστικό πολιτικό προσωπικό να μπορεί να ψελλίσει έστω και μία λέξη αντίστασης⁶.

Η Μνημονιακή πολιτική της εσωτερικής υποτίμησης που εφαρμόστηκε και εξακολουθείτε να εφαρμόζεται στη χώρα μας αποτέλεσε ισχυρό πλήγμα στον παραγωγικό ιστό της χώρας με την αύξηση της ανεργίας, τη μείωση των μισθών, τη μείωση των κοινωνικών δαπανών, της κατανάλωσης, με αποτέλεσμα τη συρρίκνωση της παραγωγής και των επενδύσεων. Η ελληνική οικονομία, με την υποβάθμιση του παραγωγικού της συστήματος, είναι πολύ δύσκολο να οδηγηθεί σε ανάκαμψη της παραγωγής και της απασχόλησης και κατ'επέκταση σε τροχιά ανάπτυξης και αύξησης του ΑΕΠ. Μια ανάπτυξη που θα βασίζεται στην παραγωγική της βάση και όχι σε ισχυρή εσωτερική υποτίμηση.

Μετά τις εκλογές του 2015 στη χώρα μας, η οικονομική πολιτική βρίσκεται σε ένα αδιέξοδο διαπραγματεύσεων με τους «θεσμούς» για να εξασφαλίσει τη συνέχιση του χρηματοδοτικού προγράμματος για την Ελλάδα. Παρατηρείται μια προσπάθεια αντιμετώπισης της ανθρωπιστικής και κοινωνικής κρίσης στη χώρα μας που όμως αντιβαίνει με τη συνταγή της «αποτυχίας» των θεσμών, τη συνταγή της λιτότητας, με αποτέλεσμα οι διαπραγματεύσεις για την εξασφάλιση της ρευστότητας στην Ελλάδα να βρίσκονται σε αδιέξοδο.

3. Οικονομική κρίση και κοινωνική ασφάλιση

Η τρισδιάστατη κρίση (οικονομική, δημοσιονομική και κοινωνική) στη χώρα μας τα τελευταία χρόνια δεν άφησε ανεπηρέαστο και το κοινωνικό κράτος.

Το κοινωνικό κράτος είναι το πολιτικό αποτέλεσμα του μεταπολεμικού συμβιβασμού μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας στις χώρες της δυτικής (τότε) Ευρώπης, συμβιβασμός που είχε δύο όψεις: από τη μια την αποδοχή εκ μέρους των δυνάμεων της εργασίας της λειτουργίας των θεσμών της ελεύθερης αγοράς και του οικονομικού ανταγωνισμού (του καπιταλιστικού συστήματος), από την άλλη την αποδοχή εκ μέρους του κεφαλαίου βασικών κοινωνικών και οικονομικών δικαιωμάτων των κυριαρχούμενων τάξεων⁷.

Το κοινωνικό κράτος ως υποσύστημα του οικονομικού συστήματος έχει ως στόχο, με τη χορήγηση των παροχών σε είδος και σε χρήμα να αναδιανέμει (δευτερογενώς) τους πόρους της οικονομίας στην κοινωνία, αμβλύνοντας κατ'

6 Αλέξης Π. Μητρόπουλος (2012), 'Στο Έλεος του Μνημονίου', Αθήνα, εκδόσεις ΛΙΒΑΝΗ, σ. 46

7 Χριστόφορος Βερναρδάκης, "Το Κοινωνικό κράτος στη δυτική Ευρώπη", Στο: www.vernardakis.gr

αυτόν τον τρόπο την πρωτογενή ανισοκατανομή των πόρων μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας⁸.

Το κοινωνικό κράτος είναι υπεύθυνο για την παροχή των κοινωνικών δικαιωμάτων στους πολίτες δημόσια υγεία, παιδεία, κοινωνική ασφάλιση, εργασία, προστασία των πολιτών κ.ά. Το κοινωνικό κράτος είναι ένας κοινωνικός θεσμός του οικονομικού συστήματος και διαμορφώνεται ανάλογα με τις κοινωνικές εξελίξεις για την ικανοποίηση των αναγκών του πληθυσμού.

Σήμερα έχουμε όλοι συνειδητοποιήσει ότι η χρηματοοικονομική βιομηχανία, που προξένησε την κρίση με την αυτονόμησή της αφενός μεν, από την πραγματική οικονομία, αφετέρου δε, από τη δημοκρατική λειτουργία, επανέρχεται δριμύτερη και με σύμπραξη των πολιτικών της θεραπεινίδων επιρρίπτει το κόστος στο Κοινωνικό Κράτος και στην αμοιβή της μισθωτής εργασίας. Μέσα σε ένα ευρωπαϊκό περιβάλλον που παγιοποιεί τη διαρκή απόκλιση της παραγωγικής βάσης μεταξύ πλουσίων και φτωχών χωρών, φαίνεται ότι δεν υπάρχει στο ορατό μέλλον προοπτική εναλλακτικής διεξόδου⁹.

Η κρατική διαχείριση του κοινωνικού κεφαλαίου τα προηγούμενα χρόνια στέρησε από το κράτος πρόνοιας και κατ'επέκταση από την κοινωνική ασφάλιση ένα σημαντικό αποθεματικό κεφάλαιο. Σε συνδυασμό με τη μη είσπραξη νομοθετημένων εσόδων του κράτους πρόνοιας και την περιορισμένη χρηματοδοτική συμμετοχή του κρατικού προϋπολογισμού, η κοινωνική ασφάλιση υπέστη μεγάλο πλήγμα.

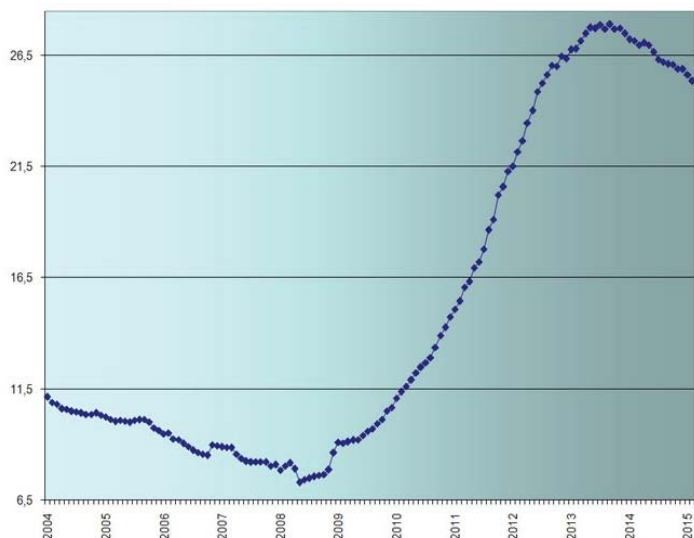
Η εκδήλωση της κρίσης στη χώρα μας είχε ως αποτέλεσμα τη μείωση των παροχών (συντάξεις κύριες και επικουρικές, εφάπαξ, κοινωνικά επιδόματα, κλπ) και τη μείωση των κοινωνικών δαπανών με αποτέλεσμα τη σοβαρή επιδείνωση του βιοτικού επιπέδου του πληθυσμού και την άμβλυνση των κοινωνικών προβλημάτων. Σε μια περίοδο δραματικής αύξησης της ανεργίας και της απορύθμισης των εργασιακών σχέσεων η κρίση του κοινωνικού κράτους και της κοινωνικής ασφάλισης γίνεται περισσότερο ορατή από κάθε άλλη φορά.

Το Φεβρουάριο του 2015 το εποχικά διορθωμένο ποσοστό ανεργίας ανήλθε στο 25,4% έναντι 27,2% τον Φεβρουάριο του 2014 και 25,6% τον Ιανουάριο του 2015. Το σύνολο των απασχολουμένων κατά το Φεβρουάριο του 2015 εκτιμάται ότι ανήλθε σε 3.549.166 άτομα. Οι άνεργοι ανήλθαν σε 1.205.857 άτομα, ενώ ο οικονομικά μη ενεργός πληθυσμός ανήλθε σε 3.347.358 άτομα. Οι απασχολούμενοι αυξήθηκαν κατά 55.454 άτομα σε σχέση με το Φεβρουάριο του 2014 (αύξηση 1,6%) και κατά 7.662 άτομα σε σχέση με τον Ιανουάριο του 2015 (αύξηση 0,2%). Οι άνεργοι μειώθηκαν κατά 97.512 άτομα σε σχέση με το Φεβρουάριο του 2014 (μείωση 7,5%) και κατά 15.097 άτομα σε σχέση με τον Ιανουάριο του 2015 (μείωση 1,2%). Οι οικονομικά μη ενεργοί, δηλαδή τα

8 Σάββας Γ. Ρομπόλης (2012), 'Οικονομική κρίση και Κοινωνικό Κράτος', Θεσ/νίκη, εκδόσεις ΕΠΙΚΕΝΤΡΟ, σ. 11
9 Αλέξης Π. Μητρόπουλος (2012), "Στο έλεος του μνημονίου", Αθήνα, εκδόσεις ΛΙΒΑΝΗ, , σ. 123

άτομα που δεν εργάζονται ούτε αναζητούν εργασία, μειώθηκαν κατά 10.156 άτομα σε σχέση με το Φεβρουάριο του 2014 (μείωση 0,3%) και αυξήθηκαν κατά 3.797 άτομα σε σχέση με τον Ιανουάριο του 2015 (αύξηση 0,1%) (ΕΛΣΤΑΤ). Η πραγματική ανεργία στην Ελλάδα εκτιμάται ότι είναι πέντε (5) ποσοστιαίες μονάδες πάνω από τη στατιστική ανεργία.

Διάγραμμα 4: Ποσοστό ανεργίας στην Ελλάδα 2004-2015

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ

Η ανεργία στην Ελλάδα κατά την περίοδο 2009-2014, ως αποτέλεσμα της εφαρμοζόμενης πολιτικής είχε δραματική αύξηση όπως βλέπουμε και από το παραπάνω διάγραμμα, και είναι πολύ δύσκολο να επιστρέψει στα επίπεδα του 2009 με μια αναιμική ανάπτυξη που οφείλεται κατά κύριο λόγο στην μεγάλη εσωτερική υποτίμηση και όχι σε αναπτυξιακές πολιτικές και επενδύσεις. Το επίπεδο ανεργίας στην Ελλάδα είναι το μεγαλύτερο από όλες τις χώρες της ευρωζώνης συμπεριλαμβανομένης ακόμη και της Ισπανίας. Το αυξανόμενο ποσοστό της ανεργίας δεν είναι μόνο ελληνικό πρόβλημα αλλά και ευρωπαϊκό. Ιδιαίτερα η ανεργία των νέων είναι πολύ ανησυχητική, και για να μπορέσει η ελληνική και η ευρωπαϊκή οικονομία να κινηθεί σε αναπτυξιακή τροχιά θα πρέπει να εφαρμοσθούν μακροπρόθεσμες αναπτυξιακές πολιτικές για την καταπολέμησή της και την αύξηση της απασχόλησης.

Η ανεργία στερεί πόρους από το Σύστημα Κοινωνικής Ασφάλισης και τα τελευταία χρόνια με τη δραματική της αύξηση το σύστημα έχασε ένα σημαντικό κεφάλαιο. Το ενεργό εργατικό δυναμικό της χώρας μας χρηματοδοτούσε τους

συνταξιούχους χωρίς να μένει αποθεματικό κεφάλαιο στα ταμεία του ΣΚΑ(η αναλογία εργαζομένων-συνταξιούχων έγινε 1:1). Με το έντονο δημογραφικό πρόβλημα και τη μαζική έξοδο των εργαζομένων στη σύνταξη (baby boom) τα επόμενα χρόνια το ΣΚΑ θα αντιμετωπίσει σημαντικό πρόβλημα λόγω πολύ μικρού κεφαλαίου διαθεσίμων για να χρηματοδοτήσει τις επιπρόσθετες συντάξεις.

Οι ασκούμενες πολιτικές της εσωτερικής υποτίμησης και της λιτότητας στην Ελλάδα, τις άλλες Μεσογειακές χώρες και γενικότερα τα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εμπνεόμενες από το νεοφιλελεύθερο παράδειγμα οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής καθώς και από την θεώρηση της εργασίας ως «επαγγελματικής και όχι ως δημιουργικής δραστηριότητας», οδήγησαν τα τελευταία χρόνια (2010-2013) στην πλήρη απαξίωσης της εργασίας (θεσμικά, κοινωνικά, εισοδηματικά (Γ. Κουζής, 2013).

Η εργασιακή κρίση στην Ελλάδα προήλθε με την πλήρη απορρύθμιση των εργασιακών σχέσεων, με το καθεστώς των ατομικών συμβάσεων εργασίας και των συμβάσεων ενοικίασης εργαζομένων, με την πλήρη απελευθέρωση των απολύσεων και με την εποπτεία της εργασίας.

Η μείωση των μισθών (35-45%) διαμέσου των ατομικών συμβάσεων και των ευέλικτων μορφών απασχόλησης, το επίπεδο των οποίων ανέρχεται σε ποσοστό 40% (550.000 εργαζόμενοι) από τους οποίους το κράτος δεν εισπράττει 3 δις ευρώ τον χρόνο από φόρους εισοδήματος και τα ασφαλιστικά Ταμεία δεν εισπράττουν 350 εκατ. ευρώ από εισφορές, 850.000 άτομα από 1.400.000 εργαζόμενους του ιδιωτικού τομέα εργάζονται και αμείβονται με καθυστέρηση από 1-12 μήνες. Στην Ελλάδα το 0,05% του πληθυσμού κατέχει το 1/3 του ΑΕΠ, την στιγμή που το 1/3 του πληθυσμού βρίσκεται κάτω από το όριο της φτώχειας (475 ευρώ τον μήνα) την περίοδο 2010-2013¹⁰.

Στον ιδιωτικό τομέα τον Απρίλιο του 2015 είχαμε αύξηση της μισθωτής απασχόλησης. Τα στοιχεία του «ΕΡΙΓΑΝΗ» καταγράφουν θετικό ισοζύγιο απασχόλησης (σχέση προσλήψεων-«αποχωρήσεων») τον Απρίλιο του 2015 κατά 80.223 θέσεις εργασίας, έναντι 60.600 θέσεων τον Απρίλιο του 2014, με συνέπεια την δημιουργία και διατήρηση επιπλέον 19.623 θέσεων εργασίας. Οι μηνιαίες αυτές επιδόσεις είναι οι καλύτερες από τον Ιανουάριο του 2001 (15ετία). Επίσης θετικό, και σε επίπεδο 15ετίας, είναι το ισοζύγιο της απασχόλησης του **πρώτου 4μήνου του 2015** με **108.387** θέσεις εργασίας, από **101.476** θέσεις το αντίστοιχο 4μηνο του 2014. Συγκεκριμένα, στις νέες προσλήψεις του Απριλίου του 2015 το ποσοστό των **συμβάσεων εργασίας πλήρους απασχόλησης είναι 56,78%**. Πρόκειται για μια σχέση που έλαβε θετικό πρόσημο για πρώτη φορά τον Μάρτιο του 2015, ύστερα από πολλούς μήνες όπου οι συμβάσεις μερικής και εκ περιτροπής εργασίας, κυριαρχούσαν στις νέες προσλήψεις¹¹.

10 Σάββας Γ. Ρομπόλης, “Σύγχρονες εξελίξεις στις εργασιακές σχέσεις”, Στο: www.robolis.gr

11 Υπουργείο Εργασίας, κοινωνικής ασφάλισης & κοινωνικής αλληλεγγύης, Απρίλιος 2015

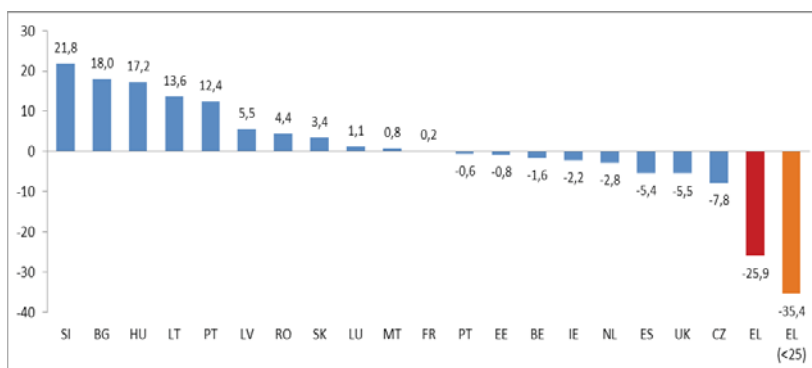
Το επίπεδο των μισθών καθορίζει την αγοραστική δύναμη και το επίπεδο διαβίωσης των μισθωτών. Ο ρόλος των μισθών είναι πολύ σημαντικός επειδή περνά στην κατανάλωση και επηρεάζουν το επίπεδο της συνολικής ζήτησης των προϊόντων και των υπηρεσιών. Επίσης ένα ποσοστό του μισθού περνά στη χρηματοδότηση των συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης και ιδιαίτερα των συνταξιοδοτικών συστημάτων.

Διάγραμμα 5: Ισοζύγιο ροών μισθωτής απασχόλησης 2001-2015

Πηγή: Υπουργείο Εργασίας, κοινωνικής ασφάλισης & κοινωνικής αλληλεγγύης, Απρίλιος 2015

Διάγραμμα 6: Σωρευτική μεταβολή κατώτατων πραγματικών μισθών στις χώρες της ΕΕ, 2010-2013

Πηγή: INE/ΓΣΕΕ, "Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση", Ετήσια έκθεση 2014

Τα τελευταία χρόνια και πριν ακόμη εμφανισθεί η οικονομική κρίση η αύξηση των μισθών ήταν μικρότερη από την αύξηση της παραγωγικότητας, με αποτέλεσμα να αυξάνεται το κερδώς των επιχειρήσεων. Στην Ελλάδα την περίοδο 1995-2008 οι μισθοί αυξήθηκαν κατά 12,5%, η παραγωγικότητα της εργασίας κατά 20%, ο πληθωρισμός κατά 30% και τα κέρδη των επιχειρήσεων κατά 40%. Ο πραγματικός κατώτατος μισθός στην Ελλάδα το διάστημα 2010-2013 μειώθηκε κατά 25,9% και 35,4% για τους νέους κάτω των 25 ετών, από τα επίπεδα του 1984. Αποτέλεσμα είναι και η μείωση του επιδόματος ανεργίας (από 461,5 € σε 360€) και άλλων κοινωνικών παροχών που συνδέονται άμεσα. Όπως παρατηρούμε από το παρακάτω διάγραμμα τα επίπεδα του κατωτάτου μισθού στη χώρα μας απέχουν σε μεγάλο βαθμό των υπόλοιπων χωρών μελλών της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Για τους εργαζόμενους του Δημόσιου και ευρύτερου δημόσιου τομέα, κατά την διάρκεια του προγράμματος προσαρμογής, έχει επιβληθεί πληθώρα μέτρων που μειώνουν τις αποδοχές των εργαζομένων. Με βάση την μέση μισθολογική δαπάνη, η μείωση των μέσων ακαθάριστων ονομαστικών αποδοχών στο Δημόσιο υπολογίζεται σε -7,7% το 2010, -0,5% το 2011, -3,8% το 2012 και -6,7% το 2013¹².

Στη χώρα μας, οι μνημονιακές πολιτικές για τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας και της απασχόλησης επέφεραν μειώσεις μισθών που σε καμία άλλη χώρα της Ευρωζώνης, ακόμη και σε αυτές που έχουν ενταχθεί σε μηχανισμό στήριξης δεν παρατηρούνται με αποτέλεσμα τη φτωχοποίηση του πληθυσμού και τη στέρηση του Συστήματος Κοινωνικής Ασφάλισης από μια χρηματοδοτική πηγή.

Η μείωση (45% των κύριων, επικουρικών συντάξεων και του εφάπαξ κατά την περίοδο 2010-2014) επιδείνωσε το βιοτικό επίπεδο των συνταξιούχων και ταυτόχρονα συρρικνώθηκε σημαντικά το αποθεματικό κεφάλαιο της κοινωνικής ασφάλισης (4,5 δισ. ευρώ το 2013) λόγω της αύξησης του αριθμού των συνταξιούχων κατά 600.00 την τελευταία πενταετία, παράλληλα με τη μείωση των εσόδων λόγω του PSI (12,5 δισ. ευρώ), τη μείωση των μισθών (-4 δισ. ευρώ, -33%), τη μείωση της κρατικής επιχορήγησης από 18,9 δισ. ευρώ το 2010 σε 8,6 δισ. το 2015, την υψηλή ανεργία (-6,5 δισ. ευρώ το 2014), την εισφοροδιαφυγή (-15 δισ. ευρώ το 2014), τα ασφαλιστικά ταμεία (-17,4 δισ. ευρώ το 2014) κ.λπ. Επομένως, με τα δεδομένα αυτά, απαιτούνται άμεσα έκτατα μέτρα ανασύστασης του αποθεματικού κεφαλαίου της κοινωνικής ασφάλισης με νέους πόρους και την πραγματοποίηση δημόσιων και ιδιωτικών επενδύσεων για την ανάπτυξη και τη δημιουργία νέων, σταθερών θέσεων εργασίας, βασικών, εκτός των άλλων, χρηματοδοτών του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης (Σ. Ρομπόλης 2014).

Η εφαρμογή της ρήτρας του "μηδενικού ελλείμματος" στα επικουρικά ταμεία και στο εφάπαξ θα επιφέρει μεγάλη μείωση στις συνταξιοδοτικές παροχές αφού οι δαπάνες τους θα πρέπει να εναρμονίζονται με τα έσοδά τους. Οι κρατικές

12 Ενδιάμεση Έκθεση Νομισματικής Πολιτικής, Τράπεζα Ελλάδας, Νοέμβριος 2013.

επιχορηγήσεις προς το σύστημα κοινωνικής ασφάλισης το 2012 ήταν 15 δις. ευρώ, το 2011 21 δις., το 2009 18,9 δις. Παρατηρούμε μια σταδιακή μείωση των επιχορηγήσεων στο ΣΚΑ, για τον περιορισμό του ελλείμματος του κρατικού προϋπολογισμού, και βάση του αναθεωρημένου μνημονίου ορίζονται στα 8,6 δις. ευρώ το χρόνο. Η εξελίξεις αυτές σηματοδοτούν μία δομική αλλαγή στο σύστημα κοινωνικής ασφάλισης με μειώσεις της κρατικής επιχορήγησης, με μειώσεις δαπανών και προώθηση της ιδιωτικής ασφάλισης.

Η οικονομική πολιτική τα τελευταία χρόνια για να περιορίσει τις δαπάνες του ΣΚΑ και να αυξήσει το αποθεματικό του κεφάλαιο προέβει σε μειώσεις συντάξεων επιδεινώνοντας το βιοτικό επίπεδο των συνταξιούχων. Όμως οι πόροι που εξοικονομήθηκαν χρησιμοποιήθηκαν για την αποπληρωμή των δανείων της χώρας. Τα αποθεματικά διαθέσιμα του συστήματος της κοινωνικής ασφάλισης το 2015 είναι μόλις 2,5 δις ευρώ και επαρκούν για την καταβολή ενός μηνός συντάξεων.

Κατά τη χρονική περίοδο 2010-2014 το Σύστημα Κοινωνικής Ασφάλισης υπέστη μείωση των δαπανών για συντάξεις κατά 32% (33 δις ευρώ το 2010 και 22 δις ευρώ το 2014), μείωση εισφορών από τη μείωση μισθών κατά 33% (11,5 δις ευρώ το 2010 και 7,5 δις ευρώ το 2014), μείωση αποθεματικού κεφαλαίου (12,5 δις ευρώ από το PSI, 27 δις ευρώ το 2010 και το 2015 μόλις 2,5 δις ευρώ), μείωση της κρατικής επιχορήγησης (18,9 δις ευρώ το 2010 και 8,6 δις ευρώ το 2014), μείωση εσόδων λόγω ανεργίας 4 δις ευρώ (2,5 δις ευρώ το 2010 και 6,5 δις ευρώ το 2014), μείωση εσόδων από εισφοροδιαφυγή 15 δις ευρώ το 2014 και μείωση εσόδων από οφειλές 17,4 δις ευρώ το 2014 (Σ. Ρομπόλης 2015)

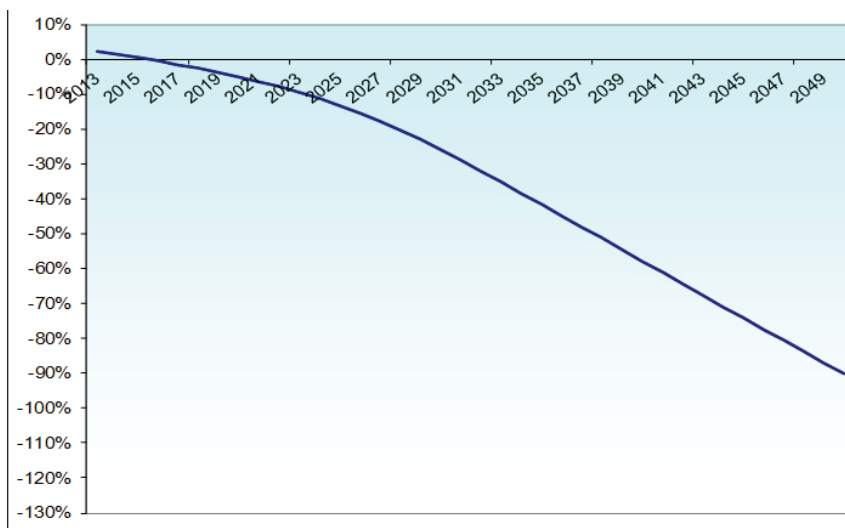
Το «σημείο ή έτος καμπής» του ασφαλιστικού συστήματος είναι το 2016. Από τις μειώσεις των συντάξεων και την αύξηση των ορίων ηλικίας το σύστημα επιδείνωσε το βιοτικό επίπεδο των συνταξιούχων, εξοικονόμησε κάποιους πόρους, αλλά οι πόροι αυτοί απορροφήθηκαν από τις απώλειες του συστήματος από την ανεργία, την εισφοροδιαφυγή, αλλά και από τον ρυθμό αύξησης των συνταξιούχων. Ως το 2009 κάθε χρόνο έμπαιναν στο σύστημα περίπου 40.000 νέοι ασφαλισμένοι και συνταξιοδοτούνταν άλλες 40.000, ενώ από το 2010 ως το 2013, ο ετήσιος αριθμός των συνταξιοδοτούμενων ανήλθε σχεδόν στις 100.000, λόγω πρόωρων συνταξιοδοτήσεων, με την είσοδο στο σύστημα, λόγω της κρίσης, να αφορά ελάχιστους ή και καθόλου νέους ασφαλισμένους¹³

Η βιωσιμότητα του Συστήματος Κοινωνικής Ασφάλισης (ΣΚΑ), εάν δεν μεταβεί η ελληνική οικονομία σε τροχιά ανάπτυξης με επιταχυνόμενους ρυθμούς, δεν αυξηθεί η κρατική χρηματοδότηση και δεν ληφθούν επιπρόσθετα μέτρα για τη δημιουργία χρηματοδοτικών εισροών προς το σύστημα, τότε θα βασιστεί στην αύξηση των εισφορών ή στη μείωση του ποσοστού αναπλήρωσης

13 INE/ΓΣΕΕ(2013), “Κοινωνική ασφάλιση και οι επιπτώσεις της γήρανσης του πληθυσμού στο ασφαλιστικό σύστημα της Ελλάδος 2013-2050”, Σ. Ρομπόλης, Β. Μπέτσης

των συντάξεων. Με άλλα λόγια αποδεικνύεται ότι η πορεία ανάπτυξης και αύξησης της απασχόλησης στην ελληνική οικονομία αποτελεί, εκτός των άλλων, τη θεμελιώδη προϋπόθεση ενίσχυσης των χρηματοδοτικών εισροών του ΣΚΑ.

Διάγραμμα 7: Εξέλιξη αποθεματικών κοινωνικής ασφάλισης

Πηγή: INE/ΓΣΕΕ, 2013

Παράλληλα είναι αξιοσημείωτο να τονισθεί το γεγονός ότι το ΣΚΑ στην Ελλάδα είναι ένα σύστημα υψηλών εισφορών, χαμηλών παροχών με ελάχιστα πλέον μετά το PSI αποθεματικά κεφάλαια. Επιπλέον η έλλειψη αποτελεσματικής διαχείρισης των διαθέσιμων κεφαλαίων του συστήματος τα προηγούμενα χρόνια οδήγησε στην απομείωση των αποθεματικών 2,5 δις ευρώ το 2015 τα εξυπηρετούν μόνο ενός μηνός συντάξεις. Για να αποφευχθεί το πρόβλημα της μελλοντικής ομαδικής συνταξιοδότησης τα επόμενα χρόνια (baby boom) και της σύγκρουσης των γενεών θα πρέπει να ανασυσταθεί το αποθεματικό κεφάλαιο της κοινωνικής ασφάλισης ούτως ώστε να μπορέσει να ανταποκριθεί στην καταβολή των συντάξεων στις νέες γενεές των εργαζομένων.

4. Επίλογος

Η παρατεταμένη κρίση και ύφεση που μαστίζει την Ελλάδα λόγω των εφαρμοζόμενων πολιτικών τα τελευταία χρόνια, όξυνε τα προβλήματα του ΣΚΑ και επιδείνωσε ακόμη περισσότερο τη βιωσιμότητά του και τον κοινωνικό χαρακτήρα της ασφάλισης. Η δημοσιονομική πειθαρχία που εφαρμόστηκε στην Ελλάδα με την επιβολή των μνημονίων, είχε ως αποτέλεσμα της μείωσης των

συντάξεων, την αύξηση των ορίων ηλικίας συνταξιοδότησης, την αλλαγή του τρόπου υπολογισμού των συντάξεων, τη μείωση των κοινωνικών επιδομάτων και τη μείωση της κρατικής χρηματοδότησης του Συστήματος Κοινωνικής Ασφάλισης.

Η αύξηση της ανεργίας, η μείωση των μισθών, η εισφοροδιαφυγή από την αδήλωτη και ανασφάλιστη εργασία, οι ευέλικτες μορφές απασχόλησης, η μη καταβολή των οφειλών του κράτους από το 1993 στα ασφαλιστικά Ταμεία (12 δις ευρώ) στερούν από την κοινωνική ασφάλιση πόρους συρρικνώνοντας σοβαρά την οικονομική της δυναμική και το αποθεματικό της κεφάλαιο.

Οι δυσμενείς οικονομικές εξελίξεις στην Ε.Ε. και στην Ελλάδα ειδικότερα αναδεικνύει την αναγκαιότητα νέου πλαισίου πολιτικών ανάσχεσης της κρίσης με τη λήψη αναπτυξιακών μέτρων με σκοπό την αύξηση του ΑΕΠ και της απασχόλησης, τη μείωση της ανεργίας, με έμφαση την ανεργία των νέων, με απώτερο σκοπό την βιωσιμότητα του συνταξιοδοτικού συστήματος στην Ε.Ε. και στη χώρα μας. Παράλληλα με την αύξηση των εσόδων του ΣΚΑ από τον κρατικό προϋπολογισμό κρίνεται αναγκαία η ανεύρεση νέων πόρων (εκτός του Κρατικού Προϋπολογισμού) με στόχο τη δημιουργία αποθεματικού κεφαλαίου και την μακροχρόνια οικονομική του βιωσιμότητα. Παρά το γεγονός ότι οι συντάξεις μειώθηκαν, το ασφαλιστικό σύστημα βρίσκεται εκ νέου σε αδιέξοδο, δεδομένου ότι εξαντλήθηκαν τα αποθεματικά του. Για το σχηματισμό του ασφαλιστικού αποθεματικού απαιτούνται φορολογικές πολιτικές εξεύρεσης πόρων από τα υψηλά εισοδήματα και την μεγάλη ακίνητη περιουσία.

Συμπερασματικά η προοπτική στρατηγική του Συστήματος Κοινωνικής Ασφάλισης στην Ελλάδα και στην Ευρώπη οφείλει τη διατήρηση και ενδυνάμωση του διανεμητικού του χαρακτήρα, και στη χάραξη μιας ολοκληρωμένη δημογραφικής πολιτικής με απώτερο σκοπό τη βιωσιμότητα του ΣΚΑ, την αντιμετώπιση της γήρανσης του πληθυσμού, την κοινωνική συνοχή, τη δικαιότερη αναδιανομή του εισοδήματος, την αλληλεγγύη και την αποφυγή της σύγκρουση των γενεών.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Ρομπόλης, Σάββας Γ. (2012). 'Οικονομική κρίση και Κοινωνικό Κράτος', Θεσ/νίκη, εκδόσεις ΕΠΙΚΕΝΤΡΟ
- ΙΝΕ/ΓΣΣΕ (2013), "Κοινωνική ασφάλιση και οι επιπτώσεις της γήρανσης του πληθυσμού στο ασφαλιστικό σύστημα της Ελλάδος 2013-2050", Σ. Ρομπόλης, Β. Μπέτσης
- ΙΝΕ/ΓΣΣΕ-ΑΔΕΔΥ (2011): «Ελληνική οικονομία και απασχόληση» Ετήσια έκθεση 2011

- INE/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ (2012): «Ελληνική οικονομία και απασχόληση» Ετήσια έκθεση 2012
- INE/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ(2013): «Ελληνική οικονομία και απασχόληση» Ετήσια έκθεση 2013
- INE/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ(2014): «Ελληνική οικονομία και απασχόληση» Ετήσια έκθεση 2014
- Αλέξης Π. Μητρόπουλος(2012), ‘Στο Έλεος του Μνημονίου’, Αθήνα, εκδόσεις ΛΙΒΑΝΗ, σ. 46
- Υπουργείο Εργασίας, κοινωνικής ασφάλισης & κοινωνικής αλληλεγγύης, Απρίλιος 2015
- Ενδιάμεση Έκθεση Νομισματικής Πολιτικής, Τράπεζα Ελλάδα, Νοέμβριος 2013.
- Η ετήσια έκθεση της ΤτΕ για την ελληνική οικονομία, 2014
- Η ετήσια έκθεση της ΤτΕ για την ελληνική οικονομία, 2013
- Η ετήσια έκθεση της ΤτΕ για την ελληνική οικονομία, 2012

Ξενόγλωσση

Mishkin S Frederic (1991), NBER working papers series, working paper No 3934

Ιστοσελίδες

- Βερναρδάκης, Χρ. “Το Κοινωνικό κράτος στη δυτική Ευρώπη”, Στο: www.vernardakis.gr
- Ρομπόλης, Σάββας Γ. Στο: www.robolis.gr
- Ελληνική Στατιστική Υπηρεσία (ΕΛΣΤΑΤ), Στο: www.statistics.gr
- Ευρωπαϊκή Στατιστική Υπηρεσία (EUROSTAT), Στο: <http://ec.europa.eu/eurostat>

Βιογραφικά στοιχεία συγγραφέα

Ο κ. **Μέμος Κωνσταντίνος** είναι Διδακτικό προσωπικό (ΕΔΙΠ) Τμήματος Κοινωνικής Πολιτικής Παντείου Πανεπιστημίου με γνωστικό αντικείμενο «Πληροφορική», Υ/Δ χρηματοοικονομική μηχανική (Νευρωνικά δίκτυα) στη διαχείριση των αποθεματικών της Κοινωνικής Ασφάλισης, Διδασκαλία «Χρηματιστηριακή Πληροφορική» στο ΑΤΕΙ Δυτικής Μακεδονίας, Μεταπτυχιακές σπουδές «Χρηματοοικονομική Ανάλυση», Προπτυχιακές σπουδές «Μηχανικός Πληροφορικής», Μέλος ΔΣ του Κέντρου Κοινωνικής Μορφολογίας και Κοινωνικής Πολιτικής (ΚΕΚΜΟΚΟΠ) του Τμήματος Κοινωνικής Πολιτικής, Μέλος Επιστημονικής Εταιρίας Κοινωνικής Πολιτικής (ΕΕΚΠ).

Παρασκευάς Παρασκευάς

Εκπαίδευση – Επιμόρφωση Ενηλίκων: Η θεωρία της Ανδραγωγικής

Περίληψη

Η εκπαίδευση ενηλίκων είναι ένα πεδίο δραστηριοτήτων που εμφανίστηκε στην Ευρώπη και στις ΗΠΑ στις αρχές του 20ού αιώνα και είχε στόχο τη βελτίωση του μορφωτικού επιπέδου των ευπαθών κοινωνικών τάξεων. Γρήγορα όμως προσέλαβε πολλές ακόμα μορφές, όπως επαγγελματική κατάρτιση, εκπαίδευση σε ζητήματα πολιτιστικά, κοινωνικά και πολιτικά και επεκτάθηκε σε όλες σχεδόν τις χώρες. Η Ανδραγωγική αναπτύχθηκε κυρίως στα τέλη της δεκαετίας του 1960 και επικράτησε ως τις αρχές της δεκαετίας του 1990. Το όνομα της θεωρίας αυτής υποδηλώνει τη βούληση των εμπνευστών της να υπογραμμίσουν τη διαφοροποίηση της εκπαίδευσης ενηλίκων έναντι της εκπαίδευσης των ανηλίκων: Ανδραγωγική έναντι της Παιδαγωγικής.

Abstract

Adult education is a field of activity that occurred in Europe and the US in the early 20th century and was intended to improve the educational level of the

privileged social classes. But soon he hired many other forms, such as vocational training, education on issues of cultural, social and political and expanded in almost all countries. The Andragogiki developed mainly in the late 1960s and prevailed until early 1990. The name of the theory that suggests the intention of the initiators to emphasize the differentiation of adult education against the education of minors: Andragogiki against Pedagogy.

1. Εισαγωγή

Ήδη από τη δεκαετία του 1960 οι θεμελιωτές της εκπαίδευσης ενηλίκων επιχείρησαν να αναπτύξουν μια θεωρία που να αποδεικνύει ότι οι ενήλικοι διαφέρουν από τους ανήλικους τόσο στον τρόπο με τον οποίο μαθαίνουν όσο και στον σκοπό της εκπαίδευσής τους. Ο πρώτος που επεξεργάστηκε συστηματικά το ζήτημα ήταν ο Malcolm Knowles με τις απόψεις του να ασκούν μεγάλη επιρροή τις δεκαετίες του 70 και 80. Η θεωρία την οποία διατύπωσε την ονόμασε «Ανδραγωγική» (andragogy). Ορίζεται «ως η τέχνη και η επιστήμη να βοηθάς ενήλικους να μαθαίνουν»¹ και η συνεισφορά της υπήρξε αναμφισβήτητη. Πυροδότησε όμως έναν κύκλο έντονων αντιπαραθέσεων και κριτικής αναφορικά με τη χρησιμότητά της.

2. Ενηλικιότητα

Τι ακριβώς είναι ο ενήλικος;

Ο όρος «ενήλικος» χαρακτηρίζεται από ένα μεγάλο βαθμό δυσκολίας στην ανάλυσή του, καθώς πολλοί θεωρητικοί εκφράζουν διαφορετικές απόψεις. Το κοινό σημείο των διαφορετικών προσεγγίσεων είναι ότι η ενηλικιότητα προσδιορίζεται με βάση το κατά πόσο ένα άτομο αναγνωρίζει στον εαυτό του στοιχεία της ωριμότητας και του αυτοπροσδιορισμού και όχι με βάση το τυπικό κριτήριο της ηλικίας της ενηλικίωσης, το οποίο μάλιστα δε θεωρείται σταθερή συνισταμένη στις διάφορες εποχές και κοινωνίες².

Η UNESCO (1976) προσδιόρισε ότι ο ενήλικος είναι αυτός που θεωρείται ενήλικος στην κοινωνία που ζει. Σύμφωνα με τις απόψεις πολλών ερευνητών, για μια πιο ικανοποιητική προσέγγιση, τα χαρακτηριστικά εκείνα που είναι σύμφωνα με την έννοια της ενηλικιότητας είναι³:

- Η ωριμότητα: ικανότητα για κρίση, για τοποθέτηση στην κοινωνία και υπευθυνότητα στις πράξεις του.
- Η αίσθηση προοπτικής: ικανότητα για λήψη αποφάσεων, καθορισμό πορείας και η εκτέλεση των σχετικών ενεργειών.

1 Jarvis, P. (2004). Συνεχιζόμενη εκπαίδευση και κατάρτιση: Θεωρία και πράξη, Αθήνα: Μεταίχμιο, σελ. 140.
2 Κόκκος, Α. (2005). Εκπαίδευση Ενηλίκων ως Διακριτό Θεσμικό και Επιστημονικό Πεδίο, στο ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΕΝΗΛΙΚΩΝ, Ε.Α.Π.: Πάτρα
3 Καρούλης, Α. Η Εκπαίδευση Ενηλίκων. Στο <http://athanasis.karoulis.gr/Data/Lessons%20DisLearn/04-Enilikon.pdf> (προσπελάστηκε στις 22-6-2011)

- Η αυτονομία: η επιδίωξη εσωτερικής και εξωτερικής ισορροπίας, η προσαρμοστική ικανότητα και η εκούσια συμπεριφορά.

Ο όρος «εκπαίδευση ενηλίκων» αναφέρεται σε κάθε είδος εκπαιδευτική διαδικασία που παρακολουθούν οι ενήλικοι μετά το σχολείο και εκτός πανεπιστημιακού περιβάλλοντος. Ο όρος υποδηλώνει, επίσης, ότι η εκπαίδευση δε σταματάει σε κανένα στάδιο της ζωής του ανθρώπου, αλλά είναι δυνατό να ξεκινάει ακόμα και μετά το τέλος των υποχρεωτικών σπουδών. Αποτελεί μια διαδικασία που στοχεύει στην καλλιέργεια ενεργών πολιτών, στη στήριξη της δημοκρατίας και κατ' επέκταση στη συνειδητότητα και την ανάπτυξη δεξιοτήτων επικοινωνίας με τους άλλους, καθώς και στην αύξηση της ικανότητας αυτοκαθορισμού και καθορισμού του μέλλοντος της κοινωνίας μας⁴.

3. Ανδραγωγική

Η πρώτη διατύπωση του όρου «ανδραγωγική» εμφανίζεται στα 1833 από τον γερμανό δάσκαλο Alexander Kapp, ο οποίος βασιζόμενος στις απόψεις του Πλάτωνα περί εκπαίδευσης, θέτει τον όρο ανδραγωγική θεωρία (από το πρώτο συνθετικό που είναι ανδρ-) σε αντιδιαστολή με τον όρο παιδαγωγική (και πάλι λόγω του πρώτου συνθετικού που είναι παιδ-), για να υποδηλώσει την αγωγή πέρα από την ηλικία του παιδιού, δηλαδή στην ηλικία του άνδρα⁵.

Ο όρος «ανδραγωγική» υποδηλώνει την αποστασιοποίηση της θεωρίας της εκπαίδευσης ενηλίκων από εκείνη της αγωγής των παιδιών και των νέων (=παιδαγωγική), θέτει ωστόσο την εκπαίδευση ενηλίκων σε ίδια μοίρα και αξία με την αγωγή των παιδιών και των νέων. Με την έννοια αυτή ο όρος «ανδραγωγική» δεν νοείται ως αντιθετικός προς εκείνον της «παιδαγωγικής», εξυπνοεί πάντως τη σχετική αυτονομία της εκπαίδευσης ενηλίκων και επισημαίνει ότι δεν είναι σωστό να μεταφέρονται στην εκπαίδευση ενηλίκων ιδέες και μέθοδοι της αγωγής των παιδιών και των νέων.

Ο όρος «ανδραγωγική» παρουσιάζει ωστόσο ένα σοβαρό μειονέκτημα: Αναφέρεται στην αγωγή των ενήλικων ανδρών, όχι όμως και των γυναικών, οι οποίες μάλιστα σε πολλές περιπτώσεις είναι περισσότερες. Δεν είναι ωστόσο αυτός ο κύριος λόγος που συνέτεινε στην αδυναμία καθιέρωσης και γενίκευσής του όσο κυρίως η εσφαλμένη ψυχολογική άποψη, σύμφωνα με την οποία η αγωγή (πρέπει να) σταματάει με την ενηλικίωση και την επίτευξη της ωριμότητας⁶.

4 Rogers, A. (2005). *Η Εκπαίδευση Ενηλίκων σε μία κοινωνία ζωηρή, σε μία κοινωνία που αλλάζει*, Εκπαίδευση Ενηλίκων, τ. 4, σ. 33-36.

5 Μπλέτσου, Π. (2008). *Ο ρόλος της προηγούμενης εμπειρίας στις διαδικασίες μάθησης ενηλίκων: Θεωρητικές προσεγγίσεις και εμπειρικά δεδομένα*. Μεταπτυχιακή Εργασία, Θεσσαλονίκη: Α.Π.Θ.-Φιλοσοφική Σχολή-Τμήμα Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής-Τομέας Παιδαγωγικής

6 Επιμορφωτικό Υλικό για την Εκπαίδευση των Επιμορφωτών στα Πανεπιστημιακά Κέντρα Επιμόρφωσης (2011). Ενότητα 8: Μεθοδολογία Επιμόρφωσης. Τεύχος 1: Γενικό Μέρος, Πάτρα: ΙΓΥ-Τομέας Επιμόρφωσης και Κατάρτισης (TEK).

4. Ανδραγωγική θεωρία

Η «Ανδραγωγική» θεμελιώθηκε στα τέλη της δεκαετίας του 1960 από τον Lindeman, όμως ο Knowles ήταν εκείνος που την επεξεργάστηκε περισσότερο και οι απόψεις του ήταν εκείνες που συζητήθηκαν ευρύτατα από τα τέλη της δεκαετίας του 60 έως τις αρχές της δεκαετίας το 90. Στο βιβλίο του “The Modern Practice of Adult Education” (1970) χαρακτήρισε την «ανδραγωγία» ως αναδυόμενη τεχνολογία για τη μάθηση ενηλίκων και διατύπωσε τέσσερις ανδραγωγικές θεωρίες για τους ενηλίκους⁷:

1. Οι ενήλικοι κινούνται από την ανεξαρτησία στην αυτό-καθοδήγηση.
2. Οι ενήλικοι χρησιμοποιούν/αξιοποιούν το απόθεμα της προηγούμενης τους εμπειρίας για τη μάθηση.
3. Οι ενήλικοι είναι έτοιμοι να μάθουν όταν υποθέσουν νέους ρόλους.
4. Οι ενήλικοι επιζητούν άμεση επίλυση προβλημάτων και νέα γνώση.

Με την ανάπτυξη της ανδραγωγικής θεωρίας ο Knowles έθεσε σημαντικά ανθρωπιστικά ιδανικά, όρισε και διαχώρισε το παιδαγωγικό μοντέλο από αυτό που πρέπει να εφαρμόζεται στην εκπαίδευση ενηλίκων (ανδραγωγικό μοντέλο) και βασίστηκε στις παραδοχές, οι οποίες περιγράφουν το σημαντικό ρόλο της αυτοαντίληψης, των εμπειριών, της ετοιμότητας για μάθηση, της εφαρμογής ειδικών εκπαιδευτικών μεθόδων και των κινήτρων που ωθούν τον ενήλικο στη μαθησιακή διαδικασία⁸.

Η θεωρία της Ανδραγωγικής στηρίζεται σε έξι παραδοχές⁹:

- Οι ενήλικοι εκπαιδευόμενοι έχουν ανάγκη να γνωρίζουν γιατί πρέπει να μάθουν κάτι, πριν εμπλακούν στη διεργασία της μάθησης.
- Οι ενήλικοι εκπαιδευόμενοι έχουν ανάγκη να αυτο-καθορίζονται, δηλαδή να παίρνουν οι ίδιοι τις αποφάσεις που αφορούν την ζωή τους και, ταυτόχρονα, έχουν την ανάγκη να τους αντιμετωπίζουν οι άλλοι ανάλογα.
- Οι ενήλικοι εκπαιδευόμενοι έχουν συσσωρευμένες πολλαπλές και πολυσύνθετες εμπειρίες, οι οποίες τους διαφοροποιούν από τα παιδιά, καθώς αποτελούν πηγές μάθησης.
- Οι ενήλικοι εκπαιδευόμενοι θέλουν να αποκτήσουν γνώσεις, οι οποίες θα τους βοηθήσουν να αντιμετωπίσουν ορισμένες από τις καταστάσεις που βιώνουν.
- Οι ενήλικοι εκπαιδευόμενοι θέλουν να αποκτήσουν συγκεκριμένες γνώσεις παρά αφηρημένες και ακαδημαϊκές έννοιες.
- Οι ενήλικοι εκπαιδευόμενοι έχουν ισχυρά εσωτερικά κίνητρα για μάθηση.

7 Μπλέτσου, Π. (2008). *Ο ρόλος της προηγούμενης εμπειρίας στις διαδικασίες μάθησης ενηλίκων: Θεωρητικές προσεγγίσεις και εμπειρικά δεδομένα*. Μεταπτυχιακή Εργασία, Θεσσαλονίκη: Α.Π.Θ.- Φιλοσοφική Σχολή-Τμήμα Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής-Τομέας Παιδαγωγικής

8 Παπασπίρου, Γ. (2006). *Προσόντα και ικανότητες των εκπαιδευτών ενηλίκων στην Ελλάδα: Η περίπτωση του Εθνικού Προγράμματος Εκπαίδευσης Εκπαιδευτών*. Μεταπτυχιακή Εργασία, Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρών-Τμήμα Επιστημών της Εκπαίδευσης και της Αγωγής στην Προσχολική Ηλικία

9 Κόκκος, Α. (2005). *Εκπαίδευση Ενηλίκων: Ανιχνεύοντας το πεδίο*. Αθήνα: Μεταίχμιο, σελ. 48-49.

Σύμφωνα με την Ανδραγωγική θεωρία οι ενήλικοι σκέπτονται και συμπεριφέρονται κατά τρόπο ριζικά διαφορετικό από τους ανηλικούς. Έχουν πολύ ευρύτερο και διαφορετικής υφής απόθεμα εμπειριών, έχουν ανάγκη να αυτό-καθορίζονται, επιζητούν να συμμετέχουν ενεργητικά στις διαδικασίες που τους αφορούν. Κατά προέκταση η εκπαίδευση ενηλίκων έχει ως σκοπό την αυτοδυναμία των εκπαιδευομένων και χαρακτηρίζεται από μεθόδους βιωματικής μάθησης, από ευρετική πορεία προς τη γνώση και από ανοικτές, συνεργατικές σχέσεις εκπαιδευτών-εκπαιδευομένων¹⁰.

Το «ανδραγωγικό μοντέλο» ζητά να ληφθούν υπ' όψη πέντε αρχές κατά την τυπική εκπαίδευση ενηλίκων¹¹:

1. Οι εκπαιδευόμενοι πρέπει να ξέρουν γιατί κάτι θεωρείται σημαντικό και πρέπει να μαθευτεί (ξέρουν τι θα μάθουν).
2. Πρέπει να υποδεικνύεται στους εκπαιδευόμενους το πώς μπορούν να αυτό-καθοδηγούνται στην προσφερόμενη γνώση (πώς θα μάθουν).
3. Πρέπει να είναι εμφανής η σχέση των θεμάτων με τις εμπειρίες των εκπαιδευομένων (γιατί θα το μάθουν).
4. Οι άνθρωποι δεν μαθαίνουν αν δεν είναι έτοιμοι και παρακινημένοι για να μάθουν (θέλουν να μάθουν).
5. Άρα χρειάζονται βοήθεια για να υπερνικήσουν εμπόδια, συμπεριφορές και προκαταλήψεις σχετικά με τη μάθηση (θέλουν βοήθεια για να το μάθουν).

Αρκετοί μελετητές υποστηρίζουν ότι δεν είναι απολύτως σαφής ο διαχωρισμός ανάμεσα στην «Ανδραγωγική» και στην «Παιδαγωγική». Η καινοτομία όμως της θεωρίας της Ανδραγωγικής έγκειται¹²:

- στην έμφαση την οποία έδωσε στα χαρακτηριστικά των ενηλίκων εκπαιδευομένων και ιδιαίτερα στην τάση των ενηλίκων εκπαιδευομένων για αυτο-κατευθυνόμενη μάθηση (δηλαδή για μια υποκειμενική διεργασία μάθησης) δια μέσου της οποίας οι ενήλικοι έχουν τη δυνατότητα της αυτο-βελτίωσης, όταν οι ίδιοι αναλάβουν την πρωτοβουλία και
- στην ανάδειξη του διευκολυντικού ρόλου του εκπαιδευτή ενηλίκων.

Σε γενικές γραμμές η ανδραγωγική θεωρία είναι μια προσέγγιση εστιασμένη στους εκπαιδευόμενους κάθε ηλικίας και ως «εναλλακτική» της παιδαγωγικής προσδιορίζεται ως «τέχνη και επιστήμη που βοηθά τους ενήλικους να μάθουν». Ο Knowles έθεσε σε ρεαλιστικότερη βάση το θέμα «εμπειρία», θεωρώντας την σημαντικό παράγοντα διαμόρφωσης του χαρακτήρα του ανθρώπου. Η διατύπωσή του όμως δεν είναι ιδιαίτερα ισχυρή, διότι δεν βασίζεται σε έρευνες, ούτε αποτελεί τη συνολική εικόνα της εκπαίδευσης ενηλίκων, ούτε είναι μια αυτόνομη ψυχολογική θεωρία. Έδωσε έμφαση στον «εαυτό» (self),

10 Κόκκος, Α. (2005). *Εκπαίδευση Ενηλίκων: Ανιχνεύοντας το πεδίο*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

11 Καρούλης, Α. *Η Εκπαίδευση Ενηλίκων*. Στο <http://athanasis.karoulis.gr/Data/Lessons%20DisLearn/04-Enilikon.pdf> (προσπελάστηκε στις 22-6-2011)

12 Κόκκος, Α. (2005). *Εκπαίδευση Ενηλίκων: Ανιχνεύοντας το πεδίο*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

το οποίο βρίσκει σύμφωνα πολλά μέλη της επιστημονικής κοινότητας, καθώς και στο γεγονός πως πολλά από τα χαρακτηριστικά της εκπαίδευσης ενηλίκων οφείλονται στην πορεία ζωής που έχει διανύσει καθένας, το οποίο σχετίζεται άμεσα με τη φυσική ηλικία σκεπτικισμό¹³.

5. Ο ρόλος του εκπαιδευτή ενηλίκων: Ο «διευκολυντής» του Malcolm Knowles

Ο Knowles, όπως ειπώθηκε, ορίζει την ανδραγωγική ως την «τέχνη και επιστήμη του να βοηθάς τους ενηλίκους να μαθαίνουν», διευκρινίζοντας ωστόσο ότι «το ανδραγωγικό μοντέλο δεν είναι μια ιδεολογία που μπορεί να εφαρμοστεί χωρίς προσαρμογές... ουσιώδες χαρακτηριστικό του είναι η ευελιξία»¹⁴. Υποστηρίζει ότι, αφού Ανδραγωγική και Παιδαγωγική βρίσκονται η μία στον αντίποδα της άλλης, ο ρόλος του εκπαιδευτή ενηλίκων πρέπει να επαναπροσδιοριστεί από εκείνον που μεταδίδει γνώσεις σε εκείνον που κατά κύριο λόγο βοηθά τους εκπαιδευόμενους να αναπτύξουν ερωτήματα. Θεωρώντας τη διδασκαλία ως διαδικασία σχεδιασμού και διαχείρισης των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων, προσδιορίζει 16 αρχές της, που συνεπάγονται συγκεκριμένα καθήκοντα του εκπαιδευτή¹⁵. Στις αρχές αυτές απεικονίζεται το εμπνηχιακό είδος διδασκαλίας ενός ανθρωπιστή εκπαιδευτή ενηλίκων¹⁶ που λειτουργεί ως καταλύτης της εκπαιδευτικής διεργασίας με στόχο την ενίσχυση της αυτονομίας και της ανεξαρτησίας των εκπαιδευομένων, οι οποίοι εμπλέκονται ενεργητικά σε όλες τις φάσεις της, από το σχεδιασμό μέχρι και την αξιολόγηση. (...) Σημαντικό για την ενεργητική συμμετοχή των εκπαιδευομένων στη διαπραγμάτευση του περιεχομένου της εκπαίδευσής τους -σε αντιδιαστολή με την παραδοσιακή εκπαίδευση όπου το περιεχόμενο καθορίζεται από τον εκπαιδευτικό ή το φορέα εκπαίδευσης- θεωρεί το «εκπαιδευτικό συμβόλαιο», το οποίο αξιοποιείται μέχρι σήμερα από τους εκπαιδευτές ενηλίκων. Ιδιαίτερη σημασία αποδίδει στη δημιουργία κατάλληλου μαθησιακού κλίματος, που χαρακτηρίζεται από αλληλοσεβασμό, ελευθερία έκφρασης, συνεργασία, στη διαμόρφωση του οποίου συντελούν εκτός από τις ψυχολογικές και οι υλικές συνθήκες (π.χ. χωροταξική διεύθυνση αίθουσας διδασκαλίας)¹⁷.

Επομένως ο εκπαιδευτής θα πρέπει να διευκολύνει τους εκπαιδευόμενους του να συνειδητοποιούν τη χρησιμότητα αυτών που μαθαίνουν, να ενισχύουν την τάση αυτοδιάθεσης, να δίνουν έμφαση στη βιωματική μάθηση που αξιοποιεί τις εμπειρίες που ήδη υπάρχουν και να επικεντρώνονται στα πραγματικά τους προβλήματα¹⁸.

13 Μπλέτσου, Π. (2008). *Ο ρόλος της προηγούμενης εμπειρίας στις διαδικασίες μάθησης ενηλίκων: Θεωρητικές προσεγγίσεις και εμπειρικά δεδομένα*. Μεταπτυχιακή Εργασία, Θεσσαλονίκη: Α.Π.Θ.- Φιλοσοφική Σχολή-Τμήμα Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής-Τομέας Παιδαγωγικής.

14 Knowles, M. (1998). *The Adult Learner*, Houston-Texas, Gulf, σελ. 153.

15 Knowles, M. (1998). *The Adult Learner*, Houston-Texas, Gulf, σελ. 93-94.

16 Jarvis, P. (2004). *Συνεχιζόμενη εκπαίδευση και κατάρτιση: Θεωρία και πράξη*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

17 Κόκκος, Α. (2005). *Εκπαίδευση Ενηλίκων: Ανιχνεύοντας το πεδίο*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

18 Κόκκος, Α. (2005). *Εκπαίδευση Ενηλίκων: Ανιχνεύοντας το πεδίο*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Βασική προϋπόθεση είναι καταρχήν η δημιουργία συνεργατικού περιβάλλοντος μέσα από διάφορες τεχνικές όπως π.χ. παίξιμο ρόλων, το εκπαιδευτικό δράμα κ.ά. Ακόμη, η δημιουργία αμοιβαίου σχεδιασμού με την ανάπτυξη συγκεκριμένων θεμάτων και την οργάνωση του εκπαιδευτικού υλικού με τέτοιο τρόπο, ώστε να ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις και στους στόχους του προγράμματος. Η έγκυρη και σωστή διάγνωση των αναγκών και των ενδιαφερόντων των εκπαιδευομένων αποτελεί μια ακόμη σημαντική συνιστώσα της ανδραγωγικής προσέγγισης. Ο σχεδιασμός δραστηριοτήτων από όλα τα συμβαλλόμενα μέλη με τον εκπαιδευτή να δίνει τις σωστές κατευθυντήριες γραμμές, προκειμένου να ενεργοποιηθούν οι εκπαιδευόμενοι πάνω στο γνωστικό αντικείμενο το οποίο σπουδάζουν. Τέλος, η ορθή «διαχείριση» των πολλαπλών και πολυσύνθετων εμπειριών των εκπαιδευομένων από τον εκπαιδευτή, ώστε να αποτελέσουν αυτές πολύτιμη πηγή γνώσεων, είναι επίσης ένα κύριο μέλημα της ανδραγωγικής προσέγγισης¹⁹.

6. Κριτική στην «Ανδραγωγική»

Αν και η συνεισφορά της «Ανδραγωγικής» στην εκπαίδευση ενηλίκων υπήρξε αναμφισβήτητη, πυροδότησε έναν κύκλο έντονων αντιπαραθέσεων και κριτικής αναφορικά με τη χρησιμότητα της συγκεκριμένης προσέγγισης. Η κριτική επικεντρώθηκε τόσο στις γενικές όσο και στις επιμέρους παραμέτρους της²⁰.

Πολλοί ερευνητές υποστηρίζουν, βασιζόμενοι εν μέρει και στις έρευνες του Piaget, ότι και τα παιδιά μπορούν να εμφανίσουν ανάλογες ιδιότητες με τους ενήλικες, ενώ ο Jarvis (1985) τονίζει ιδιαίτερα ότι στην προσέγγιση του Knowles δίνεται ιδιαίτερη σημασία στο άτομο, παραγνωρίζοντας τις επιρροές από τον κοινωνικό περίγυρο²¹.

Η προσπάθεια του ίδιου του Knowles για την αναθεώρηση του μοντέλου, υποστηρίζοντας ότι η «ανδραγωγία» και η «παιδαγωγία» στηρίζονται σε κοινές αρχές στο βαθμό που μερικές παιδαγωγικές υποθέσεις είναι ρεαλιστικές για τους ενήλικους σε ορισμένες περιστάσεις και μερικές ανδραγωγικές υποθέσεις είναι ρεαλιστικές για παιδιά σε κάποιες περιστάσεις, συνθέτοντάς τες δηλαδή σε ένα ενιαίο και συνεχές πλαίσιο, δεν περιόρισε τις αντιδράσεις και αντιμετωπίστηκε με σκεπτικισμό²².

Τα πιο βασικά σημεία κριτικής επικεντρώνονται στα εξής²³:

19 Παπάνης, Α. (2008). *Η ενερκήτρια συνάντηση στην Εκπαίδευση Ενηλίκων*. Στο <http://erapanis.blogspot.com/2008/05/blog-spot.html> (προσπελάστηκε στις 22-6-2011)

20 Κοντάκος, Α., Γκόβαρης, Χ. (2006). *Εκπαίδευση Ενηλίκων: 2. Θεωρίες και μοντέλα εκπαίδευσης ενηλίκων*. Αθήνα: ΥΠΕΠΘ-ΙΔΕΚΕ

21 Καρούλης, Α. *Η Εκπαίδευση Ενηλίκων*. Στο <http://athanasis.karoulis.gr/Data/Lessons%20DisLearn/04-Enilikon.pdf> (προσπελάστηκε στις 22-6-2011)

22 Μπλέτσου, Π. (2008). *Ο ρόλος της προηγούμενης εμπειρίας στις διαδικασίες μάθησης ενηλίκων: Θεωρητικές προσεγγίσεις και εμπειρικά δεδομένα*. Μεταπτυχιακή Εργασία, Θεσσαλονίκη: Α.Π.Θ.- Φιλοσοφική Σχολή-Τμήμα Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής-Τομέας Παιδαγωγικής.

23 Κοντάκος, Α., Γκόβαρης, Χ. (2006). *Εκπαίδευση Ενηλίκων: 2. Θεωρίες και μοντέλα εκπαίδευσης ενηλίκων*. Αθήνα: ΥΠΕΠΘ-ΙΔΕΚΕ

- Όσον αφορά τις έννοιες της αυτό-αντίληψης και της αυτό-καθοδήγησης δεν προκύπτει από πουθενά ότι συναρτάται τόσο με την ωριμότητα του ατόμου και ότι η αυτό-καθοδηγούμενη προσωπικότητα αποτελεί έμφυτο γνώρισμα του ενήλικου ατόμου.
- Η Ανδραγωγική προσέγγιση αποτελεί μια καταφατική μη κριτική θεώρηση της εκπαίδευσης ενηλίκων, γι' αυτό παραγνωρίζει το ρόλο του ιστορικού και κοινωνικο-πολιτισμικού περιβάλλοντος εντός του οποίου δραστηριοποιείται το υποκείμενο και αδυνατεί να αμφισβητήσει την κοινωνική εκμετάλλευση και τις ιεραρχικές δομές της κοινωνίας.
- Η Ανδραγωγική αποτελεί μια «εκπαιδευτική ιδεολογία» και σε καμιά περίπτωση θεωρία εκπαίδευσης ενηλίκων και για το λόγο αυτό αδυνατεί να επιτρέψει προβλέψεις και να διευκολύνει στην υλοποίηση της εκπαιδευτικής διαδικασίας

7. Επίλογος

Η συμβολή του Knowles στην εδραίωση της εκπαίδευσης ενηλίκων ως διακριτού πεδίου, αλλά και στην καλύτερη κατανόηση του ενήλικα εκπαιδευόμενου, αποτελεί αδιαμφισβήτητο γεγονός, παρά την κριτική που δέχτηκε η προσέγγισή του. Πρέπει να αναφερθεί όμως ότι οι κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες, οι οποίες επικρατούσαν τότε στη βιομηχανική κοινωνία των ΗΠΑ, ήταν πρόσφορες για την ανάπτυξη της Ανδραγωγικής και για το λόγο αυτό η θεωρία του Knowles είχε απήχηση στην εποχή του, μια περίοδο σημαντικών αλλαγών στον τεχνολογικό τομέα.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Επιμορφωτικό Υλικό για την Εκπαίδευση των Επιμορφωτών στα Πανεπιστημιακά Κέντρα Επιμόρφωσης (2011). Ενότητα 8: Μεθοδολογία Επιμόρφωσης. Τεύχος 1: Γενικό Μέρος, Πάτρα: ΙΤΥ-Τομέας Επιμόρφωσης και Κατάρτισης (TEK)
- Κόκκος, Α. (2005). *Εκπαίδευση Ενηλίκων: Ανιχνεύοντας το πεδίο*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Κοντάκος, Α., Γκόβαρης, Χ. (2006). *Εκπαίδευση Ενηλίκων:2. Θεωρίες και μοντέλα εκπαίδευσης ενηλίκων*. Αθήνα: ΥΠΕΠΘ-ΙΔΕΚΕ
- Μπλέτσου, Π. (2008). *Ο ρόλος της προηγούμενης εμπειρίας στις διαδικασίες μάθησης ενηλίκων: Θεωρητικές προσεγγίσεις και εμπειρικά δεδομένα*. Μεταπτυχιακή Εργασία, Θεσσαλονίκη: Α.Π.Θ.- Φιλοσοφική Σχολή-Τμήμα Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής-Τομέας Παιδαγωγικής
- Παπασπύρου, Γ. (2006). *Προσόντα και ικανότητες των εκπαιδευτών ενηλίκων στην Ελλάδα: Η περίπτωση του Εθνικού Προγράμματος Εκπαίδευσης*

Εκπαιδευτών. Μεταπτυχιακή Εργασία, Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρών-Τμήμα Επιστημών της Εκπαίδευσης και της Αγωγής στην Προσχολική Ηλικία

Τσιμπουκλή, Α., Φίλιπς, Ν. (2008). *Εκπαίδευση Εκπαιδευτών Ενηλίκων*, ΥΠΕΠΘ-ΓΓΕΕ-ΙΔΕΚΕ, Αθήνα.

Jarvis, P. (2004). *Συνεχιζόμενη εκπαίδευση και κατάρτιση: Θεωρία και πράξη*, Αθήνα: Μεταίχιμο.

Rogers, A. (2005). Η Εκπαίδευση Ενηλίκων σε μία κοινωνία ζωηρή, σε μία κοινωνία που αλλάζει, *Εκπαίδευση Ενηλίκων*, τ. 4, σ. 33-36.

Ξενόγλωσση

Knowles, M. (1998). *The Adult Learner*, Houston-Texas, Gulf.

Ιστοσελίδες

Καρούλης, Α. *Η Εκπαίδευση Ενηλίκων*. Στο <http://athanasis.karoulis.gr/Data/Lessons%20DisLearn/04-Enilikon.pdf> (προσπελάστηκε στις 22-6-2011)

Παπάνης, Α. (2008). Η εναρκτήρια συνάντηση στην Εκπαίδευση Ενηλίκων. Στο <http://epapanis.blogspot.com/2008/05/blog-spot.html> (προσπελάστηκε στις 22-6-2011)

Βιογραφικά στοιχεία συγγραφέα

Ο κ. **Παρασκευάς Παρασκευάς** είναι εκπαιδευτικός Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης (Π.Ε.). Έχει τελειώσει την Παιδαγωγική Ακαδημία Ρόδου και εξομοίωση στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Α.Π.Θ. Έχει μετεκπαιδευτεί στη Γενική Αγωγή στο Διδασκαλείο «Δ. ΓΛΗΝΟΣ» του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Α.Π.Θ. Είναι κάτοχος Μεταπτυχιακού Διπλώματος Ειδίκευσης «Σπουδές στην Εκπαίδευση» του Ε.Α.Π. Υπηρετεί ως Σχολικός Σύμβουλος στη 6η Περιφέρεια Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης Σερρών. Στοιχεία Επικοινωνίας: pparaskeya@sch.gr

Μενελάου Νίκη

**Ο ρόλος της εκπαίδευσης
στη χρήση των ψηφιακών μέσων –
Επιδράσεις στην ενασχόληση του ατόμου
με την κοινωνική και την πολιτική ζωή**

Περίληψη

Στο άρθρο εξετάζεται η σημασία της εκπαίδευσης στη χρήση των μέσων και ιδιαίτερα της εκπαίδευσης στη χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, που αφορά στην ικανότητα πρόσβασης, αξιολόγησης, ερμηνείας αλλά και δημιουργίας πληροφοριών και καθιστά αυτούς που έχουν το προνόμιο να την απολαμβάνουν, σε σύγκριση με αυτούς που δεν το έχουν (λόγω οικονομικών ή/και κοινωνικών παραγόντων ή λόγω του ότι δεν έχουν πρόσβαση στη χρήση αυτή αν ζουν σε χώρες του αναπτυσσόμενου κόσμου), ικανούς να κατανοούν και να κρίνουν τα μηνύματα που παίρνουν, αλλά και να μετέχουν ως ενεργοί πολίτες σε κοινωνικές και πολιτικές δράσεις· έτσι ανακαλύπτουν τις πραγματικές προθέσεις των αποστολέων μηνυμάτων και κρίνουν αν θα δέχονται ή αν θα απορρίπτουν μηνύματα ενόσω διαπραγματεύονται καθημερινά την πορεία τους μέσα από το κατακλυσμένο από τα μέσα περιβάλλον.

The role of education in the use of the digital media-Effects on the involvement of the individual in social and political life

Abstract

The significance of media literacy is examined and especially literacy for the use of the social media, and the ability to access, assess, elaborate and create information which enables those who have the privilege to enjoy it, compared to those who do not have such a privilege (due to financial and/or social factors or due to the fact that they cannot access such a use if they reside in developing countries), to comprehend and critically appraise posted messages and participate in social and political actions as active citizens; in this way they discover the true intentions of senders of messages and decide whether to accept or reject messages while negotiating on an everyday basis their route amidst a media flooded environment.

1. Εισαγωγή

1.1. Τι σημαίνει εκπαίδευση στη χρήση των μέσων;

Στο νόημα του όρου εμπεριέχεται η συνολική διαδικασία της μάθησης, της διαπαιδαγώγησης και της καθοδήγησης αλλά και του εκπολιτισμού και της κοινωνικοποίησης, η οποία μπορεί να σχεδιαστεί είτε από το κράτος είτε από κάποιο ιδιωτικό φορέα και να υλοποιηθεί. Αυτό, όμως, που συμβάλλει στη διαφοροποίηση του σημερινού τρόπου εκπαίδευσης είναι η δυνατότητα να εκπαιδευόμαστε όχι μόνο μέσω των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, αλλά και μέσω του πολυσχιδούς συστήματος της τεχνολογίας των μέσων. Η ικανότητα να χρησιμοποιεί κανείς πολλούς και διάφορους τύπους μέσων και ιδιαίτερα να ενημερώνεται από αυτούς, έχει καταστεί απαραίτητη στον 21ο αιώνα. Η εκπαίδευση στη χρήση των ψηφιακών μέσων αφορά κυρίως στην ικανότητα πρόσβασης σε πληροφορίες, ανάλυσης και αξιολόγησης πληροφοριών.

Οι άνθρωποι που έχουν εκπαιδευτεί στη χρήση των μέσων είναι σε θέση να λαμβάνουν επιπρόσθετη πληροφορία με τα σύνθετα μηνύματα που παίρνουν από την τηλεόραση, το ραδιόφωνο, το διαδίκτυο, τις εφημερίδες, τα περιοδικά, και τα μηνύματα από οποιαδήποτε άλλα είδη μέσων. Το θέμα που προκύπτει από την παρούσα πραγματικότητα είναι η σημασία του τρόπου με τον οποίο εκπαιδεύεται κανείς για να μπορεί να χρησιμοποιεί σωστά τα διαθέσιμα μέσα, όταν οι δεξιότητες που απορρέουν από την εκπαίδευση στη χρήση των ψηφιακών μέσων συμπεριλαμβάνονται στα απαιτούμενα προσόντα για την ένταξη στην αγορά εργασίας κάθε χώρας, είτε πρόκειται για ενασχόληση στον τομέα της επιστήμης, της υγείας, της εκπαίδευσης, της σίτισης ή αφορούν άλλους τομείς.

2. Η σημασία της εκπαίδευσης στη χρήση των μέσων

«Η εκπαίδευση στη χρήση των μέσων μπορεί να βοηθήσει τα άτομα να:

- κατανοούν με ποιο τρόπο τα μηνύματα που παίρνουν από τα μέσα διαμορφώνουν την κουλτούρα τους αλλά και την κοινωνία γενικότερα
- αναγνωρίζουν στοχευμένες στρατηγικές μάρκετινγκ
- αναγνωρίζουν τι επιθυμούν οι χειριστές των μέσων να πιστέψουν ή να πράξουν
- αναγνωρίζουν προκαταλήψεις, μερική πληροφόρηση, παραπληροφόρηση ή ψεύδη
- αξιολογούν τα μηνύματα από τα μέσα με βάση τις δικές τους εμπειρίες, δεξιότητες, πεποιθήσεις και αξίες
- αναπτύσσουν κριτική σκέψη
- δημιουργούν και να διαχέουν τα δικά τους μηνύματα»¹.

Τα πιο πάνω είναι όλα σημαντικά και χρήσιμα. Είναι όμως σημαντικό να εστιάσουμε στην ανάγκη να αναπτύξουμε νέες σχέσεις με το να ελέγχουμε περισσότερο τη δική μας πρόσβαση στα μέσα, αλλά και τον τρόπο με τον οποίο τα χρησιμοποιούμε. Πρέπει, δηλαδή, να είμαστε σε θέση να ελέγχουμε την ερμηνεία αυτών που βλέπουμε, διαβάζουμε ή ακούμε, παρά να τα αφήνουμε να μας επηρεάζουν και τελικά να μας ελέγχουν τα ίδια. Την πραγματικότητα αυτή σχολίασε αρκετά χρόνια πριν και ο Στ. Καστόρας (1990)² όταν διακρίνοντας την επικοινωνία σε «ανθρώπινη» και «μαζική», τόνισε ότι στη μεν «ανθρώπινη» αυτοί που συμμετέχουν παίζουν ενεργό ρόλο και επηρεάζουν ανάλογα και το αποτέλεσμά της, στη «μαζική» όμως, ο ρόλος του δέκτη περιορίζεται συνήθως στην παθητική κατανάλωση των διαφόρων μαζικοποιημένων μηνυμάτων που δέχεται και οδηγείται σταδιακά στη μαζικοποίησή του. Πρέπει να μην αφήνουμε τον εαυτό μας να ερμηνεύει παθητικά αλλά «κριτικά». Ο Masterman, (1985)³, δίνει έναν ορισμό στην παρατήρηση αυτή. Την ονομάζει «κριτική αυτονομία». Είναι ανάγκη να εξασκηθούμε στην «κριτική αυτονομία» και να την καταστήσουμε τρόπο ζωής, αφού η συνεχής ενασχόληση με τα μέσα και ιδιαίτερα η ιλιγγιώδης ταχύτητα με την οποία διαχέεται η πληροφορία ή με την οποία διαδέχεται η μια πληροφορία την άλλη ή ακόμα ακυρώνεται μια πληροφορία, ίσως αποτελεί την κύρια αιτία για το γεγονός ότι τις πλείστες φορές δεν είμαστε κριτικοί απέναντι σ' αυτό που βλέπουμε, διαβάζουμε ή ακούμε.

Ακόμα και ο τρόπος με τον οποίο αντιδρούν οι χρήστες των σελίδων κοινωνικής δικτύωσης καταδεικνύει αυξητική τάση στην παθητική αποδοχή των όσων δημοσιεύονται. Για παράδειγμα, μπορούμε να εξετάσουμε τι σημαίνει ένα

1 Media Literacy Project, *What is Media Literacy*. Στο <http://medialiteracyproject.org/learn/media-literacy> (προσπελάστηκε στις 23/6/2015)

2. Καστόρας, Στ. (1990), *Οπτικοακουστικά Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση

3 Masterman, L. (1985), *Teaching the Media*, London: Comedia

απλό «like»; Δεν χρειάζεται να δικαιολογήσει κανείς το «like» που κάνει σε ένα «ποστ», αν δεν του ζητηθεί ή αν δεν τον προκαλέσει κάποιος να το κάνει αυτό. Το να εκφράζει όμως κάποιος τη σύμφωνη γνώμη του, ή την ευαρέσκειά του με το «like» είναι ένα θέμα και το να εξηγήσει γιατί το κάνει αυτό είναι άλλο. Όλοι όμως μένουν μέχρι εκεί. Δεν εξηγούν γιατί τους αρέσει κάτι που βλέπουν στο διαδίκτυο. Έτσι, με το να λέει κανείς απλά ότι του αρέσει κάτι που αναρτάται είτε σχόλιο είναι αυτό είτε εικόνα, χωρίς παράθεση επιχειρημάτων, συμβάλλει στο να απουσιάζει η συζήτηση που αφορά στο «για ποιο λόγο» του αρέσει ή είναι άξιο θαυμασμού αυτό το κάτι. Άρα ο ίδιος ο μηχανισμός του «like» αποκλείει τη συζήτηση, την κριτική σκέψη. Το ίδιο θα συμβεί και αν εκτός από το «like», υπάρξει και η εναλλακτική του «dislike», που ανακοινώθηκε ως ακόμα μια από τις μελλοντικές επιλογές ανταπόκρισης του κοινού στο facebook.

Συνοψίζοντας λοιπόν, λέμε ότι σήμερα, δεν θα πρέπει μόνο να προστατευόμαστε από ανεπιθύμητα μηνύματα, αλλά να βοηθήσουμε τους ανθρώπους να είναι ενημερωμένοι για τα μέσα, ικανοί να τα χειρίζονται, να τα χρησιμοποιούν, αλλά και να τα αντιμετωπίζουν με κριτική σκέψη. Σίγουρα η ανάλυση του τι βλέπουν, τι ακούν και τι διαβάζουν έχει σημασία και όχι η ανεξέλεγκτη συλλογή πληροφοριών η οποία θα συνεχίσει να συμβαίνει με ασύλληπτους ρυθμούς, αφού οι χρήστες των μέσων αυξάνονται ασταμάτητα. Ο Thane Ryland, επικεφαλής της ομάδας διαφώτισης της Nokia για τα Παγκόσμια Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης, σχετικά με το θέμα του πώς θα εξελιχθεί η διοίκηση και η ανάπτυξη των μέσων κοινωνικής δικτύωσης μέσα στα επόμενα λίγα χρόνια, ανέφερε το 2013 σε μια συνέντευξη για το επιγραμμικό περιοδικό του London School of Economics ότι «δεν θα θεωρούνται πια ως μέσα κοινωνικής δικτύωσης, αλλά απλά ως μέσα... Θα υπάρχει μεγάλο ενδιαφέρον για τις αναπτυσσόμενες περιοχές των κατασκευαστών συσκευών και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης θα συνεργάζονται με στόχο να συγκεντρώσουν στο διαδίκτυο άλλο ένα δισεκατομμύριο ανθρώπων. Τα δισεκατομμύρια των χρηστών θα μεταμορφώσουν τον τρόπο που επικοινωνούμε ως διασπορά, συνάδελφοι, οικογένειες, καταναλωτές και πολίτες»⁴. Αυτή είναι η άποψη του Ryland. Σίγουρα δεν μπορεί κανείς να την ερμηνεύσει ως μια αποκλειστικά αρνητική εξέλιξη στον τρόπο επικοινωνίας αφού η συγκέντρωση αυτού του τεράστιου αριθμού ανθρώπων στο διαδίκτυο και η δράση τους μέσω των μέσων κοινωνικής δικτύωσης θα έχει τη δυνατότητα ν' ασκεί πιέσεις σε κυβερνήσεις και κοινωνίες. Ένα καλό παράδειγμα αυτής της δυνατότητας που ήδη υπάρχει από σήμερα, αλλά σε μικρότερη κλίμακα, είναι η διαδικτυακή δράση του οργανισμού Anaaz που άρχισε το 2007 με μια απλή δημοκρατική αποστολή: να οργανώσει τους πολίτες από διάφορες χώρες να κλείσουν το χάσμα ανάμεσα στον κόσμο που έχουμε και στον κόσμο που οι περισσότεροι άνθρωποι θα ήθελαν

4 London School of Economics Online Community (2013) Interview with Thane Ryland. Στο http://www.alumni.lse.ac.uk/olc/pub/LHE/news/news_81.html (προσπελάστηκε στις 4/1/2015)

να έχουμε. Η λέξη “Avaaz” σημαίνει “φωνή” σε μερικές ευρωπαϊκές, ασιατικές γλώσσες και κάποιες της Μέσης Ανατολής και πραγματικά η φωνή αυτών που υπογράφουν διαμαρτυρίες σε πολλές περιπτώσεις εισακούεται. Ο οργανισμός Avaaz επιτρέπει σε εκατομμύρια ανθρώπους με διαφορετικούς τρόπους ζωής να λαμβάνουν δράση και να εξασκούν πίεση για θέματα είτε που αφορούν τον πλανήτη, είτε εθνικά, είτε που αφορούν κάποιες περιοχές, από τη διαφθορά και τη φτώχεια στις συγκρούσεις και τις κλιματικές αλλαγές.

Οι εκστρατείες του Avaaz πραγματοποιούνται σε 15 γλώσσες και υπηρετούνται από μια κύρια ομάδα από όλες τις ηπείρους και χιλιάδες εθελοντές. Η δράση του συνίσταται στην υπογραφή διαμαρτυριών, στη χρηματοδότηση εκστρατειών και δραστηριοτήτων που διοργανώνουν τα ΜΜΕ, στην αποστολή ηλεκτρονικών μηνυμάτων, στην άσκηση πίεσης στις κυβερνήσεις για να λογοδοτούν για τις αποφάσεις και τις πράξεις τους και για να αλλάζουν νομοθεσίες και στη διοργάνωση διαμαρτυριών και εκδηλώσεων για να διασφαλίζουν το ότι οι απόψεις και οι αξίες των ανθρώπων ανά τον κόσμο λαμβάνονται υπόψη για αποφάσεις που μας επηρεάζουν όλους. Ένα παράδειγμα επιτυχούς εκστρατείας που ανέλαβε ο Avaaz, είναι η αποφυγή της εκδίωξης της κοινότητας των Maasai της Τανζανίας από τη γενέθλια γη τους.

3. Μεταμόρφωση στον τρόπο επικοινωνίας

Όπως αναφέρεται πιο πάνω, ο Ryland είπε πριν δυο χρόνια πως τα δισεκατομμύρια των χρηστών θα μεταμορφώσουν τον τρόπο που επικοινωνούμε. Ήδη οι χρήστες των μέσων κοινωνικής δικτύωσης τον έχουν μεταμορφώσει και μάλιστα με δυο μεγάλες συνέπειες, μια θετική και μια αρνητική· η θετική είναι επαναστατική. Είναι ο εκμηδενισμός της απόστασης και του χρόνου που χώριζε τα άτομα πριν την εμφάνιση του διαδικτύου που έφερε το μεγάλο πλεονέκτημα της άμεσης συνεννόησης και συζήτησης με οποιοδήποτε άτομο οπουδήποτε και οποτεδήποτε· η αρνητική είναι η «μοναξιά» του ίδιου του ατόμου που βιώνεται ακριβώς λόγω της χρήσης του διαδικτύου γιατί αυτό κλείνει το άτομο στον εαυτό του και του στερεί τη χαρά της πρόσωπο με πρόσωπο σύμπραξης, συνεργασίας και φυσικά ζωντανής επικοινωνίας με τους άλλους. Είναι παράδοξο αυτό που συμβαίνει. Η δυνατότητα ευρείας και άμεσης επικοινωνίας με όλο τον κόσμο μέσω διαδικτύου και σελίδων κοινωνικής δικτύωσης επιφέρει και τον αποκλεισμό του ατόμου από την πληρέστερη μορφή επικοινωνίας, που δεν είναι άλλη από τη φυσική/σωματική επικοινωνία. Ακυρώνεται λοιπόν η επίδραση της μη λεκτικής επικοινωνίας. Τέτοια επικοινωνία είναι η κινητική επικοινωνία δηλαδή η επικοινωνία με το σώμα (κινήσεις, στάση σώματος κ.λ.π.) με τα μάτια (εκφράσεις που φανερώνουν προθέσεις ή συναισθήματα) και με το πρόσωπο (έκφραση συναισθημάτων με τις κινήσεις των μυών του προσώπου π.χ. χαράς, έκπληξης, θυμού, φόβου, απορίας κλπ). Ακυρώνεται ακόμα και η επικοινωνία που επιτυγχάνεται και

με την παραγλώσσα, όπως αναφέρει ο Verderber⁵, δηλαδή με μη λεκτικούς ήχους αλλά με τα λεκτικά χαρακτηριστικά του τόνου της φωνής, της έντασης, του ρυθμού και της ποιότητάς της και με τις λεκτικές παρεμβάσεις όπως τους ήχους που διακόπτουν τη συνομιλία αλλά συνήθως υποδηλούν αντιδράσεις και νοήματα (π.χ. με το εεε πριν τη φράση ή την πρόταση). Με τον αποκλεισμό της προσωπικής επικοινωνίας δεν υφίσταται η επίδραση που εξασκεί η εμφάνιση του ατόμου (φυσική και ρουχισμός), η αφή (άγγιγμα στον ώμο, εναγκαλισμός κλπ), και η κατανομή του χρόνου στην επικοινωνία. Επίσης ακυρώνεται και ο τρόπος με τον οποίο διαχειριζόμαστε το χώρο σε σχέση με την επικοινωνία π.χ. το πόσο κοντά με το άλλο άτομο καθόμαστε την ώρα της συνομιλίας ή ο τρόπος με τον οποίο αποφεύγουμε να είμαστε κοντά στο άτομο αυτό κ.ά.

3.1 Οι αισθήσεις και η επιγραμμική επικοινωνία

Η φυσική παρουσία, η οικειότητα και η ζεστασιά της φωνής, του αγγίγματος και της έκφρασης του προσώπου δύσκολα αντικαθίστανται από το οπτικό μόνο ερέθισμα που περνά μέσα από έναν υπολογιστή. Με άλλα λόγια, στη σύγχρονη επιγραμμική επικοινωνία, από τις ανθρώπινες αισθήσεις εμπλέκονται κυρίως η όραση και μερικώς η ακοή, εκεί όπου είναι εφικτό, ενώ αποκλείεται η αφή. Ο άνθρωπος όμως είναι φτιαγμένος για να αντιλαμβάνεται το περιβάλλον του με τις αισθήσεις. Η πλήρης αντίληψη του περιβάλλοντος ή πιο σωστά η καλύτερη αντίληψη του περιβάλλοντος (αφού υπάρχουν οπτικά πεδία, ηχητικές δονήσεις και συστατικά στην ατμόσφαιρα που δεν τα συλλαμβάνουν οι αισθήσεις), μπορεί να επιτευχθεί με την αντίληψη που βιώνεται ταυτόχρονα και από τις πέντε αισθήσεις και κατ' επέκταση η καλύτερη δυνατή συμμετοχή στο περιβάλλον μπορεί να επιτευχθεί με τη χρήση όλων των αισθήσεων, άρα εξ ορισμού τα μέσα ακυρώνουν ερεθίσματα που ίσως να έχουν μέγιστη σημασία στην αποκωδικοποίηση μηνυμάτων. Ποιος όμως ασχολείται σοβαρά σήμερα με το θέμα αυτό αφού τα πάντα θυσιάζονται στο βωμό του γρήγορου, ρομποτικού και εν τέλει ατελούς τρόπου ζωής που έχουν φέρει τα μέσα και ιδιαίτερα τα νέα μέσα τα περισσότερα από τα οποία, με εργαλείο την άμεση πληροφόρηση, μοναδικό στόχο έχουν το πρόσκαιρο οικονομικό όφελος;

4. Η σχέση μεταξύ της χρήσης των νέων μέσων και της ενασχόλησης του ατόμου με την κοινωνική και την πολιτική ζωή

Αναμφισβήτητα οι γνώσεις που αποκομίζονται από το διαδίκτυο είναι πολλές και ιδιαίτερα στην περίπτωση των νέων η ωφέλεια μπορεί να είναι πολύ μεγάλη. Οι νέοι μπορούν να επωφεληθούν από την πληροφόρηση και τη λύση αποριών μέσω της επίσκεψης σελίδων με επιστημονικές πηγές μέχρι τη βελτίωση στη χρήση μιας ξένης γλώσσας με την τακτική συνομιλία με άτομα από όλο τον κόσμο. Μπορούν

5 Verderber F.R. (1998), *Η Τέχνη της Επικοινωνίας*, (μτφρ.) Ν. Σαρρής. Αθήνα: Έλλην.

ακόμα να επωφεληθούν ανταλλάσσοντας γόνιμο διάλογο με συνομήλικους τους αλλά και μεγαλύτερους από αυτούς και όχι μόνο να αντλήσουν αλλά και να προσφέρουν πληροφορία και γνώση στους άλλους. Η συμμετοχή στον επικοινωνιακό διάλογο φέρνει τη μεγάλη διαφορά στον τρόπο της επικοινωνίας και κατ' επέκταση της πληροφόρησης και της απόκτησης γνώσης. Ο συμμετέχων στο διάλογο εκφράζει άποψη πια. Η παροχή της πληροφορίας δεν αποτελεί πια μονόδρομο αλλά παρέχει ευκαιρία διαλόγου, αντιλόγου και υπόκειται σε κριτική ενώ συχνά οδηγεί και σε δράση. Γι αυτό και η σωστή και συστηματική εκπαίδευση των νέων στη χρήση των νέων μέσων έχει μεγάλη σημασία.

Το θέμα αυτό απασχόλησε έντονα στις Ηνωμένες Πολιτείες, τους Kahne, Feezell και Lee (2012)⁶, που ήγειραν την ερώτηση αν η εκπαίδευση στη χρήση των ψηφιακών μέσων αυξάνει τη σχέση μεταξύ της χρήσης των νέων μέσων και της ενασχόλησης του ατόμου με την κοινωνική και την πολιτική ζωή. Δηλαδή, πόσο αποτελεσματική είναι η εκπαίδευση στη χρήση των ψηφιακών μέσων σε σχέση με τη συμμετοχή των νέων σε κοινωνικές και πολιτικές δράσεις. Οι συγγραφείς ισχυρίζονται ότι δεν έχουν γίνει πολλές έρευνες για το θέμα αυτό στις Ηνωμένες Πολιτείες. Κάνουν αναφορά σε μια μόνο μελέτη, αυτή του Μιχαηλίδη (2009)⁷, ο οποίος, εξετάζοντας τα αποτελέσματα αναφορικά με την εμπλοκή του πολίτη στα νέα μέσα ανάμεσα σε προπτυχιακούς φοιτητές του Πανεπιστημίου της Maryland, βρήκε ότι οι φοιτητές που παρακολούθησαν μάθημα για τη χρήση των ψηφιακών μέσων παρουσίασαν αυξημένη ικανότητα κατανόησης, αξιολόγησης και ανάλυσης μηνυμάτων που λαμβάνονται μέσω των νέων μέσων, αλλά ταυτόχρονα βρήκαν ότι τέτοια μαθήματα συχνά προήγαγαν την αρνητικότητα και τον κυνισμό για τα μέσα αυτά και ότι θα έπρεπε να γίνουν περισσότερα πράγματα για την προαγωγή της ενεργούς δράσης του πολίτη.

Οι Kahne, Feezell and Lee (2012), ασχολήθηκαν ιδιαίτερα με τη συχνότητα της εκπαίδευσης στη χρήση των ψηφιακών μέσων στα σχολεία, με το αν ενθαρρύνει την πολιτική συμμετοχή στο διαδίκτυο, αν προάγει την έκθεση σε διαφορετικές απόψεις και αν υπάρχει πιθανότητα προαγωγής της αντικειμενικής συμμετοχής σε πολιτικές συζητήσεις και δράσεις. Βρήκαν ότι δεν έχουν πραγματοποιηθεί αντιπροσωπευτικές εθνικές μελέτες πάνω στο θέμα, έτσι κανείς δεν μπορεί να αποφανθεί γ' αυτή. Αναφορικά με το θέμα της επιγραμμικής «online» πολιτικής συμμετοχής, ισχυρίζονται ότι οι νέοι όντως παροτρύνονται στο να ψάχνουν πληροφορίες και να λαμβάνουν μέρος σε διαλόγους όταν έχουν εκπαιδευτεί στη χρήση των νέων μέσων. Επιπρόσθετα, αυξάνουν τις δράσεις τους που έχουν σχέση με την πολιτεία, όπως το να εξασκούν το δικαίωμα της ψήφου ή να παρίστανται σε πολιτικές ομιλίες και να εκφράζουν ευκολότερα τις απόψεις τους. Οι πιο πάνω

6 Kahne J., Feezell, J.T. and Lee, N. (2012), Digital Media Literacy Education and Online Civic and Political Participation, *International Journal of Communication*. τόμ. 6, σ. 3.

7 Mihailidis, P. (2009), Beyond cynicism: Media education and civic learning outcomes in the university. *International Journal of Learning and Media*, τόμ. 1(3), σ.13.

ερευνητές βεβαίως, σχολίασαν τις επιπτώσεις της εκπαίδευσης στη χρήση των νέων μέσων στους νέους της Αμερικανικής κοινωνίας. Αναφορικά με το θέμα της ψηφοφορίας, σε άλλες κοινωνίες, όπως στην Ελληνική για παράδειγμα, την τελευταία πενταετία τουλάχιστον, έχει αυξηθεί η αποχή των πολιτών.

Οι πιο πάνω συγγραφείς σχολίασαν και το θέμα της έκθεσης σε διαφορετικές απόψεις με τη συμμετοχή σε διαδικτυακές «online» συζητήσεις και ανέφεραν ότι συνήθως οι νέοι προτιμούν να αναπτύσσουν διάλογο με αυτούς που συμμαρμίζονται τις ίδιες απόψεις, πράγμα το οποίο οδηγεί σε μια βαθύτερη κατανόηση της πεποίθησης κάποιου όπως υποστηρίζουν οι Mutz, (2006)⁸ και Jamieson and Cappella (2008)⁹. Όμως, σύμφωνα με τους Habermas (1989)¹⁰, Mill (1956)¹¹ και Arendt(1968)¹², η πολιτική θεωρία υπογραμμίζει τα οφέλη της έκθεσης σε διαφορετικές απόψεις.

Αναφορικά με το θέμα της πιθανότητας προαγωγής της αντικειμενικής συμμετοχής σε πολιτικές συζητήσεις και δράσεις, οι Kahne, Feezell και Lee (2012)¹³, αναφέρουν ότι τα επίπεδα της κοινωνικής και πολιτικής συμμετοχής είναι «ανησυχητικά άνισα». Δίνουν τα παραδείγματα νέων με περισσότερη μόρφωση που είναι πιο πιθανό να εξασκήσουν το δικαίωμα της ψήφου σε σύγκριση με τους λιγότερο μορφωμένους νέους και νέων με πανεπιστημιακά διπλώματα που είναι πιο πιθανό να κάνουν κάποια κοινωνική εργασία σε σύγκριση με αυτούς που δεν πήγαν ποτέ σε πανεπιστήμια. Εν κατακλείδι, οι Kahne, Feezell και Lee (2012) ισχυρίζονται ότι «αν η παροχή εκπαίδευσης στη χρήση των νέων μέσων διανέμεται άνισα, μπορεί και να ενδυναμώσει ήδη υπάρχουσες ανισότητες» και πρέπει κανείς να εξετάσει το αν αυτοί που συμμετέχουν σε πολιτικές και κοινωνικές δράσεις έχουν τελικά περισσότερες ευκαιρίες εκπαίδευσης στη χρήση των νέων μέσων.

Το γεγονός ότι χρειάζονται νέες πολιτικές για να διασφαλίσουμε τη δικαιοσύνη και την ισότητα στη χρήση των μέσων, αποτελεί μέγιστο θέμα για προβληματισμό. Κάναμε σύντομη αναφορά στο θέμα αυτό, χρήζει όμως περαιτέρω διερεύνησης και συζήτησης. Δεν είναι όμως ο στόχος του παρόντος εγγράφου η διερεύνηση αυτή.

5. Οι πέντε «αλήθειες» της Elizabeth Thoman

Στο σημείο αυτό, επιστρέφοντας πιστά στο θέμα μας, θα ήταν ωφέλιμο να αναφέρουμε

8 Mutz, D. (2006), *Hearing the Other Side—Deliberative versus Participatory Democracy*, Cambridge: Cambridge University Press

9 Jamieson, K.H., and Cappella, J.N. (2008), *Echo Chamber: Rush Limbaugh and the Conservative Media Establishment*, Oxford: Oxford University Press

10 Habermas, J. (1989), *Structural Transformation of the Public Sphere*, Translation MIT, Cambridge, Massachusetts.

11 Mills, C. Wright (1956), *The Power Elite*, New York: Oxford University Press

12 Arendt, H. (1968), *Men in Dark Times*, New York: Harcourt, Brace & World

13 Kahne J., Feezell, J.T. and Lee, N. (2012), Digital Media Literacy Education and Online Civic and Political Participation, *International Journal of Communication* τόμ. 6, σ. 11.

τις πέντε «αλήθειες» κατά την Elizabeth Thoman (1993)¹⁴, οι οποίες θα μπορούσαν να μας προβληματίσουν αναφορικά με τις πληροφορίες που παίρνουμε από τα μέσα, είτε αυτές μας παρέχονται μέσω τηλεοπτικών σειρών, κινηματογραφικών ταινιών, θεατρικών έργων, ραδιοφωνικών εκπομπών, εντύπων μέσων, περιοδικών, ηλεκτρονικών παιγνιδιών είτε μέσω οποιουδήποτε άλλου μέσου και να λειτουργήσουν ως κίνητρα για να αντιμετωπίσουμε κριτικά τα μέσα προστατεύοντας τον εαυτό μας αλλά και την κοινωνία στην οποία ανήκουμε, ζούμε, δημιουργούμε.

5.1 Όλα τα μηνύματα από τα μέσα είναι «κατασκευασμένα»

Τα μηνύματα που βλέπουμε, έχουν γραφτεί από κάποιον ή κάποιους, οι φωτογραφίες τραβήχτηκαν από κάποιον ή κάποιους και ένας δημιουργικός σχεδιαστής τα συναρμολόγησε όλα αυτά σε ένα ενιαίο σύνολο. Αυτό όμως είναι περισσότερο από μια λογική διαδικασία. Όπως αναφέρει η Thoman, αυτό που κατασκευάζεται από μόνο μερικούς ανθρώπους ερμηνεύεται ως μια αλήθεια, “a way it is” για τους υπόλοιπους από μας. Ως ακροατήριο, όμως, βλέπουμε μόνο αυτό που επιλέχθηκε για να δημοσιοποιηθεί και όχι τις λέξεις, τις εικόνες που απορρίφθηκαν.

Με τον τρόπο αυτό η πραγματικότητα του κόσμου μας διαμορφώνεται από τα μέσα. Οι λέξεις ή οι εικόνες που απορρίφθηκαν μπορεί να κρύβουν την πραγματική αλήθεια άρα θα έπρεπε να τις γνωρίζουμε. Τα όσα μηνύματα υφίστανται αλλαγή, απορρίπτονται ή παραλείπονται θα έπρεπε να τα γνωρίζουμε. Έτσι μας αποπροσανατολίζουν τα μέσα και μας χειραγωγούν, με τα «κατασκευασμένα» τους μηνύματα. Έτσι, τα μέσα διαμορφώνουν τα όσα ξέρουμε και κατανοούμε για τον κόσμο μας.

Ένα άλλο θέμα που θα πρέπει να μας απασχολήσει έντονα είναι το ότι τα μέσα έχουν την τάση να μεγιστοποιούν τη σημασία κάποιων γεγονότων και να εντάσσουν τα πάντα σε δελτία ειδήσεων με αποτέλεσμα οι θεατές ή οι ακροατές να μην είναι σε θέση να ξεχωρίσουν τι είναι σημαντικό και τι όχι.

Ακόμα και σε κεντρικά δελτία ειδήσεων βλέπουμε σήμερα ειδήσεις «lifestyle» και στις πρώτες στήλες ιστοσελίδων βλέπουμε τέτοιες ειδήσεις να παρελαύνουν ως να είναι τα πιο συνταρακτικά γεγονότα του πλανήτη.

«Κατασκευασμένη» είναι και η «αξία» κάποιων πολιτικών που προβάλλονται συχνά από τα μέσα. Με τον τρόπο αυτό ειδοποιούν το κοινό ότι «υπάρχουν». Στηρίζονται λοιπόν στη διαφήμιση που τους γίνεται με την προβολή της εικόνας τους παρά στο έργο που επιτελούν. Γιατί ακριβώς όσοι από το κοινό δεν είναι σε θέση να κρίνουν τα λεγόμενά τους σχετικά με το έργο τους, θυμούνται την εικόνα τους και αυτό δρα θετικά γι' αυτούς σε περίοδο εκλογών. Το πολιτικό σύστημα του σήμερα έχει αλλάξει πλήρως. Έχουμε μια νέα πραγματικότητα με την εμπλοκή των μέσων στην πολιτική.

14 Thoman, E. (1993), *Strategies for Media Education*. Στο <http://www.medialit.org/reading-room/skills-strategies-media-education> (προσπελάστηκε στις 24/6/2015)

5.2 Τα μηνύματα από τα μέσα είναι κατασκευασμένα με τη βοήθεια μιας γλώσσας που έχει τους δικούς της κανόνες

Κάθε είδος μέσου επικοινωνίας, οι εφημερίδες, τα τηλεπαιχνίδια, οι ταινίες τρόμου κλπ, έχει τη δική του δημιουργική γλώσσα: εκφοβιστικές μουσικές προκαλούν τον τρόμο, κοντινά πλάνα υπονοούν οικειότητα, μεγάλοι τίτλοι σημαίνουν σπουδαιότητα. Αν είμαστε εξοικειωμένοι με τις τεχνικές αυτές που χρησιμοποιούν τα μέσα για να μας εντυπωσιάσουν, αλλά και αν κατανοούμε τη γραμματική, τη σύνταξη ή τις μεταφορικές έννοιες της γλώσσας των μέσων, τότε αυξάνεται η εκτίμηση και η απόλαυση της εμπειρίας των μέσων και αυτό σίγουρα μας καθιστά λιγότερο τρωτούς στη χειραγώγηση.

Η Thoman (1993)¹⁵ εισηγείται ότι ένας από τους καλύτερους τρόπους για να κατανοήσουμε τον τρόπο με τον οποίο λειτουργούν τα μέσα, είναι να δημιουργήσουμε τη δική μας ιστοσελίδα και να αναλάβουμε δράσεις όπως π.χ. να ενημερώνουμε τα παιδιά για τους κινδύνους που προκύπτουν από το κάπνισμα ή το βλαβερό φαγητό. Με τον τρόπο αυτό η συγγραφέας εννοεί ότι θα βρεθούμε κι εμείς στη θέση να θέλουμε να προσελκύσουμε το κοινό, άρα θα χρησιμοποιήσουμε τρόπους εντυπωσιασμού για να το επιτύχουμε αυτό και έτσι θα καταλάβουμε καλύτερα πώς λειτουργούν τα μέσα.

Όταν στόχος του παραγωγού και του δημοσιογράφου όμως είναι να προκαλέσει τον εντυπωσιασμό και τη συγκίνηση με οποιοδήποτε τίμημα και συνήθως καταφεύγοντας σε υπερβολές όπως τις εκφοβιστικές μουσικές, τις σκοτεινές σκηνές εκεί όπου είναι αχρειαστές και τους βαρύνδουπους τίτλους, τότε προκαλεί επιπτώσεις στα συναισθήματα των θεατών ή των ακροατών του ευτελίζοντας τις αρχές της δημοσιογραφίας.

Ακόμα, η παρουσίαση θεμάτων που έχουν σχέση με τη βία και τον πόνο τα οποία παρουσιάζονται συνήθως ψηλά στην ιεραρχία των ειδήσεων, χρειάζεται ιδιαίτερο χειρισμό. Όπως αναφέρει ο Boyd (2006)¹⁶, «ρεπόρτερ που συνεχώς παρουσιάζουν τις χειρότερες υπερβολές της ζωής μπορεί να μην προσέξουν τις επιπτώσεις στα συναισθήματα των ακροατών τους. Είναι εύκολο να ξεχάσεις πως κάθε τραγωδία έχει ένα πρόσωπο στο κέντρο της».

5.3 Διαφορετικοί άνθρωποι ερμηνεύουν διαφορετικά το ίδιο μήνυμα από κάποιο μέσο

Λόγω των διαφορών στην ηλικία, στον τρόπο ανατροφής και στην εκπαίδευση, κανείς δεν βλέπει την ίδια ταινία ή ακούει το ίδιο τραγούδι με τον ίδιο τρόπο. Ακόμα και μέσα στην ίδια οικογένεια, παιδιά και γονείς δεν βλέπουν με τον ίδιο τρόπο ένα τηλεοπτικό πρόγραμμα. Αυτό το γεγονός, απορρίπτει την άποψη

15 Thoman, E., (1993), *Strategies for Media Education*. Στο <http://www.medialit.org/reading-room/skills-strategies-media-education> (προσπελάστηκε στις 24/6/2015)

16 Boyd, A. (2006), *Η Τέχνη της Τηλεοπτικής Δημοσιογραφίας*, (μτφρ.) Α.Χριστοδουλίδης, Αθήνα : Κάκτος

ότι το κοινό είναι παθητικοί θεατές. Ίσως δεν το αντιλαμβανόμαστε, αλλά ο καθένας από μας, ακόμα και τα μικρά παιδιά, προσπαθούμε συνεχώς να αντιληφθούμε τι βλέπουμε, ακούμε ή διαβάζουμε. Όσο περισσότερες ερωτήσεις κάνουμε σχετικά με το τι βλέπουμε, τόσο πιο έτοιμοι είμαστε να δεχτούμε ή να απορρίψουμε μηνύματα. Η Thoman (1993)¹⁷ αναφέρει ότι σύμφωνα με αποτελέσματα ερευνών, με τον καιρό, τα παιδιά μαθαίνουν δεξιότητες ανάλογα με την ηλικία τους με τις οποίες ερμηνεύουν διαφορετικά τα μηνύματα που λαμβάνουν από τα διάφορα μέσα.

Είναι χρήσιμο να προστεθεί σε αυτό και η άποψη ότι η αντίληψη του καθενός από μας για κάτι που παρακολουθεί ή ακούει, επηρεάζεται και από τα βιώματά μας. Θετικές ή αρνητικές εμπειρίες μπορούν να χειραγωγήσουν την ερμηνεία αλλά και να κατευθύνουν την αποδοχή ή την απόρριψη καταστάσεων και γεγονότων από τα άτομα τα οποία τις βίωσαν. Ο Boyd (2006)¹⁸ αναφέρει πάνω στο ίδιο θέμα: «Το ίδιο ραδιοφωνικό ή τηλεοπτικό πρόγραμμα φτάνει σ' ένα μαζικό ακροατήριο νέων ή ηλικιωμένων, σε μορφωμένα και αμόρφωτα άτομα και σε πρόσωπα με διαφορετικό πολιτισμό. Είναι αναπόφευκτο, αργά ή γρήγορα ένα θέμα που βρίσκει ανταπόκριση σ' ένα τμήμα του ακροατηρίου να ενοχλεί (ή ακόμα και να προσβάλλει) ένα άλλο». Επίσης, αν κάποιοι γονείς επιθυμούν να αποτρέψουν το παιδί τους από το να δει ή ν' ακούσει μια είδηση που κατά την άποψή τους είναι ακατάλληλη, μάλλον δεν θα προλάβουν να το κάνουν αυτό αν η είδηση προβάλλεται από την τηλεόραση ή ακούγεται από το ραδιόφωνο λόγω της αμεσότητας του μέσου. Στην περίπτωση του εντύπου (εφημερίδας ή περιοδικού) μπορούν να απαγορευτούν στο παιδί να το διαβάσει. Στην περίπτωση δε του διαδικτύου, τα πράγματα είναι ακόμα πιο δύσκολα, αφού είναι σχεδόν αδύνατο να είναι παρόντες οι γονείς την ώρα της προσπέλασης από το παιδί της σχετικής ιστοσελίδας.

5.4 Τα μέσα είναι κατά κύριο λόγο επιχειρήσεις που έχουν το κέρδος ως κίνητρο

Πολλές φορές οι εφημερίδες δημιουργούν τις σελίδες τους με πρώτες τις διαφημίσεις. Ο χώρος που απομένει γεμίζει με ειδήσεις. Όλοι γνωρίζουμε τον τηλεοπτικό χρόνο που καταλαμβάνουν οι διαφημίσεις.

Αυτό που πολλοί από μας δεν γνωρίζουμε, είναι ότι αυτό που πωλείται στην πραγματικότητα δεν είναι μόνο το διαφημιζόμενο προϊόν, αλλά επίσης το κοινό στους διαφημιστές! Ο πραγματικός στόχος των προγραμμάτων που παρακολουθούμε στην εμπορική τηλεόραση, είτε αυτά είναι ειδησεογραφικά είτε ψυχαγωγικά, δεν είναι μόνο να μας ενημερώσουν ή να μας ψυχαγωγήσουν, αλλά να δημιουργήσουν ένα ακροατήριο με διάθεση παθητικής αποδοχής,

17 Thoman, E., *Strategies for Media Education*. Στο <http://www.medialit.org/reading-room/skills-strategies-media-education> (προσπελάστηκε στις 24/6/2015)

18 Boyd, A. (2006), *Η Τέχνη της Τηλεοπτικής Δημοσιογραφίας*, (μτφρ.) Α.Χριστοδουλίδης, Αθήνα : Κάκτος

ούτως ώστε ο τηλεοπτικός σταθμός να μπορεί να πουλά χρόνο σε σπόνσορες να διαφημίζουν τα προϊόντα τους με διαφημιστικά σποτ. Σύμφωνα με την Thoman, το κάθε δευτερόλεπτο μετρά. Οι σπόνσορες πληρώνουν για το χρόνο με βάση τα αναμενόμενα ποσοστά τηλεθέασης. Ακόμα, οι σπόνσορες στοχεύουν σε ειδικές ομάδες τηλεθεατών. Για παράδειγμα, γυναίκες 25-40 ετών που ξοδεύουν χρήματα σε ορισμένα διαφημιζόμενα προϊόντα ή παιδιά 3-7 ετών που επηρεάζουν τα έξοδα των γονιών τους με τις επιλογές τους από τα διαφημιζόμενα προϊόντα. Η Thoman παραπέμπει στον Ούγγρο Καθηγητή Επικοινωνίας George Gerbner (1994)¹⁹, ο οποίος λέει ότι «τα περισσότερα μέσα λειτουργούν μέσω ιδιωτικών, διεθνών οργανισμών που έχουν κάτι να πουλήσουν αντί κάτι να πουν!».

Στο κυνήγι της ψηλής τηλεθέασης, ακροαματικότητας και επισκεψιμότητας που ευνοούν την προσέλκυση διαφημίσεων, τακτική των μέσων, παραδοσιακών και νέων, είναι η παρουσίαση των ασήμαντων ως σημαντικών. Ένα εξαιρετικό πολιτικό άρθρο σίγουρα επιφέρει λιγότερο οικονομικό όφελος από ένα ρεπορτάζ για τη ζωή ενός ηθοποιού ή ένα καλό ωροσκόπιο. Οι προτιμήσεις των μαζών κατευθύνουν το περιεχόμενο των δημοσιεύσεων ενώ θα μπορούσαν οι δημοσιεύσεις να εξυψώσουν το επίπεδο της πληροφορίας και κατ' επέκταση να εξυψώσουν και το επίπεδο της αντίληψής τους. Η κριτική δημοσιογραφία υστερεί ενώ η δημοσιογραφία του θεάματος, που είναι και αυτή που επιφέρει το οικονομικό όφελος, ανθίζει.

Πάνω στην ίδια πραγματικότητα, παραθέτουμε ένα απόσπασμα από διασκευασμένη επιφυλλίδα του Χρήστου Γιανναρά την Κυριακή, 20 Φεβρουαρίου 2005 στην εφημερίδα «Καθημερινή»: «Βολεύει τους πολιτικούς ο λειτουργικός αναλφαβητισμός, η αποχαυνωτική τηλεθέαση, η ευτελισμένη εκπαίδευση, τα διαλυμένα Πανεπιστήμια. Βολεύει, γιατί μπορούν να κατακτούν την εξουσία όχι με τους απαιτητικούς όρους της πολιτικής, αλλά με τους όρους της αγοράς: Κερδίζει τις εκλογές όποιος έχει τα περισσότερα χρήματα, δηλαδή τους αποτελεσματικότερους διαφημιστές, τα εντυπωσιακότερα μέσα πλύσης εγκεφάλου της αποχαυνωμένης μάζας»²⁰.

5.5 Τα μέσα εμπεριέχουν ένα δικό τους κώδικα αξιών

Επειδή τα μέσα είναι «κατασκευασμένα», κουβαλούν τις απόψεις του τι είναι σημαντικό για το άτομο ή για τα άτομα που δημιούργησαν την κατασκευή. Τα μέσα λένε ιστορίες, ακόμα και οι διαφημίσεις λένε σύντομες και απλές ιστορίες και οι ιστορίες χρειάζονται πρωταγωνιστές, σκηνή και πλοκή που να έχει αρχή, μέση και τέλος.

19 Gerbner, G. (1994), "Television Violence and the Art of Asking the Wrong Question," in *The World & I: A Chronicle of our Changing Era*.

20 Διασκευασμένο απόσπασμα από επιφυλλίδα του Χρ. Γιανναρά. Στο http://users.sch.gr/symfo/sholio/ekthesi/b_likiu/b02.tv-kritiki-skepsi.htm (προσπελάστηκε στις 20 Σεπτεμβρίου 2015)

Η επιλογή της ηλικίας, του γένους και της φυλής ενός πρωταγωνιστή σε συνδυασμό με τον τρόπο ζωής, τη νοοτροπία και τη συμπεριφορά του, η επιλογή επίσης του περιβάλλοντός του (π.χ. αστικό, αγροτικό, ευκατάστατο ή όχι) και οι δράσεις και αντιδράσεις του που διαμορφώνονται μέσα στην πλοκή, αποτελούν μόνο μερικούς τρόπους με τους οποίους οι αξίες ενσωματώνονται σε ένα τηλεοπτικό πρόγραμμα, σε μια ταινία, σε μια διαφήμιση, ακόμα και σ' ένα «post» σε σελίδα κοινωνικής δικτύωσης. Μα οι αξίες αυτές είναι συνήθως υποκειμενικές γι αυτό χρειάζεται κανείς να είναι επιφυλακτικός και να εξετάζει αναλυτικά και διερευνητικά αυτό που του προωθείται τόσο άμεσα και εύκολα.

6. Συμπέρασμα

Σήμερα ζούμε μέσα σ' έναν ηλεκτρονικό λαβύρινθο που προσφέρει άπειρα μηνύματα και ακόμα και αν δεν το επιδιώκουμε, ο λαβύρινθος αυτός μας κρατά συνέχεια σε εγρήγορση. Εκτός από τη δική μας αναζήτηση μηνυμάτων, τα εισπράττουμε χωρίς καν να το επιδιώξουμε και μάλιστα σωρηδόν και ανά πάσα στιγμή από τα ίδια τα μέσα που λειτουργούν με ιλιγγιώδεις ταχύτητες. Είναι σημαντικό λοιπόν να μάθουμε πώς να «διαβάζουμε» σωστά αυτά τα διαφορετικά είδη των μηνυμάτων για να ανακαλύψουμε τις πραγματικές προθέσεις των αποστολέων τους μέσα από τις απόψεις που εκφράζονται μέσω τους. Μόνο τότε θα είμαστε σε θέση να κρίνουμε αν θα δεχτούμε ή θα απορρίψουμε τα μηνύματα αυτά ενόσω διαπραγματευόμαστε καθημερινά την πορεία μας μέσα από το κατακλυσμένο από τα μέσα περιβάλλον μας. Μόνο τότε θα καταφέρουμε να αποφύγουμε το κύκλωμα και τον μονόδρομο του εμπορικού μοντέλου πληροφόρησης.

Έχοντας υπόψη τις πέντε «αλήθειες» που αναφέρει η Elizabeth Thoman (1993)²¹ και τους κινδύνους στους οποίους μπορούν να μας εκθέσουν, συμπεραίνουμε πως είναι απαραίτητη η κριτική θεώρηση και κατ' επέκταση η συζήτηση και η δράση που αναπτύσσεται ανάμεσα στο κοινό και μεταξύ του κοινού και των μέσων που οδηγεί στην εξύψωση του ατόμου και του συνόλου, αλλά και στη δημιουργία ηθικής συνείδησης και ήθους. Αυτά είναι τα ζητούμενα για μια υγιή και ωφέλιμη λειτουργία των μέσων μέσα στην κοινωνία του παρόντος και του μέλλοντος. Γιατί ακριβώς η παθητική κατανάλωση μηνυμάτων την οποία έχουμε όλοι πια τόσο συνηθίσει και η οποία αποτελεί δεδομένη τακτική έναντι στους πελάτες τους αλλά και επιδίωξη πολλές φορές για τους πλειστούς ιδιοκτήτες των μέσων, καθιστά τον καθένα έρμαιο του κυκλώματός τους, στερώντας του ένα από τα ύψιστα αγαθά: την ελευθερία της έκφρασης. Ας μετατραπούμε λοιπόν το συντομότερο δυνατό από παθητικούς καταναλωτές σε ενεργούς κριτές για να

21 Thoman, E. (1993), *Strategies for Media Education*. Στο <http://www.medialit.org/reading-room/skills-strategies-media-education> (προσπελάστηκε στις 24/9/2015)

κτίσουμε μια κοινωνία που να βασίζεται στην αληθινή πραγματικότητα και όχι στην πραγματικότητα που θέλουν να παρουσιάζουν τα μέσα.

Απορροφημένοι στην ανάγνωση των όσων μας πλασάρονται από εγχώριες ή διεθνείς πηγές αδυνατούμε να ζήσουμε στο πραγματικό μας περιβάλλον. Αυτό που μας συνδέει άμεσα με ανθρώπους στα πέρατα του κόσμου μας αποκλείει από μια απλή συναναστροφή και συζήτηση με τον δίπλα μας. Ας ζήσουμε λοιπόν στα πλαίσια του χώρου και του χρόνου επί του οποίου ταχθήκαμε να ζήσουμε όχι αγνοώντας τα περιβάλλοντα ερεθίσματα, αλλά αξιολογώντας και κρίνοντας τα και κυρίως με το να τα χρησιμοποιούμε για το κοινό συμφέρον. Εξάλλου έχουμε αυτό το χρέος έναντι στις γενιές που θ' ακολουθήσουν, γιατί η δική μας πραγματικότητα για την οποία θα πληροφορηθούν από τα μέσα, θα πρέπει ν' ανταποκρίνεται στην αλήθεια και όχι στην κατασκευασμένη «αλήθεια».

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Καστόρας, Στ. (1990), *Οπτικοακουστικά Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση

Ξενόγλωσση

Arendt, H. (1968), *Men in Dark Times*, New York: Harcourt, Brace & World

Boyd, A. (2006), *Η Τέχνη της Τηλεοπτικής Δημοσιογραφίας*, (μτφρ.) Α.Χριστοδουλίδης, Αθήνα : Κάκτος

Gerbner, G. (1994) “*Television Violence and the Art of Asking the Wrong Question*,” in *The World & I: A Chronicle of our Changing Era*.

Habermas, J. (1989), [Structural Transformation of the Public Sphere](#), Translation MIT, Cambridge, Massachusetts.

Jamieson, K.H., and Cappella, J.N. (2008), *Echo Chamber: Rush Limbaugh and the Conservative Media Establishment*, Oxford: Oxford University Press

Kahne J., Feezell, J.T. and Lee, N. (2012) Digital Media Literacy Education and Online Civic and Political Participation, *International Journal of Communication*. τόμ. 6, σ. σ. 3-11.

Masterman, L. (1985), *Teaching the Media*, London: Comedia

Mihailidis, P. (2009), Beyond cynicism: Media education and civic learning outcomes in the university. *International Journal of Learning and Media*, τόμ. 1(3), σ. 13.

Mills, C. Wright (1956), *The Power Elite*, New York: Oxford University Press

Mutz, D. (2006), *Hearing the Other Side –Deliberative versus Participatory Democracy*, Cambridge: Cambridge University Press

Verderber F.R., (1998), *Η Τέχνη της Επικοινωνίας*, (μτφρ). Ν. Σαρρής. Αθήνα: Έλλην.

Ιστοσελίδες

Thoman, E. (1993), *Strategies for Media Education*. Στο <http://www.medialit.org/reading-room/skills-strategies-media-education> (προσπελάστηκε στις 24/9/2015)

Media Literacy Project, *What is Media Literacy*. Στο <http://medialiteracyproject.org/learn/media-literacy> (προσπελάστηκε στις 23/6/2015)

Διασκευασμένο απόσπασμα από επιφυλλίδα του Χρ. Γιανναρά. Στο http://users.sch.gr/symfo/sholio/ekthesi/b_likiu/b02.tv-kritiki-skepsi.htm (προσπελάστηκε στις 20/9/2015)

London School of Economics Online Community (2013) Interview with Thane Ryland. Στο http://www.alumni.lse.ac.uk/olc/pub/LHE/news/news_81.html (προσπελάστηκε στις 4/6/2015)

Βιογραφικά στοιχεία συγγραφέα

Η κ. **Μενελάου Νίκη** γεννήθηκε στη Λευκωσία. Κατέχει πτυχίο στις «Κοινωνικές Επιστήμες και Διοίκηση» (The London School of Economics and Political Science), μεταπτυχιακό δίπλωμα στα “ΜΜΕ και στον Πολιτισμό” και Διδακτορικό στην “Πολιτιστική Διοίκηση και Πολιτική” (Πανεπιστήμιο Middlesex, Αγγλίας). Διατέλεσε δημοσιογράφος, παραγωγός προγραμμάτων και Μορφωτική Λειτουργός στο ΥΠΠΟ της Κυπριακής Δημοκρατίας. Σήμερα είναι Λέκτορας Δημοσιογραφίας στο Πανεπιστήμιο Frederick. Στον ερευνητικό τομέα «ΜΜΕ και Πολιτισμός» εξέδωσε μονογραφία και επιστημονικά άρθρα. Έλαβε μέρος ως εισηγήτρια σε αρκετά συνέδρια. Στοιχεία Επικοινωνίας: pr.mn@frederick.ac.cy.

Τσαμήτρου Ιφιγένεια

Παγκοσμιοποίηση και εκπαίδευση: από τους πολίτες των εθνών-κρατών στους κοσμοπολίτες

Περίληψη

Αντικείμενο αυτής της μελέτης είναι η αποσαφήνιση του όρου της παγκοσμιοποίησης, η σκιαγράφηση των χαρακτηριστικών της και η καταγραφή των θετικών και αρνητικών κοινωνικών επιπτώσεων που επιφέρει. Μελετάται ακόμα η επίδραση που ασκούν οι διαδικασίες της στα σύγχρονα εκπαιδευτικά συστήματα και το είδος της γνώσης στο οποίο στοχεύουν οι δυτικές κοινωνίες. Επιπρόσθετα, παρουσιάζεται η πιθανή θετική συμβολή της κοσμοπολίτικης εκπαίδευσης στη (δια)μόρφωση των αυριανών πολιτών του πλανήτη μας.

Globalization and education: citizens of nation states to cosmopolitans

Abstract

Purpose of this study is to clarify the term globalization, to outline the features of and record the positive and negative social impacts brought about. Also studies the effects of globalization procedures in modern education systems and the kind of knowledge in which Western societies aim. In addition, it shows

the potential positive contribution of cosmopolitan education in formulating tomorrow's citizens of our planet.

1. Εισαγωγή

Η Διεθνής Κοινότητα καταβάλλει τις τελευταίες δεκαετίες μία συνεχή και συστηματική προσπάθεια να αντιμετωπίσει θέματα οικονομικής, περιβαλλοντικής, πολιτικής, επιστημονικής και τεχνολογικής υφής μέσα από συμμετοχικές και συνεργατικές διαδικασίες. Τα φαινόμενα αλληλεπίδρασης και επικοινωνίας μεταξύ των λαών όμως δεν αποτελούν χαρακτηριστικό μόνο της σύγχρονης εποχής. Έχουν παρατηρηθεί στον αρχαίο κόσμο, όπου στο χώρο της Μεσογείου οι λαοί αντάλλασσαν προϊόντα, ήθη, έθιμα, ιδέες και θρησκείες, αλλά και μετέπειτα σε διάφορες ιστορικές περιόδους (Ελληνιστική, Ρωμαϊκή, Βυζαντινή εποχή, εξάπλωση των Αράβων). Η γεωγραφική ενοποίηση της αναπαράστασης του κόσμου που έφεραν οι ανακαλύψεις των νέων χωρών του 15^{ου} αιώνα, οδήγησαν στην εμπορική επανάσταση πάνω στην οποία στηρίχθηκε η κεφαλαιοκρατία μέχρι το 18^ο αιώνα που παραχώρησε τη σκυτάλη στη βιομηχανία. Τον 20^ο αιώνα η επικοινωνία και η σύνδεση μεταξύ λαών, πολιτισμών και οικονομιών συστηματοποιήθηκαν και ριζοσπαστικοποιήθηκαν επιτρέποντάς μας να κάνουμε λόγο για το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης, τη μετατροπή δηλαδή του κόσμου σε ένα ενιαίο, κοινό χώρο, προσβάσιμο σε όλους. Βέβαια, η παγκοσμιοποίηση δεν αποτελεί ένα απόλυτο καινοφανές γεγονός, αλλά αυτό που την καθιστά ένα φαινόμενο άξιο λόγου, συζήτησης και μελέτης είναι η ένταση καθώς και η έκταση των χαρακτηριστικών της¹.

2. Η παγκοσμιοποίηση και τα χαρακτηριστικά της

Στη διεθνή βιβλιογραφία έχουν διατυπωθεί διάφορες απόψεις για τον σύγχρονο κόσμο, που θα μπορούσαν να συνοψιστούν στο ότι πρόκειται για έναν πολυσύνθετο, πολύμορφο και πολύσημο μόρφωμα που χαρακτηρίζεται από: α) μια νέα παγκόσμια οικονομία βασισμένη στην πληροφορική, β) μια διεθνοποιημένη εμπορεύσιμη κουλτούρα που διαδίδεται μέσω ενός παγκόσμιου τηλεπικοινωνιακού (δια)δικτύου, γ) την απρόσκοπτη κινητικότητα εμπορευμάτων, εργαζομένων και διεθνικών επιχειρήσεων, και δ) μια ιδεολογία της άρχουσας τάξης σχετικά με την υποδούλωση ή την καταπίεση των εργαζομένων. Γενικότερα, στον παγκοσμιοτικό λόγο κυριαρχούν όροι όπως *παγκόσμιο χωριό*, *παγκόσμιος πολιτισμός*, *κοινωνίες της μάθησης* και *της πληροφορίας*, *κοινωνίες της γνώσης* και *της μάθησης*².

1 Μ. Ζερμπύλα, Α. Πέτρου, Μ. Παπαστεφάνου, (2011). *Θεωρητικές διαστάσεις και λόγοι περί εκπαιδευτικής πολιτικής*, τ. Α'. Λευκωσία: Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου, 128.

2 Κ. Βεργόπουλου, (1999). *Παγκοσμιοποίηση, η μεγάλη χίμαιρα*. Αθήνα: Λιβάνης., Α. Καζαμιά, (2012). *Παγκοσμιοποίηση, κοινωνία της γνώσης και παιδεία στη Νέα Κοσμοπολη: ύβρις παρά ευλογία; Ο Αγαμέμνων ενάντια στον Προμηθέα*. Στο Σ. Μπουζιάκης (επιμ.), *Συγκριτική παιδαγωγική* (σελ. 397-421). Αθήνα: Gutenberg.,

Το εμπόριο, η συναλλαγή, η νομισματική αντιστοιχία, το κόστος και η διαθεσιμότητα εργασίας κατευθύνουν την οικονομική παγκοσμιοποίηση³, η οποία αν και στηρίζεται στη διάδοση και κίνηση του κεφαλαίου, στην πράξη ευνοεί τη λεγόμενη οικονομία της γνώσης, που στηρίζεται στις δεξιότητες και στις γνωστικές ικανότητες⁴.

Το πόρισμα πολλών μελετητών είναι, πως η οικονομική παγκοσμιοποίηση διέπεται από παραδοξότητα μιας και η ωφελιμότητά της περιορίζεται σε ελάχιστους, εξαιρετικά πλούσιους που τους δίνει τη δυνατότητα να αυξήσουν γρήγορα τα κέρδη τους ενώ ταυτόχρονα περιθωριοποιεί τα δύο τρίτα του παγκόσμιου πληθυσμού⁵.

Όσον αφορά την πολιτική παγκοσμιοποίηση, αρχικά έδωσε την εντύπωση πως θα δημιουργηθεί μία νέα κατάσταση με την κατάργηση του έθνους-κράτους και την ανάδειξη νέων πολιτικών μορφωμάτων που εξασφαλίζουν την άρση των συνόρων και το σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Ως αντίσταση σε αυτά τα νέα πολιτικά μορφώματα επανεμφανίστηκε η απειλή των εθνικιστικών ιδεολογημάτων, ως αντίπαλο δέος⁶. Αντιθέτως, η σημερινή τάση του Τρίτου Δρόμου στρέφεται προς το επιδαιτητικό κράτος (enabling state) που διευκολύνει το συντονισμό ατόμου και κοινωνίας και στηρίζει τον κρατικό παρεμβατισμό. Φαίνεται λοιπόν να επαληθεύεται η πρόβλεψη του Giddens πως η παγκοσμιοποίηση δε συνεπάγεται τον αφανισμό του έθνους-κράτους, αλλά την αναδιαμόρφωση των λειτουργιών του⁷.

Η πολιτισμική παγκοσμιοποίηση σχετίζεται με την τάση ομοιογενοποίησης του γούστου, της αισθητικής και των συμπεριφορών. Σήμερα είναι πλέον ευκολότερη η πρόσβαση σε ποικίλες πολιτισμικές εμπειρίες, όμως η μαζική κουλτούρα δυτικού τύπου επιβάλλει με τη βοήθεια της βιομηχανίας πρότυπα που αποκλείουν το διαφορετικό, μετατρέποντας ακόμα και το πιο οικείο σε ξένο⁸. Αυτό που επιβιώνει στην αγορά και στις σύγχρονες συνθήκες ανταγωνισμού δεν είναι απαραίτητα και το καλύτερο, με αποτέλεσμα αυτός που ζημιώνεται στο τέλος να είναι ο πολίτης⁹.

Άλλη μία πτυχή της παγκοσμιοποίησης είναι η περιβαλλοντική. Οι σημερινοί περιβαλλοντικοί κίνδυνοι χαρακτηρίζονται αποεδαφοποιημένοι. Επειδή

Σ. Τομπάζου, (1999). *Παγκοσμιοποίηση και Ευρωπαϊκή Ένωση: εισαγωγή στην κριτική της παγκοσμιοποίησης και του νεοφιλελευθερισμού*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα., M. Castells, (2000). *The Information Age: economy, society and culture, vol. III*. Oxford: Blackwell.

3 W. Humes, (2008). "The discourse of Global Citizenship" στο *Global Citizenship Education*, M.A. Peters, A. Britton και H. Blee (επιμ.). Rotterdam: Sense Publishers, 42.

4 A.M. Peters, (2002) "Education Policy Research and the Global Knowledge Economy", *Educational Philosophy and Theory*, 34 (1), 91-102.

5 Z. Bauman, (1998) "On Globalization: or Globalization for some, Localization for some others", *Thesis eleven*, (54), 44.

6 M. Ζεμπύλα, Α. Πέτρου, Μ. Παπαστεφάνου, *όπ., παρ.*

7 A. Giddens, (2001). *The Global Third Way Debate*. Cambridge: Polity.

8 M. Olssen, (2008). "Globalisation, The Third Way and Education Post 9/11: Building Democratic Citizenship", στο *Global Citizenship Education, Global Citizenship Education*, M.A. Peters, A. Britton και H. Blee (επιμ.). Rotterdam: Sense Publishers.

9 F. Rizvi, & B.Lingard, (2000). "Globalization and Education: Complexities and Contingencies", *Educational Theory*, 50 (4), 419-426.

ακριβώς δεν μπορούν να αναχθούν σε μία πηγή, καθίστανται μη ελέγξιμοι σε επίπεδο τοπικό. Έτσι, ο σημερινός κόσμος μας περιγράφεται ως κοινωνία ρίσκου (risk society)¹⁰. Οι φυσικές καταστροφές που όλο και περισσότερο πλήττουν τον πλανήτη μας είναι αδύνατο να αντιμετωπιστούν με τον ίδιο αποτελεσματικό τρόπο σε όλα τα κράτη¹¹.

Τέλος, η τεχνολογική και επιστημονική παγκοσμιοποίηση αναδιαμορφώνουν όλες τις ανθρώπινες δραστηριότητες. Οι ταχύτατες εξελίξεις στο χώρο της πληροφορίας ριζοσπαστικοποιούν την έννοια της διεθνούς επιστημονικής κοινότητας, οι επιστήμονες μπορούν να ανταλλάξουν ιδέες και πορίσματα μέσα από διεθνή συνέδρια, συνεργασίες ή ακόμα να γνωριστούν και να διδάξουν μέσα από το διαδίκτυο.

3. Υπέρμαχοι και σκεπτικιστές της παγκοσμιοποίησης.

Η παγκοσμιοποίηση αντιμετωπίζεται ως μια διαδικασία κατά την οποία το μεγαλύτερο μέρος της κοινωνικής πραγματικότητας διαμορφώνεται από διεργασίες σε παγκόσμιο επίπεδο, οι οποίες ακυρώνουν τις διάφορες εθνικές οικονομίες, κουλτούρες και σύνορα και αναδεικνύουν μια παγκόσμια οικονομία που καθοδηγείται από τις δυνάμεις της αγοράς. Έτσι, με την υποταγή στην παγκόσμια αγορά όλων των διεργασιών που συνήθως πραγματώνονται σε εθνικό, περιφερειακό ή τοπικό επίπεδο, μειώνονται σε πολύ μεγάλο βαθμό οι δυνατές εναλλακτικές (έναντι της παγκοσμιοποίησης) πολιτικές¹².

Σε κάθε περίπτωση υπάρχουν αυτοί που είναι υπέρ και αυτοί που είναι κατά της παγκοσμιοποίησης. Οι πρώτοι θεωρούν ως αναμενόμενο, ότι μέσω της παγκοσμιοποίησης θα οδηγηθούμε στην κατάργηση των χωροχρονικών αποστάσεων και των εθνικών συνόρων καθώς και στην προσέγγιση των ανθρώπων, που μέσω των διαφόρων διεργασιών της παγκοσμιοποίησης θα συνειδητοποιήσουν, ότι μπορούν να έχουν κοινές αξίες και προοπτικές. Αυτό θα μπορούσε να επιτευχθεί και μέσω της ανάπτυξης των ΤΠΕ, οι οποίες θα συμβάλλουν στη γενίκευση των ανταλλαγών σε διεθνές επίπεδο και στην ανάδυση μιας παγκόσμιας αγοράς και ενός ενιαίου παγκόσμιου οικονομικού χώρου, όπου όλοι οι άνθρωποι θα μπορούν να απολαμβάνουν τα αγαθά της τεχνολογικής προόδου και γενικότερα της παγκοσμιοποίησης. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο είναι λογικό για τους οπαδούς της παγκοσμιοποίησης, ότι θα είναι δυνατόν να δοθούν ευκολότερα λύσεις σε ποικίλα μικρά και μεγάλα προβλήματα.

Βέβαια, η παγκοσμιοποίηση φαίνεται να στηρίζεται πρωτίστως σε αξίες,

10 U. Beck, (2004). "Cosmopolitan Realism: on the distinction between cosmopolitanism in philosophy and the social sciences", *Global networks* 4 (2), 131-156.

11 Μ. Ζεμπύλα, Α. Πέτρου, Μ. Παπαστεφάνου, όπ., παρ., 191.

12 Σ. Μπουζάκη, (2012). Παγκοσμιοποίηση και εκπαίδευση: η υποταγή της εκπαίδευσης στην οικονομία της αγοράς. Στο Σ. Μπουζάκης (επιμ.), *Συγκριτική παιδαγωγική* (σελ. 381-395). Αθήνα: Gutenberg.

όπως η πίστη στην πρωτοκαθεδρία της οικονομίας και όχι σε στοιχεία, όπως η αδελφοσύνη και η αγάπη. Έτσι, ο αντίλογος προς τα οφέλη της παγκοσμιοποίησης τη συνδέει με την παγκόσμια επικράτηση του οικονομικού νεοφιλελευθερισμού, την ύπαρξη πολυεθνικών εταιρειών - γιγάντων και εθνών-νάνων, τη διεύρυνση των ανισοτήτων ιδιαίτερα μεταξύ Βορρά-Νότου και την εμπορευματοποίηση της γνώσης¹³. Βασικό χαρακτηριστικό της παγκοσμιοποίησης είναι, ότι κατορθώνει να αγνοεί τα έθνη-κράτη ως μονάδες διαχείρισης του παραγόμενου πλούτου. Γενικότερα, η αντιπαγκοσμιοτική πλευρά θεωρεί τα παραπάνω ως συνέπεια του ότι μέσω της παγκοσμιοποίησης το κυρίαρχο καπιταλιστικό μοντέλο οικονομικής ανάπτυξης αναπαράγεται και επεκτείνεται σε πλανητικό επίπεδο διατηρώντας τα αρνητικά χαρακτηριστικά του, όπως η υπερσυσσώρευση του πλούτου¹⁴.

4. Παγκοσμιοποίηση και εκπαίδευση

Μεταξύ των φράσεων που κυριαρχούν στον παγκοσμιοτικό λόγο είναι τα *κοινωνίες της μάθησης και της πληροφορίας και κοινωνίες της γνώσης και της μάθησης*. Ως τέτοιες, θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν εκείνες οι κοινωνίες, όπου η έννοια της προώθησης της γνώσης κυριαρχεί σε επίπεδο διακηρύξεων, επιστημονικών προσεγγίσεων κλπ. Παράδειγμα τέτοιων κοινωνιών αποτελούν αυτές των κρατών-μελών της ΕΕ. Ο Καζαμίας αναφέρει παραδείγματα από διάφορα σημαντικά κείμενα της ΕΕ όπου δίνεται έμφαση στη μετεξέλιξη της ΕΕ σε Κοινωνία της Γνώσης και της Πληροφορίας¹⁵.

Το ζήτημα, βέβαια, που τίθεται με βάση τα παραπάνω είναι για τι είδος ακριβώς γνώση μιλάμε. Σε τι συνίσταται αυτή η γνώση στην οποία την παραγωγή και την αξιοποίηση δίνεται τόση έμφαση; Η απάντηση σε αυτό το ερώτημα είναι ιδιαίτερα σημαντική όσον αφορά όχι μόνο το περιεχόμενο της εκπαίδευσης (δηλ. το τι είδους γνώσεις θα παρέχονται στους μαθητές) αλλά και συνολικά το τι είδους κοινωνίες θα προκύψουν από την εκπαιδευτική διαδικασία, δεδομένου ότι οι σημερινοί μαθητές θα είναι οι αυριανοί πολίτες τόσο των χωρών τους όσο (και στο ζήτημα αυτό θα αναφερθούμε με περισσότερες λεπτομέρειες στο επόμενο κεφάλαιο) του «Παγκόσμιου Χωριού» που έχει διαμορφωθεί (και συνεχίζει να διαμορφώνεται) στα πλαίσια της (διαρκώς εξελισσόμενης) παγκοσμιοποίησης.

Παρατηρείται, ότι προκειμένου τα έθνη-κράτη να αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά τον εντεινόμενο μέσω της παγκοσμιοποίησης διεθνή ανταγωνισμό (στην «αγοραία» καπιταλιστική του μορφή), αναγκάζονται να αναπροσαρμόσουν τα εκπαιδευτικά τους συστήματα με βάση μια ινστρουμενταλιστική, «αγοραία»,

13 Π. Κονδύλη, (1998). *Από τον 20^ο στον 21^ο αιώνα: τομές στην πλανητική πολιτική περί το 2000*. Αθήνα: Θεμέλιο.

14 Σ. Μπουζάκη, *όπ., παρ.*

15 Α. Καζαμίας, (2012). Παγκοσμιοποίηση, κοινωνία της γνώσης και παιδεία στη Νέα Κοσμοπολι: ύβρις παρά ευλογία; Ο Αγαμέμνων ενάντια στον Προμηθέα. Στο Σ. Μπουζάκης (επιμ.), *Συγκριτική παιδαγωγική* (σελ. 397-421). Αθήνα: Gutenberg.

λογική¹⁶. Κατά τις τελευταίες δεκαετίες σε διάφορες χώρες της Δύσης πραγματοποιήθηκαν μεγάλης έκτασης εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις [με πιο χαρακτηριστικές περιπτώσεις αυτήν της Αγγλίας το 1988 (National Curriculum), της Αμερικής το 1991 (Εθνική Εκπαιδευτική Πολιτική του Τζ. Μπους) καθώς και της Γαλλίας το 1989], κάτι που δείχνει την αναγνώριση του ρόλου της παιδείας στην οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη που απαιτούνταν λόγω και της αύξησης του ανταγωνισμού στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης. Γενικά, οι κυβερνήσεις διεθνώς άρχισαν να επενδύουν περισσότερα χρήματα σε αυτήν, κάτι που οδήγησε στην αύξηση του αριθμού των σχολείων¹⁷. Ιδιαίτερη σημασία, βέβαια, σε κάθε περίπτωση έχει ο λόγος για τον οποίο έγιναν όλα τα παραπάνω ή η γενικότερη οπτική τους. Αυτές οι προσαρμογές μπορεί να συνέβαλλαν στην οικονομική ανάπτυξη¹⁸, αλλά ενέχουν κινδύνους σε εκπαιδευτικό επίπεδο όπως την υποβάθμιση της ανθρωπιστικής ή ουμανιστικής διάστασης της Παιδείας έναντι της ανάγκης για κατάρτιση, με αποτέλεσμα τα σχολεία, αντί να στοχεύουν στην καλλιέργεια του νου και της ψυχής, να λειτουργούν απλώς ως «εργοστάσια παραγωγής γνώσης» με ιντρομενταλιστικό χαρακτήρα. Εδώ ακριβώς τίθεται το ζήτημα όχι τόσο του αν θα παράσχουμε αρκετές γνώσεις στους μαθητές αλλά και το τι θα είναι αυτές οι γνώσεις, πώς θα τους διαμορφώσουν ως πολιτικά υποκείμενα.

Συνήθως το είδος της γνώσης στο οποίο στοχεύουν οι δυτικές Κοινωνίες της Γνώσης συνδέεται με: α) τις ΤΠΕ, β) την «κωδικοποιημένη γνώση», με την οποία θεωρείται ότι επιτυγχάνεται καλύτερα η συσσώρευση του κεφαλαίου και η αειφόρος ανάπτυξη στο πλαίσιο πάντα του διεθνούς οικονομικού ανταγωνισμού, 3) τον τεχνικοεπιστημονικό, εργαλειακό ορθολογισμό, και 4) τη γνώση ως εμπορεύσιμο προϊόν¹⁹.

Σημαντικά από την άποψη αυτή είναι τα δεδομένα που προκύπτουν από διάφορες μελέτες συγκριτικής εκπαίδευσης και σύμφωνα με τα οποία στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης και της Κοινωνίας της Γνώσης εμφανίζονται οι εξής τάσεις:

α) αξιολόγηση της σχολικής εκπαίδευσης με τα επιχειρηματικά κριτήρια της «αποτελεσματικότητας» και της «παραγωγικότητας» έτσι όπως αυτά εφαρμόζονται και σε επίπεδο μάνατζμεντ επιχειρήσεων. Στα πλαίσια του (α) δίνεται έμφαση σε στοιχεία όπως η υποχρέωση για λογοδοσία (accountability) ή «πιο αντικειμενικά» μετρήσιμες επιδόσεις των μαθητών ιδιαίτερα στους θεωρούμενους πιο παραγωγικούς τομείς γνώσεις (π.χ. μαθηματικά, τεχνικοεπιστημονική γνώση) ή η συμμετοχή σε διεθνείς έρευνες όπως η TIMSS και η PISA, με βάση τα αποτελέσματα των οποίων οι χώρες κατατάσσονται με βάση την αποτελεσματικότητα των εκπαιδευτικών

16 Α. Καζαμία, όπ., παρ.

17 Σ. Μπουζάκη, όπ., παρ.

18 Αν και δεν είναι πάντοτε εύκολο να εξετάσουμε το αν τα οφέλη αυτής της ανάπτυξης κατανέμονται με κοινωνικά δίκαιο τρόπο.

19 M. Castells, (2000). *The Information Age: economy, society and culture, vol. III*. Oxford: Blackwell.

τους συστημάτων, όπως σε άλλες περιπτώσεις διάφορες επιχειρήσεις κατατάσσονται με βάση την αποδοτικότητά τους, την αποτελεσματικότητά τους κλπ. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο παρατηρείται ότι σε διάφορα κείμενα που σχετίζονται με εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις ή με την εκπαιδευτική πολιτική σε εθνικό ή διεθνές επίπεδο κυριαρχούν έννοιες όπως «αποτελεσματικότητα», «παραγωγικότητα», «αγορές» κλπ. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Spring, «Ο ανταγωνισμός στην παγκόσμια οικονομία εξαρτάται από την ποιότητα της εκπαίδευσης, ενώ οι στόχοι της εκπαίδευσης εξαρτώνται από την οικονομία. Υπό αυτές τις συνθήκες, η εκπαίδευση αλλάζει, όταν αλλάζουν και οι απαιτήσεις στην οικονομία [...] Στο πλαίσιο της θεωρίας του ανθρώπινου κεφαλαίου, η εκπαίδευση αποτελεί κοινωνική επένδυση, η οποία προετοιμάζει αποτελεσματικά τους ανθρώπινους πόρους (τους φοιτητές) για να συνεισφέρουν στην οικονομική ανάπτυξη²⁰».

β) στροφή προς την επαγγελματικοποίηση της σχολικής εκπαίδευσης και σχετικός περιορισμός της γενικής παιδείας (κυρίως της ανθρωπιστικής). Το (β) φαίνεται να συμβαίνει ιδιαίτερα σε χώρες όπως η Ιαπωνία, η Μ. Βρετανία και η Κίνα, που αυτή τη στιγμή συγκαταλέγονται μεταξύ των πολιτικοοικονομικά κυρίαρχων σε διεθνές επίπεδο,

γ) ²¹ η μεγαλύτερη έμφαση σε συγκεκριμένες δεξιότητες και γνωστικά αντικείμενα που θεωρούνται ότι συμβάλλουν περισσότερο στην αύξηση της αποδοτικότητας ή της απασχολησιμότητας, π.χ. τα μαθηματικά, ο αριθμητισμός και αλφαριθμητισμός (numeracy & literacy) και η επιχειρηματικότητα (entrepreneurship). Χαρακτηριστική από αυτή την άποψη είναι σε επίπεδο ΕΕ η Λευκή Βίβλος με τίτλο *Διδασκαλία και Μάθηση - Προς μία Κοινωνία Μάθησης και Γνώσης* που δημοσιεύτηκε το 1995 και στην οποία, από την μια πλευρά επισημαίνεται ότι η εκπαίδευση και η κατάρτιση στην Κοινωνία της Γνώσης θα πρέπει να εστιάζει σε μια ευρεία βάση γνώσεων και να μην είναι εντελώς ινστρουμενταλιστική. Από την άλλη, όμως, πλευρά, από τη συνολική ανάγνωση του κειμένου προκύπτει ότι δίνεται έμφαση σε εκείνες τις γνώσεις που θα συμβάλουν στην παραγωγική απασχόληση των εργαζομένων, τη συσσώρευση πλούτου, την οικονομική ανάπτυξη, και την εθνική και παγκόσμια ευημερία. Γενικότερα, δίνεται έμφαση σε μια εκπαίδευση με ατομικούς και οικονομοκεντρικούς στόχους, η οποία θα διαμορφώνει ανθρώπους-πολίτες που θα είναι παραγωγικοί εργάτες - κάτοχοι εμπορευσίμων γνώσεων και εξειδίκευσης. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, η λογοτεχνία, η φιλοσοφία κλπ. δε θεωρούνται σημαντικές για την ανθρωπιστική τους αξία αλλά ως εργαλεία για τη βελτίωση της θέσης της ΕΕ στο παγκόσμιο οικονομικό γίγνεσθαι²². Ανάλογες παρατηρήσεις μπορούν να γίνουν και για άλλα

20 J. Spring, (1998). *Education and the rise of the global economy*. Mahwah: Lawrence Erlbaum, 6.

21 και ως συνέπεια των (α) και (β)

22 J. Field, (1998). *European dimensions: education, training and the European Union*. London: Kingsley. Ανακτημένο στις 30 Ιανουαρίου 2014 από <http://books.google.co.uk/books?id=5oI3xwZpDoC&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false>

μεταγενέστερα κείμενα της ΕΕ. Συνολικά, φαίνεται ότι η ανθρωπιστική παιδεία υποβαθμίζεται έναντι της οικονομικής κλπ. Αποτελεσματικότητας²³. Γενικότερα, αν τελικά η οργάνωση της εκπαίδευσης γίνεται με βάση το κυρίαρχο οικονομικό παράδειγμα της οικονομίας της αγοράς, τότε σε περιπτώσεις όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση και οι ΗΠΑ, τότε καταλήγουμε στην παροχή μιας εκπαίδευσης όπου i) θα προάγεται η ιδέα του ανταγωνισμού (σε πρώτη φάση μεταξύ σχολικών μονάδων ή πανεπιστημιακών ιδρυμάτων, μαθητών ή φοιτητών σχετικά με το ποιος θα πάρει την «καλύτερη» υποτροφία κλπ., μεταξύ διδακτικού προσωπικού για το ποιο θα είναι το αποτελεσματικότερο ή το παραγωγικότερο σε γνώση «χρήσιμη στην κοινωνία») και ii) δε θα προάγεται η διαμόρφωση πολιτών με ενδιαφέρον για τα συλλογικά ζητήματα της τοπικής, εθνικής και παγκόσμιας κοινωνίας αλλά ατόμων που θα είναι επαρκείς πελάτες, καταναλωτές και (οπωσδήποτε) παραγωγοί πλούτου στα πλαίσια μιας ανταγωνιστικής παγκόσμιας οικονομίας, δ) η αντιμετώπιση της εκπαίδευσης όχι ως δημόσιου ή κρατικού αγαθού που στοχεύει στη διαμόρφωση ενάρετων πολιτών που στη συνέχεια θα υπηρετήσουν το γενικό καλό, αλλά σε εμπορεύσιμο ιδιωτικό αγαθό που συμβάλλει κυρίως στην ατομική προκοπή. Χαρακτηριστικό όσον αφορά το (δ) είναι το ότι, ενώ η βασική εκπαίδευση παρέχεται δωρεάν από την πολιτεία, και το ίδιο ισχύει και για τη «βασική» (δηλ. την προπτυχιακή) πανεπιστημιακή εκπαίδευση, ήδη έχουν θεσπιστεί νομικά διάφοροι μηχανισμοί αξιολόγησης προσόντων, δεξιοτήτων κλπ. ή εύρεσης εργασίας, όπου για να έχει κάποιος θετικά αποτελέσματα (σε ατομικό πάντα επίπεδο), απαιτείται να έχει αποκτήσει και άλλα «μορφωτικά αγαθά» για τα απαιτείται η καταβολή χρημάτων σε ιδιωτικούς (πολλές φορές και σε δημόσιους²⁴) εκπαιδευτικούς φορείς. Ουσιαστικά, έχουμε να κάνουμε με μια συρρίκνωση και υποβάθμιση της δημόσιας εκπαίδευσης, η οποία κανονικά στα νεότερα δημοκρατικά έθνη-κράτη θεωρείται ως ένα κοινωνικό δικαίωμα του πολίτη.

Με βάση τα παραπάνω, θα λέγαμε ότι δημιουργείται διεθνώς σε εκπαιδευτικό (και όχι μόνο) επίπεδο μία κατάσταση, όπου κυριαρχεί η στόχευση στη διαπλανητική «συσσώρευση» κέρδους και κυριαρχίας (οικονομικής, πολιτικής κλπ.) και όπου ιδιαίτερα για τα μεμονωμένα άτομα φαίνεται (ή προβάλλεται) να έχει ιδιαίτερη σημασία η ατομική πρόοδος και προκοπή μέσω της απόκτησης συγκεκριμένων δεξιοτήτων ή σε κάθε περίπτωση δεξιοτήτων που σχετίζονται με την οικονομική ανάπτυξη χωρίς να εξετάζονται ιδιαίτερα ποιοι θα καρπώνονται τα οφέλη της. Ουσιαστικά πρόκειται για μια στροφή σε πιο ατομικιστικές προσπάθειες επίλυσης των προβλημάτων της ζωής, κάτι που στα πλαίσια της σύγχρονης νεωτερικότητας συνδυάζεται με την παγκοσμιοποίηση²⁵.

23 Α. Καζαμιά, *όπ.παρ.*

24 βλ. π.χ. τα μεταπτυχιακά προγράμματα σπουδών αρκετών κρατικών πανεπιστημίων

25 Ου. Μπεκ, (1996). *Η επινόηση του πολιτικού* (μτφρ. Κ. Καβουλάκου). Αθήνα: Λιβάνης.

5. Κοσμοπολίτικη εκπαίδευση.

Ο κοσμοπολιτισμός είναι η «θεωρία σύμφωνα με την οποία ολόκληρη η Γη είναι μια κοινότητα, μια πατρίδα της οποίας τα μέλη είναι συμπολίτες και μεταξύ τους ίσα²⁶». Η Nussbaum θεωρεί πως η εκπαίδευση των μαθητών ως μελλοντικών πολιτών ενός παγκοσμιοποιημένου πλανήτη οφείλει να δώσει έμφαση στην οικουμενική και όχι στην εθνική υπηκοότητα²⁷. Σε αυτό θα μπορούσε να συμβάλει η κοσμοπολίτικη εκπαίδευση, η οποία παρουσιάζει διάφορα πλεονεκτήματα. Ένα από αυτά είναι ότι μας βοηθά να κατανοήσουμε καλύτερα τόσο τους «άλλους» όσο και τον εαυτό μας, με την έννοια ότι όταν μία ομάδα ανθρώπων (π.χ. έθνος, φυλή κλπ.) δε γνωρίζει πολλά στοιχεία για το μεγαλύτερο μέρος του κόσμου στον οποίο ζει, είναι πιθανό ότι θα γνωρίζει λιγότερα για διάφορες πλευρές του ίδιου της του εαυτού. Ο κοσμοπολιτισμός μπορεί να ανοίγει τους ορίζοντες του ανθρώπου «μέσω της αυτοκριτικής, που στοχεύει να οδηγήσει σε εποικοδομητική αυτεπίγνωση²⁸».

Εξάλλου, για διάφορα «παγκόσμια» προβλήματα όπως η αξιοποίηση των φυσικών πόρων, η κλιματική αλλαγή, η ρύπανση, η προστασία των ανθρώπινων δικαιωμάτων κ.λπ. χρειάζεται η συνεργασία μεταξύ των ανθρώπων-πολιτών των διαφορετικών εθνών-κρατών του πλανήτη. Η συνεργασία αυτή θα μπορούσε να είναι πολύ αποτελεσματικότερη, αν χαρακτηρίζεται από διεθνή συντονισμό, γνώση δεδομένων σε διεθνές επίπεδο και κυρίως την αντίληψη ότι το μέλλον όλων των ανθρώπων είναι κοινό ή όπως αναφέραμε και στην αρχή αυτού του κεφαλαίου ότι ολόκληρος ο πλανήτης είναι μια ενιαία κοινότητα της οποίας τα μέλη, δηλ. όλοι οι άνθρωποι είναι μεταξύ τους ίσα (και σε υποχρεώσεις και σε δικαιώματα). Η κοσμοπολίτικη εκπαίδευση μπορεί να προετοιμάσει κατάλληλα τα άτομα, ώστε λειτουργώντας ως πολίτες του κόσμου να μπορούν να αντιμετωπίζουν στη σωστή τους βάση προβλήματα, όπως αυτά που αναφέραμε παραπάνω²⁹. Αυτό θα μπορούσε να γίνει στη βάση του ότι οι κοσμοπολίτικες αξίες είναι δυνατόν να συμβάλλουν στην αποφυγή της ταύτισης του πατριωτισμού με τον εθνικιστικό σφβινισμό ή στην καλλιέργεια ενός ψυχολογικά ώριμου πατριωτισμού, που θα χαρακτηρίζεται από αλληλεγγύη σε οικουμενικό επίπεδο³⁰. Στο πλαίσιο αυτό η κοσμοπολίτικη εκπαίδευση θα μπορούσε να συμβάλει στη διαμόρφωση ευαίσθητων και στοχαζόμενων μαθητικών υποκειμένων, που θα λειτουργούν ως

26 Θ. Πελεγρίνη, (2005). *Λεξικό της φιλοσοφίας*. Αθήνα, Ελληνικά γράμματα, 338.

27 M. Nussbaum, (1996). "Patriotism and cosmopolitanism". Στο J. Cohen (επιμ.), *For love of country?* (σελ. 3-17). Boston: Beacon Press. Ανακτήμένο στις 26/1/2014 από <http://www.lettras.ufmg.br/profs/sergioalcides/dados/arquivos/Nussbaum.pdf>

28 Γ. Μητσόπουλου, (2012). *Ο κοσμοπολιτισμός και η εκπαιδευτική ιδιότητα του πολίτη: φιλοσοφικές και παιδαγωγικές αναζητήσεις*. Διδ. διατρ. στο Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου. Ανακτήμένο στις 30 Ιανουαρίου 2104 από <http://195.251.38.253:8080/xmlui/handle/123456789/181,51>.

29 M. Nussbaum, *όπ. παρ.*

30 Ν. Μουζέλη, (2006). «Κοσμοπολιτισμός: η παγκοσμιοποίηση των αξιών και οι εχθροί της - η πρόκληση της ορθοδοξίας». Στο Π. Καλαϊτζίδης & Ν. Ντόντος (επιμ.), *Ισλάμ και φονταμενταλισμός. Ορθοδοξία και παγκοσμιοποίηση* (σελ. 107-116). Αθήνα: Ίνδικτος.

πολίτες του κόσμου συμμετέχοντας βέβαια όχι μόνο σε διεθνείς αλλά και σε τοπικές συλλογικότητες που να μην θα δραστηριοποιούνται σε εθνικό επίπεδο, αλλά θα αφορούν προβλήματα που αντιμετωπίζει κάποιος και ως πολίτης ενός έθνους-κράτους αλλά και ως πολίτης του κόσμου. Για παράδειγμα, η μόλυνση του περιβάλλοντος μπορεί σε ένα πρώτο επίπεδο να αφορά την καθημερινότητά μας ως κατοίκους μιας συγκεκριμένης πόλης μιας συγκεκριμένης χώρας αλλά μπορεί να προκαλείται από δραστηριότητες εταιρειών άλλων γειτονικών χωρών ή πολυεθνικών εταιρειών που αξιοποιώντας κάποιες νομικές διευκολύνσεις σε μία χώρα σχετικά με το τι ρύπους μπορούν να εκπέμπουν κάποια εργοστάσιά τους, συμβάλλουν στην επιδείνωση του φαινομένου του θερμοκηπίου παγκοσμίως, δηλ. και σε άλλες χώρες. Παραδείγματα όπως αυτό, δείχνουν ότι η διαχωριστική γραμμή μεταξύ του τι είναι εθνικό και τι διεθνές πολλές φορές είναι είτε εξαιρετικά λεπτή είτε ανύπαρκτη. Η κοσμοπολίτικη εκπαίδευση θα μπορούσε να αξιοποιήσει αυτό το στοιχείο, προβάλλοντας στους μαθητές το ότι όλοι κατοικούμε στον ίδιο κόσμο, μοιραζόμαστε μια κοινή μοίρα και ότι αξίζει να προσπαθήσουμε και σε τοπικό και σε διεθνές επίπεδο, επειδή σε τελική ανάλυση όχι μόνο είναι καλό να σκεφτόμαστε το γενικό ή πανανθρώπινο συμφέρον αλλά και επειδή ωφελούμαστε ακόμα και σε επίπεδο «τοπικής» καθημερινότητας από την επίλυση προβλημάτων που φαίνονται με μια πρώτη ματιά «μακράν ημών».

Ένα άλλο χαρακτηριστικό παράδειγμα που θα μπορούσε να αναφερθεί και σχετίζεται με το ότι για τον κοσμοπολιτισμό όλα τα ανθρώπινα όντα πρέπει να είναι ίσα, είναι το εξής: υπάρχουν διάφορες χώρες στον κόσμο όπου καταπατούνται τα εργατικά δικαιώματα. Η κοσμοπολίτικη εκπαίδευση οφείλει να καλλιεργήσει στους σημερινούς μαθητές και αυριανούς πολίτες του κόσμου, ότι το ενδιαφέρον μας για τους κατοίκους αυτών των χωρών έχει να κάνει όχι μόνο με το ότι είμαστε ηθικά άτομα που ενδιαφερόμαστε για τους συνανθρώπους μας αλλά και με το ότι η αδιαφορία μας κάποια στιγμή θα έχει - στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης - συνέπειες για εμάς ή για τους οικείους μας, λ.χ. εξαιτίας του ότι μειωμένα εργατικά δικαιώματα ισοδυναμούν με χαμηλότερες αμοιβές - χαμηλότερες αμοιβές οδηγούν σε βελτίωση του ανταγωνισμού των εταιρειών με εργαζόμενους των οποίων καταπατούνται τα δικαιώματα - βελτίωση της ανταγωνιστικής ικανότητας μιας εταιρείας αναγκάζει άλλες που παράγουν τα ίδια προϊόντα σε άλλες χώρες είτε να κλείσουν είτε να πιέσουν τους εργαζόμενους τους να αποδεχθούν χαμηλότερες αμοιβές και συνεπώς χαμηλότερο βιοτικό επίπεδο. Με άλλα λόγια, η καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε χώρες όπως, για παράδειγμα, η Κίνα είναι κάτι το αρνητικό όχι μόνο για τους Κινέζους πολίτες αλλά και για εκατοντάδες εκατομμύρια άνεργους ή χαμηλά αμειβόμενους πολίτες άλλων εθνών κρατών σε ολόκληρο τον κόσμο.

Σε περιπτώσεις όπως αυτές που μόλις αναφέραμε η κοσμοπολίτικη εκπαίδευση θα μπορούσε να καλλιεργήσει εκείνες τις θετικές στάσεις απέναντι στον διεθνή συντονισμό, την απόκτηση γνώσεων για το συμβαίνει πέρα από τον εθνικό

μας μικρόκοσμο σε διεθνές επίπεδο και φυσικά το ότι στον παγκοσμιοποιημένο πλανήτη μας η μοίρα τουλάχιστον όλων εκείνων που δεν ενδιαφέρονται, για να κυριαρχήσουν επί των συνανθρώπων τους ή να του εκμεταλλευτούν, είναι κοινή και άρα αξίζει να ενδιαφερόμαστε για όλους τους συνανθρώπους μας ανεξαρτήτως του τύπου διαμονής τους, της φυλής τους, της θρησκείας τους κλπ.

6. Παγκοσμιοτισμός (αντί επιλόγου).

Η παγκοσμιοποίηση είναι ένα φαινόμενο εμπειρικό, το οποίο γίνεται αισθητό μέσω των μετασχηματισμών που λαμβάνουν χώρα στο διαπλανητικό σύστημα. Με δεδομένη την πολυπλοκότητά της δε θα πρέπει να προκαλεί έκπληξη το γεγονός, ότι οι αιτίες και οι συνέπειές της επιφέρουν ποικίλες αντιδράσεις, διαμάχες και αμφισβητήσεις. Γι' αυτό αρκετοί μελετητές προτείνουν αντί για τον όρο παγκοσμιοποίηση (εμπειρική πραγματικότητα) να χρησιμοποιείται ο όρος παγκοσμιοτισμός (globalism), όταν αναφερόμαστε στη διαλογική αντιμετώπιση του φαινομένου, στο λόγο και τη θεματοποίηση της παγκοσμιοποίησης. Μέσα στο πλαίσιο του παγκοσμιοτισμού η εκπαίδευση καλείται να αναπτύξει το δικό της λόγο, να αναπτύξει εκείνες τις δυνατότητες και να συμβάλλει με το έργο της στη θετική διαμόρφωση της νέας πραγματικότητας. Να αποτελέσει δηλαδή ένα δίκτυο ασφαλείας στις ανεξέλεγκτες δυνάμεις της παγκοσμιοποίησης³¹.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Βεργόπουλος, Κ. (1999). *Παγκοσμιοποίηση, η μεγάλη χίμαιρα*. Αθήνα: Λιβάνης.
- Γκίντενς, Α'. (1998). *Ο Τρίτος Δρόμος*, μτφρ. Α. Τάκης. Αθήνα: Πόλις.
- Ζεμπύλας, Μ., Πέτρου, Α., Παπαστεφάνου, Μ.(2011). *Θεωρητικές διαστάσεις και λόγοι περί εκπαιδευτικής πολιτικής, τ. Α'*. Λευκωσία: Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου.
- Καζαμίας, Α. (2012). Παγκοσμιοποίηση, κοινωνία της γνώσης και παιδεία στη Νέα Κοσμοπολη: ύβρις παρά ευλογία; Ο Αγαμέμνων ενάντια στον Προμηθέα. Στο Σ. Μπουζάκης (επιμ.), *Συγκριτική παιδαγωγική* (σελ. 397-421). Αθήνα: Gutenberg.
- Κονδύλης, Π. (1998). *Από τον 20^ο στον 21^ο αιώνα: τομές στην πλανητική πολιτική περί το 2000*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Μουζέλης, Ν. (2006). «Κοσμοπολιτισμός: η παγκοσμιοποίηση των αξιών και οι εχθροί της - η πρόκληση της ορθοδοξίας». Στο Π. Καλαϊτζίδης & Ν. Ντόντος (επιμ.), *Ισλάμ και φονταμενταλισμός. Ορθοδοξία και παγκοσμιοποίηση* (σελ. 107-116). Αθήνα: Ίνδικτος.

31 N. Chomsky, (2000). *Το κοινό καλό*. Αθήνα: Σκρίπτα (Scripta).

- Μπεκ, Ου. (1996). *Η επινόηση του πολιτικού* (μτφρ. Κ. Καβουλάκου). Αθήνα: Λιβάνης.
- Μπουζάκης, Σ. (2012). Παγκοσμιοποίηση και εκπαίδευση: η υποταγή της εκπαίδευσης στην οικονομία της αγοράς. Στο Σ. Μπουζάκης (επιμ.), *Συγκριτική παιδαγωγική* (σελ. 381-395). Αθήνα: Gutenberg.
- Πελεgrίνης, Θ. (2005). *Λεξικό της φιλοσοφίας*. Αθήνα, Ελληνικά γράμματα.
- Τομπάζος, Σ. (1999). *Παγκοσμιοποίηση και Ευρωπαϊκή Ένωση: εισαγωγή στην κριτική της παγκοσμιοποίησης και του νεοφιλευθερισμού*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Ξενόγλωσση

- Bauman, Z. (1998) "On Globalization: or Globalization for some, Localization for some others", *Thesis eleven*, (54), 37-49.
- Beck, U.(2004). "Cosmopolitan Realism: on the distinction between cosmopolitanism in philosophy and the social sciences", *Global networks* 4 (2), 131-156.
- Castells, M. (2000). *The Information Age: economy, society and culture, vol. III*. Oxford: Blackwell.
- Chomsky, N. (2000). *Το κοινό καλό*. Αθήνα: Σκρίπτα (Scripta).
- Giddens, A. (2001). *The Global Third Way Debate*. Cambridge: Polity.
- Humes, W. (2008). "The discourse of Global Citizenship" στο *Global Citizenship Education*, M.A. Peters, A. Britton και H. Blee (επιμ.). Rotterdam: Sense Publishers.
- Olssen, M.(2008). "Globalisation, The Third Way and Education Post 9/11: Building Democratic Citizenship", στο *Global Citizenship Education, Global Citizenship Education*, M.A. Peters, A. Britton και H. Blee (επιμ.). Rotterdam: Sense Publishers.
- Peters, A.M. (2002) "Education Policy Research and the Global Knowledge Economy", *Educational Philosophy and Theory*, 34 (1), 91-102.
- Rizvi, F. και Lingard, B. (2000). „Globalization and Education: Complexities and Contingencies", *Educational Theory*, 50 (4), 419-426.
- Spring, J. (1998). *Education and the rise of the global economy*. Mahwah: Lawrence Erlbaum.

Ιστοσελίδες

- Field, J. (1998). *European dimensions: education, training and the European Union*. London: Kingsley. Ανακτημένο στις 30 Ιανουαρίου 2014 από <http://books.google.co.uk/books?id=5oI3xwdZpDoC&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false>.
- Μητσόπουλος, Γ. (2012). *Ο κοσμοπολιτισμός και η εκπαιδευτική ιδιότητα του*

πολίτη: φιλοσοφικές και παιδαγωγικές αναζητήσεις. Διδ. διατρ. στο Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου. Ανακτημένο στις 30 Ιανουαρίου 2104 από <http://195.251.38.253:8080/xmlui/handle/123456789/181>

Nussbaum, M. (1996). "Patriotism and cosmopolitanism". Στο J. Cohen (επιμ.), *For love of country?* (σελ. 3-17). Boston: Beacon Press. Ανακτημένο στις 26/1/2014 από <http://www.lettras.ufmg.br/profs/sergioalcides/dados/arquivos/Nussbaum.pdf>

Βιογραφικά στοιχεία συγγραφέα

Η κ. **Τσιαμήτρου Ιφιγένεια** είναι εκπαιδευτικός ΠΕ 70 και κατέχει ΜΑ στην Ορθόδοξη Θεολογία, την Εκπαιδευτική Ηγεσία και Πολιτική. Στοιχεία Επικοινωνίας: **ifigenciatsamitrou@hotmail.com**

Παπαδοπούλου Μαρία

Άδικες καταδικαστικές αποφάσεις. Η στάση της αστυνομίας και των δικαστικών λειτουργών

Περίληψη

Οι άδικες καταδικαστικές αποφάσεις ή αλλιώς δικαστικές πλάνες σχετίζονται - μεταξύ άλλων- με ψευδείς ομολογίες αθώων που δίνονται κατά την ανάκριση και με την λανθασμένη κρίση των αυτόπτων μαρτύρων. Στην παρούσα μελέτη εξετάστηκαν τρεις περιπτώσεις επαγγελματιών που ασχολούνται με την ανακριτική διαδικασία αλλά και την έκδοση απόφασης (αστυνομικός της ασφάλειας, εισαγγελέας και δικαστής) για να διαπιστωθεί η ενημέρωσή τους σχετικά με τους παράγοντες εκείνους που οδηγούν σε μια δικαστική πλάνη. Τα αποτελέσματα δείχνουν ελλιπή ενημέρωση, αναδεικνύοντας την ανάγκη για επιμόρφωση και κατάρτιση των επαγγελματιών σε θέματα κρίσης των αυτόπτων μαρτύρων, ψευδών ομολογιών και συμπεριφοράς των αρμοδίων οργάνων ως έναν τρόπο πρόληψης ανάλογων φαινομένων.

Λέξεις κλειδιά: Δικαστικές πλάνες, ψευδείς ομολογίες, αυτόπτες μάρτυρες

Abstract

Wrongful convictions are related -among others- to false confessions and the misjudgment of eyewitnesses. During the current project, we studied three cases,

including a police officer, a district attorney and a judge; professionals that occupy with the interrogation and the ruling process. Our goal was to find out whether their knowledge concerning the factors that can lead to a wrongful conviction is adequate. Results show that the information they have is not adequate. As a result, providing information and training to professionals is critical in order to minimize the risk of an innocent person being wrongfully convicted.

Keywords: Wrongful convictions, false confessions, eyewitnesses

1. Εισαγωγή

Ο σκοπός της παρούσας μελέτης είναι η διερεύνηση του φαινομένου των άδικων καταδικαστικών αποφάσεων και των παραγόντων που οδηγούν σε αυτές. Εξετάζονται στοιχεία από τη διεθνή βιβλιογραφία που σχετίζονται με τα αίτια που οδηγούν σε δικαστική πλάνη και παρατίθενται τα αποτελέσματα της έρευνας για το βαθμό ενημέρωσης της ελληνικής αστυνομίας και των δικαστικών λειτουργιών.

Αρχικά γίνεται μια ανασκόπηση της υπάρχουσας βιβλιογραφίας σχετικά με τις αιτίες που οδηγούν έναν αθώο να ομολογήσει ένα έγκλημα που δεν διέπραξε, αλλά και έναν αυτόπτη μάρτυρα να προβεί σε μια λαθεμένη αναγνώριση. Αναλύονται, κυρίως, οι παράγοντες που συντελούν στη μειωμένη ικανότητα των μαρτύρων για σωστή κρίση και ακριβή αναγνώριση. Στη συνέχεια, παρατίθενται στατιστικά στοιχεία από τις ΗΠΑ, καθώς δεν έχουν γίνει ανάλογες έρευνες στην Ελλάδα και οι μόνες περιπτώσεις δικαστικών πλανών αναφέρονται σε δημοσιογραφικά ρεπορτάζ. Τέλος, παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της παρούσας μελέτης και οι προτάσεις για την αποτελεσματικότερη μείωση των άδικων καταδικών και την ουσιαστική επιμόρφωση της αστυνομίας και των δικαστικών λειτουργιών. Σύμφωνα με τη διεθνή βιβλιογραφία¹ οι λόγοι που οδηγούν στην καταδίκη ενός αθώου σχετίζονται με:

α. την κακή διαχείριση των στοιχείων της εγκληματολογικής έρευνας είτε από

1 Yob, D. L. (2002). Mistaken Identifications Cause Wrongful Convictions: New Jersey's Lineup Guidelines Restore Hope, But Are They Enough? *Santa Clara Law Review*, Vol. 43(1), Article 4, 213-248

Kassin, S. (2008). False Confessions Causes, Consequences, and Implications for Reform. *Association for Psychological Science*, Vol. 17(4), 249-253

Giannelli, P. (2006) Wrongful Convictions and Forensic Science: The Need to Regulate Crime Labs. *Faculty Publications*, Paper 149, 162-235

Raeder, M. S. (2007). See No Evil: Wrongful Convictions and the Prosecutorial Ethics of Offering Testimony by Jailhouse Informants and Dishonest Experts, *Fordham Law Review*, Vol. 76, Iss 3, Article 7, 1413-1452

Ramsey, R. J. & Frank, J. (2007). Wrongful Conviction: Perceptions of Criminal Justice Professionals Regarding the Frequency of Wrongful Convictions and the Extent of System Errors. *Crime Delinquency*, Vol. 53, 436-470

Covey, R. (2013). Police Misconduct as a Cause of Wrongful Convictions. *Washington University Law Review*, Vol. 90, Iss. 4, 1133-1189

Leo, R., Neufeld, P., Drizin, S. & Taslitz, A. (2013). Promoting Accuracy in the use of confession evidence: An argument for pretrial reliability assessments to prevent wrongful convictions. *Temple Law Review*. Temple University of the commonwealth system of higher education. Vol. 85 (4), 759-838

Roberts, N. (2014). *The Reliability of Eyewitness Testimony* (senior thesis). Liberty University

την πλευρά της αστυνομίας είτε από τους επιστήμονες των εργαστηρίων που αξιολογούν τα συλλεχθέντα στοιχεία (δαχτυλικά αποτυπώματα, αίμα, γενετικό υλικό, τρίχες, κτλ.)

- β. την χρησιμοποίηση πληροφοριοδοτών που βρίσκονται υπό κράτηση (με αντάλλαγμα μείωση της ποινής ή κάποια προνόμια),
- γ. την ανεπάρκεια των συνηγόνων υπεράσπισης
- δ. τις λανθασμένες εκτιμήσεις αυτόπτων μαρτύρων
- ε. τις ψευδείς ομολογίες που καταθέτουν οι ύποπτοι παρότι είναι αθώοι.

Η παρούσα μελέτη επικεντρώνεται στις δύο τελευταίες περιπτώσεις. Ο Michael Risinger αναφέρει τρεις κατηγορίες άδικων καταδικών²:

- α. Καταδίκη παρά την ύπαρξη σοβαρού νομικού λάθους, π.χ. είσοδος αστυνομίας σε προσωπικό χώρο για συλλογή στοιχείων χωρίς την ύπαρξη εντάλματος κατά την Αμερικάνικη νομοθεσία ή έρευνα σε οικία χωρίς την παρουσία εκπροσώπου δικαστικής αρχής κατά την ελληνική νομοθεσία³
- β. Καταδίκη παρά την έλλειψη νομικής υπαιτιότητας, π.χ. η τέλεση ενός εγκλήματος από άτομο ψυχικά ασθενές⁴
- γ. Καταδίκη παρά την ύπαρξη πραγματικής αθωότητας, δηλαδή είτε δεν έχει τελεστεί κάποιο έγκλημα (αν δεν υπάρχει έγκλημα, δεν υπάρχει ένοχος) ή ο κατηγορούμενος δεν είναι ο αληθινός δράστης.

Για τις ανάγκες της παρούσας μελέτης θα ασχοληθούμε με την τρίτη περίπτωση.

2. Θεωρία

2.1 Ορισμοί εννοιών

2.1.1. Έγκλημα είναι «πράξη άδικη και καταλογιστή στο δράστη της, η οποία τιμωρείται από το νόμο»⁵.

2.1.2. Ομολογία είναι η παραδοχή από κάποιον ότι είναι υπαίτιος ή ένοχος⁶. Ωστόσο, στην Αμερικάνικη νομοθεσία διαχωρίζεται η έννοια της *αποδοχής* (admission), δηλαδή η αναγνώριση ως αληθινής της δήλωσης ενός τρίτου προσώπου σε μια νομική υπόθεση, από την έννοια της *ομολογίας* (confession) που αναφέρεται στην οικειοθελή δήλωση ενός ατόμου ότι εκτέλεσε την αξιόποινη πράξη για την οποία

2 Risinger, M. (2007). Innocents Convicted: An Empirical Justified Factual Wrongful Conviction Rate, *Journal of Criminal Law and Criminology*, Vol. 97(3), 761-806

3 άρ. 9 Σ. στο Δερβιτσιώτης, Α., 2008, Σύνταγμα της Ελλάδας. Αθήνα, εκδ. Δίκαιο & Οικονομία, Π.Ν. Σάκκουλας, σ. 8

4 άρ. 34 ΠΚ στο Χαραλαμπίκης, Α. & Παύλου, Σ. (2007). Ποινικός Κώδικας, Αθήνα, εκδ. Δίκαιο & Οικονομία, Π.Ν. Σάκκουλας, σ. 66

5 άρ. 14 ΠΚ στο Χαραλαμπίκης & Παύλου, 2007, Ποινικός Κώδικας, Αθήνα, εκδ. Δίκαιο & Οικονομία, Π.Ν. Σάκκουλας, σ. 61

6 Λεξικό Τριανταφυλλίδη στο <http://www.greek-language.gr/greekLang/index.html>

κατηγορείται και συγχρόνως είναι σε θέση να αποκαλύψει τις συνθήκες κάτω από τις οποίες τελέστηκε η πράξη καθώς και τη δική του συμμετοχή σε αυτήν⁷. Αυτό είναι πολύ σημαντικό διότι αν ο ύποπτος δεν είναι ο δράστης του εγκλήματος τότε δεν θα μπορεί να γνωρίζει με λεπτομέρειες τις συνθήκες τέλεσης της πράξης (π.χ. σε μια υπόθεση ανθρωποκτονίας: πότε συνέβη, με ποιον τρόπο, πιθανά αντικείμενα που χρησιμοποιήθηκαν, κίνητρο, κτλ).

2.1.3. Αυτόπτης μάρτυρας είναι το άτομο εκείνο που είδε, άκουσε ή γενικά γνώρισε ένα γεγονός έτσι ώστε να μπορεί να δώσει πληροφορίες σχετικά με αυτό⁸. Ο αυτόπτης μάρτυρας μπορεί να είναι είτε θύμα είτε παρευρισκόμενος κατά την τέλεση αξιόποινης πράξης.

2.1.4. Η άδικη καταδίκη στην Ελλάδα είναι συνυφασμένη με την έννοια της *δικαστικής πλάνης*, δηλαδή της εσφαλμένης, άδικης δικαστικής απόφασης⁹.

2.2 Ψευδείς ομολογίες

Οι Leo & Drizin¹⁰ αναφέρουν 3 είδη σφαλμάτων που σχετίζονται με ψευδείς ομολογίες που οδηγούν σε άδικες καταδίκες:

α. Το σφάλμα ταξινόμησης (*misclassification error*) που συμβαίνει όταν οι ερευνητές αποφασίζουν, λαθεμένα, πως ένας συγκεκριμένος ύποπτος είναι ο πραγματικά ένοχος, άρα δεν τους ενδιαφέρει να συγκεντρώσουν περισσότερες πληροφορίες κατά την ανάκριση του υπόπτου, αλλά να κερδίσουν μία ομολογία.

Εδώ είναι σημαντικό να αναφερθεί το φαινόμενο ‘*tunnel vision*’¹¹, κατά το οποίο τα άτομα που ερευνούν μια υπόθεση είναι τόσο πεπεισμένα πως ο ύποπτος είναι ο πραγματικά ένοχος που εξετάζουν μόνο τα στοιχεία εκείνα που θα συμβάλλουν στην στοιχειοθέτηση της ενοχής του παρά σε εκείνα που θα οδηγήσουν στην απαλλαγή του. Το φαινόμενο αυτό είναι προϊόν συγκεκριμένων γνωστικών λειτουργιών που οδηγούν σε προκαταλήψεις επιβεβαίωσης (*confirmation bias*), δηλαδή η τάση να ψάχνουμε ή να ερμηνεύουμε αποδείξεις με τέτοιο τρόπο ώστε να ενισχύονται υπάρχουσες πεποιθήσεις, υποθέσεις ή προσδοκίες. Συνεπώς, στην περίπτωση πλάνης, η πεποίθησή μας για ένα πράγμα μας οδηγεί να ψάχνουμε ή να παρατηρούμε μόνο εκείνα τα στοιχεία που ενισχύουν την πεποίθησή αυτή και όχι εκείνα που ενδεχομένως την αναιρούν¹². Αυτό δεν έχει αντίκτυπο μόνο σε μια

7 Black’s Law Dictionary στο <http://thelawdictionary.org/>

8 Λεξικό Τριανταφυλλίδη στο <http://www.greek-language.gr/greekLang/index.html>

9 Λεξικό Τριανταφυλλίδη στο <http://www.greek-language.gr/greekLang/index.html>

10 2010 στο Robicheaux, T. (2014). *Presumed Innocent? The Social Science of Wrongful Conviction* (on line course). Pennsylvania State University (coursera.org)

11 Martin, D. (2004). Lessons about justice from the “laboratory” of wrongful convictions: Tunnel vision, the construction of guilt and informer evidence. *The Canadian Review of Policing Research*

12 Findley, K. A. & Scott, M. S. (2006). The Multiple Dimensions of Tunnel Vision In Criminal Cases. University of Wisconsin. *Legal Studies Research Paper Series*, Paper No. 1023, 291-397

προσπάθεια απόσπασης ομολογίας, αλλά και στη μετέπειτα δικαστική πορεία της υπόθεσης, δηλαδή της πορείας μετά την ομολογία η οποία στην ουσία –αν και ψευδής- ενισχύει την πεποίθηση των αρμοδίων¹³.

- β. Το σφάλμα εξαναγκασμού (coercion error) που συμβαίνει κατά την ανακριτική διαδικασία όταν ο ύποπτος ομολογεί ύστερα από εξοντωτικές ώρες ανάκρισης ή κατόπιν απειλών ή/και χρήσης βίας ή ύστερα από υποσχέσεις επιεικούς μεταχείρισης στο δικαστήριο.
- γ. Το σφάλμα ‘μόλυνσης’ (contamination error) που συμβαίνει όταν ο ανακριτικός υπάλληλος παρέχει στον ύποπτο πληροφορίες από το έγκλημα που τελέστηκε, πληροφορίες που μόνο ο αληθινός δράστης θα γνώριζε, με αποτέλεσμα να χρησιμοποιηθούν στην ομολογία του υπόπτου και να την ενισχύσουν. Για παράδειγμα, μπορεί ο ύποπτος αν και αθώος να παραδεχθεί την ενοχή του για τους δικούς του λόγους αλλά επειδή χρειάζονται και επιπλέον λεπτομέρειες (π.χ. ο τρόπος του φόνου) τις οποίες όμως ο ίδιος δεν γνωρίζει αφού δεν είναι ο δράστης, του τις παρέχει ο ανακριτικός υπάλληλος μέσα από το διάλογο μαζί του.

Οι Kassin & Wrightsman¹⁴ αναφέρουν 3 είδη ψευδών ομολογιών:

- α. Εκούσια ομολογία (voluntary false confession), όταν δηλαδή ο αθώος ομολογεί χωρίς την παρακίνηση ή πίεση των ανακριτικών υπαλλήλων (για να προστατέψει κάποιον άλλο ή λόγω παθολογικής ανάγκης για προσοχής ή για από κέρδος, κτλ.)
- β. Συμμορφούμενη ομολογία (compliant false confession), όταν ο αθώος ομολογεί για να ξεφύγει από μια πιεστική και στρεσογόνο κατάσταση ή για να κερδίσει μια υπαινισσόμενη ή υποσχόμενη ανταμοιβή (π.χ. επιεική μεταχείριση στο δικαστήριο). Όταν, δηλαδή, θεωρεί πως τα βραχύχρονα πλεονεκτήματα μιας ομολογίας υπερεισχύουν των συνεπειών της («η αλήθεια θα λάμψει στο τέλος...»)
- γ. Εσωτερικευθείσα ομολογία (internalized confession), όταν ο αθώος αρχίζει να πιστεύει στην ενοχή του κατά την ανακριτική διαδικασία. Αυτό μπορεί να συμβεί λόγω τακτικών των ανακριτικών υπαλλήλων. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η υπόθεση ενός ανήλικου αγοριού που πείστηκε από τους αστυνομικούς που διεξήγαγαν την ανάκριση ότι σκότωσε την αδερφή του και τελικά ομολόγησε ένα έγκλημα που δεν διέπραξε¹⁵.

13 Findley, K. A. & Scott, M. S. (2006). The Multiple Dimensions of Tunnel Vision In Criminal Cases. University of Wisconsin. *Legal Studies Research Paper Series*, Paper No. 1023, 291-397

Kassin, S. M. (2012). Why Confessions Trump Innocence. *American Psychologist*. Advance online publication, 1-14

14 Kassin S. & Wrightsman L. (1985). *The psychology of evidence and trial procedure*, Beverly Hills: Sage Publications, 67-94

Kassin, S. (2008). False Confessions Causes, Consequences, and Implications for Reform. *Association for Psychological Science*, Vol. 17(4), 249-253

15 http://en.wikipedia.org/wiki/Murder_of_Stephanie_Crowe

Οι Ferguson, Jimenez & Jackson¹⁶ αναφέρουν αρκετές μελέτες όπου φαίνεται πως οι ανήλικοι που βρίσκονται υπό πίεση κατά την ανάκριση είναι πιο επιρρεπείς στις ψευδείς ομολογίες είτε λόγω της μειωμένης ωρίμανσης των ψυχοκοινωνικών, συναισθηματικών και γνωστικών ικανοτήτων τους είτε λόγω της ελλιπούς ικανότητας τους να κατανοήσουν απόλυτα τα δικαιώματά τους. Το ίδιο ισχύει και για τους ψυχικά ασθενείς¹⁷.

2.3 Αυτόπτες μάρτυρες

Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία¹⁸, η αναγνώριση ενός υπόπτου από έναν αυτόπτη μάρτυρα επηρεάζεται από ποικίλους παράγοντες που διατυπώνονται ως μεταβλητές του συστήματος (system variables) και μεταβλητές εκτίμησης (estimator variables). Οι μεταβλητές του συστήματος αποτελούν εκείνους τους παράγοντες που μπορούν να ελεγχθούν από το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης (όπως η συμπεριφορά των ανακριτικών υπαλλήλων), ενώ οι μεταβλητές εκτίμησης είναι εκείνοι οι παράγοντες που δεν μπορούν να τεθούν κάτω από τον έλεγχο του συστήματος (όπως η μνήμη του μάρτυρα).

Μεταβλητές συστήματος	Μεταβλητές εκτίμησης
ο τρόπος απόκτησης πληροφοριών από τον μάρτυρα	η πορεία της μνήμης
οι πληροφορίες που διαρρέουν ύστερα από το συμβάν	η ηλικία του μάρτυρα
η μέθοδος που ακολουθείται για να γίνει η αναγνώριση από τον μάρτυρα	η εθνικότητα και το φύλο του δράστη και του μάρτυρα
η επιβεβαίωση και τα θετικά σχόλια που δέχεται ο μάρτυρας κατά την αναγνώριση	η ύπαρξη ή όχι όπλου και τα επίπεδα άγχους που βίωσε ο μάρτυρας

16 Ferguson, A. C., Jimenez, M. M. & Jackson, R. L. (2010). Juvenile False Confessions and Competency to Stand Trial: Implications for Policy Reformation and Research. *The New School Psychology Bulletin*, Vol. 7(1), 62-77

17 Ferguson, A. C., Jimenez, M. M. & Jackson, R. L. (2010). Juvenile False Confessions and Competency to Stand Trial: Implications for Policy Reformation and Research. *The New School Psychology Bulletin*, Vol. 7(1), 62-77

18 Wise, R., Sartori, G., Magnussen, S. & Safer, M. (2014). An examination of the causes and solutions to eyewitness error. *Frontiers in Psychiatry*. Vol. 5, Article 102, 1-8

McGough, M. (2012). To Err Is Human: Using Science to Reduce Mistaken Eyewitness Identifications in Police Lineups. *NIJ Journal*, Iss. 270, 30-34

Frenda, S., Nichols, R. & Loftus, E. (2011). Current Issues and Advances in Misinformation Research. *Current Directions in Psychological Science*, Vol. 20(1), 20-23

Deffenbacher, K. A., Bornstein, B. H., McGorty, E. K. & Penrod, S. D. (2008). Forgetting the Once-Seen Face: Estimating the Strength of an Eyewitness's Memory Representation. *Faculty Publications, Department of Psychology*, 374

Meissner, C. A., Brigham, J. C. & Butz, D. A. (2005). Memory for Own- and Other-race Faces: A Dual-process Approach. *Applied Cognitive Psychology*, Vol.19: 545-567 Wiley InterScience

Loftus, E. (2005). Planting misinformation in the human mind: A 30-year investigation of the malleability of memory. *Learning Memory*, Vol. 12: 361-366

Stebly, N., Dysart, J., Fulero, S. & Lindsay, R.C.L. (2001). Eyewitness Accuracy Rates in Sequential and Simultaneous Lineup Presentations: A Meta-Analytic Comparison. *Law and Human Behavior*, Vol. 25(5), 459-473

Wells, G.L. & Seelau, E.P. (1995). Eyewitness Identification: Psychological Research and Legal Policy on Lineups. *Psychology Public Policy and Law*, Vol(4), 765-791

Wells, G. L. (1978). Applied Eyewitness-Testimony Research: System Variables and Estimator Variables. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 36(12), 1546-1557

Ανάλογα με τον τρόπο που θα διατυπωθούν οι ερωτήσεις από τα πρόσωπα που διενεργούν την ανάκριση μπορεί να συλλεχθούν στοιχεία διαφορετικά από την πραγματικότητα. Για παράδειγμα, μπορεί να κατευθύνουν τον αυτόπτη μάρτυρα ή να του παρουσιάσουν δεδομένα που ο ίδιος δεν τα είχε δει αλλά γίνανε γνωστά από άλλους μάρτυρες ή ακόμα και να διαρρεύσουν πληροφορίες στα ΜΜΕ σχετικά με το συμβάν οι οποίες μπορεί να αποτελούν αλλοίωση της πραγματικότητας. Η παραπληροφόρηση μπορεί να οδηγήσει τους αυτόπτες μάρτυρες να πιστεύουν ότι είδαν πράγματα που δεν τα είδαν ή ακόμα και να αποκτήσουν μνήμες γεγονότων που δεν συνέβησαν ποτέ¹⁹. Επίσης, η προφορική περιγραφή του δράστη από τον αυτόπτη μάρτυρα πριν την αναγνώριση για τη δημιουργία σκίτσου, μπορεί να οδηγήσει σε αναγνώριση μειωμένης ακρίβειας όταν ο μάρτυρας θα κληθεί να αναγνωρίσει τον ύποπτο σε μια σειρά ατόμων²⁰.

Η επιβεβαίωση και τα θετικά σχόλια που δέχεται ο μάρτυρας κατά την αναγνώριση ενός υπόπτου μπορεί να συντελέσουν στην αλλαγή της μνήμης του σχετικά με το συμβάν και το δράστη. Δηλαδή, να νιώσει πιο σίγουρος για την επιλογή του παρότι μπορεί αρχικά να μην ήταν τόσο βέβαιος. Είναι πιθανό να αναφέρει ότι είδε τον ύποπτο περισσότερη ώρα ή κάτω από καλύτερες οπτικά συνθήκες σε σχέση με ό,τι μπορεί να είχε αναφέρει αρχικά. Εφόσον η σιγουριά ενός μάρτυρα μπορεί να αποδειχθεί 'εύπλαστη' και γενικά να αλλάξει ανάλογα με τις εκάστοτε συνθήκες, δεν σημαίνει απαραίτητα ότι αν ένας μάρτυρας είναι απόλυτα βέβαιος, είναι και απόλυτα ακριβής²¹.

Άλλος ένας παράγοντας που μπορεί να επηρεάσει την κρίση του μάρτυρα είναι και η μέθοδος αναγνώρισης του δράστη. Σύμφωνα με έρευνες, όταν παρουσιάζεται μπροστά στον μάρτυρα μια σειρά ατόμων και πρέπει να αναγνωρίσει τον ύποπτο, ο μάρτυρας επιλέγει αυτόν ο οποίος μοιάζει περισσότερο στον δράστη όπως τον έχει στο μυαλό του αλλά σε σχέση με όσους βλέπει μπροστά του, δηλαδή συγκρίνει τα άτομα μεταξύ τους (σχετική κρίση). Ενδεχομένως ο πραγματικός δράστης να μην είναι παρών στη σειρά αυτή, αλλά ο μάρτυρας μπορεί να σκεφτεί «δεν είναι το Νο. 1, 2, 3 ή 5 άρα πρέπει να είναι το Νο. 4...». Αυτή είναι η εξήγηση που δίνει η θεωρία της σχετικής κρίσης (relative judgment theory). Γι' αυτό θεωρείται από τους ερευνητές πιο δίκαιη και ακριβής η μέθοδος όπου ο μάρτυρας βλέπει ξεχωριστά πρόσωπα και αποφασίζει αν είναι ο δράστης ή όχι, δηλαδή δεν συγκρίνει άτομα μεταξύ τους, αλλά την εικόνα του ατόμου που έχει στο μυαλό του με την εικόνα του ατόμου που βλέπει μπροστά

19 Loftus, E. (2005). Planting misinformation in the human mind: A 30-year investigation of the malleability of memory. *Learning Memory*, Vol. 12: 361-366

20 Wells, G. L., Charman, S. D. & Olson, E. A. (2005). Building Face Composites Can Harm Lineup Identification Performance. *Journal of Experimental Psychology*, Vol. 11(3), 147-156

21. Krug, K. (2007). The relationship between confidence and accuracy: Current thoughts of the literature and a new area of research. *Applied Psychology in Criminal Justice*, Vol. 3(1), 7-41

Tredoux, C. G., Meissner, C. A., Malpass, R. S. & Zimmerman, L. A. (2004). Eyewitness Identification. *Encyclopedia of Applied Psychology*, Vol. 1, 875-887

του (απόλυτη κρίση)²².

Η μνήμη, επίσης, επηρεάζεται από το χρόνο, δηλαδή περισσότερα και πιο λεπτομερή στοιχεία θυμάται κάποιος όταν έχει περάσει λιγότερος χρόνος από το συμβάν²³. Επίσης, δεν έχει τόση σημασία η διάρκεια που κάποιος παρατηρεί ένα πρόσωπο, αλλά η προσοχή που δείχνει κατά την παρατήρηση²⁴. Τα ηλικιωμένα άτομα δεν είναι τόσο έγκυρα στην αναγνώριση ενός υπόπτου σε σχέση με τους νεότερους ενήλικες λόγω της μειωμένης ικανότητας της μνήμης κυρίως σε περιπτώσεις καθυστέρησης χρόνου μεταξύ του συμβάντος και της ανακάλεσης των γεγονότων²⁵. Επίσης, είναι πιο επιρρεπή στις κατευθυντήριες ερωτήσεις και πληροφορίες²⁶. Τα παιδιά, από την άλλη πλευρά, τείνουν να μαντεύουν και όχι να αναγνωρίζουν όταν έχουν μια σειρά υπόπτων μπροστά τους και είναι επίσης επιρρεπή σε πληροφορίες που τους επιβάλλονται, κυρίως γιατί δεν επιθυμούν να έρθουν σε αντιπαράθεση με το 'κύρος' ενός ενήλικα²⁷.

Όσον αφορά το φύλο, έχει βρεθεί ότι οι γυναίκες αναγνωρίζουν με μεγαλύτερη ακρίβεια άτομα του ίδιου φύλου από ότι οι άντρες. Ωστόσο, η αναγνώριση ατόμων του ανδρικού φύλου γίνεται χωρίς διαφορά και από τα δύο φύλα²⁸. Ένας σημαντικός παράγοντας είναι η εθνικότητα του δράστη και του μάρτυρα. Σύμφωνα με έρευνες²⁹, υπάρχει η τάση να αναγνωρίζουμε με μεγαλύτερη ακρίβεια άτομα από τη δική μας φυλή σε σχέση με άτομα από άλλη φυλή. Αυτό δεν είναι ακόμα ξεκάθαρο γιατί συμβαίνει. Μία υπόθεση είναι ότι είμαστε πιο εξοικειωμένοι με άτομα που ανήκουμε στην ίδια φυλή, συνεπώς θυμόμαστε καλύτερα το πρόσωπο ενός ατόμου από την ίδια φυλή παρά ενός ατόμου από διαφορετική, κάτι που δεν ισχύει απόλυτα σε πληθυσμούς που υπάρχει μεγάλος αριθμός ατόμων διαφορετικών φυλών οπότε έχει υπάρξει η σχετική επαφή και εξοικείωση³⁰.

22 Wells, G.L. & Seelau, E.P. (1995). Eyewitness Identification: Psychological Research and Legal Policy on Lineups. *Psychology Public Policy and Law*, Vol(4), 765-791

23 Deffenbacher, K. A., Bornstein, B. H., McGorty, E. K. & Penrod, S. D. (2008). Forgetting the Once-Seen Face: Estimating the Strength of an Eyewitness's Memory Representation. *Faculty Publications, Department of Psychology*, 374

24 Wells, G. L. & Olson, E. A. (2003). Eyewitness Testimony. *Annu. Rev. Psychol.*, 54, 277–295

25 Memon, A., Bartlett, J. Rose, R. & Gray, C. (2003). *The Aging Eyewitness: Effects of Age on Face, Delay, and Source-Memory Ability*. *Journal of Gerontology: Psychological Sciences*, Vol. 58B(6), 43-50

26 Mitchell, K. J., Johnson, M. K. & Mather, M. (2003). *Source Monitoring and Suggestibility to Misinformation: Adult Age-Related Differences*. *Appl. Cognit. Psychol.* 17, 107–119

27 Tredoux, C. G., Meissner, C. A., Malpass, R. S. & Zimmerman, L. A. (2004). Eyewitness Identification. *Encyclopedia of Applied Psychology*, Vol. 1, 875-887

28 Lewin, C. & Herlitz, A. (2002). Sex differences in face recognition—Women's faces make the difference. *Brain and Cognition* Vol. 50, 121–128

29 Meissner, C.A & Brigham, J.C. (2001). Thirty Years of Investigating the Own-race Bias in Memory for Faces. A Meta-Analytic Review, *Psychology, Public Policy and Law*, Vol. 7(1) 3-35

Meissner, C. A, Brigham, J. C. & Butz, D. A. (2005). Memory for Own- and Other-race Faces: A Dual-process Approach. *Applied Cognitive Psychology*, Vol.19: 545–567 Wiley InterScience

30. Sangrigoli, S., Pallier, C. Argenti, A.-M., Ventureyra, V.A.G & de Schonen, S. (2005). Reversibility of the Other-Race Effect in Face Recognition During Childhood. *Psychological Science*, Vol. 16(6), 440-444.

Ακόμα ένας παράγοντας που μπορεί να επηρεάσει την κρίση του μάρτυρα είναι τα επίπεδα άγχους κάτω από τα οποία βρέθηκε, δηλαδή όσο περισσότερο στρεσογόνο ένωσε την κατάσταση τόσο μειώθηκε η ικανότητα του να αναγνωρίσει το δράστη ή άλλα στοιχεία του περιβάλλοντος³¹. Επίσης, η ύπαρξη όπλου οδηγεί σε περιορισμένη ικανότητα αναγνώρισης. Αυτό το φαινόμενο λέγεται ‘weapon focus effect’³² και αναφέρεται στη συγκέντρωση της προσοχής του μάρτυρα στο όπλο, με αποτέλεσμα τη μειωμένη ικανότητά του να θυμηθεί άλλες λεπτομέρειες του συμβάντος.

Τέλος, τα επίπεδα φωτισμού αλλά και η απόσταση του μάρτυρα από το δράστη επηρεάζουν την ακρίβεια της αναγνώρισης³³, όπως επίσης και το αν ο δράστης ήταν μεταμφιεσμένος -έστω και μερικώς- ή η εμφάνισή του άλλαξε με τα χρόνια (όταν υπάρχει αρκετό διάστημα από την τέλεση της πράξης μέχρι την σύλληψή του)³⁴. Οι μεταβλητές εκτίμησης ισχύουν και για τους αυθήκουσους μάρτυρες³⁵.

2.4 Στατιστικά στοιχεία

Σύμφωνα με το Εθνικό Μητρώο Απαλλαγών των ΗΠΑ (National Registry of Exonerations)³⁶ από το 1989 μέχρι το 2013 έχουν αθωωθεί 1426 άτομα που είχαν καταδικαστεί για εγκλήματα που δεν διέπραξαν ποτέ. Σύμφωνα με το Innocence Project³⁷, ο μέσος όρος ηλικίας είναι τα 27 έτη με το 10% των ατόμων να είναι ανήλικοι όταν καταδικάζονται. Ένα 10% δηλώνει ενοχή σε κατηγορίες που αφορούν πράξεις που δεν έχει κάνει. Οι καταδικαστικές αποφάσεις που προέρχονται λόγω λανθασμένης αναγνώρισης από αυτόπτη μάρτυρα αποτελούν και την κυριότερη αιτία άδικης καταδίκης. Ο μέσος όρος των αδικώς

Wright, D. B., Boyd, C. E., & Tredoux, C. G. (2003). Inter-racial contact and the own-race bias for face recognition in South Africa and England. *Applied Cognitive Psychology*, 17, 365-373

31 Tredoux, C. G., Meissner, C. A., Malpass, R. S. & Zimmerman, L. A. (2004). Eyewitness Identification. *Encyclopedia of Applied Psychology*, Vol. 1, 875-887

32 Loftus, E. F., Loftus, G. R. & Messo, J. (1987). Some Facts About “Weapon Focus”. *Law and Human Behavior*, Vol. 11(1), 55-62

Mehrkens Steblay, N. (1992). A Meta-Analytic Review of the Weapon Focus Effect. *Law and Human Behavior*, Vol. 16(4), 413-424

33 Lindsay, R. C. L., Semmler, C., Weber, N., Brewer, N. & Lindsay, M. R. (2008). How Variations in Distance Affect Eyewitness Reports and Identification Accuracy. *Law Hum Behav*, 32, 526-535

Tredoux, C. G., Meissner, C. A., Malpass, R. S. & Zimmerman, L. A. (2004). Eyewitness Identification. *Encyclopedia of Applied Psychology*, Vol. 1, 875-887

Braje, W. L., Kersten, D., Tarr, M. J. & Troje, N. F. (1998). Illumination effects in face recognition. *Psychobiology*, 26 (4), 371-380

34 Cutler et al., 1987 στο Wells, G. L. & Olson, E. A. (2003). Eyewitness Testimony. *Annu. Rev. Psychol.*, 54, 277-295

Read et al., 1990 στο Wells, G. L. & Olson, E. A. (2003). Eyewitness Testimony. *Annu. Rev. Psychol.*, 54, 277-295

35 Hollien, H. (2012). On Earwitness Lineups. *Investigative Sciences Journal*, Vol. 4(1), 1-17

Tredoux, C. G., Meissner, C. A., Malpass, R. S. & Zimmerman, L. A. (2004). Eyewitness Identification. *Encyclopedia of Applied Psychology*, Vol. 1, 875-887

36 <https://www.law.umich.edu/special/exoneration/Pages/about.aspx>

37 <http://www.innocenceproject.org>

καταδικασθέντων εξέτισε ποινή δεκαετούς κάθειρξης μέχρι την αθώωσή τους και 106 άτομα έλαβαν την θανατική ποινή και αθωώθηκαν (οι 18 μέσω DNA). Τέλος, υπάρχουν 12 περιπτώσεις ατόμων που αθωώθηκαν μετά θάνατον καθώς και 300 περιπτώσεις άδικης καταδίκης όπου δεν υπήρξε καν η διάπραξη εγκλήματος³⁸.

Σύμφωνα με έρευνες³⁹, οι δικαστές αλλά και η αστυνομία δεν είναι πλήρως ενημερωμένοι για τα αίτια που οδηγούν στην διαστρέβλωση της αλήθειας και κατά συνέπεια στον κίνδυνο να κατηγορηθεί και να καταδικαστεί ένας αθώος άνθρωπος. Επίσης, παρότι αρκετοί αστυνομικοί έχουν εμπιστοσύνη στις ικανότητές τους να αναγνωρίζουν πότε κάποιος λέει αλήθεια και πότε ψεύδεται, μελέτες έχουν δείξει πως δεν υπάρχει μεγάλη διαφορά ανάμεσα σε άτομα που έχουν σχετική εκπαίδευση και σε εκείνα που δεν έχουν σχετική εκπαίδευση στην εξακρίβωση ψευδών δηλώσεων-πληροφοριών⁴⁰.

Στην Ελλάδα δεν υπάρχουν ανάλογες έρευνες που να καταδεικνύουν το φαινόμενο των δικαστικών πλανών. Οποιαδήποτε πληροφορία είναι αποσπασματική και από δημοσιογραφικές πηγές.

3. Μεθοδολογία της έρευνας

3.1 Σκοπός-βασική υπόθεση

Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι η διερεύνηση της στάσης της αστυνομίας και των δικαστικών λειτουργών σχετικά με τους παράγοντες εκείνους που μπορούν να οδηγήσουν έναν αθώο στη φυλακή. Συγκεκριμένα, οι απόψεις τους σχετικά με θέματα που αφορούν την κρίση των αυτόπτων μαρτύρων, τις ψευδείς ομολογίες και την πρόληψη του φαινομένου.

Βασική υπόθεση της έρευνας είναι η ελλιπής ενημέρωση των αρμοδίων (αστυνομία και δικαστικοί λειτουργοί) σχετικά με τα ευρήματα που αναφέρθηκαν παραπάνω για τους παράγοντες που συμβάλλουν σε άδικες και λανθασμένες καταδικαστικές αποφάσεις.

38 Robicheaux, T. (2014). *Presumed Innocent? The Social Science of Wrongful Conviction* (on line course). Pennsylvania State University (coursera.org)

39 Houston, K. A., Hope, L., Memon, A. & Read, D. J. (2013). Expert Testimony on Eyewitness Evidence: In Search of Common Sense. *Behavioral Sciences and the Law*

Kask, K. (2011). Comparison of Knowledge of Law Enforcement and Lay People Regarding Eyewitness Testimony. *Juridica International XVIII*, 161-172

Bond & DePaulo, 2006 στο Kassin, S. (2008). False Confessions Causes, Consequences, and Implications for Reform. *Association for Psychological Science*, Vol. 17(4), 249-253

Benton, T., McDonnell, S., Thomas, N., Ross, D. & Honerkamp, N. (2005). On the Admissibility of Expert Testimony on Eyewitness Identification: A Legal and Scientific Evaluation. *Tennessee Journal of Law & Policy*. Vol. 2(3), 1-61

Davenport, 1997 στο Yob, D. L. (2002). Mistaken Identifications Cause Wrongful Convictions: New Jersey's Lineup Guidelines Restore Hope, But Are They Enough? *Santa Clara Law Review*, Vol. 43(1), Article 4, 213-248

40 Kassin, S. M., Meissner, C. A. & Norwick, R. J. (2005). "I'd Know a False Confession if I Saw One": A Comparative Study of College Students and Police Investigators. *Law and Human Behavior*, Vol. 29(2), 211-227

Kassin, S. M. & Fong, C. T. (1999). "I'm Innocent!": Effects of Training on Judgments of Truth and Deception in the Interrogation Room. *Law and Human Behavior*, Vol. 23(5), 499-516

3.2 Πληθυσμός

Ο πληθυσμός ενδιαφέροντος είναι οι ανακριτικοί υπάλληλοι (όπως αναφέρονται στο άρ. 33 ΚΠΔ⁴¹) και οι εισαγγελείς και δικαστές, καθώς θέλαμε να διερευνήσουμε τη στάση όσων εμπλέκονται στην ανακριτική διαδικασία και στη λήψη αποφάσεων. Να δούμε, δηλαδή, τις γνώσεις τους σχετικά με τα ευρήματα των διεθνών ερευνών για τα αίτια που οδηγούν κάποιον να ομολογήσει ένα έγκλημα που δεν διέπραξε αλλά και τους παράγοντες εκείνους που συμβάλλουν θετικά ή αρνητικά στην αναγνώριση ενός υπόπτου από τους αυτόπτες μάρτυρες. Θεωρούμε σημαντικό να έχουν γνώση αυτών των στοιχείων καθώς αποτελούν παράγοντες που μπορεί να οδηγήσουν σε μια δικαστική πλάνη.

3.3 Μέθοδος ανάλυσης

Η έρευνά μας πραγματοποιήθηκε στο Δήμο Βόλου, είναι πιλοτική και περιλαμβάνει τρεις μελέτες περίπτωσης με ημι-δομημένες συνεντεύξεις από αστυνομικό της ασφάλειας, από εισαγγελέα και από δικαστή. Οι ερωτήσεις αναφέρονται στους παράγοντες που επηρεάζουν την κρίση των αυτόπτων μαρτύρων όπως αναφέρονται στη βιβλιογραφία (μνήμη, εθνικότητα, επίπεδα άγχους, κτλ.) και τις ψευδείς ομολογίες, στα επίπεδα εμπιστοσύνης που έχουν στην αναγνώριση αληθινών ή ψευδών δηλώσεων, στην άποψή τους σχετικά με την ύπαρξη ή μη δικαστικών πλανών στην Ελλάδα και στους τρόπους πρόληψης παρόμοιων φαινομένων.

4. Παρουσίαση των αποτελεσμάτων της έρευνας

Παρατίθενται οι απόψεις των ερωτώμενων ξεχωριστά για τις τρεις μελέτες περίπτωσης.

A. Αστυνομικός

- Η ανάκριση δεν μπορεί να κρατήσει πάνω από 24 ώρες, δεν παρέχονται ανταλλάγματα για μια ομολογία και συνήθως όταν παρουσιάζονται απτές αποδείξεις στον ύποπτο για την ενοχή του ομολογεί. Αν τα στοιχεία δεν είναι επαρκή, ακόμα κι αν ομολογήσει, το δικαστήριο δεν θα τον καταδικάσει απλά με την ομολογία του, αλλά θα χρειαστούν και περαιτέρω στοιχεία που να ενισχύουν την ενοχή του (η εξέταση DNA δεν χρησιμοποιείται εκτός από περιπτώσεις που έχουν αναστατώσει την κοινή γνώμη).
- Οι ανακριτικοί υπάλληλοι μπορεί να πουν ψέματα ορισμένες φορές για να αποσπάσουν μια ομολογία, αλλά δεν ασκούν σωματική βία (*«απαγορεύεται*

41 Κωνσταντινίδης, Α. & Δαλακούρας, Θ. (2011). Κώδικας Ποινικής Δικονομίας. Αθήνα-Θεσσαλονίκη, εκδ. Σάκκουλα, σ. 24

- ρητά από το νόμο»). Ωστόσο, ψυχολογική βία μπορεί να νιώσει ο ύποπτος, ανάλογα με το χαρακτήρα του γιατί «η ανάκριση δεν είναι κάτι ευχάριστο».
- Δεν υπάρχουν μέσα καταγραφής της ανάκρισης ούτε καθρέφτης για να μπορούν να τους βλέπουν κι άλλα άτομα και πρέπει να υπάρχουν δύο άτομα παρόντα κατά την ανάκριση.
 - Με την εμπειρία μπορεί να γίνει αντιληπτό αν κάποιος ψεύδεται ή όχι.
 - Ο λόγος για τον οποίο κάποιος αθώος θα δήλωνε ένοχος είναι είτε για να προστατέψει τον πραγματικό ένοχο είτε από το φόβο να τον πουν «ρουφιάνο».
 - Οι μάρτυρες φοβούνται να προσέλθουν μόνοι τους για κατάθεση και συνήθως τους βρίσκει η ίδια η αστυνομία. «Αν προσέλθουν μόνοι τους, είναι ένας λόγος ανησυχίας...».
 - Η κατάχρηση ουσιών-αλκοόλ επηρεάζει την κρίση του μάρτυρα και με το πέρασμα του χρόνου επηρεάζεται η μνήμη του. Η άμεση εξέταση του μάρτυρα είναι πιο αποτελεσματική.
 - Ένας μάρτυρας αισθάνεται ευάλωτος και σε κατάσταση σοκ κατά την τέλεση ενός εγκλήματος, ωστόσο η παρουσία ενός όπλου δεν επηρεάζει την κρίση του.
 - Ο μάρτυρας επηρεάζεται από αυτά που ακούει και διαβάζει, αλλά εξαρτάται και από την ισχυρή ή αδύναμη προσωπικότητά του.
 - Αν δοθεί πρώτα μια περιγραφή του δράστη από τον μάρτυρα δεν θα επηρεάσει τη μετέπειτα κρίση του κατά την αναγνώριση.
 - Η όποια επιβράβευση δεχτεί ο μάρτυρας, δεν έχει αντίκτυπο στην κρίση του.
 - Η διαφορετική εθνικότητα δράστη και μάρτυρα δεν μπορεί να επηρεάσει την κρίση του τελευταίου ούτε υπάρχουν διαφορές ανάλογα με το φύλο και την ηλικία του μάρτυρα.
 - Δεν αναφέρθηκαν περιπτώσεις δικαστικής πλάνης στην Ελλάδα.
 - Προτάσεις: Εξειδίκευση των ανακριτικών υπαλλήλων κατά την εκπαίδευσή τους και κατά την εργασία τους ανά είδος εγκλήματος, π.χ. ναρκωτικά, ανθρωποκτονίες, κτλ. και αποτελεσματικότερη συνεργασία των αρμόδιων Υπουργείων.

B. Εισαγγελέας

- Ένας αθώος μπορεί να δηλώσει ένοχος είτε για να προστατέψει κάποιο συγγενικό του πρόσωπο είτε για να κάνει εξυπηρέτηση στον συνεργό του, π.χ. σε περιπτώσεις ναρκωτικών.
- Δεν ασκείται τόση βία από την αστυνομία όσο ο κόσμος μπορεί να νομίζει, αλλά ενδεχομένως κάποιες φορές να συμβαίνει, κυρίως η λεκτική βία, και όχι σε σκληρούς εγκληματίες (π.χ. εμπόρους ναρκωτικών), αλλά σε πιο αδύναμες ομάδες (π.χ. αλλοδαπούς) και σε περιπτώσεις που δεν υπάρχουν επαρκή στοιχεία. Ωστόσο, δεν μπορεί να καταδικαστεί κάποιος μόνο με την ομολογία του.

- Η μαγνητοσκόπηση της ανάκρισης δεν αποδίδει στην αντιμετώπιση φαινομένων βίας γιατί μπορεί η ανάκριση να συνεχιστεί και σε άλλο χώρο που δεν θα υπάρχουν τα ανάλογα μηχανήματα.
- Η εμπειρία δεν προϋποθέτει και βεβαιότητα στην αναγνώριση της αλήθειας και του ψέματος.
- Δεν είναι παραδεκτό το φαινόμενο του tunnel vision.
- Ο εισαγγελέας παραγγέλλει εισαγγελική προανάκριση και ασκεί ποινική δίωξη μόνο αν υπάρχουν ενδείξεις.
- Κατά την ανάκριση ανηλίκου πρέπει να υπάρχει παιδοψυχολόγος ή κοινωνικός λειτουργός και να καταγράφονται και οι ερωτήσεις και οι απαντήσεις, κάτι το οποίο δεν συμβαίνει κατά την ανάκριση ενηλίκου όπου καταγράφονται μόνο οι απαντήσεις.
- Οι μάρτυρες είναι περισσότερο αξιόπιστοι όταν η κατάθεση δίνεται στον αστυνομικό στον τόπο του εγκλήματος γιατί με το πέρασμα του χρόνου επηρεάζεται η μνήμη τους.
- Ο μάρτυρας μπορεί να δώσει πληροφορίες τις οποίες μετά από 6 μήνες να αλλάξει, και σε ορισμένες περιπτώσεις θα συμπληρώσει τα κενά της μνήμης του μετά από διαρροή πληροφοριών.
- Η διατύπωση των ερωτημάτων δεν θα πρέπει να γίνεται με τρόπο που να δίνονται απαντήσεις τύπου ναι ή όχι, αλλά με τρόπο που επιτρέπει τη διήγηση. Στη διήγηση του μάρτυρα είναι εμφανής και ο τρόπος που διατυπώνονται τα ερωτήματα, άρα μπορεί κάποιος να ελέγξει τη διαδικασία.
- Τα σχόλια επιβράβευσης ή επιβεβαίωσης μπορούν να επηρεάσουν τον μάρτυρα.
- Είναι χρήσιμο να δίνεται πρώτα μια περιγραφή του δράστη από τον μάρτυρα πριν ακολουθήσει η αναγνώριση.
- Η διαφορετική εθνικότητα μπορεί να επηρεάσει την κρίση του μάρτυρα γιατί δεν υπάρχει εξοικείωση και μπορεί τα χαρακτηριστικά να μοιάζουν, αλλά τονίζεται και ο παράγοντας της προκατάληψης ενάντια σε ορισμένες φυλές.
- Τα επίπεδα στρες του μάρτυρα επηρεάζουν τον τρόπο που καταθέτει και η ύπαρξη όπλου κατά το συμβάν επηρεάζει την κρίση κάποιου που δεν είναι εξοικειωμένος με τα όπλα.
- Είναι δύσκολο να υπάρξει δικαστική πλάνη στην Ελλάδα (και δεν αναφέρθηκαν ανάλογες περιπτώσεις) λόγω του αργού ρυθμού της διαδικασίας που επιτρέπει την καλύτερη διαπίστωση των πραγμάτων. Σε μεγάλα εγκλήματα, αν υπάρχουν αμφιβολίες, προτιμάται να αθωωθεί ο κατηγορούμενος παρά να καταδικαστεί.
- Υπάρχει δυσκολία συλλογής γενετικού υλικού από τον τόπο του εγκλήματος γιατί δεν υπάρχει η κατάλληλη εκπαίδευση και οι κατάλληλες υποδομές.
- Προτάσεις: Συνεχής ενημέρωση των δικαστικών λειτουργών για νέα στοιχεία που άπτονται στη δουλειά τους και την ύπαρξη δικαστικής αστυνομίας,

δηλαδή ειδικών αστυνομικών που θα είναι κατάλληλα εκπαιδευμένοι και αρμόδιοι για τη συλλογή στοιχείων από τον τόπο του εγκλήματος και την περαιτέρω ανάλυσή τους.

Γ. Δικαστής

- Ένας αθώος μπορεί να δηλώσει ένοχος αν θέλει να προστατέψει κάποιο δικό του άτομο.
- Η ανακριτική διαδικασία από τον ανακριτή κρατάει μέχρι 4 μήνες και είναι παρόντες ο κατηγορούμενος, ο δικηγόρος του και ο γραμματέας. Στην περίπτωση ανηλίκου πρέπει να είναι παρών κοινωνικός λειτουργός.
- Ο ανακριτής αναλαμβάνει σε περιπτώσεις αυτόφωρου όπου το άτομο οδηγείται στη φυλακή και δίνει παράγγελμα στην αστυνομία όταν το κρίνει κατάλληλο.
- Δεν υπάρχει έλεγχος κατά την ανάκριση της αστυνομίας και σύμφωνα με τον νόμο δεν μπορεί να υπάρξει άσκηση βίας, ωστόσο καλό θα ήταν να καταγράφεται η ανάκριση ή να υπάρχει καθρέφτης.
- Δεν μπορεί να συμβεί το φαινόμενο του tunnel vision.
- Με την εμπειρία -τις περισσότερες φορές- μπορεί να διαπιστωθεί αν κάποιος ψεύδεται ή όχι.
- Με το πέρασμα του χρόνου επηρεάζεται η μνήμη των μαρτύρων καθώς και με τη συζήτηση με άλλους εμπλεκόμενους.
- Ένας μάρτυρας μπορεί να μην μεταφέρει σωστά την πραγματικότητα αν έχει υπάρξει διαρροή πληροφοριών στα ΜΜΕ.
- Η εθνικότητα μπορεί να επηρεάσει λόγω προκατάληψης και δεν υπάρχει μεγάλη σιγουριά ότι η διαφορετικότητα της φυλής δράστη και μάρτυρα μπορεί να επηρεάσει την κρίση του τελευταίου.
- Η διατύπωση ερωτημάτων παίζει ρόλο στην κατάθεση του μάρτυρα και η επιβεβαίωση από τον ανακριτικό υπάλληλο μπορεί να οδηγήσει τον μάρτυρα να νιώσει μεγαλύτερη σιγουριά.
- Ο μάρτυρας δύσκολα θα παραπλανηθεί αν του δείξουν φωτογραφίες με άτομα που έχουν παρόμοια χαρακτηριστικά.
- Καλό είναι να δίνεται πρώτα μια περιγραφή του δράστη από τον μάρτυρα πριν προβεί σε κάποια αναγνώριση.
- Η κρίση του μάρτυρα αλλοιώνεται ανάλογα με τα επίπεδα στρες που βιώνει κατά το συμβάν. Αν κάποιος είναι θύμα δεν μπορεί να είναι το ίδιο αντικειμενικός όσο ένας μάρτυρας που δεν υπήρξε θύμα. Ωστόσο, αυτό εξαρτάται και από την παιδεία, την ηλικία και τη μόρφωση του μάρτυρα.
- Ο μάρτυρας μπορεί να επηρεαστεί από τρίτους και από τα προσωπικά του βιώματα, δηλαδή η αξιοπιστία του εξαρτάται και από την προσωπικότητά του.
- Δεν αναφέρθηκαν περιπτώσεις δικαστικής πλάνης στην Ελλάδα.

- Προτάσεις: Οι δίκες να γίνονται πιο σύντομα για να μην περνάει μεγάλο χρονικό διάστημα από την τέλεση του συμβάντος μέχρι τη δίκη. Ύπαρξη μαθημάτων ψυχολογίας κατά την εκπαίδευση των δικαστικών λειτουργών.

5. Συμπεράσματα - Προτάσεις

Τα κοινά σημεία και στις τρεις περιπτώσεις είναι η αρνητική επιρροή του χρόνου στη μνήμη, η πιθανότητα ψευδούς ομολογίας λόγω επιθυμίας προστασίας τρίτου προσώπου, η μη αποδοχή του φαινομένου του tunnel vision και η αναγκαιότητα της περιγραφής του δράστη από τον αυτόπτη μάρτυρα πριν την αναγνώριση. Και οι τρεις ερωτώμενοι δεν αναφέρουν περιπτώσεις δικαστικής πλάνης στην Ελλάδα.

Ο εισαγγελέας και ο δικαστής συμφωνούν σε περισσότερα σημεία, όπως η επιρροή που έχει η διατύπωση των ερωτημάτων και τα θετικά σχόλια προς το μάρτυρα καθώς και η επιρροή των επιπέδων στρες. Ο εισαγγελέας θεωρεί πως με την εμπειρία δεν μπορείς να αντιληφθείς αποτελεσματικότερα ποιος ψεύδεται και ποιος όχι, σε αντίθεση με τον αστυνομικό και τον δικαστή που πιστεύουν το αντίθετο. Επίσης, ο εισαγγελέας αναγνωρίζει την ύπαρξη του όπλου κατά το συμβάν ως επιβαρυντικό παράγοντα για τη μνήμη καθώς και τη διαφορά της εθνικότητας μεταξύ δράστη και μάρτυρα. Αντίθετα, δεν αναφέρεται κάτι ανάλογο στην περίπτωση του αστυνομικού. Ο δικαστής και ο αστυνομικός τονίζουν το θέμα της προσωπικότητας του μάρτυρα και σε καμία από τις τρεις περιπτώσεις δεν αναφέρεται το θέμα της ηλικίας ή του φύλου. Ο εισαγγελέας κάνει λόγο για πιθανή ύπαρξη βίας, σε αντίθεση με τον αστυνομικό και τον δικαστή, και τέλος και οι τρεις επαγγελματίες δηλώνουν την ανάγκη για δυνατότητα βελτίωσης της εκπαίδευσης και επιμόρφωσής τους.

Οι απαντήσεις του εισαγγελέα φαίνεται να συμφωνούν περισσότερο με τα ευρήματα των ερευνών, ενώ οι απαντήσεις του αστυνομικού είναι αρκετά ασύμφωνες με τις έρευνες. Ο δικαστής κατά τη συνέντευξη φαινόταν να μην είναι απόλυτα σίγουρος για ορισμένες απαντήσεις του. Συνολικά, παρατηρούνται σημεία ελλιπούς ενημέρωσης για τα θέματα που επηρεάζουν την κρίση του μάρτυρα αλλά και τη συμπεριφορά των αρμοδίων, όπως η μη αποδοχή του tunnel vision, η άγνοια για την επιρροή της διαφορετικής εθνικότητας μάρτυρα και δράστη, η επιρροή που ασκούν τα σχόλια επιβεβαίωσης στο μάρτυρα, η επιρροή που ασκεί η ύπαρξη ενός όπλου κατά το συμβάν και η ανυπαρξία θετικής συσχέτισης μεταξύ εμπειρίας και αντίληψης ψευδών δηλώσεων.

Κατα συνέπεια, ενίσχυεται η βασική υπόθεση της έρευνας ότι χρειάζεται να υπάρξει υποστήριξη των επαγγελματιών για την αποτελεσματικότερη άσκηση των καθηκόντων τους και την ελαχιστοποίηση των άδικων καταδικαστικών αποφάσεων. Αυτό συνεπάγεται τη συνεχή επιμόρφωσή τους κατά τη διάρκεια της επαγγελματικής τους πορείας, αλλά και την ύπαρξη σχετικής ύλης ή σεμιναρίων στα πλαίσια της βασικής τους εκπαίδευσης. Για την υλοποίηση

των προτάσεων αυτών χρειάζονται ασφαλώς εξειδικευμένοι κοινωνικοί επιστήμονες, όπως δικαστικοί ψυχολόγοι και καταρτισμένοι κοινωνικοί λειτουργοί και κοινωνιολόγοι. Τέλος, η ύπαρξη ειδικών σε θέματα αυτόπτων μαρτύρων κατά την ακροαματική διαδικασία είναι σημαντική ώστε να υπάρξει ανάλογη ενημέρωση των εμπλεκόμενων με σκοπό να λαμβάνονται υπόψη όλοι οι παράγοντες που θα οδηγήσουν τελικά σε μια ετυμηγορία.

6. Μεθοδολογικοί περιορισμοί

Στην παρούσα μελέτη αναλύθηκαν τρεις περιπτώσεις επαγγελματιών που ασχολούνται με την ανακριτική διαδικασία αλλά και την έκδοση απόφασης. Θεωρούμε σημαντικό να υπάρξουν έρευνες μεγαλύτερης κλίμακας ώστε να μπορούν να συλλεχθούν περισσότερα στοιχεία που να μπορούν να γενικευθούν και να παρατηρήσουμε τη στάση ενός μεγάλου αντιπροσωπευτικού συνόλου της αστυνομίας και των δικαστικών λειτουργών σχετικά με θέματα που αφορούν την κρίση των αυτόπτων μαρτύρων, των ψευδών ομολογιών, των ανακριτικών διαδικασιών, αλλά και της συμπεριφοράς των ίδιων των αρμόδιων οργάνων. Επίσης, θα ήταν σημαντικό να υπάρξουν έρευνες από νομικούς επιστήμονες σε πρακτικά δικά για να αναδειχτούν ανάλογες περιπτώσεις δικαστικών πλανών και να παραχθούν στατιστικά στοιχεία και για την Ελλάδα.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Δερβιτσιώτης, Α. (επιμ.) (2008). Σύνταγμα της Ελλάδας. Αθήνα, εκδ. Δίκαιο & Οικονομία, Π.Ν. Σάκκουλας, σ. 8

Κωνσταντινίδης, Α. & Δαλακούρας, Θ. (2011). Κώδικας Ποινικής Δικονομίας. Αθήνα-Θεσσαλονίκη, εκδ. Σάκκουλα, σ. 24

Χαραλαμπάκης, Α. & Παύλου, Σ. (2007). Ποινικός Κώδικας, Αθήνα, εκδ. Δίκαιο & Οικονομία, Π.Ν. Σάκκουλας, σ. 61, 66

ΦΕΚ Ν.4055/2012

Ξενόγλωσση

Benton, T., McDonnell, S., Thomas, N., Ross, D. & Honerkamp, N. (2005). On the Admissibility of Expert Testimony on Eyewitness Identification: A Legal and Scientific Evaluation. *Tennessee Journal of Law & Policy*. Vol. 2(3), 1-61. Ανάκτηση 23 Μαρτίου 2015 από <http://trace.tennessee.edu/tjlp/vol2/iss3/3>

Braje, W. L. Kersten, D., Tarr, M. J. & Troje, N. F. (1998). Illumination effects

- in face recognition. *Psychobiology*, 26 (4), 371-380. Ανάκτηση 16 Μαρτίου 2015 από http://tarrlabwiki.cnbc.cmu.edu/images/f/f9/Braje_etal98.pdf
- Covey, R. (2013). Police Misconduct as a Cause of Wrongful Convictions. *Washington University Law Review*, Vol. 90, Iss. 4, 1133-1189. Ανάκτηση 27 Μαρτίου 2015 από <http://digitalcommons.law.wustl.edu/lawreview/vol90/iss4/2>
- Deffenbacher, K. A., Bornstein, B. H., McGorty, E. K. & Penrod, S. D. (2008). Forgetting the Once-Seen Face: Estimating the Strength of an Eyewitness's Memory Representation. *Faculty Publications, Department of Psychology*, 374. Ανάκτηση 23 Μαρτίου 2015 από <http://digitalcommons.unl.edu/psychfacpub/374>
- Ferguson, A. C., Jimenez, M. M. & Jackson, R. L. (2010). Juvenile False Confessions and Competency to Stand Trial: Implications for Policy Reformation and Research. *The New School Psychology Bulletin*, Vol. 7(1), 62-77. Ανάκτηση 16 Μαρτίου 2015 από <http://www.nspb.net/index.php/nspb/article/view/67/30>
- Frenda, S., Nichols, R. & Loftus, E. (2011). Current Issues and Advances in Misinformation Research. *Current Directions in Psychological Science*, Vol. 20(1), 20-23. doi: 10.1177/0963721410396620. Ανάκτηση 24 Σεπτεμβρίου 2014 από <http://cdps.sagepub.com>
- Findley, K. A. & Scott, M. S. (2006). The Multiple Dimensions of Tunnel Vision In Criminal Cases. University of Wisconsin. *Legal Studies Research Paper Series*, Paper No. 1023, 291-397. Ανάκτηση 27 Μαρτίου 2015 από <http://papers.ssrn.com/sol3/results.cfm>
- Giannelli, P. (2006). Wrongful Convictions and Forensic Science: The Need to Regulate Crime Labs. *Faculty Publications*, Paper 149, 162-235. Ανάκτηση 24 Σεπτεμβρίου 2014 από http://scholarlycommons.law.case.edu/faculty_publications/149
- Hollien, H. (2012). On Earwitness Lineups. *Investigative Sciences Journal*, Vol. 4(1), 1-17. Ανάκτηση 23 Μαρτίου 2015 από <http://www.investigativesciencesjournal.org/article/view/10868/7376>
- Houston, K. A., Hope, L., Memon, A. & Read, D. J. (2013). Expert Testimony on Eyewitness Evidence: In Search of Common Sense. *Behavioral Sciences and the Law*. doi: 10.1002/bsl.2080. Ανάκτηση 16 Μαρτίου 2015 από <http://www.pc.rhul.ac.uk/sites/rheg/wp-content/uploads/2011/05/Houston-Hope-Memon-and-Read-20132.pdf>
- Kask, K. (2011). Comparison of Knowledge of Law Enforcement and Lay People Regarding Eyewitness Testimony. *Juridica International XVIII*, 161-172. Ανάκτηση 24 Σεπτεμβρίου 2014 από http://www.juridicainternational.eu/public/pdf/ji_2011_1_161.pdf

- Kassin, S. M. (2012). Why Confessions Trump Innocence. *American Psychologist*. Advance online publication, 1-14. doi: 10.1037/a0028212. Ανάκτηση 16 Μαρτίου 2015 από <http://www.injusticeinperugia.org/AmericanPsychologistSaulKassin.pdf>
- Kassin, S. (2008). False Confessions Causes, Consequences, and Implications for Reform. *Association for Psychological Science*, Vol. 17(4), 249-253. Ανάκτηση 24 Σεπτεμβρίου 2014 από [http://web.williams.edu/Psychology/Faculty/Kassin/files/Kassin%20\(2008\)%20-%20APS%20CD.pdf](http://web.williams.edu/Psychology/Faculty/Kassin/files/Kassin%20(2008)%20-%20APS%20CD.pdf)
- Kassin, S. M., Meissner, C. A. & Norwick, R. J. (2005). “I’d Know a False Confession if I Saw One”: A Comparative Study of College Students and Police Investigators. *Law and Human Behavior*, Vol. 29(2), 211-227. doi: 10.1007/s10979-005-2416-9. Ανάκτηση 16 Μαρτίου 2015 από http://www.capitalpunishmentincontext.org/files/resources/innocence/Kassin_Meissner_Norwick_05.pdf
- Kassin, S. M. & Fong, C. T. (1999). “I’m Innocent!”: Effects of Training on Judgments of Truth and Deception in the Interrogation Room. *Law and Human Behavior*, Vol. 23(5), 499-516. Ανάκτηση 16 Μαρτίου 2015 από
- Kassin S. & Wrightsman L. (1985). *The psychology of evidence and trial procedure*, Beverly Hills: Sage Publications, 67-94. Ανάκτηση 24 Σεπτεμβρίου 2014 από http://web.williams.edu/Psychology/Faculty/Kassin/files/kassin_wrightsmann_1985.pdf
- Krug, K. (2007). The relationship between confidence and accuracy: Current thoughts of the literature and a new area of research. *Applied Psychology in Criminal Justice*, Vol. 3(1), 7-41. Ανάκτηση 27 Μαρτίου 2015 από http://dev.cjcenter.org/files/apcj/3_1_confidenceandaccuracy.pdf
- Leo, R., Neufeld, P., Drizin, S. & Taslitz, A. (2013). Promoting Accuracy in the use of confession evidence: An argument for pretrial reliability assessments to prevent wrongful convictions. *Temple Law Review*. Temple University of the commonwealth system of higher education. Vol. 85 (4), 759-838. Ανάκτηση 24 Σεπτεμβρίου 2014 από <http://sites.temple.edu/lawreview/files/2013/10/Leo-et-al-85-L-Rev-759.pdf>
- Lewin, C. & Herlitz, A. (2002). Sex differences in face recognition—Women’s faces make the difference. *Brain and Cognition* Vol. 50, 121–128. Ανάκτηση 27 Μαρτίου 2015 από <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/12372357>
- Lindsay, R. C. L., Semmler, C., Weber, N., Brewer, N. & Lindsay, M. R. (2008). How Variations in Distance Affect Eyewitness Reports and Identification Accuracy. *Law Hum Behav*, 32, 526–535. doi 10.1007/s10979-008-9128-x. Ανάκτηση 23 Μαρτίου 2015 από <http://netk.net.au/Identification/Eyewitness.pdf>
- Loftus, E. (2005). Planting misinformation in the human mind: A 30-year in-

- investigation of the malleability of memory. *Learning Memory*, Vol. 12: 361-366. Ανάκτηση 16 Μαρτίου 2015 από <http://www.learnmem.org/cgi/doi/10.1101/lm.94705>
- Loftus, E. F., Loftus, G. R. & Messo, J. (1987). Some Facts About “Weapon Focus”. *Law and Human Behavior*, Vol. 11(1), 55-62. Ανάκτηση 24 Σεπτεμβρίου 2014 από <https://webfiles.uci.edu/eloftus/LoftusLoftus-MessoWeaponFocusLPagesHB87.pdf>
- Martin, D. (2004). Lessons about justice from the “laboratory” of wrongful convictions: Tunnel vision, the construction of guilt and informer evidence. *The Canadian Review of Policing Research*, Vol. 1. Ανάκτηση 24 Σεπτεμβρίου 2014 από <http://crpr.icaap.org/index.php/crpr/article/view/18/17>
- McGough, M. (2012). To Err Is Human: Using Science to Reduce Mistaken Eyewitness Identifications in Police Lineups. *NIJ Journal*, Iss. 270, 30-34. Ανάκτηση 16 Μαρτίου 2015 από <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/238486.pdf>
- Mehrkens Steblay, N. (1992). A Meta-Analytic Review of the Weapon Focus Effect. *Law and Human Behavior*, Vol. 16(4), 413-424. Ανάκτηση 24 Σεπτεμβρίου 2014 από <http://web.augsburg.edu/~stebly/weaponfocusmetaanalysis.pdf>
- Meissner, C. A., Brigham, J. C. & Butz, D. A. (2005). Memory for Own- and Other-race Faces: A Dual-process Approach. *Applied Cognitive Psychology*, Vol.19: 545–567 Wiley InterScience. doi: 10.1002/acp.1097. Ανάκτηση 24 Σεπτεμβρίου 2014 από http://digitalcommons.utep.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1019&context=christian_meissner/
- Meissner, C.A & Brigham, J.C. (2001). Thirty Years of Investigating the Own-race Bias in Memory for Faces. A Meta-Analytic Review, *Psychology, Public Policy and Law*, Vol. 7(1) 3-35. Ανάκτηση 24 Σεπτεμβρίου 2014 από http://digitalcommons.utep.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1004&context=christian_meissner
- Memon, A., Bartlett, J. Rose, R. & Gray, C. (2003). *The Aging Eyewitness: Effects of Age on Face, Delay, and Source-Memory Ability*. *Journal of Gerontology: Psychological Sciences*, Vol. 58B(6), 43-50. Ανάκτηση 16 Μαρτίου 2015 από http://www.nnce.org/Arquivos/Seminarios/2008.2/08-agosto/ana_fioravanti_pdf_0802.1_ago.pdf
- Mitchell, K. J., Johnson, M. K. & Mather, M. (2003). *Source Monitoring and Suggestibility to Misinformation: Adult Age-Related Differences*. *Appl. Cognit. Psychol.* 17, 107–119. doi: 10.1002/acp.857. Ανάκτηση 27 Μαρτίου 2015 από <http://www.usc.edu/projects/matherlab/pdfs/Mitchelletal2003.pdf>
- Raeder, M. S. (2007). See No Evil: Wrongful Convictions and the Prosecutorial Ethics of Offering Testimony by Jailhouse Informants and Dishonest Experts, *Fordham Law Review*, Vol. 76, Iss 3, Article 7, 1413-1452.

- Ανάκτηση 24 Σεπτεμβρίου 2014 από <http://ir.lawnet.fordham.edu/flr/vol76/iss3/7>
- Ramsey, R. J. & Frank, J. (2007). Wrongful Conviction: Perceptions of Criminal Justice Professionals Regarding the Frequency of Wrongful Convictions and the Extent of System Errors. *Crime Delinquency*, Vol. 53, 436-470. doi:10.1177/0011128706286554. Ανάκτηση 24 Σεπτεμβρίου 2014 από <http://cad.sagepub.com/content/53/3/436.abstract>
- Risinger, M. (2007). Innocents Convicted: An Empirical Justified Factual Wrongful Conviction Rate, *Journal of Criminal Law and Criminology*, Vol. 97(3), 761-806. Ανάκτηση 24 Σεπτεμβρίου 2014 από <http://scholarly-commons.law.northwestern.edu/jclc/vol97/iss3/3/>
- Roberts, N. (2014). *The Reliability of Eyewitness Testimony* (senior thesis). Liberty University. Ανάκτηση 16 Μαρτίου 2015 από <http://digitalcommons.liberty.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1464&context=honors>
- Robicheaux, T. (2014). *Presumed Innocent? The Social Science of Wrongful Conviction* (on line course). Pennsylvania State University. Ανάκτηση 10 Αυγούστου 2014 από <https://www.coursera.org>
- Sangrigoli, S., Pallier, C. Argenti, A.-M., Ventureyra, V.A.G & de Schonen, S. (2005). Reversibility of the Other-Race Effect in Face Recognition During Childhood. *Psychological Science*, Vol. 16(6), 440-444. Ανάκτηση 23 Μαρτίου 2015 από <http://infantlab.fiu.edu/articles/Sangrigoli,%20Pallier%20at%20al%20PSYSci%202005.pdf>
- Stebly, N., Dysart, J., Fulero, S. & Lindsay, R.C.L. (2001). Eyewitness Accuracy Rates in Sequential and Simultaneous Lineup Presentations: A Meta-Analytic Comparison. *Law and Human Behavior*, Vol. 25(5), 459-473. Ανάκτηση 24 Σεπτεμβρίου 2014 από <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.110.8546&rep=rep1&type=pdf>
- Tredoux, C. G., Meissner, C. A., Malpass, R. S. & Zimmerman, L. A. (2004). Eyewitness Identification. *Encyclopedia of Applied Psychology*, Vol. 1, 875-887. Ανάκτηση 27 Μαρτίου 2015 από <http://eyewitness.utep.edu/documents/tredoux&04eyewitnessidentification.pdf>
- Wells, G. L., Charman, S. D. & Olson, E. A. (2005). Building Face Composites Can Harm Lineup Identification Performance. *Journal of Experimental Psychology*, Vol. 11(3), 147-156. doi: 10.1037/1076-898X.11.3.147. Ανάκτηση 24 Σεπτεμβρίου 2014 από https://public.psych.iastate.edu/glwells/Wells%20pdfs/2000-2009/Wells_Charman_Olson_2005_JEAP.pdf
- Wells, G. L. & Olson, E. A. (2003). Eyewitness Testimony. *Annu. Rev. Psychol.*, 54, 277-295. doi: 10.1146/annurev.psych.54.101601.145028. Ανάκτηση 24 Σεπτεμβρίου 2014 από https://public.psych.iastate.edu/glwells/annual_review_2003.pdf

- Wells, G.L. & Seelau, E.P. (1995). Eyewitness Identification: Psychological Research and Legal Policy on Lineups. *Psychology Public Policy and Law*, Vol(4), 765-791. Ανάκτηση 24 Σεπτεμβρίου 2014 από https://public.psych.iastate.edu/glwells/Wells%20pdfs/1990-99/Wells_Seelau_1995_PPPL.pdf
- Wells, G. L. (1978). Applied Eyewitness-Testimony Research: System Variables and Estimator Variables. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 36(12), 1546-1557. Ανάκτηση 24 Σεπτεμβρίου 2014 από http://public.psych.iastate.edu/glwells/Wells_articles_pdf/Applied_Eyewitness-Testimony_Research.pdf
- Wise, R., Sartori, G., Magnussen, S. & Safer, M. (2014). An examination of the causes and solutions to eyewitness error. *Frontiers in Psychiatry*. Vol. 5, Article 102, 1-8 doi: 10.3389/fpsyt.2014.00102. Ανάκτηση 23 Μαρτίου 2015 από <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4131297/pdf/fpsyt-05-00102.pdf>
- Wright, D. B., Boyd, C. E., & Tredoux, C. G. (2003). Inter-racial contact and the own-race bias for face recognition in South Africa and England. *Applied Cognitive Psychology*, 17, 365-373. Ανάκτηση 27 Μαρτίου 2015 από <http://web.uct.ac.za/depts/psychology/plato/ownraceacp.pdf>
- Yob, D. L. (2002). Mistaken Identifications Cause Wrongful Convictions: New Jersey's Lineup Guidelines Restore Hope, But Are They Enough? *Santa Clara Law Review*, Vol. 43(1), Article 4, 213-248. Ανάκτηση 16 Μαρτίου 2015 από <http://digitalcommons.law.scu.edu/lawreview/vol43/iss1/4>

Ιστοσελίδες

Λεξικό Τριανταφυλλίδη στο <http://www.greek-language.gr/greekLang/index.html>
Black's Law Dictionary στο <http://thelawdictionary.org>
Innocence Project στο <http://www.innocenceproject.org>
National Registry of Exonerations στο <https://www.law.umich.edu/special/exoneration/Pages/about.aspx>
http://en.wikipedia.org/wiki/Murder_of_Stephanie_Crowe

Βιογραφικά στοιχεία συγγραφέα

Η κ. **Παπαδοπούλου Μαρία** είναι κοινωνική λειτουργός με μεταπτυχιακό στην Έρευνα Εφαρμοσμένη στην Ανάπτυξη Καινοτόμων Τοπικών και Περιφερειακών Πολιτικών και την Κοινωνική Συνοχή. Έχει επιπλέον ειδικευθεί στη Συμβουλευτική και τον Προσανατολισμό και έχει εργαστεί σε προγράμματα που αφορούν μετανάστες και πρόσφυγες, στην εκπαίδευση ενηλίκων για τη

διαχείριση κινδύνων και κρίσεων και σε ομάδες γονέων ως εκπαιδευτρια. Επίσης, έχει εργαστεί σε φορείς για ηλικιωμένους, παιδιά με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες και προβλήματα συμπεριφοράς και σήμερα εργάζεται ως αναπληρώτρια κοινωνική λειτουργός σε ειδικό δημοτικό σχολείο και νηπιαγωγείο. Στοιχεία Επικοινωνίας: ppdmar@yahoo.gr.

Διεθνής Ηλεκτρονική Περιοδική Έκδοση
Θεωρία και Έρευνα στις Κοινωνικές και Πολιτικές Επιστήμες
Πάτρα, Φεβρουάριος 2016 / Τεύχος 2, ISSN: 2459-2862
Εκδότης: Παντελής Γεωργιάννης
<http://politika.inpatra.gr>